

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**NEOLİTİK ÇAĞ'DAN ERKEN TUNÇ ÇAĞI SONUNA
KADAR ANADOLU'DA SAVUNMA MİMARİSİ**

Doktora Tezi

Olçay ZENGİN KOŞAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayat ERKANAL

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**NEOLİTİK ÇAĞ'DAN ERKEN TUNÇ ÇAĞI SONUNA
KADAR ANADOLU'DA SAVUNMA MİMARİSİ**

Doktora Tezi

Olçay ZENGİN KOŞAN

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

NEOLİTİK ÇAĞ'DAN ERKEN TUNÇ ÇAĞI SONUNA
KADAR ANADOLU'DA SAVUNMA MİMARİSİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayat ERKANAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Hayat ERKANAL

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU

Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi 2.11.2009.....

EK-5

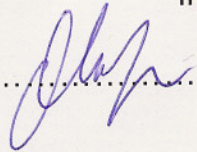
**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(2.../11.../2009.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Olca Zengin Kosa

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	x
I- GİRİŞ.....	1
AMAÇ.....	1
COĞRAFİ VE KRONOLOJİK KAPSAM.....	2
YÖNTEM.....	2
ARAŞTIRMA TARİHÇESİ.....	4
II- SAVUNMA MİMARİSİ ELEMANLARI, İNŞA MALZEMELERİ VE İNŞA TEKNİKLERİ.....	6
1- İnşa Malzemeleri.....	6
i) Ahşap.....	6
ii) Taş.....	8
iii) Toprak (Balçık, Sıkıştırılmış Balçık ve Kerpiç).....	9
2- Savunma Mimarisi Elemanları ve İnşa Teknikleri.....	11
i) Hendekler.....	11
ii) Yığma Toprak Setler.....	14
iii) <i>Glacis</i> 'ler.....	16
iv) Savunma Duvarları.....	18
A- <i>Taş Temelli Savunma Duvarlarında Kullanılan Duvar Tipleri</i>	24
a) Tek Sıra Duvarlar.....	24
<i>Çift Kabuklu Duvarlar</i>	25
<i>Kiklopik Duvarlar</i>	26
b) Testere dişi biçimli duvarlar.....	27
c) Çift Sıra Duvarlar.....	28
d) Kazamatlar.....	30
v) Bastionlar/Kuleler.....	32

vi)	Kapılar.....	36
A-	Basit Kapılar.....	37
B-	Dolaylı Kapılar.....	38
C-	Pasajlı Kapılar.....	39
D-	Bastionlu/Kuleli Kapılar.....	40
III-	NEOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU VE SAVUNMA MİMARİSİ.....	42
1-	Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	42
i)	Ekonomi.....	42
ii)	Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	43
iii)	Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	44
2-	Orta Anadolu Bölgesi.....	49
i)	Ekonomi.....	50
ii)	Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	51
iii)	Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	53
3-	Göller Bölgesi.....	56
i)	Ekonomi.....	57
ii)	Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	58
iii)	Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	59
4-	Trakya Bölgesi.....	62
i)	Ekonomi.....	62
ii)	Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	63
iii)	Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	64
IV-	KALKOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU VE SAVUNMA MİMARİSİ.....	67
1-	Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	67

	i) Ekonomi.....	67
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	71
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	73
2-	Doğu Anadolu Bölgesi.....	75
	i) Ekonomi.....	75
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	81
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	83
3-	Orta Anadolu Bölgesi.....	89
	i) Ekonomi.....	89
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	93
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	95
4-	Akdeniz Bölgesi.....	98
	i) Ekonomi.....	98
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	100
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	102
5-	İçbatı Anadolu/Göller Bölgesi	104
	i) Ekonomi.....	104
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	106
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	108
6-	Marmara/Trakya Bölgesi	110
	i) Ekonomi.....	110
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	113
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	115
V-	ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU VE SAVUNMA MİMARİSİ.....	117

1-	Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	117
	i) Ekonomi.....	117
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	120
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	124
2-	Doğu Anadolu Bölgesi.....	128
	i) Ekonomi.....	128
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	132
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	136
3-	Orta Anadolu Bölgesi.....	138
	i) Ekonomi.....	138
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	142
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	144
4-	Akdeniz Bölgesi.....	148
	i) Ekonomi.....	149
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	152
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	154
5-	İçbatı Anadolu Bölgesi	156
	i) Ekonomi.....	156
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	159
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	161
6-	Batı Anadolu Bölgesi	162
	i) Ekonomi.....	162
	ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	167
	iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	169
7-	Marmara/Trakya Bölgesi	172
	i) Ekonomi.....	172

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı.....	174
iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi.....	176
VI- SONUÇ.....	179
KATALOG.....	188
KAYNAKÇA.....	330
ÖZ.....	384
ABSTRACT.....	385
FİGÜR LİSTESİ.....	386
LEVHA LİSTESİ.....	387
HARİTALAR	
KRONOLOJİ TABLOLARI	
LEVHALAR	

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Savunma mimarisi konusu ile dolaylı olarak tanışmam Ankara Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda eğitim gördüğüm sırada aldığım Hitit çiviyazısı dersleri ile başlamıştı. Hitit metinlerinde savaşlar ve çatışmalarla ilgili pek çok metnin varlığı, savaşın M.Ö. II. Bin yıllarında Yakın Doğu kültürlerinin önemli bir parçası olduğuna işaret ediyordu. Arkeolojik açıdan savaşın dolaylı kanıtlarından biri olan savunma mimarisine ilişkin veriler Hitit yerleşim yerlerinin birçoğunda saptanmasına karşın, bu verilerin yalnızca R. Naumann'ın 1955 yılında yayımlanan *Architektur Kleinasien von Ihren Anfängen bis zum Ende der Hethitischen* (Türkçe'ye *Eski Anadolu Mimarlığı* adı ile çevrilmiş ve ilk baskısı 1975 yılında yapılmıştır) yapıtında incelenmiş olması, bir tez çalışması olarak bu konunun seçilebileceği düşüncesini doğurmuştu.

Ankara Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı'nda doktora öğrenimime başladığımda, savunma mimarisi ile ilgili bir tez konusunu hazırlama fikrini sayın hocam Prof. Dr. Hayat Erkanal'a açtığımda konuya olumlu yaklaştı. Kendisi, ekibi ile birlikte İzmir ilinde yürüttüğü kazı çalışmaları (Liman Tepe ve Bakla Tepe) ve yüzey araştırmaları sırasında savunma mimarisi konusunda ulaştığı sonuçları da göz önünde bulundurarak, tez konusunu M.Ö. III. bini kapsayacak şekilde belirlememi önerdi. Anadolu'da savunma mimarisinin gelişimini başlangıcından itibaren izleyebilmek için konunun kapsadığı zaman dilimini Neolitik Çağ'dan M.Ö. II. bin sonuna kadar olarak belirledik. Ancak literatür taraması sırasında M.Ö. II. bin savunma mimarisinin başlı başına bir inceleme alanı

oluşturduğuna karar vererek, tez konusunu Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ'ını kapsayacak biçimde daralttık.

Hocam Prof. Dr. Hayat Erkanal'ın Liman Tepe'deki çalışmalara dahil olmama izin vermesi, savunma mimarisinin Anadolu'daki gelişkin örneklerinden birinin kazı çalışmalarına katılmama olanak verdi. Son yıllarda Tahtalı Barajı'nın sularının çekilmesi ile birlikte Bakla Tepe'yi görme fırsatının doğması da, en azından İzmir ili çevresinde savunma mimarisi hakkında yerinde gözlem yapmamı sağladı. Bu olanakları sunmasının yanı sıra çalışma boyunca gösterdiği anlayış ve destek için sayın hocam Prof. Dr. Hayat Erkanal'a çok teşekkür ederim.

Tez çalışmasının son şeklini almasında, tez izleme komitesinin üyeleri olan sayın hocalarım Prof. Dr. Aliye Öztan, Prof. Dr. Tayfun Yıldırım, Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu ve Prof. Dr. Halime Hüryılmaz'ın değerli önerilerinin büyük payı bulunmaktadır. Kendilerine gösterdikleri incelik ve katkılar için çok teşekkür ederim.

Uzun bir zaman sürecince aynı mekânı paylaşma inceliğini gösteren hocam Prof. Dr. Tayfun Yıldırım'a, bilimsel ve manevi desteği için şükran borçluyum.

Prof. Dr. Armağan Erkanal, tez çalışması için gerekli bir yayını sürpriz biçimde hediye ederek, bu çalışmaya büyük destek sağlamıştır. Kendisine çok teşekkür ederim.

Doç. Dr. Vasıf Şahoğlu, Liman Tepe kazı arşivindeki yayınlara ulaşmama yardımcı olmasının yanı sıra, tez çalışması ile ilgili önerilerde bulunarak da büyük katkı sağlamıştır. Kendisine yaptığı katkılar ve neşesi dolayısıyla teşekkür ederim.

Liman Tepe kazıları sırasında, özellikle arazi ile ilgili tüm bilgi ve birikimini paylaşarak çok şey öğrenmemi sağlayan sevgili Dr. Ayşegül Aykurt'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Zorlu ve uzun bir zaman sürecinde hazırlanan tez çalışması boyunca yanımda olan, aynı mesleği paylaşmaktan gurur duyduğum canım arkadaşlarım araştırma görevlisi Dr. Özlem Vapur ve Canan Özbil Serin'e, bu çalışma için hayati önemde olan çizimlerin, haritaların ve levhaların hazırlanmasında gösterdikleri yardımlardan dolayı sonsuz teşekkürler.

Biricik arkadaşım, dert ortağım İlknur Gürbüz manevi desteğinin yanı sıra İstanbul kütüphanelerinden sağladığı kaynaklarla büyük destek sağlamıştır.

Ve sevgili ailem; teknik destek uzmanı olarak abim Naci Zengin, akıl hocası olarak ablam Fatma Zengin Dağıdır, şefkat kaynağı olarak ablam Solmaz Zengin Yılmaz, ve çekirdek ailemin tüm güzel üyeleri maddi-manevi olarak her zaman yanımda oldular. Ama en büyük desteği hiç kuşkusuz yaşamını bize ve eğitimimize adayan bir tanecik annem sağlamıştır. Teşekkür sözcüğü burada yetersiz kalıyor.

Son olarak, yaşamda mucizelerin varlığına beni inandıran, verdiği yaşama gücü sayesinde bu tezin kâğıda dökülmesini sağlayan biricik varlığım, sevgili eşim Umut Koşan'a çok teşekkür ediyorum.

BÖLÜM I

GİRİŞ

AMAÇ

Bu tez çalışmasında Anadolu’da Neolitik Çağ’dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar savunma mimarisi olan yerleşimlerin tespit edilerek incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda söz konusu zaman dilimine tarihlenen yerleşimlerin kazı raporları incelenmiş ve savunma mimarisi saptanan yerleşimlerin bir kataloğu sunulmuştur.

Çalışmada “savunma mimarisi” ifadesi ile, bir yerleşim yerinde yaşayan kişilerin diğer insan topluluklarına karşı yapay olarak inşa ettikleri fiziksel bariyerler kastedilmektedir. Ancak iklim koşulları, vahşi hayvanların saldırıları veya hastalıktan korunma gibi olumsuzluklar için de bariyerler yapılabildiğinden, yerleşimlerin etrafını çevreleyen yapay bariyerlerin hangilerinin insan gruplarının saldırılarına karşı inşa edildiğini belirlemek gerekmektedir. Ayrıca yerleşim etrafındaki savunma mimarisi elemanı olabilecek bariyerlerin ritüel amaçlı olarak yapılmış olabileceği de bilinmektedir. Bu çalışmanın amaçlarından bir diğeri, ele alınan yerleşim yerlerinin etrafındaki mimari unsurların hangilerinin savunma amaçlı olarak yapılmış olabileceğini belirlemektir.

Savaşın en görülebilir kanıtı olarak nitelenen¹ savunma mimarisi elemanları, arkeoloji literatüründe genellikle birbirleri yerine kullanılabilen sur ya da savunma duvarı, çit ya da palisad, bastion ya da kule, rampa ya da *glacis* gibi terimlerle ifade edilmektedir. Savunma mimarisi elemanlarının arkeolojide uzlaşmış tanımlarının

---

¹ Vencel 1999.

bulunmamasının yanı sıra Türkçe’de karşılaşılan çeviri sorunları, bu durumun başlıca nedenlerinden biridir. Bu çalışmada, savunma mimarisi elemanlarının ayrıntılı tanımları yapılmış ve kullanılan terimlerde bir birlik sağlanması amaçlanmıştır.

Tez çalışmasının odak noktasını mimari oluşturmaktadır. Bu nedenle bir yerleşim yerini çevreleyen fiziksel bariyerin savaş veya çatışmalarla ilişkili olduğunun doğrudan kanıtları olan, iskeletler üzerindeki travmalar ve silahlar üzerinde ayrıntılarıyla durulmamıştır.

COĞRAFI VE KRONOLOJİK KAPSAM

Çalışma coğrafi olarak modern Türkiye Devleti’nin sınırları içerisinde bulunan arkeolojik yerleşmelerle sınırlanmış, Türkiye Devleti sınırları içinde yer alan Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı yerleşmeleri incelenmiştir. Kapsadığı zaman dilimi ise Akeramik/Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’dan Erken Tunç Çağı sonuna kadarki süreç olarak belirlenmiştir.

YÖNTEM

Çalışmanın başlangıcı için ilk adım olarak tezin kronolojik sınırını oluşturan Neolitik Çağ’dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar savunma mimarisinin elemanları saptanmıştır. Tez çalışmasında savunma mimarisi, bir yerleşim yerinin etrafında diğer insan topluluklarına karşı yapay olarak inşa edilen fiziksel bariyerler olarak tanımlandığından anılan dönemde yerleşim yerlerinin etrafındaki hendekler, yığma toprak setler, *glacis*’ler, savunma duvarları, bastionlar, kuleler ve yerleşim kapıları değerlendirme kapsamı içine alınmıştır. Kimi zaman yerleşimlerin evlerinin dışı kapalı bir biçimde yan yana inşa edilmesi ile yapılan mimari biçim de bir savunma

mimarisi örneği oluřturmaktaŷsa da, bu tip yerleşim modelleri ancak evlerin etrafında savunma sistemi elemanlarından birinin varlığı tespit edildiğinde çalışmaya dahil edilmiştir.

Savunma mimarisi olan yerleşmelerin saptanabilmesi için, 2009 haziran ayına kadar yayımlanan kazı raporları ve ilgili eserler taranmıştır. Yüzey araştırmalarının çalışma dışı bırakıldığı bu taramanın sonucunda, toplam 48 yerleşim yerinde savunma mimarisi olabilecek elemanlar olduğu tespit edilmiştir. Bu 48 yerleşim bir katalog halinde sunulmuştur. Katalogda yerleşim yerlerinin etrafındaki mimari elemanlar, kazı raporlarından elde edilebilen ayrıntılar ışığında anlatılmış ve savunma mimarisi başlığı altında sunulmuştur. Alfabetik olarak dzenlenen katalogda öncelikle yerleşim adı, savunma mimarisinin saptandığı dönem, Türkiye'nin hangi coğrafi bölgesinde bulunduğu, yerleşimin coğrafi konumu ve koordinatı, kazıyı yürüten kişi ve yapıldığı tarihler, savunma mimarisi ile ilgili bilginin sağlandığı kaynaklar ve tabakalanma bilgileri kısaca belirtilmiştir. Daha sonra savunma mimarisi ile ilgili elde edilebilen bilgiler verilmiştir.

II. bölümde, savunma mimarisinde kullanılan inşa malzemeleri ve teknikleri ele alınmıştır. Taş, kerpiç ve ahşap malzemelerin fiziksel özellikleri, biçimlendirilmeleri ve dayanıklılıkları tanıtılarak, bu malzemelerin savunma mimarisinde kullanılış biçimleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, savunma mimarisi elemanlarının inşa teknikleri, savunma stratejileri arasındaki yeri, sağladığı avantajlar üzerinde durulmuş ve çalışmada saptanan mimari elemanların tipolojik bir sınıflandırması yapılmıştır.

III., IV. ve V. bölümlerde sırasıyla Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ'da savunma mimarisinin tespit edildiği bölgeler ele alınmıştır. Bölgenin

ekonomik ve sosyal yapısı genel hatları ile tanıtıldıktan sonra savaşa ilişkin kanıtları oluşturan silah, iskelet, yangın ve tahribat izleri üzerinden savaşa yol açabilecek bir ortam olup olmadığı tartışılmıştır.

ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Anadolu'da kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılan ilk savunma yapısı, Schliemann'ın Troya kazısında 1872 yılında açığa çıkardığı Erken Tunç Çağı Troya II savunma duvarlarıdır. Bu kalıntıları Homeros'un İlyada eserindeki kule yapısı olarak niteleyen Schliemann'ın hatası ancak Dörpfeld'in 1893 ve 1894 yıllarında yaptığı kazılarla düzeltilmiştir.² Erken Tunç Çağı'na ait olabileceği düşünülen bir diğer yerleşim, 1911-14 yılları arasında British Museum adına Sir Leonard Woolley başkanlığında kazılan Kargamış'tır. Açığa çıkarılan savunma mimarisi M.Ö. II. binyıla tarihlenmektedir, ancak Kargamış'ın adının Erken Tunç Çağı Ebla metinlerinde geçmesi ve savunma duvarı üzerinde yapılan araştırmalar, daha eski bir savunma mimarisi olabileceğine işaret etmektedir. 1930'lu yıllarda yapılan bir dizi kazı çalışmasında M.Ö. III. bin ve öncesine tarihlenen savunma yapıları açığa çıkarılmıştır: 1927-32 yılları arasında Alishar'da, 1934-38 arasında Tarsus-Gözlükule'de Erken Tunç Çağı'na, 1936-39 yılları arasında ise Mersin-Yumuktepe'de Kalkolitik Çağ'a tarihlenen savunma yapıları saptanmıştır. 1933 yılında Atatürk'ün emriyle H. Z. Koşay tarafından yapılan Ahlatlıbel kazılarında Erken Tunç Çağı savunma mimarisi kalıntıları bulunmuştur. İzleyen yıllarda 1947'de Maltepe Höyük (Tahsin Özgüç), 1950'li yıllarda Hacılar (J. Mellaart) ve Beycesultan (Mellaart ve Lloyd) yerleşmelerinde yürütülen kazılarda da Kalkolitik ve Erken Tunç

---

² Sazcı 2007, s. 33.

Çağı savunma yapılarına rastlanmıştır. Arkeoloji biliminin yeni yeni gelişmeye başladığı dönemlerde açığa çıkarılan bu savunma yapıları ancak Rudolf Naumann'ın *Architektur Kleinasiens von Ihren Anfängen bis zum Ende der Hethitischen* adlı (ilk kez 1955'te yayımlanan ve 1971'de genişletilmiş baskısı yapılan) eserinde toplu olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de Keban Barajı'nın inşası sırasında yapılan kurtarma kazıları, özellikle Malatya-Elazığ bölgesinde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen savunma mimarisi kalıntılarını açığa çıkmasını sağlayarak, konuya önemli katkıda bulunmuştur. 1980'lerin ikinci yarısından sonra Türkiye'de yapılan kazıların sayısının artması M.Ö. III. bin ve öncesine tarihlenen savunma mimarisi yapılarının dikkate değer oranda olduğunu göstermiştir. M. İvanova'nın 2008 yılında yayımlanan *Befestigte Siedlungen auf dem Balkan, in der Ägäis und in Westanatolien, ca. 5.000-2.000 v. Chr.*, adlı kapsamlı eserinde, Balkanlar ve Ege'nin yanı sıra Doğu Trakya, Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerindeki Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ yerleşimlerinin savunma mimarileri incelenmiştir.

BÖLÜM II

SAVUNMA MİMARİSİ ELEMANLARI, İNŞA MALZEMELERİ VE İNŞA TEKNİKLERİ

1- İNŞA MALZEMELERİ

i) Ahşap

Organik bir yapı malzemesi olarak ahşap; taş, sıkıştırılmış toprak, kerpiç gibi inorganik yapı malzemelerinden farklı fiziksel özelliklere sahiptir. Ahşap yapılar nadir şartlarda kalıcı olabildiklerinden arkeolojik olarak edinilen bilgiler kısıtlıdır. Arkeolojik kazılarda ahşap malzeme kullanımına ilişkin ulaşılabilen kanıtlar, duvarlar arasında yer alan ahşap hatılların bıraktığı boşluklar ya da yangın geçirmiş olanların kömürleşmiş izleri, ahşap kazıkların oturtulduğu oyuklar ve kimi zaman hava ile temas etmeden günümüze kadar ulaşabilen mimari elemanlardır. Bunların yanı sıra yazılı belgeler ve etnografik örneklerden de ahşabın inşaa malzemesi olarak kullanımını hakkında bilgiler edinilebilmektedir.³

Ahşap malzeme, ağacın cinsine göre değişmekle birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde kireçtaşının iki katı kadar sağlam ve on katı kadar daha fazla gerilime dayanabilen bir malzemedir. Ahşabın dayanıklılığı, damarlarının dağılımına ve dolayısıyla çeşitli baskılara karşı gösterdiği farklı dirence bağlıdır.⁴ Ahşabın damarlarının maruz kaldığı baskının yönü dayanıklılığının oranını da belirler. Eğer baskı damarlar boyunca olursa dayanıklılık da artar. Damarlar, ahşabın ısıya maruz kalması durumunda da önemli bir rol oynamaktadır. Genelde ahşap diğer inşaa malzemelerine göre daha düşük genleşme katsayısına sahiptir, ancak ısıya maruz

---

³ Naumann 1991, s. 55 vd.; Wright 2005, s. 11 vd.

⁴ Wright 2005, s. 16.

bırakıldığında damarı boyunca neredeyse 10 kat genişir.⁵ Ahşabın dayanıklılığını etkileyen bir diğer etmen nemdir; bu nedenle ahşabın kullanıma uygun hale getirilmesi ve taşıma gücünün artırılması için ağaç kesildiğinde ahşabın özsuynunu atmak gerekmektedir. Ahşabın elde edildiği ağaçların cinsi dayanıklılık ve ağırlık açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Kavak, ıhlamur gibi yumuşak ağaçlardan elde edilen ahşap malzemeye göre iki kat ağır olan sedir, meşe gibi sert ahşaplar, aynı zamanda 3 ila 4 kat daha sağlamdır.⁶

Ahşap, sağlamlığına karşın uzun ömürlü bir inşa malzemesi değildir. Esnek ama görece yumuşak bir malzeme olduğundan kolayca tahrip edilebilir ya da yakılabilir. Ahşabın dokusundaki nem çürümesini hızlandırır; ancak çok kuru bir iklimde ahşabın neminin atılması ya da tam aksi iklim koşullarında suya tamamen doyurulmuş olması halinde çürümez. Bu nedenle Mısır'da ya da Kuzey Avrupa'da günümüze kadar korunmuş ahşap mimari elemanlara rastlanmaktadır.⁷

Savunma mimarisi inşalarında ahşap, yardımcı eleman ya da ana eleman olarak kullanılmıştır. Yardımcı eleman olarak diğer inşa malzemelerinin sağlamlığını artırmak (örn. ahşap hatıllar,⁸ direkler,⁹ kapı dikmeleri ve lentoları¹⁰) ya da savunma duvarlarının en üstünde yürüme yolları vb. elemanları yapmak amacıyla kullanılmıştır. Ana inşa malzemesi ahşap olan savunma mimarisi elemanları ise giriş kapıları ve palisadlardır. Girişleri kapatan ahşap kapılardan günümüze ulaşan örnek yoktur, ancak Hacılar II'de duvar üzerindeki bir oyuğun, sürgülü bir ahşap kapı için olabileceği düşünülmektedir (Katalog no: 17). Palisad örnekleri ise Aşağı Pınar

---

⁵ Age., s. 17.

⁶ Age., s. 17.

⁷ Age., s. 19.

⁸ Örneğin Beycesultan, Alishar, Bkz. Katalog no: 3.

⁹ Örneğin Değirmentepe, Karataş, Bkz. Katalog. no: 11 ve 25.

¹⁰ Örneğin Alishar, Liman Tepe. Bkz. Katalog no: 3 ve 35.

(Katalog no: 5), Hoca Çeşme (Katalog no: 21), Karataş (Katalog no: 52)ve Troya (Katalog no: 44) yerleşmelerinde açığa çıkarılmıştır. Bunların dışında savunma duvarına bitişik evlerin ya da kazamat tipi duvarların üstünü kapatacak çatı yapılarını desteklemek için kullanılmışlardır.¹¹ Tarsus-Gözlükule’de savunma duvarının temeli olarak ahşap hatılın kullanılması farklı bir uygulama olarak dikkat çekmektedir (Katalog no: 15). Ayrıca taş ve kerpiç inşaların yapım aşamasında geçici ahşap konstrüksiyonlar da yapılmış olmalıdır.¹²

ii) Taş

Sağlam, dayanıklı ve işlenmesi görece daha zor bir malzeme olan taşın da ahşap gibi sert ve yumuşak olan cinsleri vardır. Volkanik taşlar (örn. bazalt, andezit, volkanik tüf, diyorit), tortul taşlara göre (örn. kireçtaşı, kumtaşı) daha sert, sağlam, dayanıklı ve sıkı bir yapıya sahiptir. Kireçtaşı ile diğer taş cinsleri arasında yapılan kaba bir kıyaslamaya göre kumtaşı yaklaşık 2-3 kat, mermer yaklaşık 4 kat, granit ise 5-6 kat daha dayanıklıdır. Ancak bu genel hesaplamalar, duvarda kullanılan taş cinsinin duvar yapısının sağlamlığına tek başına katkıda bulunduğu anlamına gelmemektedir. Duvar yapısının sağlamlığı, temel inşasında tercih edilen yöntem¹³, inşada kullanılan daha hafif malzemelere ve/veya birleşme yerlerinin yakınlığına bağlıdır.¹⁴

Coğrafyasının çok çeşitli yapısından dolayı Anadolu birçok taş cinsini de barındırmaktadır. Buna karşın prehistorik ve protohistorik dönemlerde yapılarda

---

¹¹ Karataş örneğinde olduğu gibi.

¹² Wright 2005, s. 26.

¹³ Netzer 1992, s. 17.

¹⁴ Wright 2005, s. 32.

kullanılan taş çeşitlerinin sınırlı olduğu bilinmektedir.¹⁵ Bu çalışmada incelenen yerleşimlerin birçoğunun raporlarında taş çeşitleri ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Yine de Anadolu coğrafyasının hemen her bölgesinde görülen kireçtaşı en yaygın taş cinsi olarak öne çıkar. Bunun dışında Kapadokya'nın volkanik yapısı bölgedeki yerleşimlerde kullanılan taş çeşitlerinde kendini hissettirir (Örn. Aşıklı Höyük'te kullanılan tüf ve andezit).

Çeşitli biçim ve boyutlardaki taşlar, hendek ve yığma toprak setler dışında savunma mimarisinin tüm elemanlarında kullanılmıştır. Bu tez kapsamında incelenen yerleşimlerde de savunma duvarlarının ve bastionların/kulelerin temelini inşasında, bunları desteklemede, yamaç döşemelerinde kullanılan ana malzeme taştır.

iii) Toprak (Balçık*, Sıkıştırılmış Balçık ve Kerpiç)

İnşa malzemesi olarak kullanılan toprak, içeriğindeki kaya taneciklerinin/parçacıklarının boyutuna ve formuna göre kumlu, killi ve alüvyonlu olarak sınıflandırılmaktadır. Kum 0.6 ila 2 mm çapı ile en büyük taneciklere sahipken, alüvyon orta boyutlu, kil ise en fazla 0.006 mm çapında tanecikler içermektedir. Toprağın bağlayıcı gücünü ya da yapışma oranını en çok belirleyen etmen içeriğindeki kil oranıdır. İnşa malzemesi olarak en iyi sonuç kil, kum ve alüvyonun karışımından oluşan toprak çeşidinden (*loam/mud*) sağlanmaktadır. Toprağın inşa malzemesi olarak kullanımını etkileyen bir diğer etmen bünyesindeki su miktarıdır.¹⁶ Bu su miktarı toprağın güneşte kurutulması ya da yüksek ısılarla

---

¹⁵ Naumann 1991, s. 34.

* İngilizce *mud* ya da *loam* (Almanca'da *lehm*) sözcüklerinin Türkçe karşılığı balçık ya da çamurdur. Bu çalışmada, Naumann'ın *Eski Anadolu Mimarlığı* kitabının Türkçe çevirisinde ve E. A. Kömürcüoğlu'nun *Yapı Malzemesi Olarak Kerpiç ve Kerpiç İnşaat Sistemleri* kitabında kullanılan balçık sözcüğü tercih edilmiştir.

¹⁶ Wright 2005, s. 77, 78.

maruz bırakılması ile (özellikle yakılarak ya da fırınlanarak) giderilir. Bir duvarın temeli olarak toprağın taşıma gücü bir tortul kayanın taşıma gücünün üçte biri kadardır.¹⁷

Killi, kumlu ya da alüvyonlu topraklara saman, çakıl taşı, keramik parçası vb. katkı maddelerinin katılıp, su ile karılmasıyla elde edilen balçık, ıslak haldeyken sıva ve harç malzemesi olarak kullanılır. Bu katkı maddelerinin katılmasındaki amaç, kerpiç blokların gevşemesini sağlamak ve blokların birleşme kapasitelerini artırmaktır. Kare ya da dikdörtgen kalıplara konulup güneşte kurutulması ile de kerpiç bloklar oluşturulur.¹⁸ Bu karışımın biçimlendirilmeden sıkıştırılması ya da iki büyük ahşap levha arasında kalıplanması ile elde edilen inşa malzemesi ise *pisé*'dir.*

Bu çalışma kapsamında saptanan savunma mimarisine ait unsurlarda balçık, hendeklerde,¹⁹ *glacis*'lerde,²⁰ yığma toprak setlerde,²¹ savunma duvarlarında,²² bastionlar/kulelerde ve giriş kapılarında²³ sıva olarak kullanılmıştır.²⁴ Bu konstrüksiyonların sıva ile kaplanmasındaki amaç onları rüzgâr, yağışlar ve böcekler, kemirgenler ya da kuşlar gibi canlılardan korumaktır.²⁵ Bunun dışında kerpiç ya da

---

¹⁷ Age., s. 80.

¹⁸ Reich ve Katzenstein 1992 s. 317; Oates 1990, s. 388; Naumann 1991, s. 47.

* Arkeoloji terminolojisinde çoğunlukla aynı anlama gelen terimler gibi kullanılan *tauf* ve *pisé* sözcükleri aslında tamamen farklı konstrüksiyonları ifade etmektedir. Arapça *tauf* sözcüğü, elde biçimlendirilmiş kerpiç anlamına gelmektedir (bkz. Wright 2005, s. 87). Fransızca kökenli *pisé* sözcüğü ise hem sıkıştırılmış balçık için (bkz. Naumann 1991, s. 45) hem de büyük boyutlarda paralel iki ahşap parçasının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir kalıba dökülmek suretiyle imal edilen kalıplanmış balçık için kullanılmaktadır (Reich ve Katzenstein 1992 s. 317; Wright G.R.H. 2005, s. 87 vd.). Bu çalışmada, *pisé* sözcüğünü sıkıştırılmış/kalıplanmış balçık olarak nitelemek uygun bulunmuştur.

¹⁹ Aktopraklık, Aşağı Pınar hendekleri. Bkz. Katalog no: 2, 5.

²⁰ Troya. Bkz. Katalog no: 44.

²¹ Örneğin Karataş merkezi kompleksin en dış kısmındaki sette. Bkz. Katalog no: 25.

²² Örneğin Güvercinkayası, Karataş, Kurban Höyük, Tarsus-Gözlükule, Troya. Bkz. Katalog no: 16, 25, 31, 15.

²³ Örneğin Çadır Höyük. Bkz. Katalog no: 10.

²⁴ Burke 2004, s. 157.

²⁵ Burke 2004, s. 157. Böcekler, kemirgenler ve kuşların verdikleri zararlar için bkz. Rosen 1986, *Cities of Clay: The Geoarchaeology of Tells*, s. 10 vd.; Damluji (ed.) 1992, *The Valley of Mud Brick Architecture: Shibam, Tarim & Wadi Hadramut*, s. 148 (Burke 2004, s. 157'den aktarılmıştır).

taş blokların arasında birleştirici harç malzemesi olarak da kullanılmıştır.²⁶ Palisadlarda sıkıştırılmış/kalıplanmış balçık (*pisé*) kullanımı Karataş ve Troya aşağı yerleşimlerinden bilinmektedir.

Kerpicin en yaygın kullanım alanı ise savunma duvarlarının üstyapısı ya da tamamıdır. Bu çalışma kapsamındaki yerleşimlerin savunma duvarının üst kısmı çoğunlukla kerpiç bloklardan inşa edilmiştir. Aşıklı Höyük güneybatı kesimdeki savunma mimarisi olduğu düşünölen duvarın dışa bakan kısmı ile Değirmentepe duvarının büyük kısmı kerpiçten, bir kısmı da taştan inşa edilmiştir. Yalnızca kerpiçle inşa edilen savunma duvarları ise şu yerleşimlerde saptanmıştır: Arslantepe VIB2, Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ tabakasının olası savunma duvarı, Hacılar II, Kinet Höyük, Kurban Höyük, Lidar Höyük, Tilbeşar Erken Tunç I tabakası ve Ziyaret Tepe Höyük savunma duvarları.

2- SAVUNMA MİMARİSİ ELEMANLARI VE İNşA TEKNİKLERİ

i) Hendekler:

Hendek, bir yerleşimin ya da savunma duvarının/palisadın ön kısmı boyunca yapay olarak açılmış geniş çukur olarak tanımlanabilir. Hendeklerin prehistorik dönemlerde hidrolik kanallar, kült ya da mezar yerleri, yerleşim yerinin sınırlarının belirlenmesi, sığınak/siper gibi farklı kullanım amaçları olduğu konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürölmektedir.²⁷ Gerçekten de bir hendek savunma amacı ile yapılmış olsa bile aynı zamanda başka amaçlar için de kullanılmış olabilir. Bunlardan ilk akla geleni hendek inşası sırasında çıkarılan toprağın savunma duvarlarında ve yerleşimdeki binalarda kullanılmasıdır. İkinci olarak, hendekler

²⁶ Örneğin Alışar, Kuruçay, Liman Tepe, Maltepe. Bkz. Katalog no: 3, 32, 35, 36.

²⁷ Díaz-Del-Río 2004, s. 110; Burke 2004, s. 151.

biriken yağmur sularını, önüne inşa edildikleri savunma duvarlarının temellerinden uzak tutarak bunları erozyondan korumaya yardımcı olabilirler. Ayrıca yılın yağışlı dönemlerinde hendeklerde biriken bu yağmur suları yerleşim için su kaynağı olarak kullanılacaktır.²⁸ Bir diğer işlevi ise yerleşimde hayvan sürülerinin barınması durumunda bu sürülerin kaçmasını engellemek ve dışarıdan gelecek yırtıcı hayvanları önlemek olabilir.²⁹

Savunma mimarisi açısından hendekler, inşası en kolay savunma unsurlarını oluşturur. Askeri mimari tarihinde savunma amacı taşıyan hendeklerin genelde savunma duvarının ya da palisadın hemen dışında ve bunlara paralel olarak inşa edildiği bilinmektedir.³⁰ Böylece hem düşman güçlerinin duvardan önce bir başka engel tarafından yavaşlatılması sağlanmakta, hem de duvarların altını oyarak yerleşim içine girmeleri zorlaştırılmaktadır. Hendekleri kesitlerine göre V, asimetric, dikdörtgen, U ve trapezoidal olarak gruplandırılan ve bunların savunma mimarisindeki durumlarını değerlendiren Keeley ve arkadaşları, savunma açısından en uygun hendeklerin V kesitli, 1 m ya da daha derin oldukları sonucuna varmışlardır.³¹ Bu hendeklerin geniş yüzeyleri, derin, eğimli kenarları ve dar dipleri saldırganların bunları aşmalarını zorlaştırmaktadır. Bu tür hendeklerin, basit geometrik ve mekânîk nedenler dolayısıyla diğer amaçlar için çok uygun olmadığı, en azından etkili olamayacağı ileri sürülmektedir.³² V kesitli hendeklerin hacimleri, eğimli yamaçları ve derinliklerine oranla dar dipleri toprak kaynağı olarak kullanılmalarını zorlaştırır. Bu hendekler hacimlerine oranla uzun kenarları dolayısıyla erozyona daha yatkın olduklarından su kanalı olarak da kullanılmaya uygun değildirler.

---

²⁸ Burke 2004, s. 150.

²⁹ Oredsson 2000, s. 23.

³⁰ Keeley 2007, s. 58.

³¹ Age., s. 58.

³² Age., Appendix A.

Daha az derinliğe sahip ve U kesitli olan hendeklerin savunma amacı taşıyıp taşımadığını söylemek ise daha zordur. Bu çeşit hendeklerin çoğunlukla saldırı güçlerine yönelik engel sağlamak için çok sığ (yak. 1 metre derinliğinde) ya da dar (genişliği 1.5 metreden az) oldukları belirtilmiştir. Ancak bir hendeğin kaç m derinliğe ve genişliğe sahip olduğunda savunma amaçlı sayılabileceği konusunda farklı görüşler vardır. 3-5 m genişlik ve 1-2 m derinliği savunma için yeterli görmeyenler olduğu gibi³³, 1 m derinlik ve 1.5 m genişliğin savunma hendekleri için ideal olduğunu ileri sürenler de vardır.³⁴ Keeley ve arkadaşları antik Romalıların askeri mimari konusundaki kaynaklarına dayanarak bir hendeğin yetişkin bir insanın ortalama koşar adımından daha geniş (>2 m) ve göğüs hizasından daha derin ise saldırganların girişini engelleyebileceği sonucuna varmışlardır.³⁵

Bu çalışmada Aşağı Pınar, Aktopraklık, Bakla Tepe, Demircihöyük, Karataş (?), Mezraa Teleilat, Titriş (?) yerleşimlerinde hendek tespit edilmiştir. Bu hendekler Keeley ve arkadaşlarının belirlediği kesit tiplerine göre ve boyutlarına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak hendeklerin kesitleri ve boyutları konusunda yalnızca üç yerleşmeden bilgi sağlanabildiğinden Anadolu'da savunma mimarisinde hendeklerle ilgili genel bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Aşağı Pınar ve Aktopraklık hendekleri V kesitleri, 2 m ve üstündeki genişlikleri, 1 m ve üstündeki derinlikleri ile bir savunma hendeği için gerekli şartları sağlamış görünmektedirler. Bakla Tepe hendeğinin yalnızca 3.4 m genişliğinde olduğu bilgisi vardır, derinlik ve kesit bilgilerinin olmamasına karşın hendeğin önünde yer aldığı savunma duvarı ve Erken Tunç Çağı'nda yerleşimin bir önceki çağa göre değişen içe

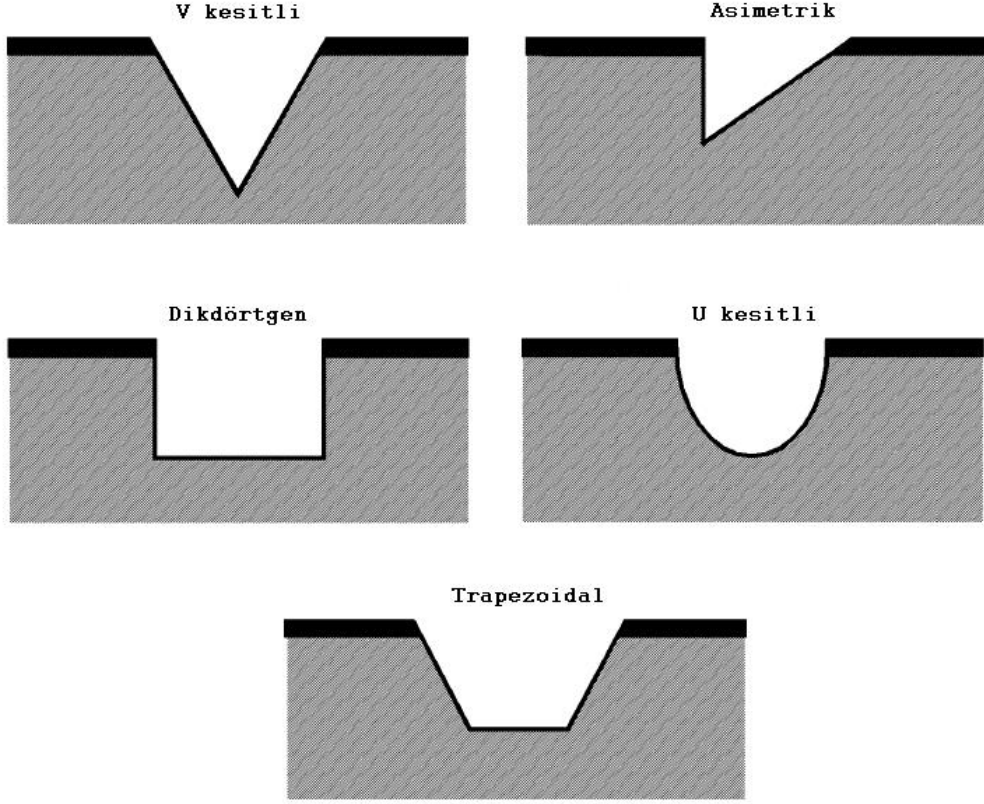
---

³³ Mallory ve McNeill 1991, *The Archaeology of Ulster*, Belfast, s. 35–36; Tringham 1971, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000–3000 B.C.*, Londra, s. 174; Keeley 2007, s. 61'den aktarılmıştır.

³⁴ Keeley 2007, s. 61.

³⁵ Age., s. 62.

kapalı yapısı gibi göstergeler, bu hendeğin savunma amaçlı olduğuna işaret etmektedir.

Fig. 1: Şematik hendek kesitleri (Keeley, L. H. et al 2007, fig. 1).

ii) Yığma Toprak Setler

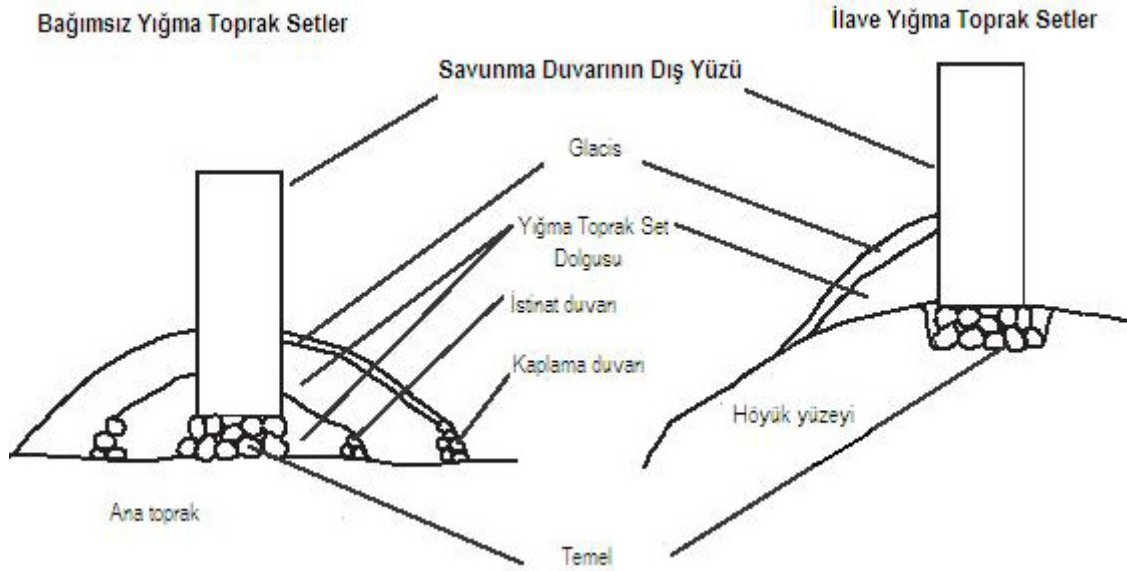
Yığma toprak setler, bir yerleşimin etrafına savunma sistemi veya onun bir parçası olarak yığılan toprak kümesidir.³⁶ Yığma toprak set sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı *rampart* (İngilizce), *rampert* (Fransızca), *wall* (Almanca) olmakla birlikte, bu sözcükler Türkçe'ye sur olarak çevrilmiştir.³⁷ Arapça kökenli “sur” sözcüğü ise Türkçe'de kale duvarı, yüksek duvar karşılığında

³⁶ Reich ve Katzenstein 1992, s. 316.

³⁷ Arseven 1943, c. IV; Saraç 1994, *Büyük Fransızca- Türkçe Sözlük*, Steurwald 1998, *Almanca- Türkçe Sözlük*, Renkliydırım 1993, *Longman-Metro Büyük İngilizce-Türkçe Sözlük*.

kullanılmaktadır.³⁸ Bu çalışmada, Naumann'ın *Eski Anadolu Mimarlığı* kitabının Türkçe çevirisinde, Almanca *wall* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan “yığma toprak duvar” terimi³⁹ biraz değiştirilerek kullanılmıştır. “Yığma toprak duvar” yerine “yığma toprak set” teriminin kullanılmasında, Reich ve Katzenstein'in yanı sıra Naumann'ın kitabında yapılan tanım etkili olmuştur. Tanımdan da anlaşıldığı gibi, bu konstrüksiyon bir duvar olarak nitelenemez, zira eğimli olarak yığılan toprak parçasının herhangi bir desteğe yaslanmadan ayakta kalması imkânsızdır.

Yığma toprak setlerin amacı, savunma duvarının temelini yükseltmek ve genişletmek, bu duvarlara ek bir yükselti yardımıyla tırmanmaya çalışan düşmanların yaklaşmasını engellemektir.⁴⁰ Burke, yığma toprak setleri bağımsız ve ilave olmak üzere iki tipe ayırmıştır.⁴¹

Fig. 2: Yığma toprak set tipleri ve elemanları (Burke 2004, fig. 5).

³⁸ Devellioğlu 1996, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 16. baskı, Ankara.

³⁹ Naumann 1991, s. 314.

⁴⁰ Burke 2004, s. 95.

⁴¹ Age., s. 97-110.

Bağımsız yığma toprak setler, savunma duvarının temel seviyesinden yükseltilmiş, içte ve dışta eğime sahip, yapay olarak planlanıp düzenlenen toprak setlerdir. Böylesi yığma toprak setler genellikle yerleşmenin tamamının etrafına inşa edilmişlerdir, fakat topografyaya bağlı olarak yerleşmenin yalnızca saldırıya açık kısımlarına da inşa edilebilirler. Bağımsız yığma toprak setleri fark etmek genelde daha kolaydır, çünkü iç ve dış eğimleri, kesitte veya toprak üzerinde, teşhis edilebilir. Arazinin üzerinde çok yükseltildikleri için, sonraki yerleşimlerin kalıntıları çoğunlukla toprak altında kalmalarına yol açmaz.⁴²

İlave yığma toprak setler, düz araziler için uygun olan bağımsız setlerin aksine, höyükler ve doğal tepeler için daha uygundur. İlave yığma toprak setlerin yapımında da bağımsız yığma toprak setlerle aynı teknikler ve malzemeler kullanılmasına karşın, boyut olarak genelde daha mütevazıdır. Ve nadiren birkaç metreden yüksektirler.

Bu çalışmada yığma toprak setler Karataş ve Küllüoba Batı yerleşimlerinde saptanmıştır. Küllüoba'da savunma duvarının dış kısmına yığılan 3-3.5 m'lik steril bir toprak tabakası ile bu set elde edilmiştir (Bkz. Katalog no: 33). Karataş'ta ise merkezi kompleksin etrafına 1.20 m'lik bir toprak set yapılmıştır.⁴³

iii) Glacis 'ler (Taş Yamaç Döşemeleri)*

Fransızca bir terim olan *glacis*, Yakın Doğu arkeolojisinde, savunma duvarlarının dış kesimdeki dip kısmını eğimli olarak kaplayan taş ya da kil benzeri

---

⁴² Age., s. 98.

⁴³ Mellink 1967, s. 263.

* Bu çalışma kapsamında incelenen yerleşimlerde saptanan *glacis*'lerin hepsi sıkıştırılmış toprak üzerine toplama taşların kaplanması ile oluşturulmuştur. Bu nedenle *glacis* terimi yerine taş yamaç döşemeleri terimi de kullanılmaktadır. Ancak *glacis* savunma mimarisinde kullanılan bir terim olduğu için bu çalışmada tercih edilen terim olmuştur.

sıkıştırılmış toprak döşeme olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴ Türkçe’de askeri mimari söz konusu olduğunda “siper şevi”, bu terimi karşılamak için kullanılmıştır.⁴⁵ Savunma mimarisi açısından *glacis*’in iki işlevi öne çıkmaktadır. Birincisi *glacis*’in sağladığı eğim sayesinde duvarın tam dip kısmında oluşan ölü alan ortadan kaldırılmış olacak, bu da saldırganları savunma güçlerinin saldırısına açık hale getirecektir. İkinci olarak da savunma duvarını yıkmak için tokmaklarla yapılacak girişimler de engellenmiş olacaktır.⁴⁶

Glacis terimi yaygın şekilde savunma mimarisinin unsurlarından biri olarak kullanılsa da Burke, *glacis*’lerin inşasında genellikle dayanıklı ve hava geçirmeyen malzemeler olan dere taşları, kırık kireçtaşları ya da kil gibi malzemelerin kullanılmasını da göz önünde bulundurarak, bunların birincil amacının duvarları erozyondan korumak olduğunu ileri sürmektedir; ona göre bu amaçla duvarın önündeki eğim için yapılan yüzey işlemi gerçekten düşmanı engelliyorsa bu çoğunlukla planlanmayan bir avantajdır.⁴⁷

Bu çalışmada Bademağacı, Güvercinkayası, Kanlıgeçit, Karataş, Küllüoba-Doğu yerleşimi, Liman Tepe, ve Troya’da *glacis* saptanmıştır. Bakla Tepe’de (?), Mezraa Teleilat (?) ve Titriş Höyük (?) yerleşimlerinde ise *glacis* olması muhtemel konstrüksiyonlar bulunmaktadır. Troya’da sarımsı, Karataş’ta ise beyaz renkli bir sıva ile *glacis*’lerin üzeri kaplanmıştır.

---

⁴⁴ Yadin 1963, s. 20; Reich ve Katzenstein 1992, s. 316.

⁴⁵ Arseven 1943, c. IV.

⁴⁶ Yadin 1963, s. 20.

⁴⁷ Burke 2004, s. 95.

iv) Savunma Duvarları

Bir yerleşime farklı insan gruplarının erişmesini engellemek ve gözlerden saklamak için, taş, ahşap, sıkıştırılmış toprak, kerpiç gibi malzemelerle inşa edilen duvarların tümünü bu başlık altında toplamak mümkündür. Bu duvarlar, savunma güçlerini saldırganların silahlarından korurken, aynı zamanda onları gizleyerek yapacakları manevralar için bir perde görevini yerine getirirler. Bir savunma duvarının kalınlığı ve yüksekliği arttıkça koruma işlevi de artacaktır. Savunma duvarları sağlam temellere sahip olursa, hem üstyapısı yüksek olacak hem de saldırı sırasında alacağı darbelerden az etkilenecektir. Bir savunma duvarına temel yapılmasının amacı, diğer duvar temelleri gibi,⁴⁸ üstyapısının yükünü zemine aktararak toprağa gömülmeyle korumaktır. Temellerin sağlam ve dayanıklı olmasında toprağın cinsinin, harç kullanılmasının, su veya rutubetten etkilenmemesinin önemi vardır. Temel kısmında genelde taş tercih edilmesinde su ve rutubetin olumsuz etkilerinden kaçınma rol oynamış olmalıdır.⁴⁹ Ortalama 50-60 cm genişliğinde, toplama taşlar ve kireçsiz harç ile inşa edilen taş temelli bir duvarın 3-4 m yüksekliği stabil olarak taşıyabileceği hesaplanmıştır.⁵⁰ Tümüyle kerpiçten yapılan savunma duvarlarında ise yak. 1.5 m'lik bir temel kalınlığının, 8-10 m yüksekliğe erişebildiği çağdaş örneklerden bilinmektedir.⁵¹ Nepal'deki bu savunma sistemini köşelerde bastionlar desteklemektedir.

Savunma duvarlarında 0.9 ile 1.8 m arasındaki yüksekliklerin, savunma güçlerini gizlemek için yeterli bir yükseklik olduğu ileri sürülmüştür.⁵² Ortalama 2-

---

⁴⁸ Netzer 1992, s. 17.

⁴⁹ Age., s. 17.

⁵⁰ Age., s. 21.

⁵¹ Chapagain 2005, s. 55.

⁵² Lafferty 1973, *An Analysis of Prehistoric Southeastern Fortifications*, yayınlanmamış master tezi, Southern Illinois University, Carondale: Kenzle 1997, s. 201'den aktarılmıştır.

2.5 m yüksekliğe sahip bir duvarın, eğer duvarın dip kısımlarında mızrak, cirit gibi kısa ve orta menzilli silahlarla savaşıyorsa savunma güçlerine önemli bir avantaj sağladığı düşünülmektedir. Ancak sapan ve yay gibi uzun menzilli silahlar kullanılıyorsa 3-4 m'nin üzerinde bir yükseklik gerekecektir. Savunma duvarlarının yüksekliği arttıkça yerleşimi savunan kişilerin silahlarının etkisi yerçekimi nedeniyle iki kat artarken saldırganlarınki ise aksine azalmaktadır. Tell Habuba Kabira'da savunma duvarının kerpiç üstyapısının korunan yüksekliği 5 ila 6 m'dir⁵³ Ancak, eğer saldırganlar duvarın dip kısmına kolayca erişebiliyorsa tırmanma ve tahrip edilme açısından savunma duvarları zayıf kalmaktadır. Saldırganlar bir kez savunma duvarının dibine eriştiğinde duvar bu kez saldırganları korur. Savunma güçleri fırlatacakları nesnelere saldırganlara isabet ettirebilmek için kendilerini açığa çıkarmak zorunda kalacaklar ya da bir karşı atakta bulunmak için savunma duvarının arkasından çıkmaları gerekecektir.⁵⁴ Bu yüzden gelişmiş birçok savunma sisteminde savunma duvarları boyunca bastion, kule gibi unsurlar eklenmiş ya da önlerine hendekler açılmıştır.

Savunma duvarlarının üst yapıları korunamadığından ilgili bilgiler çağdaş örneklerden, ikonografik kanıtlardan ve kil modellerden sağlanmıştır. Savunma duvarlarının en üst kısmı, savunma güçlerine rahat hareket edebilmelerini sağlayacak genişlikte ve aynı zamanda saldırganlara karşı atış yaparken saklanacakları şekilde biçimlendirilmelidir. Savunma duvarlarının üstünde dışa bakan kısımda birbirini izleyen duvar parçaları (mazgal siperleri) ve bunların arasında bırakılan boşluklardan (mazgallar) oluşan bir düzenek yapıldığı ikonografik kanıtların⁵⁵ yanı sıra Hitit

---

⁵³ Burke 2004, s. 420.

⁵⁴ Age., s. 58.

⁵⁵ Yakın Doğu'da bilinen en erken mazgallı siper örneği Mısır'da Birinci Hanedanlık dönemine tarihlenen, fildişinden küçük bir kuleden bilinmektedir: Hölcher 1910, *Das Hohe Tor von Medinet*

İmparatorluk dönemine ait kule biçimli kap parçalarından da⁵⁶ bilinmektedir. Bu tür düzenekler Türkçe’de barbata olarak adlandırılmaktadır.⁵⁷ Barbataların arkasında savunma güçlerinin yürüyebilmesi için seğirdim yolu olarak adlandırılan bir alan oluşturulmuştur. Yukarıda sözü edilen Nepal’deki kerpiç savunma sisteminde, temelde 1.5 m’lik kalınlığa, giderek inceldiği üst kısımda ise 80 cm’lik kalınlığa sahip olan savunma duvarının en üstüne 50-60 cm genişliğinde bir yürüme yolu yapılmıştır.⁵⁸ Böylece bu tür bir konstrüksiyonda, mazgallardan atış yaptıktan sonra mazgal siperlerinin arkasına saklanan savunma güçlerine yeterli hareket olanağı sağlamak için, yarım metrelik bir alanın bile yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

Tamamı kerpiçle inşa edilen ya da taş temel üzerine kerpiç üstyapısı olan savunma duvarlarının yapım yöntemi hakkında, geleneksel kerpiç yapımından sağlanan bilgiler yardımcı olmaktadır.⁵⁹ Kerpiç karışımı hazırlandıktan sonra ıslatılmış kalıplara konularak düzgün bloklar elde edilmiştir. Üzeri örtülerek suyu kısmen tahliye edilen kerpiç bloklar, bu aşamadan sonra güneşte bekletilerek kurutulur.⁶⁰ Kazılarda açığa çıkarılan blokların boyutları ve yerleştirme düzenleri hakkında genelde bilgi verilmemiştir. Bu çalışmada tek bilgi Tilbeşar’dan sağlanmaktadır. Tilbeşar Erken Tunç I tabakası savunma duvarında 30x50x10 cm boyutlarında dikdörtgen kerpiçler, önce uzun kenarları, ardından kısa kenarları yan yana gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Sağlam bir duvar örgüsü için gerekli olan

---

Habu, Leipzig, fig. 52; Porada 1967, dn. 2. Mezopotamya’daki en erken örnek ise MÖ ikinci binin başlarına tarihlenen ve Larsa’da bulunan kil bir plaktaki tasviridir: Parrot 1960, *Sumer*, Paris, fig. 358; Porada 1967, s. 2. Ayrıca ikonografik kayıtlardaki tasvirler Naumann 1991, s. 320 vd.’da ele alınmıştır.

⁵⁶ Seheer 2007, res. 13.

⁵⁷ Arseven 1943, c. I.

⁵⁸ Chapagain 2005, s. 55.

⁵⁹ Kömürcüoğlu 1962. Bu konuda, Boğazköy savunma duvarları için yapılan rekonstrüksiyon çalışmasında inşa edilen kerpiç üstyapı da deneysel bir örnek olarak yararlı bilgiler sağlamıştır: Seheer 2007.

⁶⁰ Kömürcüoğlu 1962, s. 43.

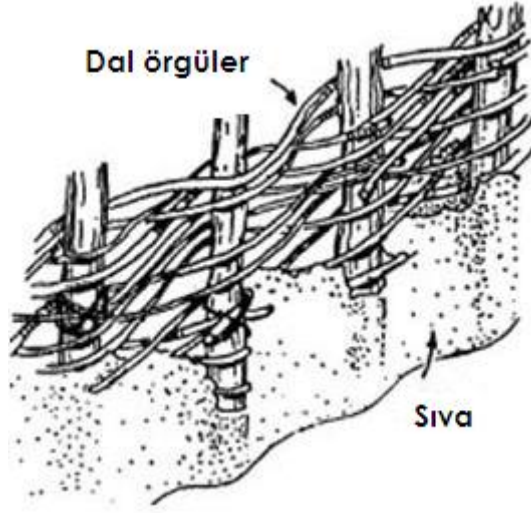

bu yerleştirme şekli ile dikey derzlerin m¼mk¼n olduğunca ¼st ¼ste gelmemesi sağlanmıştır. Bu d¼zenle yerleştirilen kerpiç blok sıraları, aralarına balçık harç konularak birleştirilmiştir. Kerpiç duvarların ¼zeri, doğa şartlarından korunması için bir sıva ile kaplanmış olmalıdır. Yapılan deneysel çalışmalar, bu sıvanın oldukça ince bir katman halinde hazırlanması ve her yere homojen bir şekilde dağılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bunu sağlamanın en iyi y¼ntemi ise kerpiç blokların ıslatılmasının ardından sıvanın el ile s¼r¼lmesidir.⁶¹

Ana inşa malzemesi ahşap olan savunma duvarlarına palisad adı verilmektedir. Palisadlar, b¼y¼k çaplı bir h¼cuma dayanacak bir duvar oluşturmak ¼zere yakın aralıklarla bir çizgi ¼zerine yerleştirilen dikey ahşap kazıklardan inşa edilirler. Bu ahşap kazıkların yanı sıra sıkıştırılmış çamur ve sıva da palisadın inşasında kullanılmaktadır. Bu alışma kapsamında saptanan palisadlar Hoca eşme, Aşağı Pınar, Karataş ve Troya yerleşimlerinde bulunmaktadır. Hoca eşme ve Aşağı Pınar Orta Kalkolitik ağ tabakalarında saptanan palisadlarda ahşap kazıklar doğrudan toprak ¼zerine değil, taş temel ¼zerine yerleştirilmiştir. Aşağı Pınar Erken Kalkolitik yerleşimi, Karataş ve Troya'nın taş temeli olmayan palisad yapıları ana toprağa açılan bir temel çukuruna oturtulmuştur. Karataş aşağı yerleşimini çevreleyen palisad, dal-¼rg¼ (*wattle-and-daub*) tekniği ile inşa edilirken, Troya aşağı yerleşiminde daha gelişmiş bir teknik uygulanmıştır.

---

⁶¹ Seheer 2007, s. 103.

Fig. 3: Dal-örgü (*wattle-and-daub*) tekniği.

Karataş'ta 20 cm'lik temel çukuruna⁶² oturtulan kazıkların dikme yuvalarının çapları hakkında 4 ila 10⁶³ ya da 8 ila 10⁶⁴ cm olarak iki farklı bilgi verilmiştir. Bu kazıkların yerleştirme aralığı 5-15 cm'de arasında değişmektedir.⁶⁵ Köşelere yerleştirilen ve palisadı iki yerde yandan kuşatan kalın kazıkların, çatıyı desteklemek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.⁶⁶ Dıştaki palisad yapısının kuzeyinde 3-3.50 m mesafede kazık delikleri ve dal-örgü duvara ait izler tespit edilmiştir. Bu duvarlarla yak. 3.5x8 m boyutlarında mekânlar oluşturulmuştur. Bu mekânların bazıları biri daha dar olmak üzere iki odadan oluşmaktadır (bkz. Levha XXX-51). Bu evler, kazamat benzeri bir yapıya sahipse de, zayıf duvar yapısı nedeniyle çatı örtüsünün de dayanıksız olacağı öngörülmüş, ve bu mekânların üzerinin parapetli bir platform olarak hizmet etmesinin olanaksız olacağı bildirilmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla

⁶² Mellink 1973, s. 295.

⁶³ Age., s. 294.

⁶⁴ Mellink 1974, s. 351.

⁶⁵ Age., s. 351.

⁶⁶ Mellink 1973, s. 295.

⁶⁷ Mellink 1974, s. 353.

yaşam ve depolama alanları olarak kullanılması olası bu evleri kazamat olarak yorumlamak mümkün görünmemektedir.

Troya II aşağı yerleşim palisadının temel çukuru ise yak. 1 m derinliğe ve yak. 40 cm'lik genişliğe sahiptir. Bu temel çukurunun 40 m'lik, düz bir hat halinde uzanan kısmı açığa çıkarılmıştır.⁶⁸ Troya'da palisad yapısının inşasında uygulanan teknik, oldukça dayanıklı bir savunma duvarının elde edildiğini göstermektedir. Bu palisad yapısını ayrıntılı olarak inceleyip, bir rekonstrüksiyon ortaya koyan Hueber'e göre, temel çukuruna 30 cm çapındaki kazıklar oturtulmuş, bu dikey kazıkların dışına yatay biçimde ahşap direkler yerleştirilmiştir. Böylece palisadın kalınlığı yak. 40 cm'ye ulaşmış olmalıdır. Temel çukurunun 1 m derinliği de göz önüne alınarak palisadın 6 ila 8 m arasında yüksekliğe sahip olduğu hesaplanmıştır. Temel çukurunun tabanındaki küçük oyuklar, palisadın tam olarak hizalanması için açılmış olmalıdır. Bu oyukların, palisad kazıklarını dip kısımdan sabitlemek için yatay olarak yerleştirilen ahşapların yuvaları olduğu düşünülmektedir.⁶⁹ Böylece, temel çukuruna yan yana yerleştirilen kazıklar sıkıştırılarak düz bir hat halinde durmaları sağlanacaktır. 14 cm derinliğindeki bu oyuklara yerleştirilen ahşap kirişler, zıvana ya da kenet yardımı ile tabana sabitlenmiş olabilir.*

Temel yatağının kenarındaki dikdörtgen formlu yatay açıklıklar ve onun 2 m kadar arkasındaki paralel olarak uzanan, 2.5 m ara ile yerleştirilmiş, 30 cm çapında ve 1 m üstünde derinliği olan kazık delikleri, palisad yapısının dış kısmının sağlamlaştırılmasında ve en üst kısmında yer alması olası bir siper yolunun yapımında kullanılmış olabilecek bir konstrüksiyonun kanıtları olarak

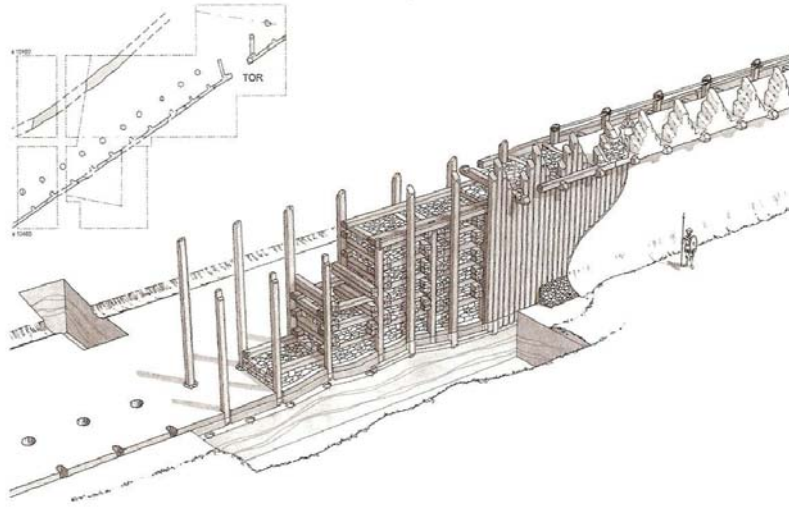
---

⁶⁸ Korfman 1995b, s. 244.

⁶⁹ Hueber 2004, s. 361.

* Hueber'e göre temel çukurunun iç tarafa bakan ağız kısmında bırakılan dikdörtgen formundaki açıklıklar ve temel çukuruna paralel olarak açılan diğer dikme yuvaları, yukarıda anlatılan palisad inşasından sonraki bir evrede yapılmış olmalıdır (Hueber 2004, s. 361).

yorumlanmıştır. Ayrıca bu tür bir konstrüksiyonun bir çeşit sandık duvar sayılabileceği de ileri sürülmüştür.⁷⁰ Ancak sandık duvar olarak yorumlanan kısmın içinin özellikle doldurulup doldurulmadığı hakkında kazı raporlarında bir bilgi verilmemiştir. Hueber'e göre bu kısım daha sonra eklenmiştir. Bu eklenen kısımlara yerleştirilen kazıklarla birlikte palisad 2.20 m genişliğe ulaşmıştır.

Fig. 4: Troya aşağı yerleşim palisadının inşa rekonstrüksiyonu (Hueber 2004, fig. 5b).

A- Taş Temelli Savunma Duvarlarında Kullanılan Duvar Tipleri

Bu çalışmada, taş temele sahip savunma duvarlarında tek sıra duvarlar, çift sıra duvarlar (sandık duvarı benzeri duvarlar), testere dişi biçimli duvarlar ve kazamatlar olmak üzere dört farklı duvar tipi olduğu tespit edilmiştir.

a) Tek Sıra Duvarlar

Bu tipe dahil edilen duvarlar, düz ya da dairesel olarak ilerleyen, payanda tipi çıkıntılara ya da bastion/kule gibi konstrüksiyonlara da sahip olabilen tekil duvarlardır. Tek sıra duvarlar iki farklı alt tipe ayrılmıştır.

⁷⁰ Age., s. 362.

Orta ya da küçük boy taşlarla örülen çift kabuklu* duvarlar

Fig. 5: Şematik çift kabuklu duvar çizimi.

Katalogda yer alan yerleşimlerin büyük kısmında görülen duvar tipidir. Örneğin Aşıklı, Alişar, Arslantepe VID3, Bademağacı, Göltepe, Güvercinkayası, Kuruçay, Liman Tepe, Tilbeşar Erken Tunç II, Titriş, Troya, Yenibademli gibi). Bu tip duvarların dış ve iç yüzlerinde daha büyük boyda çoğunlukla işlenmemiş taşlar kullanılmış, iç kısımları ve boş kalan yerleri ise daha küçük boyutlu taşlar, moloz, toprak, havan, havan eli, öğütme taşı (Aşıklı), maden cevheri zenginleştirme aleti (Göltepe) vb. ile doldurulmuştur. Bazı yerleşimlerde duvarın dış kısımlarında düzeltilmiş levha taşlar kullanılırken, iç kısım ve kalan boşluklar daha küçük taşlarla doldurulmuş, bağlayıcı öge olarak toprak siva kullanılmıştır (örn. Liman Tepe, Yenibademli). Kazı raporlarında taşların boyutları hakkında çoğu zaman nadiren bilgi verilmiş ve genelde küçük, orta ve büyük gibi göreceli sıfatlar kullanılmıştır. Bu tipe giren duvarlarda, genelde toplama taşlar, kırık taşlar ve kabaca düzeltilmiş levha taşlar kullanıldığından, ortalama taş boyutlarının 10-40 cm arasında olduğu öngörülebilir. Bu tip duvarlar Troya'dan bilindiği gibi siva ile kaplanmış olabilirler. Troya dışında sıvalı olduğu bildirilen başka örnek olmasa da, bu uygulamanın yaygın olduğu düşünülebilir. Zira, bu tip duvar örgülerinin gevşek yapıları ve özensiz

---

* Bu terim Naumann'ın *Eski Anadolu Mimarlığı* kitabının Türkçe çevirisinden alınmıştır. Bkz. Naumann 1991, s. 68.

görünüşleri nedeniyle saklanması tercih edildiği düşünülmektedir.⁷¹ Duvarlar, gevşek dokulu biçimde rastgele ya da düzeltilmiş kireçtaşı levhaların harçlarla birleştirilmesi ile örülebildiği gibi, taşların bir sağa bir sola verev biçimde dizilmesi ile oluşturulan “balık sırtı” tekniği ile de inşa edilmiştir (Örn. Güvercinkayası). Bu tekniğin tercih edilmesinde, yüzeyleri düzgün olmayan taşların, yatay konulduklarında iyi birleşmedikleri için üstlerine binen yük sonucunda kırılmaları rol oynamış gözükmektedir. Taşlar verev yerleştirildiğinde ise üstlerine binen yük sonucunda birbirlerinin içine girdiklerinden kırılmaya karşı dirençli hale geldikleri düşünülmektedir.⁷²

Kiklopik Duvarlar

Genellikle kireçtaşı kullanılarak, oldukça büyük boyutlu, düzeltilmemiş ya da kabaca düzeltilmiş, herhangi bir harç malzemesi kullanılmadan inşa edilen duvarlardır. Harç yerine arada kalan boşluklar daha ufak taşlarla doldurulur.⁷³ Bu duvar tipinde de, dış yüzde kullanılan büyük boy taşların ortadaki çekirdek kısmı toprak ve taş gibi dolgu malzemeleri ile doldurulduğundan, küçük ve orta boy taşlarla inşa edilen çifte kabuklu duvarlardan farkı, dış yüzlerinde kullanılan taşların boyutlarının büyüklüğüdür. Bu çalışma kapsamında, dış yüzünde 50 cm üzerinde boyutu olan taşların kullanıldığı duvarlar bu tip altında değerlendirilmiştir: Karaoğlan (kimi 1 m üzerinde olan çok iri taşlar), Maltepe (ortalama 50x70 cm boyutunda taşlar) ve Hoca Çeşme (ortalama 70x80 cm). Kiklopik duvarlar masif

---

⁷¹ Naumann 1991, s. 68.

⁷² Age., s. 69.

• Sözcüğün kökeni, Eski Yunan mitolojisinde tek gözlü devler olan Kiklop'lara dayanmaktadır. Bu devler tarafından yapılan duvar anlamına gelen sözcük, arkeolojide çok büyük boyutlu, düzeltilmemiş bloklardan yapılan duvarları tanımlamak için kullanılmaktadır.

⁷³ Loader 1998, s. 20.

boyutları nedeniyle sağlam olmalarının yanı sıra, anıtsal görünümleri ile de saldırılara karşı caydırıcı olurlar.

b) Testere dişi biçimli duvarlar

Fig. 6: Şematik testere dişi biçimli duvar.

Birbirini izleyen girinti ve çıkıntılarının oluşturulması ile zikzaklı bir görünüm çizen duvarlardır. Bu tip duvarlar, yerleşimi koruyan savunma güçlerine yandan korunma olanağı vermektedir.⁷⁴ Ayrıca bu girinti ve çıkıntılarının duvarın araziye uyum sağlaması ile ilgili olduğu da öne sürülmüştür.⁷⁵ Testere dişi duvarlarda, dışa doğru yapılan çıkıntılarının bir çeşit bastion/kule görevi gördüğünden, fazladan bastion/kule yapımına ihtiyaç olmayabileceği önerilmişse de,⁷⁶ bu çalışmada bu tipe dahil edilen yerleşimler için, birçoğundaki sınırlı kazılar nedeniyle, böyle bir yargıya varmak mümkün değildir.

Bu çalışmada testere dişi duvar tipine dahil edilen örnekler, kimi zaman düzenli aralar ve boyutlarla gerçek bir testere dişi görünümü sunsa da (örn. Tarsus-Gözlükule Erken Tunç Çağı II savunma duvarı gibi), çoğunlukla herhangi bir düzen göstermeden, kimi zaman içe kimi zaman dışa doğru yapılan çıkıntılara sahiptir (örn. Demircihöyük, Küllüoba-doğu, Troya I erken ve orta savunma duvarları gibi). Testere dişi biçimli duvarların Anadolu'daki en erken örneği şimdilik Mersin-Yumuktepe Orta Kalkolitik Çağ duvarıdır. Naumann bu duvarı Tarsus'taki testere

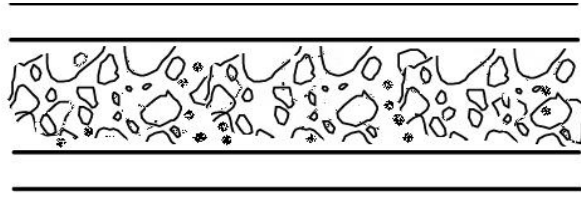
⁷⁴ Keeley et al 2007, s. 69, fig. 7; Naumann 1991, s. 249.

⁷⁵ Vincenzi 2008, s. 309.

⁷⁶ Age., s. 309.

dişi biçimli duvarın daha az gelişmiş bir örneği olarak nitelenmektedir.⁷⁷ Kataloğa dahil edilen yerleşimlerden Hassek Höyük, Norşuntepe, Pulur-Sakyol'da da savunma duvarı üzerindeki çıkıntılar testere biçimli duvar olarak nitelenmişse de, çok az bir kısımlarının açığa çıkarılmaları nedeniyle, bu tipe dahil edilmeleri konusunda net bir sonuca varmak mümkün değildir.

c) Çift Sıra Duvarlar

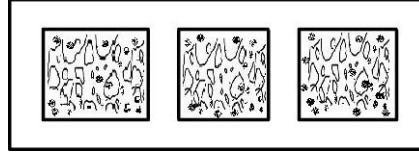
Fig. 7: Şematik çift sıra duvar çizimi.

Birbirine paralel olarak konumlandırılmış iki tekil duvarın arasının toprak, kırık taş vb. dolgu maddesi ile doldurulması ile oluşturulmuş duvarlar bu sınıfa dahil edilmiştir. Bu çalışmada bu tipe dahil edilen duvarlar kazı raporlarında genelde sandık duvar ya da sandık duvar benzeri duvar olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak Anadolu arkeolojisinde sandık duvar terimi daha farklı bir konstrüksiyon için kullanıldığından, bu çalışmada bu tipe giren duvarlar için sandık duvar terimini kullanma uygun bulunmamıştır. Sandık duvar, birbirine paralel iki bağımsız duvarı kesecek biçimde yerleştirilen dar bölme duvarları ile dörtgen ya da dikdörtgen odacıklar oluşturularak, bunların içlerinin temel seviyesinde moloz, toprak vb. dolgu maddesi ile doldurulması ile inşa edilen duvar tipidir.

---

⁷⁷ Naumann 1991, s. 249.

Fig. 8: Şematik sandık duvar çizimi.

Anadolu’da sandık duvar tekniği esas olarak Hitit savunma duvarlarından bilinmekte ve Almanca *kastenmauer* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı* kitabında bu tekniğin görüldüğü örnekleri ayrıntılı olarak inceler. Ancak, Naumann (kitabı yazdığı dönemde) ortaya çıkarılan sandık duvar örneklerinin tümünün Büyük Hitit Krallığı Çağı’na tarihlendiklerini belirtmesine karşın⁷⁸, aynı kitapta Erken Tunç Çağı’na tarihlenen Thermi V savunma duvarında da bir çeşit sandık duvar oluşturulduğunu belirtmektedir.⁷⁹ Thermi V’teki tekniğin sandık duvar olduğu başka araştırmacılarca da belirtilmiştir.⁸⁰ Bu durumda sandık duvar tekniğinin köklerinin en azından Erken Tunç Çağı’na kadar gittiği söylenebilir. Bu tez kapsamında, sandık duvar tekniği uygulandığı belirtilen yerleşimlerin bir kısmında bu tanıma uymayan inşa tekniği uygulandığı anlaşılmaktadır (örneğin Ahlatlıbel, Aşıklı Höyük). Kimi yerleşimlerde ise raporlarda sandık duvardan söz edilmesine karşın teknik ayrıntı ve çizim ya da fotoğraf verilmediğinden bu duvarların sandık duvar mı, kazamat mı olduklarını ayırt etmek mümkün olmamıştır. Bu tür durumlarda kazı raporunda belirtilen terime göre sınıflandırma yapılmıştır. Katalogda sandık duvar tekniği olduğu belirtilen iki yerleşim Aşağı Pınar ve Mezraa Teleilat’tır. Aşağı Pınar 3-2. tabakada açığa çıkarılan palisad yapısının taş temeli sandık duvar tanımına uymaktadır. Ancak, birbirine paralel iki duvar arasında bölme duvarları ile oluşturulan dikdörtgen

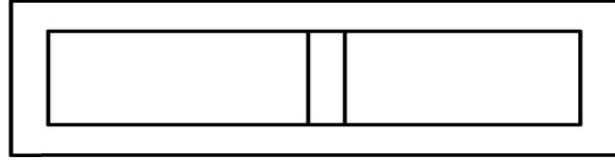
⁷⁸ Naumann 1991, s. 263.

⁷⁹ Age., s. 253.

⁸⁰ İvanova 2008, s. 318.

odaların boyutu ve içlerinin özellikle doldurulup doldurulmadığı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mezraa Teleilat'ta ise kazı raporlarında verilen bilgilere göre, bölme duvarları olmadan birbirine paralel uzanan ve arası doldurulan bir duvar yapısı bulunmaktadır. Bu iki yerleşimdeki duvar tiplerini, eldeki verilerle sandık duvar olarak nitelemek mümkün olmadığından, çift sıra duvarlar tipine dahil edilmiştir.

d) Kazamatlar

Fig. 9: Şematik kazamat çizimi.

Birbirine paralel olarak inşa edilen iki duvarı kesen ara duvarlarla dörtgen ya da dikdörtgen formda oluşturulan oda ya da odacıklar dizisi biçiminde tanımlanabilecek olan kazamat duvar tekniğinde, sandık duvar tekniğinin aksine oda/odacıkların içi boş bırakılmıştır. Böylelikle yerleşim içinden bu odacıklara geçiş yapılabilmektedir.⁸¹ Kazamatların askeri mimaride esas amacı kuşatma sırasında savunma güçlerinin duvarlara açılan mazgal deliklerinden atış yapmalarıdır.⁸² Ancak bu odacıklar barışçıl dönemlerde yaşam alanları ya da depolama amacıyla da kullanılmıştır.

Ahlatlıbel'in batı ve kuzey kesimindeki odacıklar Koşay'a göre her çeşit döküntü ile doldurulmuştur. Sandık duvar tanımına uyan bu anlatıma karşın, Koşay'ın bu odacıkların ikâmet yeri ya da depo olarak kullanıldığını belirtmesi ve

⁸¹ Vincenzi ve Rinaldi 2007, s. 217.

⁸² Naumann 1991, s. 319.

yenilenmiş tabanlardan söz etmesi nedeniyle Ahlatlıbel'deki tekniğin kazamat olarak nitelenmesi daha uygun bulunmaktadır.⁸³

Aşıklı'da yerleşimin güneybatısında saptanan ve Esin tarafından sandık duvar⁸⁴ ya da kazamatlı sandık duvar⁸⁵ olarak nitelenen konstrüksiyon, küçük hücremsi yapıları nedeniyle belki kazamat sınıfına dahil edilebilir. Teknik olarak duvarın dış kısmında kerpiç, iç kısmında ise taş bir duvar tercih edilmesi ve bu iki duvarı bölen ince duvarların kerpiçten olması, çok sağlam bir duvar yapısı olmadığını göstermektedir. Bu kısmın savunma amacıyla yapıldığı varsayılırsa, içleri boş olan odacıkların ek bir sağlamlık katmadığı da düşünüldüğünde dışa bakan kısmın taş olmasının savunma açısından daha tercih edilir olduğu açıktır. Ancak, Aşıklı Höyük HV kompleksinin bir parçasını oluşturan bu hücreler, yerleşimin domestik karakteri, dönemin ve içinde bulunduğu coğrafyanın sosyal yapısı ve savunma ile ilgili olabilecek arkeolojik herhangi bir kanıtın olmaması nedeniyle savunma yapısı olarak nitelenemez.

Güvercinkayası kazı raporlarında, kazamat benzeri bir sistem olarak nitelenen kerpiç duvarın konstrüksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Levha XXI-35'teki planda da görüldüğü gibi (G-H/7 plankaresi) sekmeli biçimde ilerleyen bu kerpiç duvar ile dairesel kule/bastion arasında kalan kısımlar kazamat olarak yorumlanmıştır. Ancak burada planlanarak yapılmış bir kazamat yapısından ziyade, sekmeli kerpiç duvarın son evrede eklenmesinin ardından oluşan bir boşluğun söz konusu olduğu söylenebilir.

---

⁸³ Bittel 1936-37, s. 38; Naumann 1991, s. 329.

⁸⁴ Esin 1993b.

⁸⁵ Esin 1993a, s. 135.

Hassek Höyük yerleşiminde girişin doğusunda yer alan kazamatin, aynı zamanda bastion/kule işlevini de yerine getirdiği düşünülmektedir. Bu kazamat sayesinde yerleşime girişi sağlayan uzun pasajı kontrol altında tutmak kolaylaşmış olmalıdır.

Yumuktepe’de Garstang’ın yerleşimi koruyan savunma güçlerinin odaları olarak yorumladığı, üzerinde mazgal deliği olarak yorumlanan açıklıkların bulunduğu mekânların, daha farklı bir kullanım amacı olduğu yeni kazılarla anlaşılmıştır. Evsel etkinlikler için kullanıldığı anlaşılan bu mekânlarda, mazgal deliği olarak yorumlanan açıklıkların önünde ocaklar vb. taşınmazların olması, savunma güçlerinin buradan atış yaptığı varsayımını zayıflatmıştır (bkz. Katalog).

v) Bastionlar/Kuleler

Bastionlar ve kuleler bir savunma duvarından dışarıya doğru uzanan, savunma güçlerinin ve silahlarının sığabileceği genişlikteki çıkıntılardır. Amaçları savunma duvarı, giriş kapısı ya da bitişik bastionlara yaklaşan herhangi bir saldırganı yanlardan kuşatma atışıyla etkisiz hale getirmektir. Arkeolojik kazılarda çoğunlukla yalnızca temelleri korunduğundan dışa doğru uzanan kısımların payanda mı, bastion mu yoksa kule mi olduğunu belirlemek kolay değildir. Ancak dışarıya doğru uzanan çıkıntının üzerinde yüksek bir konstrüksiyon taşıyacak kadar geniş ve sağlam olması halinde bir bastion ya da kuleden söz edilebilir.⁸⁶ Bastion ve kule arasındaki fark ise yüksekliklerinden kaynaklanmaktadır.* Bastionların yüksekliği savunma duvarının

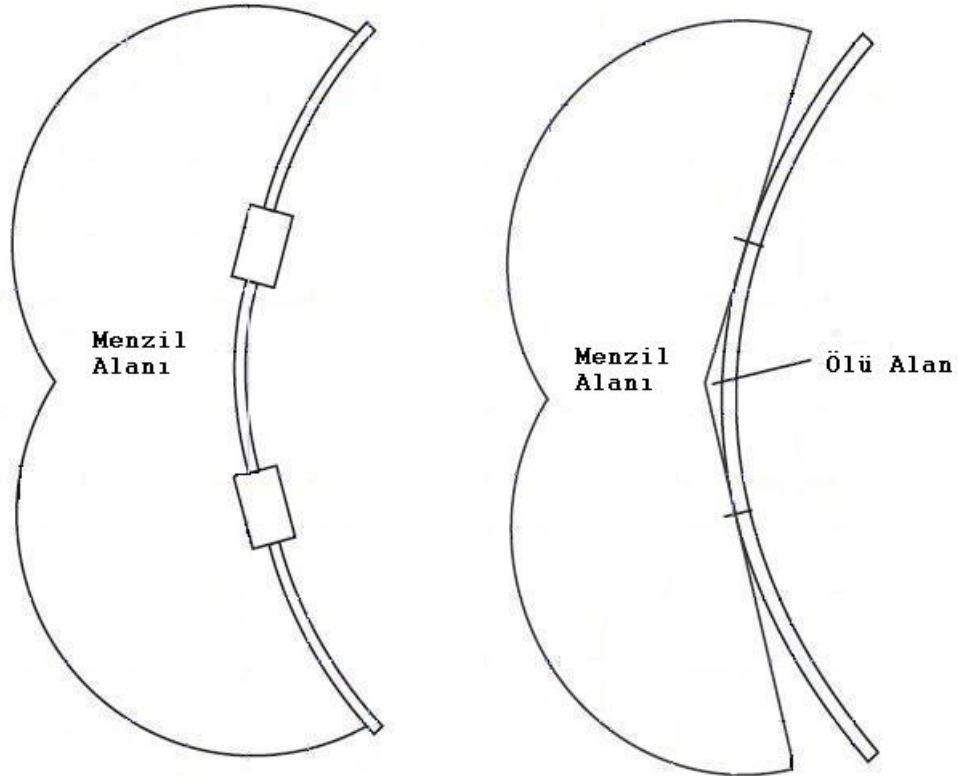
---

⁸⁶ Naumann 1991, s. 245; Keeley et al 2007, s. 68.

* Bastion ve kule arasındaki farkın yükseklik değil de savunma duvarına paralel uzanan kısmının uzunluğundan kaynaklandığı da ileri sürülmüştür (Burke 2004, s. 127). Levant’ta Orta Tunç Çağı savunma mimarisi bağlamında incelenen yerleşimlere dayanılarak yapılan ayrıma göre kulelerin uzunluğu 20 m’den az iken, bastionları 20 m’den uzundur. Ancak askeri mimari terminolojisinde de bastion ve kule arasındaki ayrımın yükseklik farkına dayanarak yapılması dolayısıyla, bu çalışmada Burke’nin yaptığı ayrım tercih edilmemiştir. Bu çalışma kapsamında da bastion ve kule olarak nitelenen yapıların yalnızca temeli açığa çıkarıldığından, bastion/kule biçiminde yazmak uygun görülmüştür.

yürüme duvarı ile eşittir. Kulelerin yüksekliği ise savunma duvarının yüksekliğini aşmaktadır.⁸⁷

Bastion ya da kule yerleştirilmiş savunma duvarlarının, bu tür konstrüksiyonları olmayan savunma duvarları karşısındaki üstünlüğü fig. 10'da gösterilmiştir. Bastion ya da kule olmayan savunma duvarlarında, duvarın daha uzun bir kısmını korumak için daha fazla sayıda pozisyona ve kişiye gereklilik duyulacaktır. Böylesi bir durumda, yerleşime saldıran bir kişinin karşıt yönlerinde konumlanan iki savunma gücü atış yaptıklarında, ancak tek bir noktadan hedefi vurma şansı yakalayacaklardır. Bu konstrüksiyonların varlığı ise savunma güçlerine duvarın daha uzun kısımlarını korumada avantaj sağlayacaktır.⁸⁸

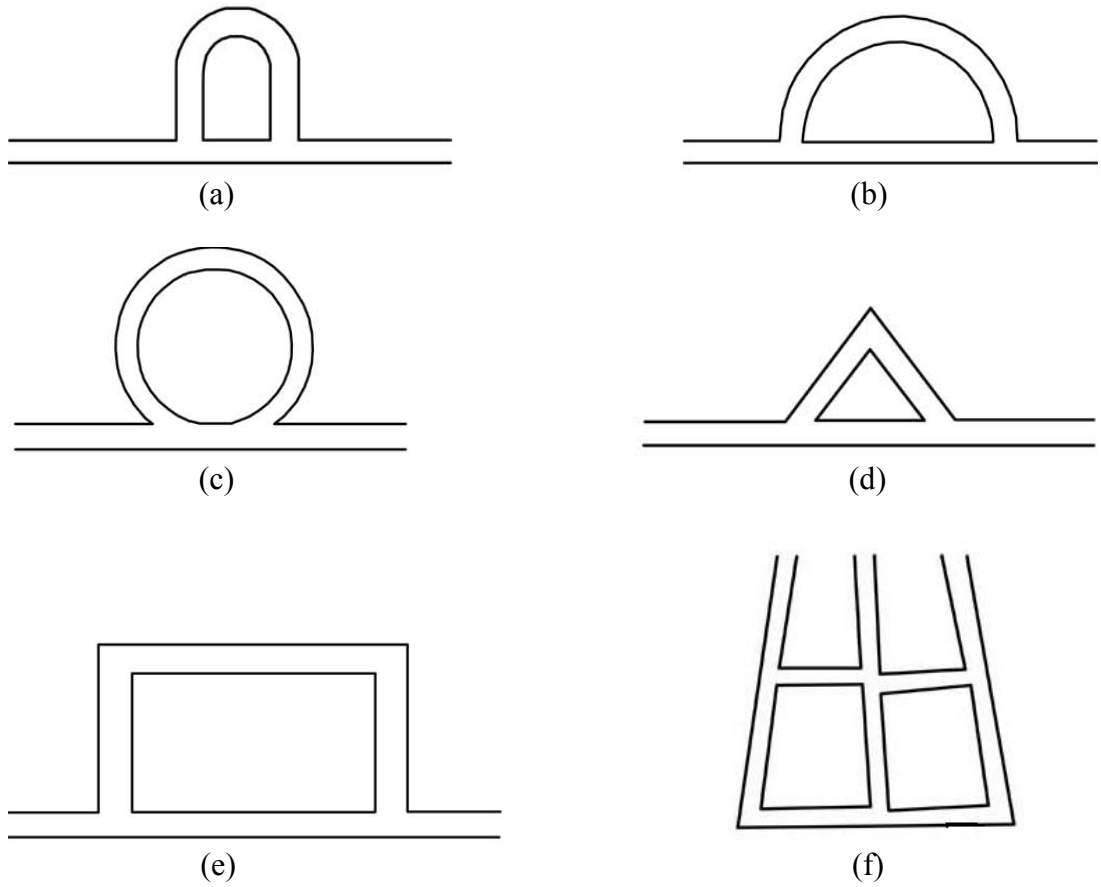

Fig. 10: Solda bastion ya da kuleli savunma duvarı, sağda düz savunma duvarı (Burke, A. 2004, fig. 8).

⁸⁷ Naumann 1991, s. 245.

⁸⁸ Burke 2004, s. 131.

Bu çalışma kapsamında kataloğa alınan birçok yerleşmede bastion/kule olduğu belirtilen konstrüksiyonlar bulunmaktadır. Büyük kısmı yalnızca bastion/kule olarak nitelenmiş olan bu konstrüksiyonlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmediğinden bir yorum yapmak mümkün olmamaktadır. Kazı raporlarından sağlanan bilgiler doğrultusunda saptanan biçimler ve görüldükleri yerleşimler şunlardır:

Fig. 11: Şematik bastion/kule biçimleri.

a)U biçimli (Atnalı biçimli): Liman Tepe; **b)Yarıdairesel:** Arslantepe, Gözlükule Erken Tunç I (?), Kuruçay; **c) Dairesel:** Güvercinkaya; **d) Üçgen:** Tepecik; **e) Dikdörtgen:** Alişar, Demircihöyük, Gözlükule, Hassek, Karaoğlan, Küllüoba, Liman Tepe, Maltepe, Tilbeşar, Troya, Yenibademli, Yumuktepe (?) **f)Trapezoidal:** Karataş.

Yarı-dairesel ve atnalı biçimli olan bastionların/kulelerin inşası, dikdörtgen ve kare olanlara oranla daha zor olsa da, atış yapmak için daha geniş bir alana sahip olunması ve “ölü” alanın* daha az olması gibi avantajlara sahiptir.⁸⁹ Genelde saldırganlar savunma duvarının temeline erişir erişmez ölü alana girmiş olurlar. Dikdörtgen veya kare biçimli olanları inşa etmek daha kolaydır ve üzerlerinde bulunan savunma güçleri için rahat hareket etme olanağı sağlar. Buna karşın önlerinde saldırganları koruyan bir ölü nokta bulunur. Üçgen biçimli bastionlar/kulelerde ise sayıca fazla insan barınamaz, bu tür bir bastion/kulenin askeri açıdan en etkin noktası olan uç kısmını kullanacak kişi sayısı sınırlı olacaktır. Beşgen biçimli bastionlar/kuleler geometrik olarak arkasında ya da önünde “ölü nokta” olmadığından bitişik duvarlardan ve bastionlar/kulelerden gelen silah atışlarına karşı en kolay korunulan biçimdir. Yine de ateşli silahlar çağına kadar üçgen ve beşgen formlar çok nadir olarak tercih edilmişlerdir. Bunun nedeni dikdörtgen ya da oval formlara oranla daha fazla duvar uzunluğu gerektirmesi, dolayısıyla da inşa etmek için daha fazla masrafa ihtiyaç duyulması olabilir.⁹⁰

Bastionlar/kuleler arasındaki mesafeler topografiye, kullanılan malzemenin masraflarına, işgücüne ve inşanın gerektirdiği beceriye bağlıdır. Bastionların boyutlarına, iç yapılarına ve yerleştirilme mesafelerine bağlı olarak, bazı durumlarda inşa masrafı yüzde otuz ya da yüzde yüz artabilir. Savunma sistemlerinin doğal yollara bakan ya da geçit vermez bazı kesimlerinde, basit savunma duvarlarında pahalı bastion ve kulelerin yapımına gerek duyulmamıştır. Savunma sistemleri inşa

---

* Ölü nokta: Bir savunma sisteminde, sistemin dizaynına bağlı olarak savunma güçlerinin saldırganlara karşı atakta bulunamayacağı herhangi bir nokta.

⁸⁹ Yadin 1963, s. 20.

⁹⁰ Keeley et al 2007, s. 69.

edilirken inşa masrafları dolayısıyla bastionlar ve kuleler yalnızca en uzun, askeri açıdan kullanışlı aralıklarda inşa edilmiş ya da inşalarından tamamen kaçınılmıştır. Bastionlar arasındaki en uygun mesafe, ana savunma fırlatma silahının etkili menzilin yarısı ya da üçte biri olarak hesaplanmıştır. Bastionların ya da kulelerin ok, sapan ve mızrak gibi silahların etki menzili içinde yerleştirilmesi (yak. 30 m) ile hem bunlar arasında ölü alan bırakılması önlenmiş, hem de iki bastion/kule arasındaki duvarın iki yönden kuşatma atışları ile korunması sağlanmış olacaktır.⁹¹ Bu çalışmada bastionların/kulelerin arasındaki mesafeler hakkında bilgi veren yerleşimler Alishar, Karaoglan ve Troya'dır. Alishar ve Karaoglan'da yalnızca iki bastion/kule açığa çıkarıldığından bunların düzenli aralıklarla yerleştirilip yerleştirilmedikleri bilinmemektedir. Bastion/kule Alishar'da yak. 8 m, Karaoglan'da ise yak. 5 m aralıklarla inşa edilmiştir. Ancak Karaoglan'da bu bastionlardan/kulelerden sonra duvar 5 m'den fazla takip edildiği halde bir başka bastion/kuleye rastlanmaması nedeniyle, bastionların/kulelerin düzenli aralıklarla inşa edilmediği söylenebilir. Troya'da ise I. tabakada bastionlar/kuleler arasındaki mesafe 20 m iken, II. tabakada bu mesafe 10.60 m'ye indirilmiştir.

vi) Kapılar

Giriş kapıları, savunma duvarının üzerinde yerleşime giriş-çıkışların sağlanması için bırakılan açıklıklar ve bu açıklığı korumak için inşa edilmiş olan yapılardır. Savunma duvarı üzerinde bırakılan boş bir alan olduğu için, kapılar bir savunma sisteminin her zaman en zayıf noktasını oluşturur. Barışçıl dönemlerde yerleşim sâkinlerinin ve dışarıdan gelen yabancı kişilerin geçişine olanak sağlayan

---

⁹¹ Kern, P. B. 1999, s. 11.

kapılar, yerleşime bir saldırı olduğunda, düşman güçlerinin ilk hedeflerinden biri olurlar. Bu nedenle hem savunma hem de saldırı güçlerinin odak noktası halindedirler.⁹² Giriş kapısı sayısının az tutulması yerleşimi savunmayı da kolaylaştıracaktır. Kapıların savunma açısından zayıflıkları bastion, kule gibi kuşatma unsurlarının inşası ya da girişin dolaylı bir hale getirilmesi gibi ek önlemler alınarak giderilmeye çalışılmıştır. Savunma açısından iyi planlanmış kapılar savunma güçlerine emniyet, yükseklik ve bir “manevra perdesi” sağlar.⁹³ Saldırganların toplu bir biçimde kapı kısmına hücum etmesini engellemek için, öncelikle kapıya ulaşmalarını uzatacak ve zorlaştıracak bir alan yaratmak gerekmektedir. Bu uzun alan savunma güçlerinin görüş açısında ve uzun erimli silahları ile hâkim olabilecekleri bir konumda olmalıdır. Böylece saldırı güçleri dar bir alana sıkışacaklar ya da savunma güçlerine karşı savunmasız sağ taraflarını dönmek zorunda kalacaklardır. Bunların yanı sıra kapıya giden yol, beklenmeyen bir saldırıda saldırganların yakın mesafeye gelmelerine karşı kapıyı göremeyeceği bir biçimde düzenlenmelidir.⁹⁴

Kapılar inşa biçimlerine göre dört ana başlık altında incelenebilir: Basit Kapılar, Dolaylı Kapılar, Pasajlı Kapılar, Bastionlu/Kuleli Kapılar.

A- Basit Kapılar

Fig. 12: Şematik basit kapı çizimi.

⁹² Yadin, Y. 1963, s. 21; Keeley, L. H. et al 2007, s. 62.

⁹³ Keeley et al 2007, s. 62.

⁹⁴ Avery 1993, *Hillfort Defences of Southern Britain*, BAR Series 231, Oxford, s. 65 vd.

Bu tip kapılar savunma duvarı üzerinde bırakılan basit bir açıklıktan ibarettir. Saldırganların yerleşime doğrudan erişebilmesine yol açtığından duvar üzerinde bırakılan basit açıklıklar savunma açısından en elverişsiz olanlardır. Hoca Çeşme ile Troya ve Karataş aşağı yerleşmelerini çevreleyen palisadlar üzerindeki kapılar bu tip kapılara örnek olarak verilebilir.

B- Dolaylı kapılar

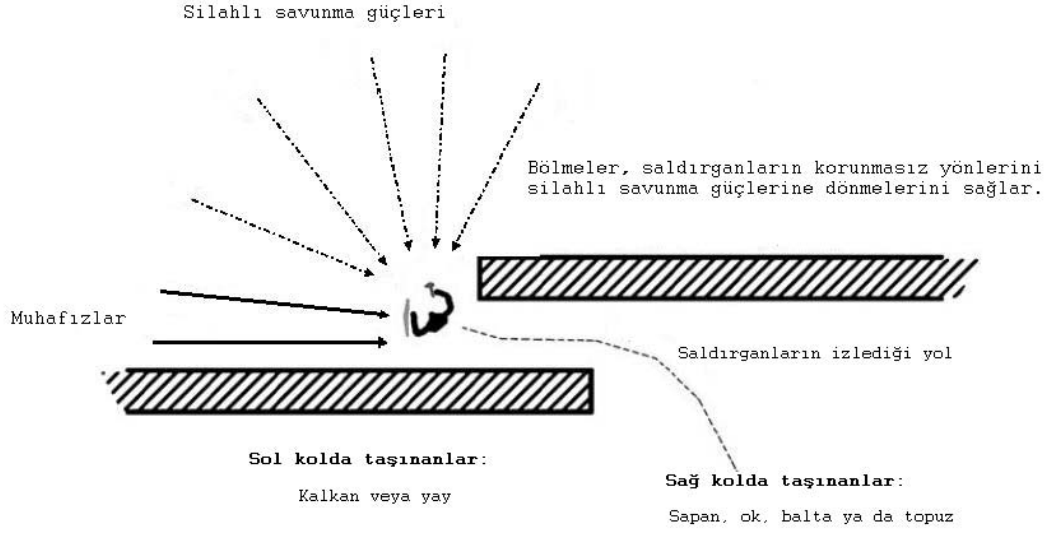
Fig. 13: Şematik dolaylı kapı çizimi.

Bu tip, savunma duvarına eklenen duvarlar aracılığıyla sağlanan çeşitli açılardan, girişleri dolaylı hale getirdiği kapılar olarak tanımlanabilir. Alishar, Gözlükule ve Küllüoba doğu yerleşimi Güney Kapısı bu tipe giren örnekleri oluşturur. Dolaylı kapılar, bu kapılardan giren saldırganların yanlarını ve arkalarını savunma güçlerinin silahlarına karşı açıkta bırakmaya mecbur bırakır. Tarih boyunca dolaylı kapıların hem sağa hem de sola dönüşlü olanları yaygın biçimde kullanılmıştır.⁹⁵ Sola ya da sağa dönüş sağlayan dolaylı kapılar, saldırganların korumasız yanlarını açıkta bırakarak savunma güçleri ile karşılaşmalarına yol açar. Dolaylı kapılar yılankavi, labirent vb. daha karmaşık biçimlerde de yapılmışlardır.⁹⁶ Küllüoba doğu yerleşiminin Güney Kapısı bu tür daha karmaşık bir konstrüksiyonla inşa edilmiştir. Yerleşimin ön giriş odasının doğusunda oluşturulan uzun U biçimli bölme, savunma güçlerinin gizlenerek, saldırganları pusuya düşürmesi için oldukça

⁹⁵ Keeley et al 2007, veritabanı 1.

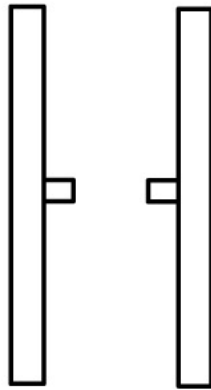
⁹⁶ Age., fig. 3.

uygundur. Bunun dışında ön giriş odasının batısından dikdörtgen formlu kapı pasajına girilmektedir. Böylece yerleşime girişin ilk aşamasını geçebilen düşman güçlerinin bu pasajla ikinci kez pusuya düşürülmesi sağlanmış olmalıdır.

Fig. 14: Dolaylı kapıların kullanımı (Keeley, L. H. et al 2007, fig. 4).

C- Pasajlı Kapılar:

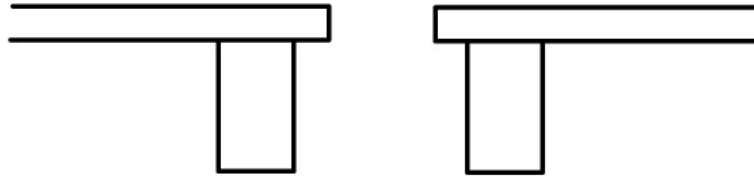
Fig. 15: Şematik pasajlı kapı çizimi.

Bu tip kapılarda, kapı kanadı içeri çekilerek, bazı örneklerde yerleşime girmeden önce, bazı örneklerde ise yerleşime giriş öncesinde ve/veya sonrasında dar ve uzun bir pasaj yaratılmıştır. Oluşturulan bu pasaj sayesinde, bir saldırı sırasında her iki ucun bloke edilmesi sağlanır. Bademağacı, Çadır Höyük, Demircihöyük, Hacılar II, Kuruçay 11. ve 6. tabakaları, Küllüoba doğu yerleşimi güney kapısı bu tipe giren örnekleri oluşturmaktadır. Troya'da da kapıdan geçildikten sonra bu tür uzun pasajlar bulunmakla birlikte, esas olarak bastion/kule ile korunan kapı tipine dahil edilmiştir.

Fig. 16: Çadır Höyük Geç Kalkolitik Giriş Kapısı rekonstrüksiyonu (Paley 2006, fig. 1b.).

D- Bastionlu/Kuleli kapılar

Fig. 17: Şematik bastion/kuleli kapı çizimi

Doğrudan ya da dolaylı girişlere sahip olan bu kapıların girişleri bir ya da iki yandan bastionlar, kuleler ya da kapı odaları tarafından kuşatılmıştır. Böylece bir geçiş yolu oluşturularak her iki uç bloke edilebilir. Dıştaki kapalı kapıyı kıran herhangi bir saldırgan içe ve dışa çıkıntılar oluşturulan pasajın her iki ucunu kapatan kapalı kapılarla karşı karşıya gelebilir; bu arada yüksek kuşatma konstrüksiyonları üzerindeki savunma güçlerinin yakın saldırısı altında da kalırlar.

Bastionlu/kuleli kapıların bir çeşidi olan odalı kapılar, bir bölme, küçük avlu veya her iki taraftan bir çift “muhafız odası” ile ayrılmış olan iç ve dış girişe sahiptir. Bunun dışında birbirini takip eden birden fazla odaya da sahip olabilirler. Bu kapı odaları saldırganlar için bir çeşit kapan vazifesi görmüşlerdir.⁹⁷ Ayrıca bu tür kapılar barış dönemlerinde sivil trafiğin yürütüldüğü ana kapılar olarak kullanılmışlardır; böylece geçiş yapan kişiler kontrol edilmiş hatta belki giriş için belli bir ücret alınmış olabilir.⁹⁸

Bastionlu/kuleli kapı tipine dahil edilen yerleşimler Hassek, Karaoğlan, Karataş yukarı yerleşim doğu kapısı, Liman Tepe, Troya ve Yumuktepe'dir. Gözlükule yerleşiminin Erken Tunç II Çağı II. savunma duvarının doğusunda kule olarak nitelenen bir kısım olsa da, burada esas korumayı kapının dolaylı hale getirilmesi ve testere dişli duvarlar sağladığı için dolaylı kapılara alınması uygun bulunmuştur.

---

⁹⁷ Toy 1966, s. 13.

⁹⁸ Keeley et al 2007, s. 67.

BÖLÜM III

NEOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU VE SAVUNMA MİMARİSİ

1- GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde savunma mimarisi olabilecek unsurları olan tek yerleşim Mezraa-Teleilat'tır. Mezraa-Teleilat'ta saptanan bu mimari elemanlar Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine veya Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a geçiş dönemine tarihlendirilmektedir.

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın ikinci evresi olan B döneminde sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamda oldukça çarpıcı değişiklikler meydana gelmiştir. Kabaca M.Ö. 8200 ile 7000 yılları arasına tarihlendirilen⁹⁹ bu dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Yukarı Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'i içine alan Yakınoğu Neolitik Çağı'nın birinci oluşum bölgesine dahil edilmektedir.

i) Ekonomi

Şimdiye kadar elde edilen bilgilere göre bölgede Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminin başlarına kadar bitkiler kültüre alınmamıştır.¹⁰⁰ Bu dönemden sonra ise einkorn, emmer, ekmeklik buğday, arpa mercimek, bezelye, nohut gibi tahıl ve baklagillerin ekimi yapılmıştır. Bunların yanı sıra yabancı arpa ve buğday ile çeşitli yabancı otlar ve yemişlerin de beslenmede önemli payı olduğu anlaşılmaktadır. Evcilleştirilen hayvanlar arasında başı koyun ve keçi çekmektedir. Sığır ve domuz daha az sayıda olsa da Çanak Çömleksiz B döneminde evcilleştirildikleri kesindir. At, geyik, gazel, yabancı domuz ve tavşan gibi av hayvanlarının besin ekonomisindeki

⁹⁹ Aurenche 2007, “Altın Üçgen' ve Önyasya'da Neolitik'in Başlangıcı”, Şentürk 2007 içinde, s. 421.

¹⁰⁰ Willcox ve Savard 2007, “Botanik Veriler”, Özdoğan ve Başgelen 2007 içinde, s. 432.

önemleri devam etmekle birlikte, bu dönemden başlayarak avcılığın geçim ekonomisindeki öneminin giderek azaldığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Geçim ekonomisinde avlanan ve evcilleştirilmeye başlanan hayvan sayısının artması, ayrıca toplayıcılığın yanı sıra tarıma alınan ürünlerin çoğalması ile birlikte artı ürün de birikmeye başlamıştır. İnsanların beslenmesinin güvence altına alınması ile birlikte nüfus çoğalmış, bu da yerleşimlerin yoğunluğunun artarak daha geniş bölgelere yayılmalarına yol açmıştır.¹⁰² Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminde daha önceki evrenin yuvarlak planlı yapılarından içi bölmelere ayrılmış dikdörtgen planlı yapılara geçilmiş, hatta iki katlı kimi yapılar inşa edilmiştir. Yerleşimlerin boyutları da artmaya başlamıştır.

MÖ 7. binyılın ikinci yarısında ise Çanak Çömleksiz Neolitik kültürde iklim değişimleri, çevrenin insan gruplarınca tahrip edilmesi ya da sosyal çalkantılar ile ilgili olduğu düşünülen büyük bir değişim yaşanmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminin sonu, Çanak Çömleksiz Neolitik C dönemi ya da Çanak Çömleli Döneme Geçiş dönemi olarak adlandırılan bu süreçte, geniş boyutlu ve anıtsal mimariye sahip yerleşimlerin birçoğu terk edilmiş ya da küçülmüştür. Mimaride görülen bu değişimlerin etkisiyle “Neolitik çöküş” olarak nitelenen süreçte görülen

---

¹⁰¹ Ekonomi ile ilgili bilgiler derlenirken Urfa bölgesindeki yerleşimler dikkate alınmıştır: Çelik 2007, “Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıköl Höyüğü”, Özdoğan ve Başgelen 2007 içinde, s. 165-178; Hauptmann 2007, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesi’nde Neolitik Dönem”, Özdoğan ve Başgelen 2007 içinde, s. 131-164; Özbaşaran ve Molist 2007, “Akarçay Tepe”, Özdoğan ve Başgelen 2007 içinde, s. 179-187; Özdoğan 2007b.

¹⁰² Hauptmann ve Özdoğan 2007, s. 407.

önemli değişikliklerin arasında koyun, keçi, sığır gibi evcilleştirilmiş hayvanların görülmesinin yanı sıra çanak çömlek kullanımının başlaması da vardır.¹⁰³

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Çanak Çömleksiz Neolitik B'de yerleşimlerin büyümesi, yerleşimlerde yaşayan kişilerin yaşam biçimlerinde, inançlarında ve yakın ve uzak mesafede yaşayan gruplar üzerinde çok önemli etkiler meydana getirmiştir. Dairesel yapılardan dikdörtgen yapılara geçişin getirdiği değişiklikler, bir “takım”dan bir “köy” zihniyetine geçişi de yansıtmaktadır. “Köy” zihniyetine geçişle birlikte çekirdek aile denilen sosyal örgütlenmeyi doğurduğu düşünülmektedir.¹⁰⁴ Ortaya çıkan değişikliklerle birlikte iyi örgütlenmiş, sosyal farklılıklara sahip hiyerarşik bir toplum yapısı da belirmeye başlamıştır. Örgütlenmiş işgücünü gerektiren anıtsal yapıların varlığı hiyerarşik bir toplum yapısına işaret etmektedir. Bu hiyerarşik yapının oldukça katı kuralları olduğu, hatta bir ruhban sınıfının varlığının da göz önünde bulundurulması gerektiği ileri sürülmüştür.¹⁰⁵ Çekirdek ailelerin ortaya çıkışı ile birlikte soy bilinci de gelişmiş olmalıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik B toplulukları arasında, özellikle kafatası kültürünün varlığına dayanarak, soy bilincinde bir artışın olduğu düşünülmektedir. Etnografik kayıtlarda, çeşitli soyların varlığının, yiyecek üretiminin sağlandığı araziler üzerinde bir mülkiyet hakkı iddiasını gündeme getirdiği gözlemlenmiştir.¹⁰⁶ Benzer bir kültürün Çanak Çömleksiz Neolitik B topluluklarında gelişmesi ile birlikte arazi mülkiyeti anlayışı ortaya çıkmış olmalıdır. Bu durumun farklı topluluklar arasında bir gerilime yol açması kaçınılmazdır.

---

¹⁰³ Özdoğan 2007d, s. 483.

¹⁰⁴ Flannery 1972, s. 42.

¹⁰⁵ Özdoğan 2007a.

¹⁰⁶ Bellwood 2005, s. 55.

Özellikle geçim biçimleri avcılık-toplayıcılık ve çiftçilik olan grupların arasındaki gerilim olasılığının daha da yüksek olması beklenebilir.

Ancak Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da insanlar arası çatışmanın doğrudan kanıtları çok azdır. Dolaylı kanıtlardan elde edilen veriler ise yerleşim planları ve fırlatma/silah uçlarında görülen değişikliklere dayanmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik B'de yerleşimlerin boyutlarının artması çatışmalarda gösterilen davranışlarda da bir değişikliğe yol açmış olabilir. Aynı dönemde ortaya çıkan geniş uçların, avlanan hayvan türlerinde ve stratejilerinde bir değişiklik olmadığı için insanlara karşı kullanıldığını düşünen Rosenberg'e göre, yerleşimlerin boyutunun artması ile silahlarda kullanılan geniş uçların ortaya çıkışı tesadüfi değildir.¹⁰⁷ Nemrik'te bulunan fırlatma uçları saplanmış çok sayıdaki iskelet böyle bir çatışmaya kurban gitmiş olabilir.¹⁰⁸

Geniş yerleşimlerde yaşayan kalabalık insan nüfusunun, yerleşime yapılan saldırıları başarısızlığa uğratması daha kolay olacağından saldırılarla taciz edilme tehlikesi azalacaktır. Çanak Çömleksiz Neolitik B'de yerleşimlerin boyutunun artması, düşmanların sayısının artmasını da beraberinde getirmiştir

Bu dolaylı kanıtların dışında savunma mimarisi olabilecek unsurların ortaya çıkarıldığı yerleşimlerde, bu mimari unsurların işlevleri konusu çeşitli varsayımlara yol açmıştır. Son yıllarda, bu mimari unsurların sembolik anlamlar taşıdığını savunan varsayımlar giderek daha fazla rağbet görmektedir.¹⁰⁹

Yakındoğu'da Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde savunma mimarisi ile ilgili kanıt sunan Jericho, Tell Magzaliyah, Beidha yerleşmeleri Mezraa-Teleilat'taki çevre duvarı, kule ve olası hendeğin yorumlanması açısından önemlidir.

---

¹⁰⁷ Rosenberg 2003, s. 97.

¹⁰⁸ Watkins 1990, s. 344.

¹⁰⁹ Özdoğan 2007a; Karul 2006.

Bunlardan en meşhur olan Jericho'nun Çanak Çömleksiz Neolitik A döneminde inşa edilen ve Çanak Çömleksiz Neolitik B'de çeşitli yenilemelerle kullanmaya devam edilen çevre duvarı ile bu duvara bitişik kule ve hendekten oluşan mimari unsurların işlevleri konusunda farklı varsayımlar vardır. Kazıyı gerçekleştiren Kenyon, duvarı ve kuleyi bir savunma sistemi olarak yorumlarken¹¹⁰, Bar-Yosef çevre duvarı ve hendeğin ani taşkınlar için bir önlem olarak inşa edildiği fikrini ortaya atmıştır.¹¹¹ Ancak Jericho'nun potansiyel su kaynaklarının, yerleşimi etkileyecek ölçüde taşkın oluşturamayacağı hesaplanarak Bar-Yosef'in bu teorisine karşı çıkmış, bunun yerine bu yapıların sembolik güçlere karşı yerleşimi savunma amacı taşıdığı ileri sürülmüştür.¹¹² İdeolojik nedenlere vurgu yapan Naveh, bu yapılardan kulenin sembolik değerinin yanı sıra politik açıdan topluluğun kalıcılığına, tarihine ve başarılarına ilişkin hatırlatıcı bir anıt olarak inşa edilmiş olabileceği düşüncesini ortaya atmıştır.¹¹³ Yakın dönemde ortaya atılan bir diğer görüş de sembolik işlevin yanı sıra astronomik gözlem yapma amacıyla kulenin inşa edildiği yönündedir.¹¹⁴

Jericho'da yak. 16 m'lik bir kısmı açığa çıkarılan 1.5 m kalınlığında ve korunan yüksekliği 3.9 m olan çevre duvarı, savunma açısından yeterli kalınlığa ve yüksekliğe sahip gözükmemektedir. Çevre duvarının arkasında, duvarın inşasından önce yapıldığı anlaşılan 9 m çapında ve 8.2 m yüksekliğe kadar korunmuş olan kule yer almaktadır.¹¹⁵ Kulenin içinden geçen bir merdivenle ulaşılan en üst kısmın bir çatı yapısı ile kapatıldığı anlaşılmıştır. Kule, çevre duvarının arkasında inşa edildiği için, olağanüstü yüksekliğine karşın, buradan yapılacak atışlar duvarın yalnızca kısa bir

---

¹¹⁰ Kenyon ve Holland 1981, *Excavations at Jericho*, vol. III, s. 6-8.

¹¹¹ Bar-Yosef 1986.

¹¹² Ronen ve Adler 2001.

¹¹³ Naveh 2003.

¹¹⁴ Barkai ve Liran, 2008.

¹¹⁵ Kenyon ve Holland 1981, s. 19.

mesafesinde etkili olabilecektir.¹¹⁶ Bu nedenle, bu kule Jericho'daki duvar, kule ve hendek üçlüsünün savunma işlevi olduğunu düşünenler tarafından genellikle "gözetleme-kulesi" olarak yorumlanmıştır.¹¹⁷ Çevre duvarının dış kısmında anakayaya açılmış 2 m derinlikte, 4-8 m genişlikte bir hendek inşa edilmiştir. Hendek kimi yerlerde V kesitlidir. Hendeğin belirsiz formu hangi amaçla yapıldığını saptamayı zorlaştırmaktadır. Savunma amacı için en uygun form olan V kesitinin hendeğin her yerinde uygulanmamış olması, farklı amaçları akla getirmektedir. Hendeğin, bitişiğindeki çevre duvarı ve kulenin yapımında kullanılacak taşların çıkarılması ve yerleşimin su kaynağı olarak kullanılmış olma olasılığı daha akla yatkın gözükmektedir.¹¹⁸

Jericho'da büyük ölçüdeki depolama alanları, çevre duvarının koruma amacı taşıyabileceği fikrini cazip kılmaktadır. Depolanan malzemenin fazlalığı düşman gruplar için çekici bir hedef oluşturmuş olabilir. Her ne kadar Bar-Yosef çevre duvarının batı yüzünde yapılmış olan toprak kısmını taşkınlara karşı alınmış bir önlem olarak düşünmüşse de, böyle bir tehlike altında olan bölgenin diğer yerleşimlerde benzer inşai faaliyetlerin olmaması ve böyle bir tehlike durumunda yerleşimin kuzey-güney aksında değil, doğu-batı aksında inşa edilmiş olması gerekliliği bu fikri şüpheli kılmaktadır.¹¹⁹

Jericho'da açığa çıkarılan çevre duvarı, kule ve hendek sistemi mantıksal olarak savunma işlevini dışlamamakla birlikte, bu konuda kesin kanıt sağlamaktan uzaktır.

---

¹¹⁶ Mazar 1990, s. 41-42, Fig. 2.4.

¹¹⁷ Keeley et al 2007, s. 84.

¹¹⁸ Age., s. 84.

¹¹⁹ Naveh 2003, s. 92.

Kuzey Irak'ta bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesi Tell Magzaliyah'ta saptanan çevre duvarı büyük boyutlu taşlardan inşa edilmiştir, ancak ayrıntıları konusunda bilgi verilmediğinden yorum yapmak pek mümkün değildir.¹²⁰

Mezraa-Teleilat yerleşmesi çoğu Çanak Çömleksiz Neolitik B yerleşimi gibi bir vadi içinde yer almaktadır. Fırat Nehri'nin sol kıyısında yer alan yerleşim en alçak taraça üzerine inşa edilmiştir. Yerleşimde açığa çıkarılan çevre duvarı IV. ya da III. evreye tarihlenmektedir. IV. evrede yapıldığı kabul edilirse tam bir benzeri yukarıda anılan Tell Magzalya'da açığa çıkarılmıştır.

N. Karul, Mezraa-Teleilat çevre duvarının taşkınlarla karşı yapılmış olabileceğini ileri sürmüştü de,¹²¹ Mezraa-Teleilat'ta Neolitik Çağ boyunca hiç taşkın izine rastlanmamış olması, ilk taşkın izlerinin ancak Obeid dönemi tabakalarında görülmesi bu varsayımı çürütmektedir. Fırat Nehri'nin Neolitik Çağ'da daha derin bir seviyeden aktığı ve değişen hareketleri nedeniyle günümüzde görülen topografyadan farklı olması gerektiği belirtilmiştir.¹²²

Eğer Mezraa-Teleilat çevre duvarı IV. tabakada yani Çanak Çömleksiz Neolitik B'nin çalkantılı son döneminde inşa edilmiş ise, yeni gelen gruplara ve bölgedeki gerilimli ortamın doğurmuş olabileceği çatışmalara karşı bir önlem alınmak istenmiş olabilir. Bu dönemde Yakın Doğu'da olduğu gibi Güneydoğu Anadolu'da da birçok yerleşim terk edilmiş, yeni yerleşimlerin çoğu için hiç yerleşilmemiş araziler tercih edilmiştir. Ancak Mezraa-Teleilat'ta IV. evrenin hemen üstüne aynı alanda inşa edilen Çanak Çömleksiz Neolitik B'den Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a geçiş dönemine tarihlenen III. evre bu durumun istisnalarından biridir. III. evrede yeni ortaya çıkan dal-örgü tekniğinde kulübelere oluşan mimari

---

¹²⁰ Bader 1993.

¹²¹ Karul 2006, s. 482, dn. 18

¹²² Özdoğan 2007, s. 190.

ve özellikle buluntu topluluğunda dikkat çeken çok sayıda ve çeşitlilikteki insan ve phallus heykelciği, önceki evreden çok farklıdır. Önceki evreden devam eden tek özellik yontmataş geleneğidir. Görülen bu farklılıklar yabancı bir bölgeden gelen bir topluluğun Mezraa-Teleilat'a yerleşmiş olabileceğini düşündürmüştür. Ancak II. evrede tekrar IV. evrenin mimari ve buluntu topluluğuna benzer öğelerin ortaya çıkışı, III. evrede gelen grubun etkisini fazla sürdüremediğini akla getirmektedir. Tüm bu ihtimaller çevre duvarı III. evrede inşa edildiyse bölgeye yabancı bir grubun kendini güvence altına almak istemiş olabileceğine bir işaret sayılabilir.

Mezraa-Teleilat'ta savunma mimarisi ile ilintili diğer bir eleman hendektir. Çevre duvarının batısında yer alan dolgunun hendek olabileceği belirtilmektedir. Ancak hendek olarak düşünülen alanda kazı çalışmalarından elde edilen sonuç, hendeğin boyutu, kesiti ve iç yapısı ile ilgili yeterli bilgi vermekten uzaktır. Karul, Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Anadolu'da kimi yerleşmelerin etrafındaki hendek vb yapıları ele aldığı makalede, incelediği yerleşmelerdeki hendeklerin aşılamayacak engeller oluşturmadıkları gerekçesiyle, bunların savunma amaçlı olabilecekleri düşüncesine karşı çıkmaktadır. Karul'a göre bu hendekler, taşkın sularını kanalizasyon yapmakta kullanılmış olabilir ya da bir su kanalı işlevi görmüş olabilir. Ancak bu görüşlerin ispatlanması için hendek içi dolguların ve toprak yapısının incelenmesi gerekmektedir¹²³

2- ORTA ANADOLU BÖLGESİ

Bölgenin savunma mimarisine ait unsurlar olduğu belirtilen yerleşimi Akeramik Neolitik döneme tarihlenen Aşıklı Höyük'tür.

---

¹²³ Karul 2006, s. 482, dn. 18

Orta Anadolu'nun yak. M.Ö. 8500-7500¹²⁴ arasını kapsayan dönemi, Yakınoğu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik'inden ayırt edilmesi için Akeramik Neolitik olarak ifade edilmektedir.¹²⁵ Orta Anadolu Akeramik Neolitik Çağı'nın Yakınoğu'dan bağımsız olarak mı, yoksa akültürasyon, kolonizasyon ya da asimilasyon şeklinde mi geliştiği konusunda henüz bir görüş birliğine varılamamıştır.¹²⁶ Orta Anadolu Neolitik kültürünün kökeni ne olursa olsun, Yakınoğu çekirdek bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik'inden, kimi ortak noktalara karşın, çok farklı bir yapıya sahip olduğu açıktır. Yerleşim organizasyonu, mimari, ölü gömme gelenekleri ve buluntu toplulukları arasındaki farklar bölgenin gelişim sürecinin kendine özgü noktalarını oluşturmaktadır.

i) Ekonomi

Aşıklı Höyük'ten elde edilen bilgiler en azından Orta Anadolu'nun güneyinde, evcilleştirilmeye başlanan bitki ve kontrollü bir şekilde seçilen yabani hayvancılığın yanı sıra, avcılık ve toplayıcılığın da geçim ekonomisinde önemli bir yerinin olduğuna işaret etmektedir.¹²⁷

Bölgenin önemli hammaddelerinden obsidyen Akeramik Neolitik Çağı anlamak açısından ilginç bilgiler sağlamıştır. Aşıklı Höyük'te kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hane halklarınca üretildiği anlaşılan obsidyen aletlerin kaynağı Kayırlı ve Nenezi Dağ olarak belirlenmiştir.¹²⁸ Aşıklı Höyük ile çağdaş Kaletepe

---

¹²⁴ Düring 2006, s. 13.

¹²⁵ Özdoğan 2002, s. 79.

¹²⁶ Binder 2002; Özdoğan 2007a.

¹²⁷ Özbaşaranve Buitenhuis 2002.

¹²⁸ Özbaşaranve Cutting 2007, s. 459; Cutting 2005, s. 18.

yerleşimi yalnızca obsidyen üretimi yapan bir atölyedir.¹²⁹ Bu atölyede üretilen aletlerin Aşıklı Höyük'te bulunmayıp Levant ve Kıbrıs'ta ele geçirilmesi, Orta Anadolu'da farklı grupların bir arada bulunduğunu, uzun mesafeler arasında bir alışveriş ağının yaratıldığını göstermektedir. Kaletepe dışında yüzey araştırmalarında saptanmış çeşitli atölyelerin varlığı bu ağın ne denli yoğun olduğuna işaret etmektedir.¹³⁰ Obsidyenin dışında tuzun da ekonomide önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Akeramik Neolitik Çağ'da bölgenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Levant ve Kıbrıs gibi yakın ve uzak mesafelerle yoğun ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Akeramik Neolitik Çağ hakkındaki bilgiler esas olarak Aşıklı Höyük'ten bilinmektedir; Pınarbaşı, Kaletepe, Musular ve Canhasan III yerleşimlerinden de önemli ek bilgiler sağlanmaktadır. Özellikle bölgenin bilinen en erken yerleşimi olan Pınarbaşı'nın toprağa yarı gömülü evleri, bölgede aşamalı olarak Neolitik Çağ'a geçildiğine işaret etmektedir.¹³¹

Orta Anadolu Akeramik Neolitik Çağ mimarisinde ve yerleşim modelinde boyut, plan ve konum açısından Neolitik Çağ'da da süren geleneksel bir yapı gözlenmektedir. Yerleşimler genellikle nehir kıyıları ya da alüvyal araziler gibi yabanıl bitki ve hayvan açısından zengin alanlara kurulmuşlardır.¹³² Güneydoğu Anadolu'nun her birine açık alanlardan ulaşılan binalarının aksine, Orta Anadolu'da

---

¹²⁹ Balkan-Atlı ve Binder 2007, "Kömürcü-Kaletepe Obsidyen İşliğı", Özdoğan ve Başgelen 2007 içinde, s. 217-222.

¹³⁰ Bölgede saptanan diğer Akeramik Neolitik Çağ atölye yerleri Bunuş, Damsa, İlbiz, Nenezi Dağ, Selime/Yaprakhisar, Taşkesti'dir: <http://www.tayproject.org>

¹³¹ Özbaşaran ve Cutting 2007, s. 459.

¹³² Özbaşaran ve Buitenhuis 2002.

binaların çoğu kerpiç malzeme kullanılarak birbirine bitişik yapılmıştır. Açık alanlara açılan kapılar nadir görülürken, binalara çatıdan merdivenle girilir. Şimdilik Akeramik dönemin en geniş yerleşimi olan Aşıklı Höyük'te boyutları küçük ve birbirine benzeyen konutların dışında, büyük boyutları ve kerpiçin yanı sıra taş kullanımı ile dikkat çeken özel işlevli yapılar saptanmıştır. Aşıklı Höyük dışında bu tür yapılara rastlanmamışsa da, diğer yerleşimlerde kazılan alanların kısıtlı olması nedeniyle bu tür yapıların bölgede ortaya çıkarılma ihtimalini dışlamamak gerekir.¹³³

Orta Anadolu Bölgesi'nde Akeramik Neolitik Çağ'ın sosyal yapısı ile ilgili varsayımlar konusunda da farklı görüşler hâkimdir. Akeramik Neolitik Çağ'da bölgenin şimdilik en büyük yerleşimi olan Aşıklı'da, sıradan konutlardan farklılaşan özel işlevli yapıların varlığı dönemin sosyal yapısının yorumlanmasında önemli bir yer tutar. Kimi araştırmacılar bu yapıların eşitlikçi olmayan, hiyerarşik bir toplum yapısına işaret ettiğini ileri sürmüştür.¹³⁴ Ancak yalnızca özel işlevli yapıların varlığının, bir toplulukta “elit” bir kesim olduğunu göstermediği unutulmamalıdır.¹³⁵ Yerleşim içi gömü geleneğinin görüldüğü bölgede, özel bir önem atfedildiğini gösteren iskeletlere rastlanmaması da eşitlikçi bir sosyal yapıya işaret etmektedir.¹³⁶ Eşitlikçi sosyal yapının olması, topluluklarda kararları alan mekânizmaların varlığını dışlamamaktadır. Eşitlikçi topluluklarda bir grup kimliği genelde soy bilinci ile sağlanmaktadır.¹³⁷ Aşıklı Höyük temelinde Akeramik Neolitik Çağ'da Orta Anadolu'da sosyal açıdan eşitlikçi bir toplum yapısının hâkim olduğu, araştırmacılar tarafından genellikle kabul edilen görüştür.¹³⁸

---

¹³³ Özbaşaran ve Cutting 2007, s. 460.

¹³⁴ Esin 1999, s. 19.

¹³⁵ Cutting 2005, s. 29.

¹³⁶ Age., s. 29.

¹³⁷ Yakar 1991, s. 288.

¹³⁸ Özbaşaran 2002; Cutting 2005; Düring 2006.

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Eşitlikçi bir toplum yapısına sahip olunması grup içi çatışma olasılıklarını azaltsa da, farklı gruplar arasında çatışmaların doğması Orta Anadolu'da uzak mesafeler arasındaki alışveriş ağı farklı grupların bir arada bulduklarını göstermektedir. Alışveriş ağını yürütmek için bölgeye gelen insanlar, bölgenin yerleşik yaşamı seçmiş sâkinleri ve göçebe avcı-toplayıcı topluluklar, bu farklı grupları oluşturmaktadır. Orta Anadolu'da topluluklar arası çatışmaların varlığını düşündüren dolaylı kanıtlardan biri bitişken düzende inşa edilen yerleşimlerin dışa kapalı yapısı ve girişlerin çatıdan yapılmasıdır. Taban seviyesinden kolaylıkla giriş-çıkış yapılması yerine, daha zahmetli biçimde girişlerin çatılardan sağlanması, bölgede dışarıdan gelen tehditler olduğunu düşündürmüştür.¹³⁹

Melendiz Nehri'nin doğu kıyısında yer alan Aşıklı Höyüğün topografik konumu savunma açısından herhangi bir avantaj içermemektedir. Yerleşimde saptanan HV yapısının kuzey duvarı kazamatlı sandık duvar olarak• nitelenmiştir.¹⁴⁰ Bu duvarın fonksiyonunu daha iyi anlayabilmek için tüm yapı kompleksine özellikle de HV mekânı ve çevresindeki yapılara biraz daha yakından bakmak faydalı olacaktır. Bu yapı kompleksi, yerleşmenin hemen hemen ortasından geçen çakıl döşeli, yak. 4 m genişliğindeki GA yolunun güneyinde yer alır. Yapı kompleksi kullanılan farklı yapı malzemeleri ve teknikleri, mekânların boyutları, iç düzenlemeleri ile yerleşimin diğer yapılarından ayrılmaktadır. HV yapısı kuzeyi çift

---

¹³⁹ Rosenberg 2003, s. 95.

• Kazamatlı sandık duvar terimi teknik olarak yanlış bir ifadedir. Savunma mimarisinde kazamat terimi, savunma duvarının içi boş bırakılan ve gerektiğinde silah vb. malzemeyi depolama için kullanılan odacıklardan oluşan halini tanımlar. Prof. Dr. U. Esin'in de paralellik kurmak istediği Hitit yerleşimlerinde görülen sandık duvar –Almanca'da *kastenmauer*- terimi ise yine birbirine paralel duvarların aralarının kısa duvarlarla bölünerek odacıklar oluşturulması ve bunların içinin taş molozla doldurularak sağlamlığı artırılan duvar tipi için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. II. bölüm.

¹⁴⁰ Esin 1993a, s. 135.

sıralı bir duvarla sınırlandırılmışken, batı ve güneybatısında da bir dizi oda yer alır. Ancak bu odaların hepsinin HV yapısı ile ilgili olup olmadığı kesin değildir; bunların bir kısmının kompleksten daha önceki bir evreye ait olabileceği belirtilmiştir.¹⁴¹ Kompleksin ana ögesi olan HV yapısı kerpiç levhalarla kaplanmıştır ve mekânın kenarı boyunca bir dizi taş temelli kazık yer almaktadır. Esin bunların bir çeşit revak oluşturmak üzere dikilen kazıklara ait olabileceğini ileri sürmüştür. HV yapısının yerleşimdeki ayrıcalıklı bir grup tarafından kullanıldığı, kompleksin güneydoğu kesiminde yer alan tabanı kırmızı renkte sıvalı T mekânının ise kutsal bir yapı olduğu önerilmiştir.¹⁴² Yak. 25 m² boyutlarındaki HV kompleksinin, boyut olarak yerleşimin kuzeyinde yer alan “mahallelerdeki” en büyük kerpiç mekândan 20 kere daha büyük olduğu belirlenmiştir.¹⁴³

Düring, Esin’in sandık duvar tanımlamasına karşı çıkmaktadır. Bunun nedenlerinden biri yak. M.Ö. 7400'lere tarihlenen Akeramik Neolitik Çağ yerleşmesi Aşıklı Höyük ile yak. M.Ö. 2000-1200 yıllarına tarihlenen Hitit dönemi arasında bu “geleneğin” kullanıldığına dair bir örnek olmaması, bir diğeri ise her iki dönemde duvarların yapım tekniği ve fonksiyonları arasında fark olduğunu, Aşıklı Höyük'teki duvarın savunma amaçlı inşa edilmiş olamayacağını belirtmektedir. Buna kanıt olarak da görece yumuşak kerpiç duvarın caddeye bakan dış kısma inşa edilmişken, iç kısımdaki duvarın daha sağlam bir malzeme olan taştan inşa edilmiş olmasını sunmaktadır.¹⁴⁴

HV yapısının yerleşimin ayrıcalıklı kişileri tarafından kullanılan bir konut olduğu yorumu kabul edilirse, savunma amaçlı bir duvarın varlığı anlaşılabilir. Fakat

---

¹⁴¹ Age., s. 135.

¹⁴² Esin ve Harmankaya 2007, s. 264.

¹⁴³ Düring 2006, s. 101.

¹⁴⁴ Düring 2006, s. 102, dn. 86.

Düring'in HV ve T yapılarını içeren kompleksin yerleşim sâkinlerinin bir araya gelmek için kullandıkları özel bir yapı olduğu yorumunu da göz önünde bulundurarak ve sandık duvar ya da kazamat olarak nitelenmek için teknik olarak yeterli kanıt bulunmamasını da hesaba katarak Esin'in yorumunu dikkatli kullanmak gerekmektedir.

Savunma amaçlı inşa edildiği düşünülen bir başka duvar yerleşimin kuzeydoğusunda tespit edilmiştir. Kuzeydoğudaki bu çevirme duvarının, tabaka 2'nin son evresinde buraya eklenen mahalle kompleksini - bu mekânlar 11 K açmasında yer alan OU, OM, OP, OV, PP, PL ve PZ olarak adlandırılan mekânlardır- çevrelediği ve güneydoğuya doğru S şeklinde devam ettiği belirtilmiştir. Bu mahalle kompleksindeki evlerin temelinde, yerleşmenin tamamen kerpiçten inşa edilen diğer evlerinden farklı olarak -güneybatıdaki büyük yapı kompleksi hariç- taş kullanılması nedeniyle, daha önceki evrede güneybatıdaki HV yapısında yaşayan yerleşmenin ayrıcalıklı kişilerinin buradaki mahalle kompleksine yerleşmiş olabileceği düşünülmektedir; bu kompleksteki yapıların iç duvarlarının ve tabanlarının kırmızı renkte oluşu da onların sıradan konutlardan farklı olduğunun bir başka işaretidir.

Esin, bu duvarı yerleşmeyi çevreleyen bir çevre duvarı olarak yorumlamıştır.¹⁴⁵ Ancak Düring bu varsayımın da, duvarın kazılan kısmının kısa ve izole olması ayrıca açık ve düzenli bir savunma hattı oluşturmaması nedeniyle çok varsayımsal olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁶ Düring yerleşmenin bu kesiminde daha küçük boyutlarda ve daha özensiz de yapılmış olsa HV kompleksine benzer bir kompleksin inşa edildiğini düşünmektedir. Bu iki kompleks arasındaki benzerlikler

---

¹⁴⁵ Esin 1999

¹⁴⁶ Age., s. 104.

şu şekilde belirlenmiştir: Büyük merkezi bir mekânın etrafında daha küçük odaların olması, dayanıklı taş duvarların kullanılması ve aralarında dar bölümlerin olduğu paralel dış duvarların varlığı.¹⁴⁷ Aynı araştırmacı bu iki kompleksin yerleşimdeki kümeleşmiş mahallelerdeki domestik kerpiç binalardan net biçimde farklı olmasına ve bu kesimlerden tecrit edilmiş gibi gözüksükleri fikrine dayanarak, komplekslerin çeşitli mahalle kümeleri için hatta genelde yerel topluluk için hizmet eden birimler olabileceği şeklinde bir yorum ileri sürmektedir.

3- GÖLLER BÖLGESİ

Göller Bölgesi'nde Bademağacı yerleşiminin Erken Neolitik, Kuruçay yerleşiminin de Geç Neolitik tabakalarında savunma mimarisi olabilecek unsurlar ortaya çıkarılmıştır.

Göller Bölgesi'nde neolitikleşmenin kökeni konusunda iki farklı varsayım ileri sürülmüştür. Bunlardan biri neolitikleşmenin, Akdeniz sahil kesimindeki insan gruplarının iklim koşullarının iyileşmesi ile birlikte, tarıma daha elverişli olan iç kesimdeki düzlüklere uzun bir süreçte yerleşmesi ile gerçekleştiği varsayımdır.¹⁴⁸ Bir diğer varsayım ise Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminin sonunda Yakınoğu'nun çekirdek bölgesinde yaşanan "Neolitik Çöküş"ün ardından doğudan batıya doğru yaşanan bir göç hareketi sonucunda çanak çömlekli kültürlerin geliştiğidir. Göller bölgesinde MÖ 7.binin ikinci yarısından sonra Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlerin sayısının hızla artması bu süreçle ilişkilendirilmektedir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ Age., s. 105.

¹⁴⁸ Duru 2007, s. 357.

¹⁴⁹ Özdoğan 2007d, s. 483.

i) Ekonomi

Erken Neolitik Çağ'da tarımın geliştiğine ilişkin kanıtlar bulunmakla birlikte avcılığın geçim ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu Hacılar Erken Neolitik (eski Akeramik Neolitik) bulgularından anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Geç Neolitik'te ise tarımın giderek daha fazla önem kazandığı düşünülmektedir.¹⁵¹ Hacılar, Bademağacı ve Höyücek yerleşimlerinde ele geçen botanik kalıntılara göre einkorn ve emmer buğdayları, arpa, çavdar, mercimek, nohut ve bezelyenin evcilleştirilerek tarıma alındığı anlaşılmıştır.¹⁵² Tarıma alınan tahılların yanı sıra yabancı meyvelerin ve bitkilerin de beslenmede önemli bir yer tuttuğu Hacılar yerleşmesinden bilinmektedir.¹⁵³

Evcilleştirilen koyun, keçi ve sığırın¹⁵⁴ yanı sıra yabancı domuz, karaca, alageyik, kızıl geyik, yabancı keçi ve yabancı sığırın da geçim ekonomisinde yeri olduğu saptanmıştır.¹⁵⁵ Ancak ilginç olan bir nokta Kuruçay'da öğütme taşlarının varlığına karşın botanik kalıntılara rastlanmamasıdır. Duru'ya göre Kuruçay sâkinleri yerleşimlerinin etrafında tarıma uygun arazi olmamasından dolayı tahıl ihtiyaçlarını dışarıdan karşılamış olabilirler.¹⁵⁶

Bölgeler arası değiş tokuş ya da ticaretin varlığına ilişkin göstergeler arasında Bademağacı, Höyücek ve Kuruçay'da ele geçen Konya bölgesinden bilinen baskı yöntemi ile şekillendirilmiş obsidyen uçlar yer almaktadır. Bademağacı'nda çevrede

---

¹⁵⁰ Mellaart 1970, s. 5.

¹⁵¹ Age., s. 8.

¹⁵² Duru 2007.

¹⁵³ Helbaek "The Plant Husbandry of Hacılar", Mellaart 1970 içinde, s. 190-244.

¹⁵⁴ Duru 2007.

¹⁵⁵ Helbaek "The Mammalian Fauna", Mellaart 1970 içinde, s. 245-247.

¹⁵⁶ Duru 2007, s. 337.

kaynak olmamasına karşın bulunan obsidyen çekirdek ve dilgiler, dışarıdan gelen hammadde ile üretimin yapıldığına işaret etmektedir.¹⁵⁷

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Erken Neolitik Çağ mimarisinin Erken Neolitik I (EN I) olarak nitelenen ilk evresinde¹⁵⁸ dal-örgü tekniği (Bademağacı, Höyücek) ile inşa edilmiş basit kulübeler ya da Hacılar'da olduğu gibi ince kerpiç bloklardan yapılan basit dikdörtgen yapılardan oluştuğu ve *terrazzo* (Hacılar ve Bademağacı) taban kullanıldığı anlaşılan basit köy yerleşimlerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Erken Neolitik II olarak nitelenen geç evrede mimaride malzeme, teknik ve planları ortak özellikler gösteren kültürel bir bütünlük kendini gösterir. Mimari açıdan genel olarak ele alındığında aralarında geçit, sokak ya da avlu bırakılarak inşa edilmiş dikdörtgen planlı yapılardan oluşan bir yerleşim modeli hâkimdir. Çoğu binanın içinde fırın ortak bir taşınmaz öge olarak yer almaktadır. Höyücek'in, en erken tabakasındaki basit köy yerleşimini izleyen tabakalarda dinsel bir merkez olarak Geç Neolitik sonuna kadar kullanıldığı düşünülmektedir. Bademağacı'nın dörtgene yakın planlı yamuk evleri herhangi bir planlama olmadan inşa edilmiştir. Binaların boyutları, biçimleri ve iç taşınmazları hemen hemen aynıdır. Yerleşimde diğerlerinden farklı bir özelliği ile öne çıkan bir yapı olmaması eşitlikçi bir düzene sahip, akrabalık bağları bulunan çekirdek ailelerin yaşadığı bir topluluğa işaret etmektedir.¹⁵⁹

Geç Neolitik Çağ mimarisinin genel planı hakkında en fazla bilgi Hacılar VI. tabakasından elde edilebilmiştir. Kuruçay'ın Erken Neolitik'ten Geç Neolitiğe geçiş tabakası olarak nitelenen 11. tabakasının dış kısmındaki savunma duvarları haricinde

---

¹⁵⁷ Age..

¹⁵⁸ Duru 2008, s. 24.

¹⁵⁹ Cutting 2005, s. 129.

mimari kalıntıları bilgi vermekten uzaktır. Bademağacı Geç Neolitik yerleşmesinde temelleri daha kalın olan yamuk bir yapı ve ızgara plan gösteren bir mekân dışında genel yerleşim planı henüz ortaya çıkarılmamıştır.¹⁶⁰

Hacılar Geç Neolitik yerleşiminin önceden planlanarak yapılmış izlenimi veren VI. tabakası dönemin sosyal yapısı hakkında ipuçları sunmaktadır. Daha kalın duvarı ve daha fazla iç bölmeye sahip olan tek bir bina dışında çoğu bina standart bir modele sahiptir. Yerleşimin bu planlı yapısı belli bir zaman ve işgücü organizasyonunu gerektirmektedir. Belli bir yönetim odağının varlığını gösteren bu organize yapıya karşın yerleşimde sosyal bir farklılaşma olduğuna ilişkin mimari göstergeler yoktur.¹⁶¹ Bölgeden elde edilen mimari veriler Geç Neolitik Çağ'da sosyal olarak hiyerarşik bir yapı olabilse bile (Hacılar ve Kuruçay örneğinde olduğu gibi) eşitlikçi bir düzenin hüküm sürdüğünü göstermektedir. Kuruçay Geç Neolitik yerleşiminde belli bir odağın yönlendirmesini gerektiren işgücü organizasyonu ile inşa edilmiş olması muhtemel savunma duvarının varlığı sınıfsal bir yapının işareti olarak yorumlanmışsa da¹⁶², bu tür bir yapıya işaret eden herhangi bir kalıntının ve kişilerin konumuna ilişkin arkeolojik nesnelere eksikliği bu tür bir yoruma şimdilik izin vermez.

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Arkeoloji literatüründe çoğunlukla silah olarak nitelenen sapantaşları, bölge yerleşimlerinde hemen hemen aynı zaman dilimine denk gelen yangınlar, bu

---

¹⁶⁰ Duru 2008, s. 42.

¹⁶¹ Cutting 2005, s. 129.

¹⁶² Duru 2008, s. 8. Hacılar VI yerleşmesi tam olarak kazılmadığı için savunma mimarisi olup olmadığı bilinmemektedir. Mellaart, bu tabakada Çatalhöyük'teki gibi evlerin dış hatlarının savunma duvarı olarak kullanılmış olabileceğini belirtmişse de, Göller Bölgesi'nin batı kısmı ile Konya Ovası Neolitik mimarisi arasındaki farklar dolayısıyla bu varsayımı ihtiyatlı yaklaşmak yararlı olacaktır.

yangınlarda hayatlarını kaybettikleri anlaşılan gömülmemiş insan iskeletleri ve Bademağacı ile Kuruçay yerleşimlerinin savunma mimarisi olduğu düşünülen konstrüksiyonları savaşın varlığına ilişkin dolaylı kanıtları oluşturmaktadır.

Son yıllardaki paleoklimatik değerlendirmelere göre M.Ö. 7. binin ikinci yarısından 6. bine kadar Göller Bölgesi'nin de dahil olduğu Ege coğrafyasında iklimin günümüzden daha sert koşullarda yaşandığı anlaşılmaktadır. Özellikle kış mevsiminde görülen yoğun yağışlar ve fırtınaların bölgedeki tarım ve hayvancılık üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin besin kaynaklarında bir kriz yaratmış olabileceği öngörülmektedir.¹⁶³ Hacılar VI ve Höyücek 'Tapınak Dönemi'nde yerleşimin neredeyse tamamında, Bademağacı'nda ise EN II/3 ile II/2'te birkaç evin yangınla tahrip olmasından dolayı bölgede aynı zaman diliminde* organize çatışmaların yaşanmış olabileceği düşünülmektedir. Bu yangınların kaza sonucu çıkmayıp, kasıtlı çıkarıldıklarının kanıtı olarak Höyücek'te yerleşimin yangının ardından bir süre iskân edilmemiş olması, Bademağacı'nda yangın geçiren evlerden birinde iki yetişkin ve yedi çocuk bedeninin dağınık biçimde bulunması ileri sürülmüştür. Ayrıca Hacılar, Bademağacı ve Höyücek'te sözü edilen tabakalarda çok sayıda sapantaşı bulunmuştur. Hacılar VI tabakasındaki büyük yangını izleyen tabakalarda bölgenin Erken Neolitik Çağı'nın karakteristik monokrom çanak çömleğinin yanında boyalı çanak çömleklerin de görülmeye başlanması, yerleşime gelen yeni bir grubun varlığını gösterebileceği düşünülmektedir.¹⁶⁵

---

¹⁶³ Clare *et al* 2008, s. 7.

* Göller Bölgesi yerleşimlerinin keramik malzemesi ile C14 tarihlerini ele alarak bölge için yeni bir kronolojik şema öneren Schoop'a göre Hacılar VI, Kuruçay 13., Höyücek 'Tapınak Dönemi' ve Bademağacı EN II/1 tabakaları çağdaştır: Schoop 2002, "Frühneolithikum im südwestanatolischen Seengebiet? Eine kritische Betrachtung", Aslan *et al* 2002 içinde, s. 434; Abb. 8.

¹⁶⁵ Clare, L. *et al* 2008, s. 11.

Topografik açıdan bakıldığında Goller Bölgesi Neolitik yerleşmelerinin yer seçiminde genelde tepelerle çevrili ovaların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bademağacı alçak tepelerle çevrili küçük bir ovada yer almaktadır. Bademağacı EN II/4'te yak. 1 m kalınlığında L biçimli bir duvarın savunma duvarı olabileceği düşünülmektedir. , EN II/3 tabakasında ise 20-35 cm çapında orta boyutlu taşların 40-50 cm aralarla yerleştirilmesi ile oluşturulan beş sıra duvar 'ızgara' temel olarak saptanmıştır. Bademağacı Höyüğü'nde bu duvarların yerleşimin kenarında yer alması ve diğer duvarlardan kalın olması dışında savunmaya yönelik mimari konstrüksiyon olmalarına işaret eden başka veri yoktur. Bu nedenle henüz savunma amaçlı oldukları bile net olarak söylenemeyen mimari kalıntıları savunma mimarisi açısından değerlendirilmek mümkün değildir.

Kuruçay deniz seviyesinden 960 m yükseklikte doğal bir çıkıntı üzerinde yer almaktadır. Yerleşimi çevreleyen duvarın tamamı korunmamışsa da formunun dikdörtgen olduğu önerilmiştir. Duvardan dışarıya doğru dairesel formda uzanan kule ya da bastion olabilecek çıkıntıları bulunmaktadır. Bunlardan tam olarak açığa çıkarılan birinin planına göre diğer ikisinin planı tamamlanmıştır. 10'ar metrelik aralıklarla inşa edildiği düşünülen bastionlar ya da kuleler üzerinde daire formlu kısımlarının üzerinde bırakılan kapı açıklığının hemen hemen karşısında çevirme duvarı üzerinde de bir başka kapı ile yerleşime giriş sağlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bir savunma yapısı üzerinde korunaksız biçimde bu kadar sık giriş yeri olması, savunma açısından sakıncalı bir durumdur. Eğer Duru'nun belirttiği gibi esas çevirme duvarına paralel olarak, 4 m kuzeyde daha ince temelli olsa da ikinci bir duvar kesintisiz uzanıyorsa, bu 4 m'lik koridorun yerleşime girmeyi başaran düşman güçlerini sıkıştırmak için uygun olduğu düşünülebilir.

Yerleşimin ana kapısının güneydoğu kesimde bırakılan 2 m'lik açıklık olduğu düşünülmektedir. Giriş kapısı, çevirme duvarının ve bu duvara paralel olarak inşa edilen iç duvarların uzatılarak içe çekilmesi ile oluşturulmuş ve korunaklı bir konum sağlanmıştır. Kapının dış kısmı taşlarla döşenmiştir. Kuruçay giriş kapısı, bölmeli kapılar sınıfına dahil edilebilir.

4- TRAKYA BÖLGESİ

Bölgede Erken Neolitik Çağ'a tarihlenen savunma mimarileri Hoca Çeşme ve Aşağı Pınar yerleşimlerinden bilinmektedir.

Doğu Trakya Bölgesi Erken Neolitik kültürleri kabaca M.Ö. 6400-5700 arasına tarihlenen Hoca Çeşme IV.-III. ve Aşağı Pınar 7.-6. tabakalarından bilinmektedir. Bölgede ayrıca yüzey araştırmalarında saptanmış kimi yerleşmeler de Erken Neolitik buluntularına sahiptir.¹⁶⁶ Anadolu kronolojisinde bu tarihler Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ'ı yansıtmaktadır. Balkan kronolojisine göre ise Hoca Çeşme'nin sözü edilen tabakaları Erken Neolitik Çağ'ın başlarına tarihlenen Karanovo I kültürünün öncesine yani pre/proto-Sesklo olarak adlandırılan evreye, Aşağı Pınar'ın tabakaları ise Karanovo I-II kültürü evresine tekabül etmektedir.

i) Ekonomi

Hoca Çeşme ve Aşağı Pınar kazılarında elde edilen bilgilere göre Doğu Trakya bölgesinde Erken Neolitik Çağ'da koyun, domuz gibi evcil hayvanlar

---

¹⁶⁶Bölgede saptanan ve Erken Neolitik malzemesi içerdiği anlaşılan yerleşimler şunlardır: Altağaç/Kırlık Mevkii (Edirne Meriç-Karanovo II malzemesi), Bulgar Kaynağı (Kırklareli Merkez-Arkaik Fikirtepe malzemesi), Değirmenyolu Mevkii ((Kırklareli -Aşağı Pınar 6. tabaka ile çağdaş), Hamaylıtarla/Buruneren (Tekirdağ Şarköy İlçesi-Hoca Çeşme IV-III tabakaları ile çağdaş), İkilik Mevkii (Kırklareli Babaeski-Erken Neolitik), Kaynarca (Kırklareli Kaynarca-Erken Neolitik), Koyunbaba (Kırklareli Merkez-Erken Neolitik), Manastır Mevkii (Kırklareli-Erken Neolitik), Maslıdere (Edirne Uzunköprü-Erken Neolitik). Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdoğan, E., H. Schwarzberg ve M. Özdoğan 2008, s. 269 "2006 Yılı Kırklareli Yüzey Araştırması", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*-III, s. 263-276; ayrıca bkz. <http://www.tayproject.org>.

yetiştirilmekteydi.¹⁶⁷ Tarıma alınmış bitkiler arasında ise emmer ve einkorn cinsi buğday, arpa, mercimekgiller, nohut ve burçak sayılmaktadır. Bunların yanı sıra Hoca Çeşme’de su ürünlerinin, Aşağı Pınar’da ise badem gibi yabancı yemişlerin de besin ekonomisinde önemli yeri olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁸

Ticaret ya da değiş-tokuşa işaret eden bulgular da vardır. Aşağı Pınar’da VI. tabakada bulunan kil kapamaların sayıca çokluğu ve bunların bulunan depo kaplarının ağızlarına uymamasının, besinlerin uzak yerlere taşınmasında kullanılan ahşap ve deri kapların, dolayısıyla da bir değiş-tokuş ağının varlığına işaret edebileceği önerilmiştir.¹⁶⁹

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Hoca Çeşme yuvarlak ya da oval planlı, dal-örgü tekniği ile birbirine çok yakın konumda inşa edilen gelişkin konutlardan oluşan, etrafı savunma duvarı ile çevrelenmiş küçük bir yerleşimdir. Tamamı açığa çıkarılan iki evin merkezinde depolama çukurları saptanmıştır. Oldukça küçük olan yerleşimde, mimaride ya da buluntu topluluğunda sosyal farklılaşmaya işaret eden herhangi bir farklılık göze çarpmamaktadır. Ancak yerleşimin etrafının oldukça kalın masif bir duvarla çevrelenmesini sağlayacak bir örgütlenmeye gidildiği anlaşılmaktadır.

Aşağı Pınar’ın yerleşim planı ile ilgili kısmi de olsa bilgi -Karanovo II dönemi ile (yani Orta ve Batı Balkanlar’ın Erken Neolitik kültürleri ile) çağdaş olduğu saptanan¹⁷⁰ ve M.Ö. 5800-5700’e tarihlenen, ancak Anadolu

---

¹⁶⁷ Erzen ve Başaran, “1991 Yılı Enez (Ainios) Kazıları”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı – II*, s. 206.

¹⁶⁸ Özdoğan 2007c, s. 417 ve 419.

¹⁶⁹ Age., s. 419.

¹⁷⁰ Age., s. 45.

yerleşmelerinden bilinen buluntu topluluklarına benzeyen ögeler de saptanan¹⁷¹- 6. tabakadan sağlanmaktadır. Şimdiye kadar ortaya çıkarılan kısmında en az 13 odası olan, doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş ve henüz tek bir yapıya mı yoksa birbirinden bağımsız yapılara mı ait olduğu anlaşılamayan mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar bir daire oluşturacak biçimde birbirine bitişik olarak ve kuzey kesimdeki Haydar Dere'ye doğru hafif bir yay çizecek biçimde düzenlenmiştir. Yapı dizisinde kullanılan dal-örgü yapım tekniğinin Balkan özelliği göstermesine karşın yapıların Ilıpınar VI. Tabakada olduğu gibi birbirine bitişik dairesel bir form göstermesi nedeniyle bu tabakanın Anadolu etkisi taşıdığı düşünülmektedir.¹⁷²

Doğu Trakya Erken Neolitik yerleşimleri yalnızca kazılan iki merkezden bilinmesine karşın, bölgenin sosyal yapısının genel olarak Marmara ve Güneydoğu Avrupa bölgelerinde olduğu gibi yalın, eşitlikçi bir köy yaşamına sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³ Ancak, belli bir planlamaya göre inşa edilmiş olduğu anlaşılan Aşağı Pınar yerleşimi, ve her iki yerleşimdeki hendek ile savunma duvarı gibi organize çalışma gerektiren komünal yapılar belli bir otoritenin var olduğuna da işaret etmektedir.

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Bölgedeki birçok tarihöncesi dönemin nehir çataklarında ve su kaynakları yakınında bulunduğu saptanmıştır.¹⁷⁴ Hoca Çeşme ve Aşağı Pınar yerleşimleri de bu kurala uygun şekilde su kaynaklarının yanında yer almaktadır. Hoca Çeşme'nin

---

¹⁷¹ Özdoğan, E. *et al* 2007, s. 258.

¹⁷² Age., s. 44.

¹⁷³ Ember ve Peregrine 2001, *Encyclopedia of Prehistory: Europe*, IV. cilt, s. 382; Roodenberg ve Alpaslan Roodenberg 2007, "Ilıpınar ve Menteşe. Doğu Marmara'da Neolitik Döneme ait İki Yerleşme", Özdoğan ve Başgelen 2007 içinde, s. 393-400.

¹⁷⁴ Özdoğan, E. *et al* 2008, s. 269 "2006 Yılı Kırklareli Yüzey Araştırması", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*-III, s. 270.

üzerinde kurulduğu tepe savunma açısından bir avantaj sağlamaktadır, ancak Aşağı Pınar için böyle bir durum söz konusu değildir.

Bölgede savaşa ilişkin en kuvvetli kanıt Hoca Çeşme yerleşiminin etrafını çevreleyen masif duvar ve bu duvarın etrafında bulunan sapantaşlarıdır. Hoca Çeşme'nin özellikle IV. ve III. evresinin el yapımı, özenle yapılmış açkılı kırmızı çanak-çömleğinin Göller Bölgesi Geç Neolitik malzemesi ile büyük benzerlik göstermesi¹⁷⁵ ve mimari dışında buluntu topluluğunun Trakya ve Güneydoğu Avrupa'ya tümü ile yabancı olması nedeniyle, Hoca Çeşme sâkinlerinin bölgeye yabancı bir yerden gelerek bir koloni yerleşmesi kurdukları fikri ortaya atılmıştır.¹⁷⁶ Dışarıdan gelen bir topluluğun bölgenin yerlileri tarafından “düşman” olarak algılandıklarını yerleşimi çevreleyen savunma duvarı ve belki de bir çatışmanın yaşandığının işareti olabilecek sapantaşları göstermektedir.

Hoca Çeşme'de açığa çıkarılan savunma duvarı üzerindeki çıkıntılar herhangi bir form verecek kadar yeterli veri sağlamadığından bastion olup olmadıklarını belirlemenin olanağı yoktur. Aynı şekilde duvar üzerindeki 1.4 m'lik aralığın bir kapı yapısına ait olduğu net olarak söylenebilse de, duvarın üst yapısı gibi kapı yapısı hakkında da yorum yapılamamaktadır. Ancak Anadolu'da Neolitik Çağ'da şimdilik saptanabilen tek palisad yapısının Hoca Çeşme'de olduğu, vurgulanması gereken bir özelliktir.

Aşağı Pınar'da açığa çıkarılan hendeğin yerleşimin tamamını çevreleyip çevrelemediği henüz bilinmemektedir. Ancak açığa çıkarılan 10 m'lik uzunluğu bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Hendeğin 1 m'lik derinliği ve 2.3 m'lik genişliğinin yanı sıra V kesitli olması da savunma açısından uygun bulgulardır. Aşağı Pınar VI.

---

¹⁷⁵ Karul ve Bertram 2005, “From Anatolia to Europe: The Ceramic Sequence of Hoca Çeşme in Turkish Thrace”, *How Did Farming Reach Europe?*, s. 120, 121.

¹⁷⁶ Özdoğan 1998b, s. 71.

tabakayı sonlandıran yangının “bina gömme” ritüeli ile ilintili olduğu, dolayısıyla yerleşimin sâkinlerince özellikle çıkarıldığı belirtilmiştir.¹⁷⁷ Ancak, VI. tabakayı izleyen V/VI. tabakada mimari ve buluntu topluluğunda gözlemlenen yoksullaşmanın bir sosyal çalkantıya işaret etmesi, yangının yerleşim sâkinlerince çıkarılmış da olsa, yaşanan çatışmaların göstergesi olabilir.

Doğu Trakya bölgesinin en fazla ilintili olduğu• coğrafya olan Güneydoğu Avrupa’da Erken Neolitik Çağ’da savunma mimarisi ile ilgili olabilecek konstrüksiyonlar Nea Nikomedeia’da açığa çıkarılmıştır. Nea Nikomedeia’nın en erken tabakasında yerleşimi çevreleyen duvar kalıntılarının kısa süre sonra yerini hendeklere bıraktığı anlaşılmıştır. İlk yayınlarda suyla dolu tek bir hendek olduğu belirtilmişse de, son yayınlarda iki dar hendeğin kestiği derin bir hendekten söz edilmektedir. Hendeğin çok küçük bir kısmının açığa çıkarılması nedeniyle yerleşimin etrafını çevirip çevirmediğini söylemek şu aşamada mümkün değildir.¹⁷⁸ Güneydoğu Avrupa’da Anza, Kazanluk, Gornea, Ostrovul Banulai ve Delchevo I yerleşimlerinin etrafındaki hendekleri yorumlamak için yeterli veri bulunmamaktadır.¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ Özdoğan 2007c, s. 419.

• Doğu Trakya’nın komşusu Marmara Bölgesi’nde yer alan Ilıpınar’da, yerleşimin etrafındaki hendeğin son yıllarda yapılan çalışmalarla yapay bir hendek olmadığı anlaşılmıştır. Burada ayrıca Hoca Çeşme’nin yuvarlak yapı geleneğinin Kıbrıs Erken Neolitik yerleşimleri ile olan bağlantısını vurgulamak yerinde olacaktır. Bu benzerlik Neolitik yaşam biçiminin deniz yoluyla aktarımı varsayımını akla getiren bir bulgudur (Özdoğan, M. 2007c, s. 416, dn. 9). Kıbrıs’taki Khirokitia yerleşiminin etrafını çevreleyen duvarların işlevi konusunda şüpheler olsa da (Wright, G. R. H. 1992, *Ancient Building in Cyprus*, C. I, s. 54) iki yerleşim arasındaki ortak bir öge olarak vurgulamak gerektiği düşünülmüştür.

¹⁷⁸ Perlès 2001, *The Early Neolithic in Greece*, s. 175.

¹⁷⁹ Milisauskas 2002, *European Prehistory*, s. 178.

BÖLÜM IV

KALKOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU VE SAVUNMA MİMARİSİ

1- GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hacinebi Tepe, Hassek Höyük ve Kenan Tepe yerleşimlerinde savunma mimarisi saptanmıştır. Bu yerleşimlerin dışında bölgede çok sayıda Geç Kalkolitik Çağ yerleşimi bulunmaktadır.

i) Ekonomi

Geç Kalkolitik Çağ, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Güney Mezopotamya kökenli Uruk kültürünün* yayılımcı doğasının etkilerinin hissedilmeye başlandığı bir dönemdir. Uruk dönemine ait arkeolojik malzemelerin Anadolu'daki varlığı Uruklu grupların kurduğu koloniler, yerel sâkinlerin Uruklu gruplarla etkileşime girerek benzer malzemeler üretmesi, ticaret ağları ya da bunların tümünün birleşimine bağlanmaktadır.¹⁸⁰ “Uruk Dünya Sistemi” teorisi ile bu Uruk yayılımını açıklamak isteyen Algaze bölgede Uruk kültürü ile bağlantılı çok sayıda yerleşim saptamıştır.¹⁸¹ Bu teoriye göre hammadde kaynakları sınırlı olan Güney Mezopotamyalı gruplar, zengin kaynakları olan çevre bölgelerde koloniler ve istasyonlar kurarak ticari bir ağ oluşturmuşlardır. Bu ticaret ağına dahil olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde,

---

* Adını Güney Mezopotamya'daki Uruk-Warka höyüğünden alan Uruk kültürü, kabaca M.Ö. 3800-3100 arasına tarihlenir (Algaze 2001, s. 30). Genel olarak Uruk dönemi, biriken zenginlikle birlikte yönetici bir zümrenin ve kent devletlerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak nitelenmektedir. Uruk kültürü çark yapımı seri üretilmiş sade çanak-çömlekleri, silindir mühür ve baskıları, artan metal üretimi ve taş kapları ile karakterize olur. Özellikle Geç Uruk (M.Ö. 3500-3100) evresinde Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki çok sayıda yerleşimde saptanan Uruk kültürüne ait mimari ve arkeolojik buluntular, kimi araştırmacılarca geniş bir coğrafyaya yayılan kolonyal karakterli bir ticari ağın kanıtı olarak düşünülmüştür (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Algaze, G. 1993, *The Uruk World System*; Chicago; Rothman 2001a).

¹⁸⁰ Rothman 2001, “The Local and the Regional: an Introduction”, Rothman 2001a içinde, s. 3-26.

¹⁸¹ Bu merkezler arasında Karkamış, Tiladir Tepe, Şadi Tepe, Samsat, Kurban Höyük vd. sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Algaze 1993, table 2.

bölgede Uruk yayılımından önce başlayan kompleks ekonomik yapının, Uruk yayılımının ardından daha da geliştiği anlaşılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'nun bu dönemdeki ekonomisi ile ilgili veriler Urfa civarında Hacinebi, Hassek ve Kurban Höyük'ten, Diyarbakır civarında ise Kenan Tepe'den elde edilen verilere dayandırılmıştır. Buna göre bölgede yağmura dayalı tarım ve hayvancılığın birlikte uygulandığı bir geçim ekonomisi hâkimdir. En yaygın tahıl grubunu arpa ve buğday çeşitleri (emmer, einkorn ve kabuksuz buğday) oluşturur. Bunun yanı sıra mercimek, mürdüm, üzüm, keten ve çeşitli yemişler de yetiştirilmiştir¹⁸² Evcilleştirilmiş hayvanlar arasında ise koyun ve keçi en yaygın grubu oluşturur. Bunları ise domuz ve sığır izlemektedir.¹⁸³ Hacinebi'nin Uruk kültürü öncesi A ve B1 evrelerinde bulunan hayvan kalıntıları, bölgedeki yerel Kalkolitik Çağ yerleşimleri ile benzerlik göstermekteyken, Uruk ile yoğun ilişkilerin başladığı B2 evresinde hayvancılıkla ilgili tercihlerinde Mezopotamya ile benzer özellikler taşıdığına saptanması, Uruk gruplarının ekonomik yaşamdaki etkisine işaret etmektedir.¹⁸⁴

Bölgede genel olarak iki çeşit keramik grubu bulunmaktadır: Amuq F evresi keramiği olarak da nitelenen yerel üretim saman katkılı mallar ve Uruk kültürünün işareti olan kum katkılı mallar.¹⁸⁵ Hacinebi ve Kurban Höyük'te Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerinde keramik repertuarında saman katkılı mallar en yaygın grubu

---

¹⁸² Miller 1996, "Hacinebi Tepe 1993: Archaeobotanical Report", *American Journal of Archaeology* 100, s. 248; Kurban Höyük için bkz: Miller 1986, "Vegetation and Land Use", *Anatolica* 13, s. 85-89; Gregor 1992, "Paläobotanische Untersuchungen zur antiken Pflanzenwelt des Hassek Höyük im Tal des oberen Euphrat und ein Versuch zur Rekonstruktion des dortigen Ökosystems für den Übergang von der späten Urukzeit zur frühen Bronzezeit", *Istanbuler Forschungen* 38,

¹⁸³ Stein and Nicola 1996, "Late Chalcolithic Faunal Remains from Hacinebi", *American Journal of Archaeology* 100, s. 257-260; Wattenmaker ve Stein 1986, "Early Pastoral Production in Southeast Anatolia: Faunal Remains from Kurban Höyük and Gritille Höyük", *Anatolica* 13, s. 90-96.

¹⁸⁴ Stein and Nicola 1996, s. 260.

¹⁸⁵ Algaze 1993, s. 85-97.

oluşturmaktadır.¹⁸⁶ Bu mal grubu el yapımı depolama kapları, keskin profilli pişirme kapları, açık kâseler gibi günlük yaşamda kullanılan ve herhangi bir uzmanlaşma gerektirmeyen ev üretimleri ile karakterize olur.¹⁸⁷ Uruk mal grubu ise seri üretim devrik ağızlı kâseler (Bewelled Rim Bowls), hızlı çark yapımı küçük keskin kenarlı kâseler, küçük küpler, çömlükler vb. formlardan oluşmaktadır.¹⁸⁸ Diyarbakır civarındaki Kenan Tepe’de ise Uruk stili olabilecek bir gaga ağız parçası haricinde yalnızca yerel üretim mallara rastlanmıştır.¹⁸⁹

Yontmataş endüstrisinde Hacinebi A ve B1 evresinde çok sayıda ele geçen yongaların boyutlarının ve biçimlerinin standart olmaması ve herhangi bir alanda yoğunlaşmaması nedeniyle ev işlerinde kullanılmak üzere hanelerde üretildiği sonucuna varılmıştır.¹⁹⁰ Daha az oranda rastlanan büyük Kenani tipte bıçaklar ve daha küçük basit bıçaklar ise standartlaşmış boyutları ile uzmanlarca üretilmişlerdir. Ancak oranlarının az olması bunların seri üretim olarak ithal edilmediğine, yerel değiştokuşlarda kullanıldığına işaret eder.¹⁹¹ Bu veriler ışığında bölgede Uruk yayılımı öncesi yontmataş endüstrisinin çok gelişkin olmadığı söylenebilir. Uruk yayılımının başladığı dönemde ise yontmataş endüstrisinde Kenan tipi bıçakların yaygınlaşması, bölgelerarası düzeydeki ekzotik malların ticaretinin önemli bir göstergesi sayılmaktadır.¹⁹² Hacinebi B2 evresinde Uruk ve yerel grupların

---

¹⁸⁶ Kurban Höyük’ün VIB tabakası için bkz. Algaze 1993, s. 89; Hacinebi’nin VIA ve B1 tabakaları için bkz. Pearce 2008, *Hacinebi Tepe and the Uruk Expansion: A Ceramic Perspective on Culture Contact*, Doktora Tezi, University of Pennsylvania, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır. UMI number: 3328634, s. 70.

¹⁸⁷ Pearce 2008, s. 70.

¹⁸⁸ Pearce 2008, s. 245; Algaze 1990, s. 243-251.

¹⁸⁹ Parker et al 2003, “The Upper Tigris Archaeological Research Project (Utarp): An Overview of Archaeological Research Conducted at Kenan Tepe during the 2001 Field Season”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 7.

¹⁹⁰ Pearce 2008, s. 71.

¹⁹¹ Age., s. 71.

¹⁹² Kurban Höyük’te ve Hassek Höyük’te Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında ilk kez görülen bu tip bıçaklar için bkz.: Algaze 1990, s. 425; Behm-Blancke et al 1984, s. 35 ve pl. 5:2-3.

kontekstlerinden elde edilen bulgular iki grubun farklı tipte bıçakları tercih ettiğini göstermektedir. Uruk kontekstinde Kenan tipi ve basit bıçaklar eşit oranda yer alırken, yerel grupların kontekstinde Kenan tipi bıçakların daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.¹⁹³

Bakır madeninin metalurjide önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Urfa civarına yak. 200 km mesafede olan Ergani bakır yatağı bölgedeki yerleşimler için önemli bir kaynaktır.¹⁹⁴ Hacinebi A ve B1 tabakalarında metalurjinin ev temelli olmayan, uzmanlaşmış kişilerce küçük ölçekte yapılan bir zanaat olduğu belirlenmiştir. B2 tabakasında ise metal üretimi ile ilgili bakır cevherleri, cürufur, potalar, kalıplar ve bitirilmiş ürünlerin varlığı üretimin her aşamasının yerleşimde yapıldığını göstermektedir.¹⁹⁵ Kurban Höyük'te ilk kez Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında rastlanan bakır buluntular, Karababa bölgesinin Anadolu'nun zengin maden yataklarının olduğu bölgelerle ilişkisinin başladığına işaret etmektedir.¹⁹⁶ Güneydoğu Anadolu'da diğer ekonomik faaliyetler arasında dokuma endüstrisi¹⁹⁷ ve bitümen* sayılabilir. Hacinebi Tepe'de ortaya çıkarılan bitümen kalıntıları hem Uruk yayılımından önceki tabakalarda hem de Uruk tabakalarında ortaya çıkarılmıştır.¹⁹⁸

---

¹⁹³ Pearce 2008, s. 84.

¹⁹⁴ Özbal et al 1998, "Early Fourth Millenium Copper Metallurgy at Hacinebi", *Anatolica* XXIV, s. 167-170.

¹⁹⁵ Pearce 2008, s. 84.

¹⁹⁶ Marfoe ve Algaze 1990, "Kurban Höyük and Its Wider Context: An Outline of Settlement History", *Algaze* 1990 içinde, s. 425.

¹⁹⁷ Keith 1997, "Spindle Whorls and Textile Production at Late Chalcolithic Hacinebi", *Anatolica* XXIII, s. 111-171.

* Yakın Doğu'da yeraltından gelen sızıntılardan doğal olarak elde edilen petrol kalıntısı. Bitümen keramiklerin, saz sepetlerin ve çatıların sızdırmazlığını sağlamak için, kerpiçler arasında harç malzemesi olarak, duvar konilerini renklendirmek vb. amaçlarla kullanılmıştır. Sıvı ya da katı halde bulunabilen bitümen blokları ve yazılı belgeler Mezopotamya'da en azından Uruk yayılımından itibaren bitümenin ticaretinin yapıldığını göstermektedir: Schwartz 2003, *The Political Economy of Inter-Regional Exchange in Fourth Millennium B.C. Anatolia: Geochemical Analyses of Bitumen Artifacts from Hacinebi Tepe Turkey*, Doktora Tezi, Northwestern University, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır. UMI number: 3118608, s. 59.

¹⁹⁸ Schwartz 2003, s. 64.

Hacinebi'nin yanı sıra Adıyaman civarındaki büyük bir merkez olduğu düşünülen Samsat Höyük'te de bitümenin varlığı saptanmıştır.¹⁹⁹

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Hacinebi Tepe'nin A ve B1 evrelerindeki mimari kalıntılar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Urfa ili civarında Uruk yayılımından önce de belli düzeyde hiyerarşik bir yapılanmaya sahip kompleks bir sosyal yapının var olduğuna işaret etmektedir. Yerleşimde A alanında saptanan bir kamu yapısı ya da seçkin konutu olabilecek anıtsal yapı, B alanındaki savunma duvarı ve C alanındaki metal buluntuların saklandığı dar depo odaları, bunlarla bağlantılı olarak bulunan mühürler yerleşimdeki sosyal farklılıkların ve yönetici bir grubun göstergesi olarak yorumlanmaktadır.²⁰⁰ Kurban Höyük'te ise Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk evresi olan VIB'de belirli bir mimari kalıntıya rastlanmasa da yerleşimin oldukça sınırlı bir alanda varlık gösterdiği anlaşılmıştır.²⁰¹

Uruk yayılımı ile birlikte Hacinebi B2 evresinde A alanında yerel sâkinlerin yerleşiminin yanı sıra Uruklu grupların yaşadığı bir alanın da olduğu anlaşılmıştır. Uruk tipi pişmiş toprak saplama konilerin, Uruk tipi mühürlerin ve diğer Mezopotamya kökenli buluntuların yoğun olduğu alanın Uruklu gruplarca iskân edildiği düşünülmektedir. Uruklu grupların oturduğu konutların yanı sıra alt terasta kamusal bir yapı olduğu düşünülen mimari kalıntılar da açığa çıkarılmıştır. Hacinebi Tepe'de Uruklu gruplarla yerel grupların barışçıl ilişkiler içinde ve herhangi bir grubun üstünlüğü olmadan bir arada yaşadıkları sonucuna varılmıştır.²⁰² Kurban

---

¹⁹⁹ Age., fig. 4.2.

²⁰⁰ Schwartz 2003, s. 41 vd.

²⁰¹ Marfoe ve Algaze 1990, s. 423.

²⁰² Pearce 2008, s. 85.

Höyük'te mimari veriler yetersiz olmasına karşın, buluntu topluluğunun dağılımına dayanarak VIA evresinde yerleşimin boyutunun arttığı düşünülmektedir.²⁰³ Ancak artan boyutuna karşın Kurban Höyük bölgesinin büyük yerleşimi Samsat'a bağlı küçük yerleşimlerden biri olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁴ Bu tür yerleşimlerden bir diğeri olan Hassek Höyük'te oval bir savunma sisteminin içinde üç parçalı bir plana sahip merkezi büyük bir kompleks açığa çıkarılmıştır. Bu kompleksteki ana binanın etrafında çalışma ve depolama alanları yer almaktadır. Hassek Höyük'te Uruk tipi buluntuların yanı sıra yerel buluntuların da dikkate değer oranda olması yerleşimde iki grubun bir arada yaşamış olabileceğine işaret etmektedir.²⁰⁵

Diyarbakır ilindeki Kenan Tepe yerleşiminde ise aşağı ve yukarı yerleşim olmak üzere iki farklı kesim saptanmıştır. Kenan Tepe'de Geç Kalkolitik Çağ'da savunma sistemi ile çevrelenmiş bir yukarı yerleşimin yanı sıra domestik konutların ve üretim alanlarının olduğu bir aşağı yerleşimin varlığı hiyerarşik bir sosyal yapının belirdiğini göstermektedir. Aşağı ve yukarı yerleşimin her ikisinde de evsel etkinliklerin yanı sıra yak. 2 m çapında büyük fırınların/ocakların bulunması nedeniyle Kenan Tepe sâkinlerinin yoğun ateş kullanımı gerektiren bir üretim faaliyeti içinde oldukları düşünülmektedir.²⁰⁶ Ancak yerleşimde Uruk varlığını gösteren herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.²⁰⁷

Geç Kalkolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sosyal yapısı genel olarak değerlendirildiğinde, Uruk yayılımı öncesinde başlayan hiyerarşik yapılanmanın Uruk yayılımının artması ile bir ölçüde arttığı söylenebilir. Ancak bu durum Uruklu grupların bölgede kurduğu bir hâkimiyete bağlı gözükmemektedir.

---

²⁰³ Marfoe ve Algaze 1990, s. 424.

²⁰⁴ Algaze 1993, s. 35.

²⁰⁵ Behm-Blancke 2003, s. 27.

²⁰⁶ Parker 2007, s. 11.

²⁰⁷ Age., s. 11.

Hacinebi Tepe'nin Uruk yayılımı öncesine denk düşen A ve B1 tabakalarında ve Uruklu gruplarla bir etkileşime girmemiş gözükken Kenan Tepe'de saptanan bulgular, bölgede Uruk etkisi artmadan önce bu hiyerarşik yapının var olduğunu göstermektedir. Hassek Höyük ve Kurban Höyük yerleşimlerinde ise Uruklu grupların büyük ölçüde malzeme kültürünü etkilediği anlaşılrsa da, yerel gruplarla bir arada yaşamış olmaları daha olasıdır.

iii) Savaşa ilişkin kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Urfa ili Birecik ilçesi sınırlarındaki Surtepe Höyüğü'nde Geç Uruk dönemine denk düşen Geç Kalkolitik Çağ tabakasında bulunan bir mühür üzerindeki sahne savaşa ilişkilendirilmiştir.²⁰⁸ Aşağıda belirtildiği gibi Geç Uruk dönemine tarihlenen ve savaşı anımsatan sahnelere sahip mühür tasvirleri, Mezopotamya ve İran'dan bilinmektedir. Hassek Höyük ve Anadolu dışında Tepe Gawra gibi yerleşimlerde tespit edilen tahribat bulgularının bir çatışma izi olup olmadığı belirsizdir.²⁰⁹

Savunma sistemlerinin varlığına ve tasvirli sanat eserlerindeki savaşa ilgili sahnelere dayanarak Uruk yayılımının bileşenlerinden birinin savaş olduğu söylenebilir. Kent tipi yerleşimlerin ortaya çıktığı, toplumun sınıflara bölündüğü bir ortamda çıkar çatışmalarının artması da kaçınılmazdır. Ancak yaşanması olası çatışmalarda düzenli ordu vb. öğeler barındıran askeri bir karakter olmadığı düşünülmektedir.²¹⁰ Ancak Geç Uruk dönemine tarihlenen mühür baskıları arasında

---

²⁰⁸ Ok ve yay taşıyan bir rahip-kral ve bereketle ilişkilendirilen tanrı tasviri olduğu belirtilen mührün, "savaş ve politika meselelerini rahip-krallara bırakın" ideolojisini yaymada kullanılan bir araç olduğu belirtilmektedir: Fuensanta et al 2007, "The Tilbes Project Research in 2005: Surtepe Höyük Excavations", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 462.

²⁰⁹ Wright 2001, "Cultural Action in the Uruk World", Rothman 2001a içinde, s. 123-147.

²¹⁰ Hamblin 2006, s. 41.

kuşatma sahnelerinin bulunması,²¹¹ düzenli bir ordu olmasa da iyi organize olmuş toplulukların yürüttüğü savaşların başladığını göstermektedir.

Fig. 18: Geç Uruk döneminden savunma sistemine sahip bir yerleşimin kuşatılması (Susa'dan silindir mühür, Hamblin 2006, fig. 5a).

Güneydoğu Anadolu'da Geç Kalkolitik Çağ'da saptanan savunma sistemleri Hassek Höyük dışında ayrıntılı bilgi vermekten uzaktır. Hacinebi Tepe'de savunma duvarının iç yüzüne payanda ve nişlerin inşa edilmesi, Mezopotamya geleneğinin aksi bir tercihtir. Savunma duvarının çevrelediği alanda tek bir mezar yapısının açığa çıkarılması²¹² gömülen kişinin önemli bir statüde olduğunu gösterebilir. Aynı alanda çıkarılan ocak ve büyük Kenan tipi bıçakların üretim artıkları bu kısmın en azından bazı evsel ve zanaat etkinlikleri için kullanıldığına da işaret etmektedir.²¹³

Kenan Tepe'de şimdilik yalnızca yukarı yerleşimi çevreleyen bir savunma duvarının varlığı anlaşılmıştır. Savunma duvarı üzerinde farklı renkte kerpiç bloklar kullanılarak estetik bir görünüm elde etme çabası (bk. Katalog), yukarı yerleşimdekilerin bu duvarı aynı zamanda kendilerini sosyal olarak diğer gruplardan ayırma isteğine de işaret etmektedir.

²¹¹ Collon 2005, *First Impressions*, London, s. 162-163.

²¹² Stein et al 1998, s. 149.

²¹³ Age., s. 149.

Hassek Höyük'te gelişkin bir savunma sistemi ayrıntıları ile açığa çıkarılmıştır. Yerleşimde en dikkat çekici özellik uzun pasaj, kazamat ve bastion ile oluşturulan aşılması güç giriş sistemidir. Hassek Höyük gibi bir koloni yerleşmesi olan Kuzey Suriye'deki Habuba Kabira yerleşmesinde de kompleks bir savunma sistemi açığa çıkarılmıştır. Savunma sistemi, üzerinde dikdörtgen bastionların/kulelerin bulunan 3 m kalınlığında savunma duvarları ve iki giriş kapısından oluşmaktadır.²¹⁴

2- DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Orta Kalkolitik Çağ'da Malatya ilinde Değirmentepe, Geç Kalkolitik Çağ'da ise Erzurum ilinde Sos Höyük'te savunma mimarisi olabilecek unsurlar saptanmıştır.

i) Ekonomi

Doğu Anadolu'da Orta Kalkolitik Çağ Güney Mezopotamya'da kent kültürünün öncüsü olarak kabul edilen ve zenginliğin artarak belli odalarda toplanmaya başladığı dönem olarak tanımlayabileceğimiz Ubeyd kültürünün etkilerinin Doğu Anadolu'da görülmeye başladığı bir dönemdir. Arkeolojik veriler bu etkilerinin ilk olarak Malatya, Elazığ, Bingöl, Tatvan ve Van ovalarının kuzeyinde görülmeye başladığını ortaya koyar. Doğu Anadolu'da bu kültürün etkilerinin belirmesine karşın hâlâ kırsal bir ekonominin hüküm sürdüğü gözlenmektedir.²¹⁵ Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ubeyd kültürü Değirmentepe dışında Korucutepe, Tepecik, Norşuntepe, Tülintepe, Aslantepe ve Pirot Höyük'te

²¹⁴ Gates 2003, *Ancient Cities*, London, s. 39-40.

²¹⁵ Özdoğan 2002b, s. 112.

saptanmıştır. Ancak bu yerleşimlerden kısıtlı ölçüde veriler elde edildiğinden, bölgede Ubeyd varlığının yapısı hakkında net bir bilgi sağlanamamaktadır.²¹⁶

Doğu Anadolu'nun Malatya-Elazığ bölgesinde çiftçi toplulukların yanı sıra göçebe ve yarı göçebe toplulukların bulunduğu özellikle Korucutepe'de ortaya çıkarılan mezar biçimlerinden bilinmektedir.²¹⁷ Bölgeye Ubeyd kültürünü getiren Mezopotamyalı tüccar gruplar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını da etkilemişlerdir. Böylece Doğu Anadolu'nun köy yerleşimleri bölgelerarası ticaretle tanışmıştır. Doğu Anadolu ile Mezopotamyalı gruplar arasındaki ana ulaşım rotasının Malatya-Elazığ bölgesinden Kuzey Suriye'deki Balikh Vadisi'ne kolayca ulaşımı sağlayan Fırat Nehri olduğu düşünülmektedir. Olası bir diğer rota ise Değirmentepe'den Hazar Gölü'ne, oradan da Diyarbakır-Musul civarına ve son olarak Tepe Gawra'ya ulaşan hattır. Dicle Nehri'nin kenarındaki Musul'un 12 km. doğusunda yer alan Tepe Gawra ve Değirmentepe'de bulunan mühürlerin stilistik bakımdan benzerlikleri iki yerleşim arasındaki bağın en dikkat çekici unsurlarından biridir.²¹⁸

Doğu Anadolu'da Ubeyd dönemine tarihlenen tabakalarda tarımsal ürün olarak arpa ve buğdayın bol miktarda ekildiği, evcilleştirilen hayvanlar arasında ise koyun, keçi, domuz ve at gibi hayvanların bulunduğu saptanmıştır. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra avcılığın da ekonomide önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁹

Bölgenin zengin maden kaynakları Mezopotamyalı tüccarlar için bir çekim unsuru olmuştur. Özellikle Değirmentepe'de kimi mekânlarda bulunan fırınlar ve çok sayıda bakır cürufu yoğun bir metal üretimi olduğuna işaret etmektedir.

---

²¹⁶ Gürdil 2005, s. 32-33.

²¹⁷ Yakar 1991, s. 269.

²¹⁸ Frangipane 2002b, s. 164.

²¹⁹ Esin 2002, s. 118.

Bölgenin çanak çömlek repertuarında bu dönem için karakteristik olan üç çeşit mal grubu saptanmıştır: Yerel olarak üretilen Geç Ubeyd döneminin boyalı ve yalın mal grubu, Coba mal grubu ve “Dark Face Furnished Pottery” olarak anılan Koyu Yüzlü Açıklı mal grubu.²²⁰ Bu çanak-çömlek gruplarından yavaş dönen çarkta seri üretim olarak yapılan Coba kâselerinin belli toplulukların gündelik yaşamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kâseler, Geç Uruk döneminin eğik ağızlı kâseleri ile karşılaştırılmış ve büyük ailelere hizmet veren kişilere yapılan bir çeşit ödemenin öncüsü olarak da yorumlanmıştır.²²¹

Doğu Anadolu Bölgesi’nde bu dönemin yontmataş buluntular arasında çakmaktaşı ve obsidyenden yapılan bıçaklar, deliciler, okuçları vb. yer almaktadır. Tülintepe ve Norşuntepe’de çok zengin bir obsidyen endüstrisi gözlenirken, Aslantepe ve Değirmentepe’de obsidyen buluntularının sayıca az ve kaba oldukları saptanmıştır. Obsidyenin Ubeyd döneminde önemli bir hammadde olarak kullanımına karşın, bir Ubeyd kolonisi olarak değerlendirilen Değirmentepe’de obsidyen açısından farklı bir durumla karşılaşılması, ticaret sisteminde coğrafi, bölgesel ya da sosyo-politik kısıtlamaların olabileceği önerilmiştir.²²²

Geç Kalkolitik Çağ’a gelindiğinde, Doğu Anadolu Bölgesi’nin kuzey kesiminde, özellikle Erzurum İli civarında, orijininin Kura ve Arax Nehirleri arasındaki bölge olduğu düşünülür²²³ ve Karaz, Kura-Arax ve Erken Transkafkasya gibi değişik adlarla anılan bir kültür belirir.²²⁴ Doğu Anadolu Bölgesi’nin kuzey

---

²²⁰ Age., s. 273-275.

²²¹ Frangipane 2002b, s. 167.

²²² Balkan-Atlı 2003, “Obsidian at Değirmentepe”, Özdoğan et al 2003 içinde, s. 383.

²²³ Sagona 1984, *The Caucasian Region in the Early Bronze Age.*, Oxford, s. 15.

²²⁴ Bu çalışmada tercih edilen adıyla Erken Transkafkasya Kültürü, M.Ö. IV. binin sonları ile M.Ö. III. bin yılları arasına tarihlenmektedir (Kiguradze, T. 2000, “The Chalcolithic-Early Bronze Age. Transition in the Eastern Caucasus”, Marro ve Hauptmann 2000 içinde, s. 321). Son araştırmalar, bu kültürün yayılım alanının, kuzeyde Büyük Kafkas Dağları’nın kuzeyinden güneyde Filistin-Levant

kesiminde hepsi de Erzurum ili sınırları içinde yer alan Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyük bu kültürün temsilcileridir. Bu dört höyükte de Erken Transkafkasya Kültürü'nün el yapımı, siyah ya da kırmızı hamurlu çanak-çömlekleri, yuvarlak ya da dörtgen planlı, dal-örgü mimarisi ve taşınabilir ocakları gibi tipik özellikleri saptanmıştır. Sos Höyük dışındaki üç yerleşim hakkındaki bilgiler çok kısıtlı olduğundan ve kronolojik olarak genellikle Erken Tunç Çağı'na tarihlendirildiklerinden²²⁵, burada bölgenin ekonomisi tanıtılırken Sos Höyük temel alınmıştır.

Erzurum ili civarındaki yerel Kalkolitik Çağ kültürleri ve Erken Transkafkasya Kültürü'nün temsilcilerinin karşılaşması ile Doğu Anadolu Bölgesi kuzey kesiminin ekonomisinin temelleri de atılmaya başlamıştır. Geç Kalkolitik Çağ'daki başlangıç aşaması “biçimlenme süreci” olarak nitelenen²²⁶ bu dönem aynı zamanda Transkafkasya-Doğu Anadolu-Kuzey Mezopotamya bölgeleri arasındaki ilişkinin başladığı zaman dilimidir. Özellikle Malatya-Elazığ bölgesindeki Arslantepe, Norşuntepe gibi yerleşimler Geç Uruk kültürü ile yaşanan yoğun ilişkiler dolayısıyla ekonomik olarak oldukça ileri bir düzeye erişmiştir. Ekonominin bu yoğun ticari ilişkiler ağı ile zenginleşmesi, Erken Transkafkasya Kültürü temsilcilerini de harekete geçiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir.²²⁷ Yarı

---

bölgesine, doğuda Van-Urmiye Havzası ve Azerbaycan'a, batıda ise Orta Anadolu bölgesinin düzlüklerine kadar geniş bir coğrafyayı kapladığını göstermektedir (Işıklı 2008, s. 328).

²²⁵ Sagona 2000, fig. 5; Schachner 1999, Tab. 12. Ancak Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Kalkolitik Çağ malzemesinin bulunduğunu belirten araştırmacılar da vardır (bkz. Işıklı 2008, s. 339-340; Yakar 1985, s. 301-302).

²²⁶ Işıklı 2008, s. 341.

²²⁷ Age., s 341.

• Erken Transkafkasya Kültürü'nün yayılımının nedenleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri olan iklimde görülen değişikliklerin bir göç hareketine yol açtığı düşüncesinin daha önceleri düşünüldüğü gibi geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Son yıllardaki polen analizi değerlendirmeleri, bir göç hareketine yol açacak iklimsel değişikliklerin olmadığı yönündedir (Işıklı 2008, s. 328).

yerleşik ya da yerleşik bir yaşam biçiminin hâkim olduğu anlaşılan bölgede temel geçim ekonomisi hayvancılığa dayalı tarımsal destekli bir ekonomi olarak nitelendirilmektedir.²²⁸ Doğu Anadolu'nun yüksek yaylaları günümüzde olduğu gibi büyük ölçekli tarım yerine hayvancılık için daha uygundur.

Arkeobotanik çalışmaları Geç Kalkolitik Çağ'da Sos Höyük'te en yoğun tahıl türünün ekmeklik buğday ve ardından arpa olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra çok az miktarda yabancı bitki ve söğüt, sarıçam gibi ağaçlar da saptanmıştır.²²⁹

Sos Höyük'te ele geçen hayvan kalıntıları üzerine yapılan analizler şimdilik Geç Kalkolitik Çağ'ı kapsamamaktadır. Bu nedenle burada, Geç Kalkolitik'ten Erken Tunç'a geçişte keskin bir kültürel fark olmamasına²³⁰ dayanarak Erken Tunç Çağ hayvan kalıntıları hakkında bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Evcilleştirilmiş hayvanlar arasında koyun, keçi ve sığırın en yoğun grubu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Evcilleştirilmiş domuz kemikleri ise çok az miktarda bulunmuştur. Yine az miktarda bulunan at, köpek ve tavuk kemikleri de evcilleştirilmiş hayvan grubuna dahil edilmektedir.²³¹ Avcılığın da geçim ekonomisinde önemli rol oynadığı çeşitli fırlatma uçlarının varlığından anlaşılmaktadır.²³²

Erken Transkafkasya Kültürü'nün metal üreticiliği açısından ileri düzeyde olduğunu düşünen araştırmacıların yanı sıra, aksi görüşü savunanlar da vardır. Transkafkasya bölgesinin maden yatakları açısından zengin olması ilk görüşün temel

---

²²⁸ Işıklı 2008, s. 331.

²²⁹ Longford et al 2009, "Archaeobotany of Sos Höyük, Northeast Turkey", *New Directions in Archaeological Science*, ed. A: Fairbairn et al, Canberra, s. 121-136, tablo 2.

²³⁰ Sagona ve Sagona 2000, "Excavations at Sos Höyük, 1998-2000 Fifth Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies* 37, s. 63.

²³¹ Hopkins 2003, s. 110, 111.

²³² Age., s. 112.

dayanak noktasını oluşturmaktadır.²³³ Ancak Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na tarihlenen metal buluntuların sayıca azlığı nedeniyle, Orta Tunç Çağı'ndan önce metalurjinin Erken Transkafkasya Kültürü için önemli bir ekonomik öge olmadığı görüşü de ileri sürülmüştür.²³⁴

Sos Höyük'te dört ana çanak-çömlek grubu tespit edilmiştir.²³⁵ Birinci grubu oluşturan çok iyi açkılanmış, siyah veya koyu gri astarlı mal grubu klasik Erken Transkafkasya keramiğinin öncüsü olarak kabul edilen ve Sagona tarafından "Proto Kura-Araxes" olarak adlandırılan keramiklerdir. Bu ilk grup herhangi bir kültürel kesinti olmadan Geç Kalkolitik Çağ'dan sonra da devam etmiştir. İkinci grubu oluşturan Mat Dokulu Mallar, alacalı grimsi kahverengi renktedirler ve mat astarlı veya hafifçe açkılanmışlardır. Bu mal grubuna Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Sos, Gundulak ve Bayburt'taki Pulur'da yoğun olarak rastlanması nedeniyle Sagona tarafından yerel Kalkolitik Çağ keramiği olarak nitelenmiştir.²³⁶ Sos Höyük'teki üçüncü grup oldukça sınırlı sayıda ele geçen çok iyi açkılı ve astarlı, soluk kahverengi, kırmızı ve sarı renklere sahip Sioni mal grubudur.²³⁷ Bu mal grubu M.Ö. 5. binin sonu ile 4. binin ortasına tarihlenen Transkafkasya bölgesi

---

²³³ 1917'de yapılan yüzey araştırmalarında saptanan çok sayıda maden yatağının varlığına dayanarak metalurjinin erken dönemlerden başlayarak gelişmiş olduğunu belirten araştırmacılara karşın (ayrıntılı kaynakça için bkz. Işıklı 2008, dn. 47 ve 48), bu yatakların en erken Erken Tunç Çağı'ndan itibaren işlenmeye başlandığı, yoğun bir madencilik ise ancak Orta Tunç Çağ'da başladığı ileri sürülmüştür (Kuşnareva 1997, *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eight to the Second Millennium BC*, Philadelphia, s. 199-200).

²³⁴ Chernykh 1992, *Ancient Metallurgy in the USSR*, Cambridge, s. 32-67; Işıklı 2008, s. 332'den aktarılmıştır.

²³⁵ Kiguradze ve Sagona 2003, "On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex", *Archaeology in the Borderlands. Investigations in Caucasia and Beyond*, Los Angeles, s. 48.

²³⁶ Işıklı 2008, s. 335; Sagona ve Sagona 2004, *Archaeology at the Northeast Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, *Ancient Near Eastern Studies (Supplement) 14*, Paris, s. 163-164.

²³⁷ Kiguradze ve Sagona 2003, s. 48.

yerleşimlerinde yoğun olarak bulunur.²³⁸ Sos Höyük'te ve Doğu Anadolu'da çok az rastlanan oldukça kaliteli son grup ise, sıkı hamurlu koyu kahverengimsi gri renktedir. Bu mal gruplarında görülen formlar arasında oval gövdeli çömlekler ile yarı küresel, konik ve düz kenarlı kâseler öne çıkmaktadır.²³⁹

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Malatya-Elazığ kesiminde Orta Kalkolitik Çağ mimarisi hakkında bilgi veren yerleşimler sınırlıdır. Bölgede yerleşimlerin genel planlaması hakkında bilgi edinilebilen tek yerleşim, tamamı kazılmamış olsa da, Değirmentepe'dir. Birbirine bitişik yapılardan oluşan yerleşimin ters L biçimli bir plana sahip olabileceği öngörülmektedir.²⁴⁰ Bitişik yapılardan oluşan bu yerleşim düzeni Güney Mezopotamya Ubeyd kültürünün açık yerleşim düzeninden farklıdır ve genellikle Anadolu'nun kuzey ve iç kesimlerine özgüdür. Bu yerleşim planına karşın, Değirmentepe'de Ubeyd kültürünün geleneksel üç-parçalı mimarisini andıran yapılar açığa çıkarılmıştır. Bu tip yapıların Tülintepe ve Arslantepe'de de bulunduğu bilinmektedir.²⁴¹ Ubeyd kültüründe üç parçalı mimari unsur Mezopotamya tapınak mimarisinin öncüsü olarak nitelenmektedir.²⁴² Ancak Değirmentepe'deki üç planlı yapıların özel bir tapınak yapısı olduğunu gösteren veriler bulunmamaktadır. Her ailenin kendi evlerinde ritüellerini gerçekleştirmiş olabileceği ileri sürülmüştür.²⁴³ Arslantepe'de -kazı yürüten kişilerce Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmesine karşın- VII. tabaka Ubeyd kültürü ile ilişkilidir ve Değirmentepe ile karşılaştırma

---

²³⁸ Kiguradze 2000, s. 321.

²³⁹ Kiguradze ve Sagona 2003, s. 49.

²⁴⁰ Gürdil 2005, s. 247.

²⁴¹ Schachner 1999, s. 54; Frangipane 1993a, s. 38-40.

²⁴² Frangipane 2002b, s. 135.

²⁴³ Gürdil 2005, s. 255.

yapılabilecek mimari kalıntılara sahip neredeyse tek yerleşimdir. VII. tabakadaki iki parçalı plana sahip ortada bir ana oda ve doğuda daha küçük odaları olan anıtsal yapı dinsel etkinliklerin de gerçekleştirilmiş olabileceği kamusal bina olarak yorumlanmıştır. Mimari veriler değerlendirildiğinde, üç parçalı planlı, çok odalı yapıları ve bunların iç düzenlemeleri ile Ubeyd kültürü ile yakın benzerlikler gösteren Değirmentepe, Güney Mezopotamya Ubeyd yerleşimlerinin aksine eşitlikçi bir yapıya sahip gözükmektedir. Değirmentepe'nin Ubeydlilerle olan ilişkisi yukarıda da değinildiği gibi farklı varsayımlara yol açmıştır. Ancak kesin olan bir nokta, Ubeyd kültürü ile yakın bir ekonomik ve kültürel bağlantısı olan Değirmentepe'de henüz Ubeyd kültürünün belirleyici sosyal yapısını oluşturan bir şeflikten söz edilemeyeceğidir.²⁴⁴ Yerleşmenin ticari ve kültürel ilişkilerini yürüten otorite ile topluluğun diğer üyeleri arasında herhangi bir sosyal statü farkı saptanamamıştır. Değirmentepe'nin sosyal açıdan eşitlikçi görünen yapısına karşın Arslantepe'de kamusal nitelikli binaların ve prestij nesnelерinin varlığı, yerleşimde hiyerarşik bir yapılanmanın olduğuna işaret etmektedir. Bu veriler ışığında Orta Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu'nun Malatya-Elazığ kesiminde farklı sınıfsal yapılara sahip karmaşık bir toplumsal yapının var olduğu söylenebilir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesiminde Geç Kalkolitik Çağ mimarisi ile ilgili az da olsa bilgi edinilebilen tek yerleşim Sos Höyük'tür. Masif dairesel bir duvarla çevrili olan yerleşimde Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerinde yalnızca üzerinde taşınabilir ya da sabit ocak bulunan yanık, sıvalı tabanlar ortaya çıkarılmıştır. Bundan sonraki evrede ise tabanı sıvalı ve ortasında dairesel bir ocak

---

²⁴⁴ Age., s. 263.

bulunan taş temelli dikdörtgen bir ev saptanmıştır.²⁴⁵ En geç evresinde ise kerpiçten inşa edilmiş, ortasında dairesel ocak bulunan yuvarlak planlı bir ev olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Sos Höyük Geç Kalkolitik Çağ'ında, Erken Transkafkasya Kültürü için tipik taşınabilir ya da sabit ocaklı, tek odalı yapıların hâkim olduğu gözlenmektedir. Yerleşimde bulunan yeni doğmuş ve çok genç hayvan kemikleri yerleşimin dört mevsim boyunca kullanıldığına işaret etmektedir.²⁴⁷ Böylece Sos Höyük'te yerleşik bir yaşam sürdürüldüğü söylenebilir.

Çanak-çömlek bulgularına göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesiminde yerel unsurları ağır basan bir Geç Kalkolitik Çağ kültürü varlığını sürdürmektedir. Bu yerel kültürler ile çevre kültürlerin ilişkileri bölgenin sosyal yapısını belirleyici dinamikleri oluşturmuştur.²⁴⁸ Mimari ve arkeolojik buluntular Sos Höyük'te seçkin bir sınıfın varlığını göstermemektedir. Ancak yerleşimi çevreleyen masif dairesel duvar, yerleşimde birden fazla hanenin katılımını gerektiren bir işgücü ile yapılması gereken bir mimari unsurdur. Bu da en azından büyük ölçekli etkinliklerin organizasyonunu sağlayacak bir önderler grubunun varlığını gerektirir. Ekonomik ve sosyal yapıya ilişkin veriler açısından Sos Höyük'ün, aynı dil, din, akrabalık ve ticari gelenekleri paylaşan bütünleşmiş bir bölgesel sisteme dahil olabileceği önerilmiştir.²⁴⁹

iii) Savaşa ilişkin kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Değirmentepe yerleşiminde savunma mimarisi olabileceği düşünülen unsurların varlığı ile ilişkilendirilebilecek silah buluntuları ya da osteolojik kalıntılar

---

²⁴⁵ Sagona ve Sagona 2000, s. 63.

²⁴⁶ Hopkins 2003, s. 81, 82.

²⁴⁷ Age., s. 110.

²⁴⁸ Işıklı 2008, s. 341.

²⁴⁹ Hopkins 2003, s. 135.

hakkında, Malatya-Elazığ bölgesinde fazla veri yoktur. Yalnızca Tülintepe’de Halaf-Ubeyd geçiş evresinde çok sayıda sapantaşı bulunmuştur.²⁵⁰ Kilden yapılan bu sapantaşları sertleşmeleri için ocak ya da fırınların yanına yapılan bölmeciklere bırakılmıştır.²⁵¹ Sapantaşlarının buluntu yerleri herhangi bir çatışmada kullanıldığına dair ipucu sağlamamaktadır. Bu sapantaşları avda kullanılmış olabilecekleri gibi bir çatışma olasılığı için de hazırlanmış olabilirler.

Doğu Anadolu Bölgesi sınırlarına uzak mesafesine karşın Kuzey Irak’ta Musul yakınlarındaki Tepe Gawra’da savaşa ilişkin bulunan kanıtlar, Değirmentepe ile olan yakın ilişkisi nedeni ile anılmaya değer. Tepe Gawra XII. tabakasına son veren yangın ve bu yangının ardından yerleşimin bir süre terk edilmesi askeri amaçlı bir saldırı ile ilişkilendirilmektedir.²⁵² Aynı yerleşimin Ubeyd sonu ile Erken Uruk evresi arasına tarihlenen XIA tabakasında²⁵³ savunma sistemi ile çevrelenmiş Yuvarlak Ev’de bulunan sapan taşları ve bunları fırlatmak için kullanılmış olabileceği düşünülen *ballista*’lar,²⁵⁴ sokaklarda bulunan, özellikle bir tanesinin sırtında olası bir sapan taşı bulunan cesetler,²⁵⁵ yanı sıra bir mühür üzerinde elleri arkadan bağlı tutsaklar olarak yorumlanan tasvirin varlığı da²⁵⁶ Ubeyd döneminin sonlarında şiddetli çatışmaların yaşandığına işaret etmektedir.

Güney Mezopotamya’da Ubeyd evresi ile birlikte artan zenginlik, hiyerarşik bir sosyal yapının ortaya çıkmasının adımlarının atılmasına yol açmıştır. Henüz temelde eşitlikçi bir düzen olsa da, topluluğun önderliğini üstlenen aile, Güney

---

²⁵⁰ Esin 1979a, s. 73; Arsebük ve Korfmann, 1976.

²⁵¹ Esin 1979a, s. 73.

²⁵² Rothman 2001b, s. 78.

²⁵³ Tepe Gawra yerleşimi kronolojisi için bkz. Rothman 2001b, tablo 1.1.

²⁵⁴ Age., s. 67.

²⁵⁵ Age., s. 27.

²⁵⁶ Tobler 1950, *The Excavations at Tepe Gawra*, Vol. II, pl. CLXIV 93. Ancak Rothman bu tasvirin sırtlarında çuval taşıyan bir dizi insan olarak yorumlamaktadır: Rothman 1993, s. 167.

Mezopotamya'nın olumsuz coğrafi koşullarının artırdığı tehdit unsurlarının da katkısıyla, dinsel konularda öne çıkmıştır. Böylece, henüz tek bir merkezde toplanarak kamu işleri ve seçkinler için kullanılmasa da, artı ürünün denetiminin aynı kişilerce gerçekleştirilmiş olabileceği varsayımı ortaya atılmıştır.²⁵⁷ Çatışma, prestij malları ekonomisi ve gücün sembolik göstergeleri ile karakterize olan Ubeydli grupların²⁵⁸ artan nüfuslarına bağlı olarak yayılma ihtiyaçları doğrultusunda Doğu Anadolu Bölgesi'ne kadar ulaşmaları, hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir sosyo-ekonomik yapının bu bölgelerde de gelişmesini hızlandırmıştır. Artı ürünün belli grupların elinde toplanmaya başlanması çıkar çatışmalarını da gündeme getirmiş olmalıdır. Değirmentepe'de topluluk içinde zanaat uzmanlaşmasının varlığına karşın, gücü elinde toplayan herhangi bir aile olduğunu gösteren veriler yoktur. Bu nedenle topluluk içinde bir çatışma varsa da, bu çatışmaların daha iyi ekonomik koşullar için değil, diğer konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle çıkmış olabileceği önerilmiştir.²⁵⁹

Değirmentepe'de yerleşimin en azından güneydoğu ve belki güney kesiminin bir çevirme duvarı ile çevrelendiği anlaşılmaktadır. Esin tarafından savunma duvarı olarak değerlendirilen duvar kerpiçten inşa edilmiştir. Esin'e göre duvarın üstyapısı ahşapla inşa edilmiştir.²⁶⁰ Ancak dikdörtgen biçimli ahşap direklerle desteklendiği anlaşılan duvarın üst yapısının kerpiçle mi yoksa ahşapla mı yapıldığını kesin olarak söylemek için kazı raporlarında yeterli veri yoktur. Duvarın yalnızca en güney ucunda taş kullanılmıştır.

Değirmentepe'deki duvarın kimi yerlerde 2 m kalınlığa kadar ulaştığı bilinmektedir, bu kalınlık da bir savunma duvarı için yeterli bir kalınlıktır. Gürdil'e

---

²⁵⁷ Frangipane 2002b, s. 141.

²⁵⁸ Stein 1994, s. 41.

²⁵⁹ Gürdil 2005, s. 264.

²⁶⁰ Esin 2002, s. 118.

göre Değirmentepe’de ortaya çıkarılan bu çevirme duvarının bir amacı, savunma amacından ziyade olası mevsimsel taşkınları engellemektir. Höyüğün güneybatısında Ubeyd sonrası tabakalarda bu tür bir taşkın izlerinin saptandığı bildirilmekle birlikte, höyüğün en üstüne ve güneyine kadar taşkınların ulaşmış olmadığını açık olmadığı da eklenmiştir.²⁶¹

Değirmentepe yerleşiminin içinde bulunduğu sosyo-politik ortamın çatışmalar için uygunluğu düşünüldüğünde, çevirme duvarının savunma amacı taşınması olasıdır. Nitekim sıkışık yerleşim modeli ve höyüğün, komşu yerleşimlerin yer aldığı ovaya bakan kısmının çevirme duvarı ile çevrelenmesi bir korunma ihtiyacını akla getirmektedir. Gürdil’in bu tür bir planlamayı askeri bir amaç yerine, yerleşimin sosyal açıdan sınırlanma isteği ile açıklaması²⁶², yoğun bir ticari alışverişin var olduğu bir çevrede yeterli olmamaktadır. Değirmentepe gibi küçük boyutlu ve hiyerarşik olmayan bir yerleşimde, böylesi bir duvarın yerleşimi sosyal açıdan izole etmek yerine savunma amacıyla inşa edilmiş olması daha olası gözükmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi’nde Değirmentepe dışında savunma mimarisi olabilecek unsurlara sahip olan başka yerleşmelerin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Tepe Gawra’nın XIA tabakasındaki Yuvarlak Ev, bir savunma sistemine sahiptir. Tapınak²⁶³ ya da dokuma, çanak-çömlek vb. üretimi için özel bir yapı²⁶⁴ olarak nitelenen Yuvarlak Ev bir giriş kapısı, savunma kulesi ve güney kısmında kalın duvarlı bir komplekse sahiptir. Değirmentepe yerleşiminde yalnızca olası bir savunma duvarına ait kısımlar açığa çıkarılabildiğinden, iki

---

²⁶¹ Gürdil 2005, s. 120.

²⁶² Age., s. 248.

²⁶³ Tobler 1950.

²⁶⁴ Rothman 2001b, s. 78.

yerleşim arasında savunma mimarisi bağlamında bir bağ kurmak mümkün olmasa da, iki yerleşimde de savunma mimarisine ihtiyaç duyulması dikkat çekicidir.

Geç Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde gruplar arası çatışmanın varlığını gösterebilecek silah envanteri ya da iskelet kalıntıları üzerinde yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla organize bir çatışmanın varlığına ilişkin varsayımsal yargılara ancak bölgenin sosyo-ekonomik yapısına bakılarak ulaşılabilir. Doğu Anadolu Bölgesi yüksek yaylalarında hâkim olan aşırı ısı dereceleri ve yağışlar geçim ekonomisi açısından kararsız bir ortam oluşturmaktadır. Bölgenin verimli topraklarına karşın güvenilmez karakterdeki çevre koşullarına uyum sağlamak amacıyla topluluklar (günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olduğu gibi) mevsimsel olarak hayvanlarını beslemek için yaylalara çıkmış olmalıdırlar.²⁶⁵ Erken Transkafkasya Kültürü'nün tipik buluntularından taşınabilir ocakların bölgedeki varlığı da bunun kanıtlarından biri sayılmaktadır.²⁶⁶ Bölgede yerleşik yaşamı sürdüren yerleşimlerin yanı sıra var olan göçebe ve yarı-göçebe gruplar arasında çatışma çıkma olasılığı bulunmaktadır. Toplulukların liderlerinin etki alanlarını genişletme ve yerel kaynakları sömürme çabaları bu tür çatışmalar için gerekli ortamları hazırlamış olabilir. Geç Kalkolitik Çağ'ın belli düzeydeki sosyo-ekonomik örgütlenmesinin bu dönemin sonunda çöküşü de, iki farklı yaşam biçimine sahip toplulukların çatışmaları sonucunda gerçekleşmiş olabilir.*

Sos Höyük Geç Kalkolitik Çağ yerleşiminin etrafını çevreleyen dairesel masif duvarın amacı net olarak belirlenebilmiş değildir. Duvarın bir savunma duvarı

---

²⁶⁵ Kiguradze ve Sagona 2003, s. 89.

²⁶⁶ Işıklı, M. 2008, s. 329.

* Geç Kalkolitik Çağ sonunda, Doğu Anadolu Bölgesi kuzey kesiminde Sos Höyük VA ve Malatya-Elazığ bölgesinde Arslantepe VIA tabakalarını izleyen zayıf yerleşimler ve Kafkasya'da Berikldeebi V2 tabakasının ardından yerleşimin terk edilmesi bu tür bir çöküşün izleri olarak yorumlanmaktadır: Kiguradze ve Sagona 2003, s. 92.

için oldukça yeterli olan 2.5 m'lik kalınlığı, aynı zamanda etraftaki araziyi gözlemlemek ve etraftaki gruplara caydırıcı bir görünüm sağlamak için yeterli yüksekliği de sağlamış olmalıdır. Bu dairesel duvarın, yerleşimin çekirdek kısmının dış dünya ile olan ilişkisini sınırlandıracak bir rolü olduğu düşünülmektedir.²⁶⁷ Sos Höyük küçük ölçekli bir köy yerleşimi de olsa çevre bölgelerle olan ilişkileri ve pastoral ağırlıklı ekonomisinin gereği olarak etrafındaki insan gruplarına karşı savunma ihtiyacı duymuş olabilir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesiminde Geç Kalkolitik Çağ'da savunma mimarisi saptanan başka yerleşim bulunmamaktadır. Sos Höyük yerleşimini çevreleyen dairesel duvarın benzeri Güney Kafkasya bölgesinde bulunmuştur.²⁶⁸ Tiflis'in 60 km güneybatısında yer alan Erken ve Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Sioni yerleşmesinde 10 ila 12 m çapında, 1 m kalınlığında, taş temelli dairesel duvarı olan bir yapı saptanmıştır. Yapının ortasında dairesel bir ocak ve önünde sıvalı bir hazne yer almaktadır.²⁶⁹ Gürcistan'ın kuzeybatısındaki Berikldeebi'de Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen V2 tabakasında savunma amacı da taşınmış olabilecek büyük ölçekli işgücü gerektiren 2 m kalınlığa sahip olan ve 1 m yüksekliğe kadar korunmuş olan bir duvar ve üzerinde 1 m genişlikte bir giriş saptanmıştır.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Kiguradze ve Sagona 2003, s. 47.

²⁶⁸ Age., s. 42, 89. Güney Kafkasya bölgesinde, savunma duvarına sahip olduğu düşünülen bir başka yerleşim Dağıstan'daki Ginchi'dir. Ginchi'deki 15 m uzunlukta, 2 m kalınlığında, 1.15 m yüksekliğe kadar korunmuş olan duvar dairesel bir plan göstermez: Peregrine ve Ember 2001, "Ginchi", *Encyclopedia of Prehistory: Europe*, C. 4, s. 50.

²⁶⁹ Peregrine ve Ember 2001, "Sioni", C. 4, s. 53.

²⁷⁰ Kiguradze ve Sagona 2003, s. 44.

3- ORTA ANADOLU BÖLGESİ

Orta Kalkolitik Çağ'da Güvercinkayası, Geç Kalkolitik Çağ'da ise Çadır höyüklerinde savunma mimarisi saptanmıştır.

Bölgenin Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen kazısı yapılmış iki yerleşimi Güvercinkayası ve Niğde ili sınırları içindeki Köşk Höyük'tür.²⁷¹ Ayrıca obsidyen atölyesi Kaletepe'nin en üst tabakasının da bu iki yerleşim ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgenin kuzey ve batı kesiminde Çadır Höyük dışında Geç Kalkolitik Çağ malzemesi veren Alacahöyük, Alishar, Yarıkkaya, Büyük Güllücek merkezlerinden²⁷² elde edilen veriler ağırlıklı olarak keramik malzemesine dayanmaktadır. Bu nedenle ekonomik ve sosyal yapı hakkındaki bilgiler daha çok yüzey araştırmalarından sistematik olarak kazılan Çadır Höyük'ten sağlanmıştır.

i) Ekonomi

Orta Kalkolitik Çağ'da bölgenin ekonomik yaşamında uzmanlaşmış zanaatkarların ortaya çıktığı düşünülmektedir. Yerleşimlerdeki silo, depo kabı, fırın gibi taşınmazlar ve özenli yapılmış küçük aletler ile bezemeli çanak çömlekler bu durumun işareti olarak yorumlanmıştır.²⁷³

Bölgenin ekonomik yaşamında tarım ve hayvancılığın eşit oranda katkısı olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁴ Bölgedeki yerleşimlerden Köşk Höyük ve Güvercinkayası'ndan elde edilen verilere göre evcilleştirilmiş hayvanlar arasında en

²⁷¹ Schoop 2005, *Das Anatolische Chalkolithikum*, Remshalden, Abb. 3.12'ye göre.

²⁷² Alishar 19-16 M, Alaca Höyük 15. tabaka, Büyük Güllücek yerleşimleri Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedirler: Mellink 1992, table 2.

²⁷³ Cutting 2005, s. 128.

²⁷⁴ Özkan et al 2004, "2002 Yılı Köşk Höyük Kazıları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 201; Kiper ve Gülçür 2005, "Güvercinkayası Kazısı 2003 Yılı Ön Raporu", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 19.

yüksek oran koyun ve keçinindir; bunun yanı sıra sığır, domuz ve köpek de evcilleştirilmiştir. Karaca, kızıl geyik ve alageyik gibi yabani hayvanların da, daha az oranda da olsa, geçim ekonomisinde payı olduğu saptanmıştır.²⁷⁵ Köşk Höyük I. tabakada koyun ve keçi oranının önceki tabakalara oranla artması daha yoğun bir pastoral üretim sistemine işaret etmektedir. Köşk Höyük'te hayvan ekonomisinde köy temelli ancak üretim, işleme ve dağıtım konularında uzmanlaşmaya gidilen bir sistemin var olduğu ileri sürülmüştür.²⁷⁶ Güvercinkayasası'nda da koyun ve keçi yetiştiriciliği ön plandadır. Bu hayvanlardan elde edilen ürünlerin işlenmesi ve dağıtımında küçük ölçekte bir uzmanlaşmaya gidildiği anlaşılmıştır.²⁷⁷ Hayvancılık et gereksiniminin yanı sıra, süt ve deri gibi ikincil ürünlerin elde edilmesinde de önemli rol oynamıştır. Yerleşimlerde bulunan delici ve iğneler²⁷⁸ deri işlemeciliğinin varlığına işaret etmektedir. Sütten elde edilen ürünlerin ekonomide önem kazanmasının çobanlığın bir meslek olarak öne çıkmasına neden olabileceği ileri sürülmüştür.²⁷⁹

Çanak-çömlek geleneği Orta Kalkolitik Çağ ile birlikte neredeyse tamamen değişir. Önceki dönemlerin kaliteli kırmızı astarlı, boya bezemeli kâse ve tabaklarının yerini, el yapımı, siyah, gri ya da kahverengi renkli, parlak açkılı çömlek ve testiler, büyük depolama küpleri alır.²⁸⁰ Bezemelerde kabartma olarak yapılmış göz ve kaşlar dikkat çeker. Bunun yanı sıra oluk bezeme ile applike hayvan motifleri

---

²⁷⁵ Arbuckle 2006, *The Evolution of Sheep and Goat Pastoralism and Social Complexity in Central Anatolia*, Doktora Tezi, Harvard University, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır. UMI number: 3217659, bölüm 6 ve 7.

²⁷⁶ Age., s. 509.

²⁷⁷ Age., s. 520.

²⁷⁸ Öztan 2003, "A Neolithic and Chalcolithic Settlement in Anatolia: Köşk Höyük", *Colloquium Anatolicum II*, s. 7.

²⁷⁹ Gülçur ve Kiper 2007, s. 118.

²⁸⁰ Schoop 2005, s. 117, 121.

de yaygın olarak kullanılmıştır.²⁸¹ Bu yaygın mal grubunun yanı sıra boyalı ithal mallara da rastlanmaktadır.²⁸²

Yontmataş endüstrisinde en yaygın buluntuları, obsidyenden yapılan aletler oluşturmaktadır.²⁸³ Bölgedeki obsidyen kaynaklarının bol olması nedeniyle bu durum şaşırtıcı değildir.

Geç Kalkolitik Çağ'da Çadır Höyük sâkinlerinin ekonomisinin, temeli tarım ve hayvancılığa dayanan, ancak avcılık ve toplayıcılığın da devam etmekte olduğu bir sistemden oluştuğu anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Evcilleştirilmiş tahıllar arasında en bol rastlanan einkorn ve emmer buğdayı ile arpadır. Tahıllardan daha az sayıda bulunan baklagiller arasında ise en yaygın olan mercimektir, ardından bezelye ile burçak gelmektedir.²⁸⁵ Çadır Höyük faunasında evcilleştirilmiş hayvanlarda en yaygın grup olan koyun ve keçiyi sığır ve domuz izlemektedir.²⁸⁶ Saptanan yabani domuz ve geyik oranının yüksekliği yabani hayvanların da geçim ekonomisinde önemli rolü olduğuna işaret etmektedir.²⁸⁷ Yerleşimde bulunan at kemiklerinin evcil mi yoksa vahşi olanlara mı ait olduğu net olarak anlaşılamamıştır, ancak evcilleştirilmiş eşeğin varlığı kesindir.²⁸⁸ Çadır Höyük'te beslenen hayvanlardan yalnızca et kaynağı olarak yararlanılmamıştır. Koyun ve keçilerden elde edilen yünün olası dış pazarlar için üretilmiş olabileceği hatta Asur Koloni Çağı dokuma ticaretinin köklerinin Geç

---

²⁸¹ Schoop 2005, s. 117, 121.

²⁸² Öztan 2003, s. 71.

²⁸³ Gülçur ve Çaylı 2009, "Güvercinkayası 2007 Yılı Kazısı", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı-IV*, s. 274.

²⁸⁴ Steadman et al 2008, s. 55.

²⁸⁵ Smith 2007, "Plant Use at Çadır Höyük, Central Anatolia", *Anatolica XXXIII*, s. 176.

²⁸⁶ Arbuckle 2009, "Chalcolithic Caprines, Dark Age. Dairy, and Byzantine Beef: A First Look at Animal Exploitation at Middle and Late Holocene Çadır Höyük, North Central Turkey", *Anatolica XXXV*, s. 179-224.

²⁸⁷ Age., s. 203.

²⁸⁸ Age., s. 198.

Kalkolitik Çağ'a kadar uzanmış olabileceği öne sürülmüştür.²⁸⁹ Hayvancılığın getirdiği bir diğer ekonomik yarar süten elde edilen ürünlerdir. Bu dönemde Orta Anadolu'nun kuzeyindeki süzgeçli ve akıtacaklı kapları inceleyen Schoop, Kalkolitik Çağ'da çoğunlukla küçük boyutlu yerleşimlerde yaşayan insanların küçük sürüler beslediklerini ve bunlardan süt ürünleri, yün gibi ikincil amaçlar için faydalandıklarını ileri sürmektedir.²⁹⁰

Orta Anadolu'da Kalkolitik Çağ'la birlikte madenciliğin de giderek gelişmeye başladığı Büyük Güllücek²⁹¹ ve Çadır Höyük²⁹² gibi yerleşimlerde bulunan bakır buluntulardan anlaşılmaktadır.

Bu dönemin diğer ekonomik etkinlikleri arasında dokuma ve yontmataş endüstrisinin de bulunduğu, Çadır Höyük'te özellikle “yanık ev” olarak nitelenen yapıda ve avlusunda yoğun olarak yürütülen etkinliklerden anlaşılmaktadır.²⁹³ Orak ve bıçakların en bol buluntu grubunu oluşturduğu yontmataş endüstrisinde yalnızca eviçi kullanım için mi ya da tüm topluluk için mi üretim yapıldığı henüz net olarak anlaşılamamıştır.²⁹⁴ Ancak Çadır Höyük'te bulunan obsidyen buluntular en azından Konya bölgesinde ticari bir ağ olabileceğine işaret etmektedir.²⁹⁵

Bölgede yaygın olan çanak-çömlekler elyapımı, siyah renkli, parlak perdahlı monokrom mallar ve insize beyaz boyalı mallardır.²⁹⁶ Kap formları arasında

---

²⁸⁹ Age., s. 202.

²⁹⁰ Schoop 1998, “Anadolu'da Kalkolitik Çağ'da Süt Ürünleri Üretimi”, *Arkeoloji ve Sanat* 87, s. 26-32.

²⁹¹ Büyük Güllücek'te bakır iğne, balta ele geçmiştir: Koşay ve Akok 1957, *Büyük Güllücek Kazısı: 1947 ve 1949'daki Çalışmalar Hakkında ilk Rapor*, s. 20.

²⁹² Çadır Höyük'te Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç'a geçiş evrelerinde iğneler bulunmuştur: Steadman et al 2008, fig. 7a, 12.

²⁹³ Age., s. 57.

²⁹⁴ Age., s. 57.

²⁹⁵ Gorny et al 1999, s. 167.

²⁹⁶ Yakar 1985, s. 174.

meyvelikler, açık kâseler, akıtacaklı ve akıtacaksız çömlükler öne çıkmaktadır.²⁹⁷ Bölgenin beyaz renkli insize geometrik desenlerin hâkim olduğu boyalı malları Karadeniz kıyısındaki İkiztepe ile yakın benzerlik göstermektedir.²⁹⁸

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Orta Anadolu Bölgesi'nde Orta Kalkolitik Çağ'la birlikte yerleşim yeri olarak daha önceki dönemlerde tercih edilen alüvyonlu ovalar yerine vadi yamaçları, yüksek sırtlar, yaylalar gibi daha korunaklı alanların tercih edildiği dikkat çekmektedir. Eski yerleşimlerin büyük kısmının terk edilmesi, bir kısmının ise yer değiştirmesi ve daha kısa sürelerle iskân edilmesi bu dönemde höyüklerin sayılarının azalmasına neden olmuştur.²⁹⁹ Höyüklerin sayısının azalmasına karşın Güvercinkayası gibi yamaç yerleşimlerinin özellikle Aksaray civarında yaygın olduğu yapılan yüzey araştırmalarında saptanmıştır.³⁰⁰ Yerleşim yerinin seçiminde su kaynaklarına yakın, etraftan geçen yollara hâkim ve doğal olarak korunaklı yüksek yerlerin tercih edildiği Güvercinkayası ve etrafındaki diğer yamaç yerleşimlerinin ve Köşk Höyük'ün konumundan anlaşılmaktadır.³⁰¹

Yerleşimlerin konumunun yanı sıra mimari planlarında da değişiklikler ortaya çıkmıştır. Köşk Höyük'te Erken Kalkolitik Çağ'ı izleyen bir boşluğun ardından tekrar iskânın görüldüğü I. tabakada belli bir planlamaya göre inşa edilmiş daha düzenli bir mimari dikkat çekmektedir. Önceki tabakaya oranla daha büyük olan

²⁹⁷ Steadman 2008, s. 71-73; Yakar 1985, s.

²⁹⁸ Yakar 1985, s. 186.

²⁹⁹ Özdoğan 2002b, s. 119.

³⁰⁰ Gülçur 1999, "Western Cappadocia. Distribution of Mounds and Flat Settlements", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, s. 197-210.

³⁰¹ Güvercinkayası Melendiz Nehri'nin sağ kıyısında doğal bir kayalığın ucunda yer almaktadır. Diğer yerleşimler arasında bir yamaç yerleşmesi olan Gelveri ve Oluklunun Kayası höyük de benzer topografyalara inşa edilmiştir: Gülçur 1999, s. 199; Gülçur ve Fırat 2005, table 1. Bu yerleşimlerin daha güneyindeki Köşk Höyük ise Bor Ovası'nın doğu kenarında bereketli bir araziye hâkim bir kayalığın kuzey yamacında yer almaktadır: Öztan 2003, s. 69.

konutların aralarında sokak ve meydanlar yer almaktadır. Mimarideki bu değişiklik yeni gelen bir gruptan ziyade, yerleşimin sosyal yapısındaki değişikliğe bağlanmaktadır.³⁰²

Yalnızca Orta Kalkolitik Çağ'da iskân edilen Güvercinkayası yerleşiminin mimari planı da, kısmen topografya tarafından belirlense de, önceden planlanarak inşa edilmiştir. Bir kısmı savunma sistemi ile çevrelenmiş olan yerleşimde birbirine bitişik olarak inşa edilmiş dikdörtgen formlu binaları kesen en az bir yol bulunmaktadır. Yapılarda plan olarak bir fark gözlenmese de, iç kale ve aşağı yerleşim şeklindeki yerleşim organizasyonu ve uzman zanaatkârların varlığı sosyal farklılıkların var olduğu bir toplum yapısını akla getirmektedir.³⁰³

Kapadokya'daki Orta Kalkolitik Çağ yerleşmelerinde yerleşimlerin konumu, mimari ve keramik bezemesindeki değişime karşın, küçük buluntu ve keramik formlarının devam etmesi bölgedeki kültürün devam ettiğini göstermektedir.³⁰⁴ Devam eden kültürel yapıya karşın bölgenin sosyo-ekonomik yapısının değiştiği anlaşılmaktadır. Köşk Höyük I. tabakasında daha merkezileşmiş ve daha az iç rekabeti barındıran bir sosyo-ekonomik sistem gözlemlenirken,³⁰⁵ Güvercinkayası'nda iç kale ve aşağı yerleşim olarak iki ayrı yaşam alanının oluşması, savunma sistemi ile çevrelenmiş alandaki silo, depo kapları gibi unsurlar daha katı bir sosyal tabakalaşmanın işaretleri olarak yorumlanabilir.

Bölgedeki Geç Kalkolitik Çağ yerleşimlerinin mimarisi genelde birkaç kerpiç duvar parçasından ibarettir. • Ancak yapılan yüzey araştırmaları ve Çadır Höyük'ten

---

³⁰² Öztan 2003, s. 73.

³⁰³ Cutting 2005, s. 131.

³⁰⁴ Arbuckle 2006, s. 71.

³⁰⁵ Age., s. 513.

• Alişar, Büyük Güllücek, Alacahöyük mimarileri hakkında genel bilgi için bk. Yakar 1985.

elde edilen bulgulara göre Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde küçük merkezlerin etrafında küçük yerleşimlerin yer aldığı iki katmanlı bir hiyerarşik sistem olduğu ileri sürülmüştür.³⁰⁶ Bölgede hiyerarşik yapılanmanın ve uzmanlaşmış zanaatkârların yavaş yavaş belirmesi ile artan kompleks sosyal yapıya karşın, büyük ölçekli kamu yapıları ve merkezileşme eğilimi henüz ortaya çıkmamıştır.³⁰⁷ Çadır Höyük'te Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç'a Geçiş evresi mimari kalıntıları henüz tümüyle açığa çıkarılmamıştır. Savunma sistemi ile çevrelendiği anlaşılan yerleşimde giriş kapısının sol yanında keramik dağıtımının yapıldığı bir bina, solunda ise yerleşimin liderinin ikamet ettiği bir bina olabileceği düşünülmektedir. Bu binaların giriş kapısına yakınlığı dolayısıyla kontrol mekânizması açısından önemli oldukları ve Çadır Höyük'ün bu dönemde ekonomik ve bölgesel etkinlikler için önemli bir bölgesel merkez olabileceği varsayılmaktadır.³⁰⁸ Ancak yerleşimin henüz çok az bir kısmının açığa çıkarıldığı ve bölgede çağdaş yerleşimlerin mimarisinin ayrıntılı bilinmediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çadır Höyük Kalkolitik-Erken Tunç Çağ geçiş tabakasında ise yerleşimde giriş kapısının daraltıldığı ve evlerin yönünün değiştiği anlaşılmaktadır. Bu geçiş döneminde yerleşim hâlâ bölgesel hatta belki de uzun mesafe ticaret ağına dahil olan bir çiftçi topluluk olmasına karşın, önceki tabakanın zenginliği korunamamıştır.³⁰⁹

iii) Savaşa ilişkin kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Bölgede Orta Kalkolitik Çağ'da insanlar arası çatışmanın izlerini gösteren travma izine sahip iskelet kalıntılara dair bir veri yoktur. Silah olabilecek

---

³⁰⁶ Gorny et al 1995, "The Alişar Regional Project 1994", *Anatolica XXI*, s. 65-100; Gorny et al 1999.

³⁰⁷ Arbuckle 2006, s. 74.

³⁰⁸ Steadman et al 2008, s. 59.

³⁰⁹ Age., s. 62.

buluntular arasında sapan taşlarına yoğun olarak rastlanırken, önceki dönemlerin aksine ok uçlarına hiç rastlanmaması dikkat çekmektedir.³¹⁰ Orta Anadolu Bölgesi'nin dışında Batı Anadolu ve Güneydoğu Avrupa'da da gözlenen benzer değişimlerin nedenleri henüz açıklığa kavuşmamıştır. Ancak bu dönemde Avrasya steplerinden güneye doğru inen çoban toplulukların bu değişimlere yol açmış olabileceği düşünülmektedir.³¹¹ Bölgedeki yerleşimlerin, bu dönemde daha korunaklı yüksek ve etrafa hâkim yerleri seçmeleri, yaşanan karmaşıklığın ve güvensizliğin bir göstergesi olabilir. Göçebe çoban topluluklara atfedilen sapantaşlarına yerleşimlerde yoğun olarak rastlanması, yerleşik grupların bu topluluklarla olan ilişkisine bağlanmıştır.³¹² Bu olası göçebe çoban topluluklar ile yine pastoral yaşamın ön planda olduğu yerleşik topluluklar arasında gelişen ilişkilerin, çıkar çatışmasına yol açması da mümkündür.

Güvercinkayası yerleşiminde saptanan savunma mimarisi unsurlarının, bölgenin sosyo-ekonomik yapısı da göz önünde bulundurulduğunda savunma amacıyla yapıldıkları açıktır. Hem iç kale olarak nitelenen kısımda hem de aşağı yerleşimde savunma mimarisine ihtiyaç duyulması, dışarıdan gelen tehdidin yanı sıra yerleşim içinde de çatışma olasılığını akla getirmektedir. İç kalede gıda hazırlama ile ilgili buluntuların yoğunluğu ve hayvanlardan sağlanan etin bol miktarda tüketilmesi, yerleşimdeki güç odaklarının beslenme kaynakları üzerindeki hâkimiyetine işaret etmektedir.³¹³ Bu durum iç kalede yaşayan seçkinlerin kendilerini, Güvercinkayası topluluğunun geri kalanından hem sosyal statüyü vurgulamak üzere hem de gelecek saldırılara karşı izole etme isteklerini gösterir.

---

³¹⁰ Gülçur ve Kiper 2007, s. 119.

³¹¹ Özdoğan 2002b, s. 120.

³¹² Gülçur ve Kiper 2007, s. 119.

³¹³ Arbuckle 2006, s. 521.

Geç Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde de çatışma sonucu travma almış iskelet kalıntıları hakkında veri bulunmamaktadır. Ssilah buluntuları arasında balta tespit edilmiştir.³¹⁴ Ancak bölgede artan hiyerarşik yapılanma, topluluklarda ortaya çıkan uzman zanaatkârların ve seçkinlerin varlığına ilişkin bulgular, Geç Kalkolitik Çağ'da çatışma olasılıklarını artıran nedenler olarak sıralanabilir.

Bu dönemde Orta Anadolu'da bölgeler arası ilişkilerin oldukça çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Keramik buluntular Anadolu'nun güney ve kuzey bölgeleri ile olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.³¹⁵ Sosyal tabakalaşmanın ortaya çıktığı, bölgeler arasında ticari ilişkilerin gelişmeye başladığı bir dönemde organize çatışmaların artması da doğaldır.

Çadır Höyük Geç Kalkolitik Çağ savunma sisteminin tüm yerleşimi çevreleyip çevrelemediği henüz bilinmemektedir. Açığa çıkarılan kısımlar, savunma mimarisinin yanık ev ve avlusunu çevrelediğine işaret etmektedir. Yanık ev olarak adlandırılan bina ve özellikle avlusunda çanak-çömlek, dokuma ve taş alet üretiminin yoğun olarak yapılması, bu kompleksin yerleşimde özel bir yere sahip olduğunu düşündürmektedir. Geç Kalkolitik Çağ yerleşiminin tamamı henüz ortaya çıkarılmadığından, bölgesel bir merkez olarak yorumlanan Çadır Höyük'te savunma mimarisi ile çevrili alan dışında daha sıradan konutların yer alıp almadığı bilinmemektedir. Çadır Höyük'ün yalnızca seçkinlerin konutlarının ve üretim alanlarının olduğu bir kompleksten mi ibaret olduğu açık değildir. Eğer yalnızca bu tür bir kompleks ise Çadır Höyük bir dağıtım ve üretim merkezi olarak kullanılmış olabilir. Bu durumda yerleşimi çevreleyen savunma duvarının bu merkezin özel konumunu vurgulamak amacıyla inşa edilmiş olması olasıdır. Ancak yerleşimde bu

---

³¹⁴ Koşay ve Akok 1957.

³¹⁵Schoop 2005, s. 323-349.

kompleks dışında sıradan konutların bulunması, seçkinlerin kendilerini topluluğun daha yoksul halkından izole etme ihtiyacı duyduklarını ve bir iç çatışma olasılığına işaret eder. Bütün bu varsayımların doğruluk derecesini ilerleyen çalışmalar gösterecektir.

4- AKDENİZ BÖLGESİ

Akdeniz Bölgesi'nde Kalkolitik Çağ'da savunma mimarisine sahip olan tek yerleşim Mersin Yumuktepe'dir. Bölgenin bellibaşlı Kalkolitik Çağ yerleşimleri Tarsus-Gözlükule, Bağbaşı, Karaburun, Domuztepe olarak sıralanabilir.

i) Ekonomi

Yumuktepe'nin Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen XVI. Tabakasında saptanan Ubeyd kültürel öğeleri, kırsal yaşamın hâkim olduğu bölgede ticaretin giderek önem kazandığına işaret etmektedir.

Bölgenin fauna ve florası hakkında elde edilen bilgiler şimdilik sınırlı olmakla birlikte tarım ve hayvancılık temelli bir ekonominin yaygın olduğu söylenebilir. Mersin Yumuktepe'de yaygın olarak rastlanan tahıllar emmer buğdayı, arpa ve daha az oranda çavdardır. Bunun yanı sıra büyük olasılıkla baklagiller de evcilleştirilmiştir. Bölgede yaygın olarak bulunan badem ağacı, fıstık ve zeytin ağaçlarının evcilleştirilip evcilleştirilmediği kesin olarak anlaşılmamakla birlikte beslenmede önemli yerleri olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁶ Yumuktepe'nin hemen tüm evrelerinde ev tabanlarında üzüm, incir, tahıl ve baklagillere ait kalıntılar bulunmuştur.³¹⁷

---

³¹⁶ Fiorentino 2004, "The Botanical View of Food and Landscape at Yumuktepe", *Mersin Reappraisal*, s. 159-162.

³¹⁷ Caneva 2004, s. 65.

Yontmataş endüstrisinde obsidyen en çok tercih edilen malzemedir.³¹⁸ Özellikle Mersin Yumuktepe’de Kalkolitik Çağ’da obsidyenin kullanımının dikkate değer oranda arttığı saptanmıştır. Bu durumun Amuq Ovası’ndaki çağdaş Amuq E evresi yerleşimlerinde de görülmesi, bölgeler arası obsidyen ticaret ağında yeni bir gelişme olarak nitelenmektedir.³¹⁹ Obsidyen buluntular arasında bıçaklar en yaygın alet grubudur.³²⁰ Daha az sayıdaki çakmaktaşı buluntular arasında da önceliği bıçaklar almaktadır.³²¹

Metalurjinin varlığına işaret eden buluntular Yumuktepe’de Orta ve Geç Kalkolitik tabakalarında ele geçen bakır keskiler, iğneler³²² ve bir bakır mühür³²³ ile sınırlıdır.

Çanak-çömlekte Orta Kalkolitik Çağ’la birlikte Ubeyd etkili boyalı mallar ortaya çıkar. Bu mal grubu geleneksel Ubeyd bezeme ve formlarını içermekle birlikte yerel geleneklerin de keramik repertuarına katıldığı dikkat çekmektedir. El yapımı, krem rengi perdahlanmış hamur üzerine mat kırmızı ya da koyu renkli bezemelerle karakterize olan çanak-çömleklere iki renklilerin yanı sıra daha az sayıda üç renkli kaplar da görülmektedir.³²⁴ Genellikle kabın üst kısmına yapılan bezemelerde dalgalı, dairesel, düz bantlar, ilmikler hâkimdir. Mersin Yumuktepe’de görülen güneş benzeri radyal motifler bu yerleşime özgü gibi görünmektedir.³²⁵ Formlar arasında en sık rastlananlar kısa boyunlu çift kulplu çömleklere, küçük kulplu

---

³¹⁸ Zambello 2004, “The Use of Obsidian and Flint at Prehistoric Yumuktepe: an Overview”, Caneva ve Sevin 2004 içinde, s. 143-151; Goldman 1956, s. 255.

³¹⁹ Zambello 2004, s. 150.

³²⁰ Garstang 1953, table A; Goldman 1956, s. 258.

³²¹ Zambello 2004, s. 150; Goldman 1956, s. 259.

³²² Garstang 1953, s. 134, s. 172, plate XXI.

³²³ Age., fig. 70.

³²⁴ Garstang 1953, s. 141; Mellink 1956, “Neolithic and Chalcolithic Pottery”, *Excavations at Tarsus Gözlükule*, vol. II, s. 65-91.

³²⁵ Caneva 2004, s. 67.

ya da kulpsuz kâselerdir.³²⁶ Mersin Yumuktepe’de Garstang kazılarında oldukça fazla sayıda olduğu düşünölen boyalı malların, aslında düşünöldüğü kadar çok olmadığı yeni kazılarla ortaya çıkmıştır.³²⁷ Boyalı malların dışında kalan grup genelde kaba saman katkılı mallardan oluşmaktadır.³²⁸ Bölgenin Geç Kalkolitik Çağ’ında ortaya çıkan yeni keramik grupları dışında, diğör ekonomik faaliyetler hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Mersin Yumuktepe’de XIII-XIIB tabakasından itibaren çok sayıda seri üretim Coba kâselerine rastlanmıştır.³²⁹ Tarsus Gözlükule yerleşimi Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında ise çoğunlukla saman katkılı mallara rastlanır.³³⁰

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Bölgenin mimarisi hakkında Yumuktepe dışındaki yerleşimlerden elde edilen veriler çok kısıtlıdır. Yumuktepe Orta Kalkolitik Çağ XVI. Tabakasında höyüğün tepe kısmında yukarı yerleşim, yamaçlarında ise aşağı yerleşimden oluşan bir model vardır. Yukarı yerleşimi çevreleyen savunma duvarına bitişik olarak inşa edilen mekânlar boyutlarına ve biçimlerine bakıldığında oldukça standarttır. Yeni kazılar bu mekânların Garstang’ın öne sürdüğü gibi yerleşimi koruyan “askerlerin” yaşam alanları olarak değil, günlük evsel etkinlikler için kullanıldığını işaret etmektedir.³³¹ Yukarı yerleşimde boyutu, planı ve doğrultusu ile farklı bir yapı açığa çıkarılmıştır. Yeni sezon kazılarında yapılan çalışmalar yapının avlusunun doğu kesiminde,

---

³²⁶ Garstang 1953, s. 141; Mellink 1956, s. 65-91.

³²⁷ Caneva 2004, s. 66.

³²⁸ Mellink 1956, s. 77 vd.; Caneva 2004, s. 66.

³²⁹ Garstang 1953, s. 174; Caneva ve Köroğlu 2009, “Excavations at Mersin Yumuktepe Höyüğü in 2007”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı-III*, s. 156.

³³⁰ Mellink 1956, s. 82-88.

³³¹ Caneva 2000, s. 168.

Garstang'ın dört olarak belirlediği birbirine bitişik mekân sayısının en az beş olduğunu ortaya çıkarmıştır.³³² Ubeyd kültürünün üç parçalı planına sahip olduğu düşünülen bu yapı Garstang tarafından bir şefin evi olarak nitelenmiştir.³³³ Yumuktepe'deki mimari kalıntıları stratigrafik açıdan değerlendiren Breniquet ise bu yapının savunma mimarisinin inşaatından önce inşa edilmiş olduğunu, ve Ubeyd etkilerinin XVI. tabakadan önce başladığını ileri sürmüştür.³³⁴ Breniquet'in varsayımına göre klasik Ubeyd topluluklarında olduğu gibi geniş ailelerin yaşadığı bu bina XVI. tabakada büyük bir değişim geçirmiş ve yerleşmede çekirdek ailelerin yaşadığı küçük evler öne çıkmıştır.³³⁵ Ancak XVII. tabakada bu yapı dışında üç parçalı plana sahip yapıların olmaması³³⁶ bu varsayımı şimdilik şüpheli kılmaktadır.

Yamaçtaki teras üzerindeki aşağı yerleşim evleri ise oldukça kabaca, farklı boyut, doğrultu ve biçimde inşa edilmişlerdir.³³⁷ Aşağı ve yukarı yerleşim olarak iki farklı alanda, farklı özelliklerde yapıların varlığı yerleşimde sosyal bir farklılaşma olduğuna işaret etmektedir ve bunun yaşam alanlarına da yansıtıldığını göstermektedir.³³⁸ Ancak, yukarı ve aşağı yerleşim yapılarında evlerin içinde ve dışında ortaya çıkarılan buluntularda herhangi bir prestij nesnesine rastlanmaması ve buluntu dağılımında da bir farklılık olmaması bu sosyal farklılaşmanın niteliğini ilginç kılmaktadır.³³⁹ Orta Kalkolitik Çağ'da Yumuktepe'den elde edilen veriler, bölgede hiyerarşik açıdan küçük düzeyde farklılara sahip, eşitlikçi ilişkilerin ön planda olduğu bir toplum yapısını yansıtmaktadır.

---

³³² Caneva 2004, s. 60.

³³³ Garstang 1953, s. 138.

³³⁴ Breniquet 1995, "La stratigraphie des niveaux préhistoriques de Mersin et liévolution culturelle en Cilicie", *Anatolia Antiqua* III, s. s. 1-31.

³³⁵ Age., s. 24.

³³⁶ Garstang 1953, s. 104.

³³⁷ Caneva ve Köroğlu 2004, s. 493.

³³⁸ Caneva 2000, s. 168.

³³⁹ Caneva ve Köroğlu 2004, s. 493; Caneva 2004, s. 66.

Yumuktepe'nin Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen XII. tabakasında boyut olarak küçülen yerleşimi çevreleyen dairesel basit bir duvara bitişik birkaç odalı evler olduğu saptanmıştır.³⁴⁰ Son yıllardaki kazılarda masif bir kerpiç yapı kompleksi açığa çıkarılmıştır. Kompleks taş temeli olmayan beyaz sıvalı kerpiç duvarla sınırlanmakta ve birbirine bitişik iki odadan oluşmaktadır. Yerleşimin Geç Kalkolitik Çağ'da küçülmesi ve basit evlerin ortaya çıkması sosyo-ekonomik yaşamın zayıfladığını göstermektedir. Masif kerpiç kompleks diğer binalardan farklı özellikleriyle yerleşimde hiyerarşik bir yapılanmaya işaret eder.

iii) Savaşa ilişkin kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

XVII. tabakada birkaç kaba ok ucu bulunmuşken,³⁴¹ XVI. tabakada mızrak ve okuçlarına rastlanmamıştır.³⁴² Yeni kazılarda sapantaşı olarak adlandırılan küçük ovalimsi pişmemiş kil topakları XVI. tabakanın üst katmanlarında, Garstang'ın bildirdiğinin aksine toplu olarak değil, yayılmış olarak bulunmuştur. Bu da bunların savunma amacıyla toplu olarak saklandıkları tezini çürütmektedir.³⁴³

Bölgede çatışma sonucu travma almış bir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır.

Mersin Yumuktepe'deki Orta Kalkolitik Çağ'da yukarı yerleşimi çevreleyen kalıntıların mimari açıdan savunma amacı taşıyan karakteri tartışılmaz biçimde ortadadır. Savunma duvarının kalınlığı ve üzerindeki çıkıntılar sağlam bir duvar inşa etmenin amaçlandığını göstermektedir. Giriş kapısı ve etrafındaki kule/bastionlar da yerleşime giriş çıkışların kontrol altına alınma ihtiyacına işaret etmektedir. Ancak yeni kazılarda ortaya çıkan veriler yukarı yerleşimin karakteri hakkında çelişkiler

---

³⁴⁰ Garstang 1953, s. 167.

³⁴¹ Garstang 1953, s. 106, fig. 66.

³⁴² Caneva 2004, s. 67.

³⁴³ Age., s. 67.

yaratmıştır. Savunma duvarına bitişik olan ve Garstang tarafından “bekçi odaları” olarak yorumlanan mekânlarda bulunan buluntuların domestik karakterde olması ve savunma duvarı üzerinde saldırı sırasında atışların yapılması için bırakılan aralıkların tam önünde ocakların yer aldığına anlaşılması,³⁴⁴ bu mekânların askeri karakterli olmadığına işaret etmektedir. Garstang’ın “şefin ikameti” dediği üç parçalı planlı yapının XVII. tabakada inşa edildiği ve XVI. tabakada ise değişiklikler geçirerek çekirdek ailelerin yaşadığı birimlere dönüştüğü varsayımı³⁴⁵ da bu şüpheyi artırmıştır. Ancak, yukarı yerleşimin dışında bir aşağı şehrin varlığının anlaşılması ve bu aşağı şehrin kaba ve standardı olmayan yapıları belli düzeyde bir sosyal farklılaşma olduğuna işaret etmektedir. Yukarı yerleşim ve aşağı yerleşim yapılarında açığa çıkarılan buluntular arasında nitelik açısından herhangi bir fark olmadığı belirtilmiştir.³⁴⁶ Ancak aşağı yerleşimde şimdiye kadar herhangi bir metal buluntu ele geçmemişken, yukarı yerleşimde askeri bir karakteri olmayan çok sayıda keski, iğne gibi metal buluntunun ve bakır cevherinin açığa çıkarılması, bu kesimde metal üretiminin de yapılmış olabileceğini göstermektedir.³⁴⁷ Metal atölyelerini de içeren çeşitli zanaat üretimlerinin yapıldığı özel bir alan gibi gözüken yukarı yerleşim bu özellikleri nedeni ile bir savunma sistemi ile çevrelenmiş olmalıdır.³⁴⁸

Geç Kalkolitik Çağ’da çatışmaya ilişkin ipucu sağlayacak silah ya da iskelet buluntularına rastlanmamıştır. Savunma mimarisi olarak yorumlanan

---

³⁴⁴ Caneva 2003, s. 432.

³⁴⁵ Breniquet 1995.

³⁴⁶ Caneva 2004, s. 66.

³⁴⁷ Caneva 2003, s. 434.

³⁴⁸ Caneva 2004, s. 70.

payandalı duvarın yalnızca bir teras duvarı mı³⁴⁹ yoksa savunma duvarı mı olduğu³⁵⁰ henüz tam olarak anlaşılamamıştır.

5- İÇBATI ANADOLU/GÖLLER BÖLGESİ

Bölgenin başlıca yerleşmeleri olan Beycesultan, Hacılar ve Kuruçay'da savunma mimarisi olarak yorumlanan unsurlar saptanmıştır.

i) Ekonomi

Bölgede Erken Kalkolitik Çağ'da avcılıkla desteklenen, tarım ve hayvancılık ağırlıklı, kendine yeterli ekonomileri olan yerleşimler bulunmaktadır. Tarıma alınan bitki kalıntıları arasında emmer, einkorn, kabuksuz buğday, arpa, çavdar, mercimek, bezelye bulunmaktadır.³⁵¹ Bunların dışında ardıç, fıstık, çitlembik, elma, armut gibi meyve ağaçlarının tohumları da saptanmıştır.³⁵² Evcilleştirilmiş hayvanlar sığır, koyun, keçi, domuz ve köpek olarak belirlenmişken, yabani olanlar arasında kızıl geyik, alageyik, bozayı, karaca gibi hayvanlar bulunmaktadır.³⁵³

Yontmataş endüstrisinde çakmaktaşı ve obsidyenden dilgi, kazıcı, okucu gibi buluntular ele geçirilmiştir. Bu eserlerden ok uçları ve mızrak uçları gibi ustalık isteyenlerin muhtemelen doğudan ithal edildikleri, bölgeye özgü bir taş alet geleneğinin olmadığı düşünülmektedir.³⁵⁴ Bölgedeki yerleşimlerden Hacılar'da bulunan az sayıdaki obsidyenin kaynağının Nevşehir yakınındaki Acıgöl-Topada'da

---

³⁴⁹ Caneva ve Köroğlu 2009, s. 156.

³⁵⁰ Caneva 2004, s. 63.

³⁵¹ Helbaek 1970, s. 196; Duru 2008, s. 119.

³⁵² Helbaek 1970, s. 229, list C; Duru 2008, s. 119.

³⁵³ Duru 2008, s. 120.

³⁵⁴ Age., s. 118.

olduğu belirlenmiştir.³⁵⁵ Bunun yanı sıra bakır iğne ve boncuk parçaları bulunmuştur.³⁵⁶ Bölgeye dışarıdan getirilen hammaddeler olan obsidyen ve bakır buluntular küçük ölçekli bir ticaretin olası olduğuna işaret etmektedir.³⁵⁷

Hacılar II. tabaka çanak çömlek grubunun çoğunluğunu oluşturan boyalı mallar daha çok krem rengi astar üzerine kırmızı renkte geometrik ve fantastik desenlerin hâkim olduğu bir gruptur. Keskin kenarlı, küçük ya da oval kâseler, kısa kalın boyunlu çömlekler yaygın formları oluşturur. Bunun yanı sıra erken tabakaların monokrom malları da devam etmektedir.³⁵⁸ Hacılar I'de çanak çömlek biçimlerinde ve bezemede farklı bir mal grubu ortaya çıkar. Krem ve kırmızı renkteki monokrom malların sayısı çok azdır. Boyalı mallarda krem ya da kahverengi üzerine beyaz boyalılar hâlâ devam etmektedir, ancak yeni formlar ortaya çıkmıştır. Bardaklar, küçük ve büyük kâseler, geniş ağızlı çömlekler gibi formlar öne çıkar.³⁵⁹ Hacılar keramiğine benzer mallara Batı ve İçbatı Anadolu'ya, yanı sıra Yunanistan'da Tesalya, Makedonya'da Sesklo ve Bulgaristan'da Karanovo'ya kadar geniş bir coğrafyada rastlanmaktadır.³⁶⁰

Geç Kalkolitik Çağ'da bölgenin ekonomik yaşamında bir farklılaşma olduğunu gösteren veriler yoktur. Kuruçay yerleşiminden elde edilen verilere göre hayvan kemikleri arasında en yaygın olarak rastlanan yabancı sığır kemiklerini, keçi ve koyun izlemektedir. Bu hayvanların evcilleştirilmiş olup olmadıkları kesin olarak belirlenememiştir. Yine de belli düzeyde hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Geyik gibi çeşitli av hayvanları avcılığın devam ettiğine işaret

---

³⁵⁵ Mellaart 1970, s. 154.

³⁵⁶ Age., s. 153.

³⁵⁷ Eslick 1988, s. 22.

³⁵⁸ Age., s. 115-122.

³⁵⁹ Age., s. 100, 130-142.

³⁶⁰ Özdoğan 2002b, s. 122.

etmektedir.³⁶¹ Kuruçay'da saptanan bitki kalıntıları ise emmer, einkorn, arpa mercimek, mürdümük ve ketenden oluşmaktadır.³⁶²

Madencilğin bölgede gelişkin bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Bakır kaynakları bölgede bulunmadığından Geç Kalkolitik Çağ'da düzenli bir ticari alışverişle bakır getirilmiş olduğu düşünülmektedir.³⁶³ Kuruçay'da açığa çıkarılan birkaç (keski, mızrak ucu, bıçak) ve pota yerleşimde bakırın işlendiğinin kanıtıdır.³⁶⁴ Beycesultan'da ise XXXIV. tabakada bir ev konteksti içinde bir kama parçası, keski ve iğnelerden oluşan bakır buluntular ele geçirilmiştir. Ayrıca 1 adet gümüş yüzük de bu koleksiyonun içinde yer almaktadır.³⁶⁵

Beycesultan ve Kuruçay mallarının benzerlik gösterdiği çanak çömlek geleneğinin, Kuruçay'da önceki dönemlere göre tamamen değişmesi dikkat çekicidir. El yapımı, kahverengi ya da koyu gri astarlı, açıkılı olan keramiklerde nadiren insize ve plastik bezemelere rastlanır. Formlar arasında ise geniş ağızlı yayvan kaplar, kısa tutamaklı çömlekler hâkimdir.³⁶⁶

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Hacılar II yerleşimi kerpiç bir duvar ile çevrelenmiş dikdörtgen formlu küçük bir yerleşimdir. Yerleşim çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Batı kesimde içlerinde ocak ve fırınları olan iki ya da üç odalı evler açık bir alana bakmaktadır. Kuzey kesimdeki evler daha küçük görünmekle birlikte tahılları depolamak için silolara sahiptir, bu

---

³⁶¹ Deniz 1996, "Report on the Human and Animal Bones of the Late Chalcolithic and Early Bronze Age. Periods", Duru 1996 içinde, s. 89.

³⁶² Nesbitt 1996, "Chalcolithic Crops from Kuruçay Höyük: An Interim Report", Duru 1996 içinde, s. 90-93.

³⁶³ Eslick 1988, s. 36.

³⁶⁴ Duru 2008, s. 143.

³⁶⁵ Lloyd ve Mellaart 1962, s. 282.

³⁶⁶ Duru 2008, res. 270-272; Lloyd ve Mellaart 1962, s. 71.

alan keramik atölyesi olarak yorumlanmıştır. Mellaart yerleşimin kuzeydoğu kesimindeki P1 odasını ise hem ana *shrine* olarak hem de yerel otoritenin ikametgâhı olarak yorumlamıştır.³⁶⁷ Ancak yerleşimde sosyal farklılaşmaya işaret eden herhangi bir veri olmadığını belirten Eslick'e göre, tahıl ambarları, keramik atölyeleri, mutfaklar gibi birimler topluluğun tümü tarafından kullanılan komünal alanlardır.³⁶⁸ Cutting'e göre ise 8 ve 9 numaralı yapılar, diğer yapıların aksine, bir giriş alanını paylaşmaları ve nispeten büyük boyutlu olmaları nedeniyle, çok sayıdaki insanın birlikte önemli bir efor sarf ederek inşa edilen yapılardır.³⁶⁹ Bu nedenle Hacılar II yerleşimini, 8 ve 9 numaralı yapılarda yaşayanların önemli bir rol üstlendiği zayıf bir "şeflik" olarak değerlendirmiştir.³⁷⁰

Hacılar I yerleşiminde yeni bir mimari plan uygulanmıştır. Merkez kısmının boş bırakıldığı anlaşılan yerleşimde yalnızca güneyde A, kuzeyde ise B olarak adlandırılan yapı blokları açığa çıkarılmıştır.³⁷¹ A bloğundaki yapılarda ocak ve platformlar yer almaktadır. B bloğundakilerde ise daha çok keramik buluntular ortaya çıkarılmıştır.³⁷² Yerleşimin tamamının kazılmaması dolayısıyla Mellaart'ın I. tabakada nüfusun arttığı yönündeki hesaplamaları da³⁷³ doğrulanamamıştır. Eslick'e göre Hacılar I tabakasında mimari anlayış değişmesine karşın önceki tabakaların boyalı mallarının devam etmesi, yerleşimi işgal eden yeni bir grup fikrini geçersiz kılmaktadır. Hacılar I yerleşimi, çekirdek ailelerin herhangi bir sosyal tabakalaşma olmadan yaşadığı bir düzene sahip gözükmektedir.³⁷⁴

---

³⁶⁷ Mellaart 1970, s. 35.

³⁶⁸ Eslick 1988, s. 21.

³⁶⁹ Cutting 2005, s. 130.

³⁷⁰ Age., s. 131.

³⁷¹ Mellaart 1970, pl. 29.

³⁷² Age., s. 49.

³⁷³ Mellaart 1970, pl. 85.

³⁷⁴ Eslick 1988, s. 23.

Geç Kalkolitik Çağ'da ise Kuruçay'da 6. tabakada, bir önceki 7. tabakanın kalın duvarlı bitişik olarak inşa edilmiş yapı anlayışından, birbirine yakın olmakla birlikte bağımsız dikdörtgen yapılardan oluşan bir modele geçilmiştir. Bu model, Duru'ya göre belli bir plana göre inşa edilmiş içe dönük bir anlayışı ifade eder. Orta kesimde önemli yapıların, bunları çevreleyen ve arka duvarları dışa bakan yapılarla korumaya alındığı öne sürülmüştür.³⁷⁵ Ancak yapıların boyutlarında ve doğrultularında herhangi bir standart olmaması nedeniyle bu fikirlere katılmayan Eslick'e göre Kuruçay yerleşiminde çoğu yapı 3 ila 5 kişilik çekirdek ailelerin yaşadığı evlerdir.³⁷⁶ Yerleşimde boyutu ile değil ama iç döşemi ile diğer yapılardan ayrılan XXII numaralı yapı Duru tarafından kutsal bir yapı olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁷ Bey'in evi olarak nitelenen 5 ve 6 numaralı evler³⁷⁸ ise yerleşimin ortasında olmaları dışında öne çıkan bir özellik göstermemektedirler. Kuruçay Geç Kalkolitik Çağ yerleşiminde sosyal farklılaşma olduğuna dair net kanıtlar olmaması, depolama odaları olarak kullanılması olası dar birimler dışında çeşitli etkinlikler için ayrılmış alanların bulunmaması nedeniyle yerleşim, kendine yeterli, eşitlikçi yapıda bir köy olarak değerlendirilebilir.

iii) Savaşa ilişkin kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Erken Kalkolitik Çağ'da savaşla ilişkilendirilecek silah buluntuları arasında Hacılar II ve I yerleşiminde saptanan topuz başları ve Hacılar I'deki sapantaşlarıdır.³⁷⁹ Bölgenin ok uçları ve mızrak uçları gibi silahları üretecek bir taş

---

³⁷⁵ Duru 2008, s. 123.

³⁷⁶ Eslick 1988, s. 25-27.

³⁷⁷ Duru 2008, res. 233, 234.

³⁷⁸ Age., s. 124.

³⁷⁹ Mellaart 1970, s. 158.

alet geleneğinin olmadığına anlaşılması, bu silahların daha çok avlanma için kullanıldığına işaret etmektedir. Geç Kalkolitik Çağ'da da durum değişmemiştir.

Bölgede ticaretin küçük ölçekli olması, ileri düzeyde bir sosyal farklılaşmanın olmaması da savaş olasılığını azaltmaktadır. Mellaart, Hacılar II yerleşimini tahrip eden büyük yangını ve Hacılar I'de mimari anlayışın değişmesini, yerleşime yeni gelen bir grupla açıklamaktadır.³⁸⁰ Ancak Hacılar I'de mimarideki değişime karşın çanak çömlekte boyalı malların devam etmesi yeni gelen bir grup fikrini doğrulamamaktadır. Hacılar II yerleşimini çevreleyen duvarların kalınlığı ve duvar üzerindeki girişler savunma amaçlı bir mimari olarak yorumlanabilir. Hacılar II yerleşiminde, Cutting'in belirlediği gibi mimari açıdan öne çıkan yapıların ve uzmanlaşmış zanaatkarların varlığına işaret eden alanların olması, küçük ölçekte olsa da yerleşimde seçkin bir sınıfın olabileceğini göstermektedir. Bu da şefliklerin yalnızca savunma amaçlı olarak değil, ideolojik olarak kendilerini öne çıkarmak amacıyla bir savunma sistemini tercih etmeleri ile uyumaktadır.³⁸¹ Hacılar I yerleşiminde ise mevcut veriler savunma amaçlı bir yapı olduğunu doğrulamamaktadır. Mellaart Hacılar I yerleşiminde yapıların arka duvarlarının kalın tutularak bir çeşit savunma yapısı oluşturulduğunu varsaymaktadır. Ancak A bloğundaki yapıların duvarları kalınken, B bloğundaki yapıların duvarlarının daha ince olması bu varsayımı şüpheli kılar.³⁸² Buna karşın yerleşimin çok az kısmının kazılması nedeniyle kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Bölgede Geç Kalkolitik Çağ'da savunma mimarisi olduğu düşünülen mimari kalıntılar hakkında net bir kaniye varmak için yeterli veri bulunmamaktadır. Beycesultan'da küçük bir kazı alanında saptanan kerpiç bir dolguya dayanarak

---

³⁸⁰ Age., s. 37.

³⁸¹ Earle 1987.

³⁸² Eslick 1988, s. 23.

yorum yapmak mümkün olmamıştır. Kuruçay'da 6. tabakada evlerin duvarları arasına yapılan kısa duvarlar ve evlerin dış duvarlarının savunma amacı taşıdığı belirtilmiştir. Ancak evler birbirine yakın konumlandırılmasına karşın birbirine bitişik yapılmamıştır, kimi evlerin aralarındaki duvarların deprem gibi doğal olaylara karşı dayanıklılığı artırmak için inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.³⁸³ Yerleşime girişi sağlayan kapı yapılarının sayısının fazla olması, savunma açısından tercih edilmeyen bir durumdur. Kapı yapıları genelde basit girişlerden ibarettir. Batı Kapısı'yla ilişkilendirilen ve kazamat ya da sandık duvar olarak nitelendirilen küçük hücreler, dışına yapıldığı evi sağlamlaştırmak için kullanılabileceği gibi depolama amacı da taşıyor olabilir.

6- MARMARA/TRAKYA BÖLGESİ

Bölgede savunma mimarisi saptanan Aktopraklık ve Aşağı Pınar yerleşimlerinin çağdaşı yerleşimler arasında Ilıpınar (V. tabaka) ve Hoca Çeşme (I. tabaka) sayılabilir.

i) Ekonomi

Kalkolitik Çağ'da bölgenin ekonomisinin genel durumu hakkında bir parçası olduğu Balkan kültürlerine bakarak bilgi sağlanabilir. Balkan kültür dünyasında Kalkolitik Çağ'la birlikte tarım ve hayvancılığın daha büyük ölçeklerde yapıldığı, yontmataş endüstrisinde yeni üretim stratejilerinin olduğu belirlenmiştir.³⁸⁴

Marmara/Trakya bölgesindeki yerleşimler arasında hayvan ve bitki kalıntıları ile ilgili ayrıntılı bilgi Ilıpınar yerleşiminden sağlanabilmektedir. Ilıpınar V. evrede bir

---

³⁸³ Age., s. 31.

³⁸⁴ Bailey 2000, *The Balkan Prehistory*, Routledge, s. 152.

önceki tabakaya göre keskin değişimler olduğu bildirilmiştir. Buna göre bir önceki VI. evrede baskın tür olan domuz sayısı ciddi biçimde azalmış, sığır ise en fazla rastlanan tür olmuştur.³⁸⁵ V. evrenin bitki kalıntıları arasında şimdiye kadar yalnızca evcilleştirilmiş olanlara rastlanmıştır. Tahıllar arasında einkorn, emmer ve kabuksuz buğdaylar ile altı sıralı arpa bulunmaktadır. Bakliyatlar arasında ise mercimek, nohut, mürdümük öne çıkarken, daha az oranda burçak ve bezelye saptanmıştır. Bunun dışında çok az sayıda keten, incir, üzüm, fındık kalıntısına da rastlanmıştır.³⁸⁶ Bölgenin geçim ekonomisi ile ilgili ilginç bir nokta Hoca Çeşme I. tabakanın beslenmesinde, mimari, keramik ve küçük buluntu bakımından büyük benzerlik gösterdiği Trakya ve Bulgaristan'daki çağdaş yerleşimlerden farklı olarak, deniz yumuşakçalarının öne çıkmasıdır.³⁸⁷

Kalkolitik Çağ'da bölgenin yontmataş endüstrisi konusundaki bilgiler sınırlıdır. Ancak bölgenin Kalkolitik Çağ'da kültürel olarak bağlı bulunduğu Balkan bölgesinde genel olarak M.Ö. 6500'den sonra önemli değişiklikler olduğu saptanmıştır. Daha önceki dönemlerin rastlantısal üretiminin yerine, yerleşimlerden uzak mesafelerden getirilen yüksek kaliteli hammaddelerle bilinçli bir üretim yapılmıştır.³⁸⁸ Ilıpınar'da ele geçirilen obsidyenlerin uzak mesafelerden getirildiğinin saptanması Anadolu'da da benzer bir sürecin geliştiğine işaret etmektedir.³⁸⁹ Ancak bölgede M.Ö. 6500'lerden sonra makro bıçakların oranının artmasına karşın³⁹⁰ Aşağı Pınar yerleşiminin Orta Kalkolitik Çağ'a denk gelen 3. katında, üretimi için işlik

---

³⁸⁵ Buitenhuis 1995, "The Faunal Remains", *The Ilıpınar Excavations I*, s. 151-156.

³⁸⁶ Cappers 2008, "Plant Remains from Phase VB. A Preliminary Report", Roodenberg ve Roodenberg 2008 içinde, s. 236-237.

³⁸⁷ Özdoğan 2007c, s. 417.

³⁸⁸ Bailey 2000, s. 131.

³⁸⁹ Bigazzi et al 1995, "A Provenance Study of Obsidian Artifacts from Ilıpınar", *The Ilıpınar Excavations I*, s. 143-150.

³⁹⁰ Bailey 2000, s. 131.

alanlarının ayrıldığı, bölgedeki diğer yerleşmelerde rastlanmayan mikrolitik aletlerin öne çıktığı saptanmıştır.³⁹¹

Bölgede metalurjik faaliyetlerin ileri düzeyde olduğu Aşağı Pınar yerleşiminin 3. yapı katında saptanan işlik sayesinde anlaşılmıştır. Bu işlik alanında fırınlar ve çok sayıdaki malahit parçası ile bu malahit parçalarını işlemede kullanıldığı anlaşılan öğütme taşları bulunmuştur.³⁹² İşlik alanında malahit yanında deniz yumuşakçalarından yapılan boncukların da bulunması³⁹³, bunların yalnız beslenme amacı ile değil süs eşyası yapımında da kullanıldığını göstermektedir.

Bölgenin çanak-çömlekleri Erken Kalkolitik Çağ'da, Neolitik Çağ'da olduğu gibi Batı Anadolu, Orta Anadolu'nun kuzey kesimi ve Güneydoğu Avrupa'dan bilinen mal grupları ile benzerlikler göstermektedir. Toptepe, Yarımburgaz ve Ilıpınar kazılarında ele geçen keramikler Vinca III-Veselinovo, Dudeşti-Vinca, Starcevo-Criş gibi Güneydoğu Avrupa kültürlerinden bilinmektedir.³⁹⁴ Erken Kalkolitik Çağ'da bölgenin batısında Aşağı Pınar ve Hoca Çeşme yerleşimlerinde kırmızı astar üzerine kalın beyaz bezeme ile yapılan mal grubu hâkimdir.³⁹⁵ Bölgenin doğu kısmında ise Fikirtepe kültürünün siyaha yakın koyu kahverengi malları yaygındır.³⁹⁶ Bu kapların üzerine içi beyaz renkle doldurulmuş çizi bezemeler yapılmıştır. Bu mal grubu Orta Anadolu'da Büyük Güllücek'ten, Ege'de Emporio'ya kadar görülür.³⁹⁷ Ilıpınar V. tabakada da benzer özellikleri gösteren mal grubu hâkimdir.³⁹⁸ Orta Kalkolitik Çağ'la birlikte önceki evrenin mal gruplarından farklı

---

³⁹¹ Özdoğan et al 2002, s. 86.

³⁹² Age., s. 86.

³⁹³ Age., s. 86.

³⁹⁴ Yakar 1991, s. 248.

³⁹⁵ Özdoğan 2002b, s. 127.

³⁹⁶ Age., s. 124.

³⁹⁷ Karul 2007, s. 389.

³⁹⁸ Karul 2007, s. 390; Schoop 2005, s. 205.

siyah renkli, yüksek ayaklı tabak ve kâseler, yüksek uzun boyunlu, omurgalı karınlı büyük çömlerle karakterize olan yeni bir çanak çömlek grubu ortaya çıkmıştır.³⁹⁹

Marmara/Trakya bölgesinde Erken Kalkolitik Çağ'da uzmanlaşmış zanaatkarların varlığını gösteren bulgular yoktur. Tarım ve hayvancılığın, yanı sıra deniz mahsüllerinin önemli bir rol oynadığı ev temelli bir yaşam biçimi hâkim gözükmektedir. Orta Kalkolitik Çağ'la birlikte farklı etkinlikler için ayrılmış alanların varlığı uzmanlaşmış zanaatkarların varlığına işaret eder.

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Kalkolitik Çağ'da Marmara/Trakya bölgesinde yerleşim modelleri hakkında bilgi veren yerleşimler Aşağı Pınar, Ilıpınar ve Aktopraklık ile sınırlıdır.

Aşağı Pınar Erken Kalkolitik Çağ tabakasında, Ilıpınar VI. tabakada olduğu gibi⁴⁰⁰, birbirine bitişik olarak düzgün bir şekilde inşa edilmiş dikdörtgen odalardan oluşan bir yerleşim modeli görülür. Odaların her birinde bir fırın bulunmaktadır. Ne evlerde ne de evlerin dışında ambar, işlik gibi alanlar yer almamaktadır.⁴⁰¹ Aktopraklık'ta Yukarı Höyük olarak adlandırılan kesimde, yerleşimi çevreleyen hendeğe paralel ve bitişik düzende inşa edilmiş yapılar yer almaktadır. İki katlı olduğu düşünülen bu yapıların içinde kubbeli fırınlar, önlerinde ise üzeri kapalı avlular ve bu avlularda büyük fırınlar saptanmıştır.⁴⁰² Bölge yerleşimlerinde sosyal farklılaşmaya işaret eden herhangi bir bulgunun olmaması, ancak yerleşimlerin önceden planlanarak inşa edilmiş görünmesi ve organize bir işgücünü gerektiren

---

³⁹⁹ Özdoğan 2002b, s. 127.

⁴⁰⁰ Gerard 2008, "Stratigraphy and Architecture on the Southwest Flank", Roodenberg ve Roodenberg 2008 içinde, s. 177-221.

⁴⁰¹ Özdoğan et al 1998, s. 126.

⁴⁰² Karul 2009, "Bursa Aktopraklık Höyük'te Tarih Öncesinin İlk Tarımcıları Keşfediliyor", *Aktüel Arkeoloji* 10, s. 54-67.

hendek gibi unsurların varlığı, belli bir öndere sahip eşitlikçi yapıda bir toplum yapısına işaret etmektedir.⁴⁰³

Orta Kalkolitik Çağ'la birlikte bölgede yerleşme yerlerinin sayısı oldukça artar. Trakya bölgesindeki yerleşim sayısının Marmara bölgesinin güneyine göre daha fazla olması dikkat çekmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan siyah renkli yeni mal grubu Balkanlar'ın Vinça kültürü ile benzeşmektedir.⁴⁰⁴ Bu dönem yerleşmeleri geniş bir alana yayılmıştır ancak seyrek bir yapılanma gösterir. Aşağı Pınar'da aralarında işlik ve avluların yer aldığı kerpiç ve taş ile inşa edilmiş büyük boyutlu odalar ve bunlara eklenmiş daha küçük odalarla karakterize olan bir plan hâkimdir.⁴⁰⁵ Aşağı Pınar yerleşiminde bakır, çakmaktaşı vd. buluntuların dağılımından anlaşıldığına göre yerleşimde farklı üretim dalları için alanlar ayrılmıştır. İlipınar'ın VB tabakasında ise dal-örgü tekniği ile inşa edilmiş, yarı gömülü konutlar ya da çadırlardan oluşan bir yerleşimin olduğu anlaşılmıştır.⁴⁰⁶ Bu konutların arasında fırın, depoloma hazneleri gibi unsurların yer aldığı bir avlu mevcuttur. İlipınar'daki bu mimari kalıntıların kalıcı konutlar değil, mevsimsel barınaklar olduğu ve VB tabakası ile yerleşime gelen yeni grupla ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁷ Orta Kalkolitik Çağ'da yerleşim yerlerinde mimari ve buluntu olarak farklı bir yapının bulunmaması hâlâ sosyal açıdan eşitlikçi ilişkilerin hâkim olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰⁸

---

⁴⁰³ Age., s. 64.

⁴⁰⁴ Özdoğan 2002b, s. 127.

⁴⁰⁵ Özdoğan et al 2000, s. 95-97.

⁴⁰⁶ Roodenberg 2008, "Miscellaneous", Roodenberg ve Roodenberg 2008 içinde, s. 231 vd.

⁴⁰⁷ Age., s. 235.

⁴⁰⁸ Özdoğan 2002, s. 127.

iii) Savaşa ilişkin kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Bölgede organize bir çatışma ile ilişkilendirilebilecek silahlar ya da iskelet kalıntıları bulunmamaktadır. Sapan taşı olarak yorumlanan pişmiş toprak kil topakların ev konteksti içinde ve fırınların yakınında bulunması⁴⁰⁹, bunların savunma amaçlı olmadığını düşündürür. Bölgenin bir parçası olduğu Balkan dünyasında ise bu dönem, önceki dönemlerden bitki ve hayvan yetiştiriciliği, özellikle de sığır, yetiştiriciliği ile ayrılmaktadır. Kalıcı yerleşimlerin sayısındaki artış, yerleşimlerin etrafının sınırlandırılması bu döneme has özelliklerdir. Hayvan yetiştiriciliğinde arazilerin öneminin artması çatışma olasılığını da gündeme getirmiş olmalıdır.⁴¹⁰

Marmara/Trakya bölgesinde Erken Kalkolitik Çağ'da Aşağı Pınar ve Aktopraklık yerleşimlerinin etrafında açığa çıkarılan hendeklerin işlevinin, savunma amaçlı olduğu konusunda şüpheler vardır.⁴¹¹ Aktopraklık'ta höyüğün topografyasının Aşağı Höyük olarak adlandırılan güney kesimde dik bir eğimle Ulubat Gölü'ne doğru alçalması ve yapılan sondajlarda arkeolojik buluntuların ele geçmemesi nedeniyle, bu duvarların taşkınlarla yol açan bir su kaynağına önlem olarak yapılmış kademeli bir set olabileceği önerilmektedir. Organize bir işgücü ile inşa edilen bu sağlam duvarlarla yerleşimin sâkinlerinin aynı zamanda yaşadıkları alanın sınırlarını belirledikleri düşünülmektedir.⁴¹² Yukarı Höyük hendeğinin hem içinde hem de kenarında bulunan gömütler ise, bu hendeğin daha çok dinsel bir anlam taşıdığı işaret etmektedir.⁴¹³ Hendeklerin genişliği ve 4 metreye yaklaşan genişliği bir savunma hendeği için yeterli olsa da (bkz. II. bölüm) eldeki veriler bu hendekleri

---

⁴⁰⁹ Nikolov 2003, "The Neolithic and the Chalcolithic Periods in Northern Thrace", *TÜBA-AR VI*, s. 21-43.

⁴¹⁰ Bailey 2000, s. 190.

⁴¹¹ Karul 2006.

⁴¹² Karul 2007, s. 388.

⁴¹³ Karul 2009, s. 62.

savunma amaçlı olarak nitelemek için yeterli değildir. Ayrıca hendeklerin herhangi bir savunma duvarının önünde yer almaması da savunma amaçlı bir yapıyla karşı karşıya olmadığımızı işaret etmektedir. Aşağı Pınar 5. tabaka hendeğinin arkasında bir palisad yapısının olması ise savunma fikrini akla getirir.

Orta Kalkolitik Çağ'da Aşağı Pınar yerleşmesindeki taş temelli palisadın çift duvardan oluşan yapısı ve bastion/kulesi, savunma amaçlı bir yapı olduğu konusunda şüphe bırakmaz.

BÖLÜM V

ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU VE SAVUNMA MİMARİSİ

1- GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Urfa civarında Hassek, Lidar, Titriş, Kurban, Kazane, Gaziantep civarında Tilbeşar ve kesin olmamakla birlikte Kargamış, Diyarbakır civarında Ziyarettepe yerleşimlerinde savunma mimarisine ait unsurlar saptanmıştır.

i) Ekonomi

Geç Kalkolitik Çağ'da bölgenin belirleyici ögesi olan Uruk sisteminin sona ermesi ekonomik yapıyı da etkilemiştir. Uruk sisteminin ortadan kalkması ile birlikte ortaya çıkan "kriz", Güneydoğu Anadolu'da ekonomik merkezleşmenin, yani seçkin grupların nüfusun üretici yaşamı üzerindeki müdahalesinin, Geç Kalkolitik Çağ'dakine oranla daha az hissedilir hale gelmesine yol açmıştır. Yine de, aşağıda ele alınacak olan bu durumun kültürel bir kesintiye yol açmadığı da belirtilmelidir.⁴¹⁴ Ancak Erken Tunç Çağ'ın başlarında ekonomik yaşamda ortaya çıkan bu değişikliğin, gerçek bir kültürel kesintiye yol açtığı söylenememektedir. Özellikle Fırat Nehri'nin aşağı kesimindeki yerleşmelerde, yeni mal gruplarının ortaya çıkmasına karşın, Geç Uruk dönemi çanak-çömlek geleneğinin devam etmiş olması bu durumun göstergesi olarak nitelenmektedir.⁴¹⁵

Güneydoğu Anadolu'nun Urfa ili civarında yapılan araştırmalar, nüfusun Erken Tunç Çağı başlarında azaldığı ve bu durumun tarımsal üretime yansıdığını

⁴¹⁴ Frangipane 2007, "Establishment of a Middle/Upper Euphrates Early Bronze I Culture from the Fragmentation of the Uruk World. New Data from Zeytinli Bahçe Höyük (Urfa, Turkey)", Peltenburg 1997 içinde, s. 122-141.

⁴¹⁵ Age..

göstermektedir. Kurban Höyük'te Geç Kalkolitik'tekin aksine Erken Tunç başında yerleşilmemiş olan yüksek terasın, tahıl yetiştirmeye gerek duyulmamasından dolayı doğal bir ağaçlık alan olarak korunmuş olabileceği düşünülmektedir.⁴¹⁶ Aynı yerleşimde Erken Tunç I'de meşe, kavak/söğüt ve diğer ağaç türlerinin yoğun olduğunun saptanması⁴¹⁷, yakınlarda kullanılabilir ağaçlık alanlar olduğu fikrini doğrulamaktadır. Urfa civarındaki yerleşimlerde Erken Tunç Çağı başında buğday, arpa, mercimek ve diğer bakliyat türlerinin tarımı yapılmıştır.⁴¹⁸ Hayvancılıkta ise daha önceki dönemlerin stratejileri devam etmiştir. Kurban, Zeytinlibahçe ve Hassek höyüklerinde Erken Tunç I sâkinleri koyun, keçi ve domuzun yanı sıra evcilleştirilmiş sığır beslemiş, aynı zamanda avcılık ve balıkçılık da önemli bir kaynak olmuştur. Zeytinlibahçe ve Hassek'te domuz, keçi ve koyuna göre daha baskındır.⁴¹⁹ Erken Tunç II'de bölgede yerleşimlerin sayısının ve boyutunun artması ile tarımsal üretimin de arttığı hesaplanmaktadır. Buğday, arpa ve bakliyatlar yetiştirilen temel gıda grubu olmaya devam etmiştir. Kurban Höyük'te bulunan bitki kalıntıları arasında üzümün bol miktarda olması ve Titriş'te bulunan taş bıçaklar üzerindeki izler, bölgede bağcılığın yaygınlaştığına işaret etmektedir.⁴²⁰ Çevrede yetişen fıstık, alıç ve sert kabuklu yemişler de sıklıkla tüketilmiştir.⁴²¹ Beslenen hayvanlar arasında koyun ve keçi en sık rastlanan grubu oluştururken, domuz ve

---

⁴¹⁶ Wilkinson 1990, s. 96-97.

⁴¹⁷ Miller 1986.

⁴¹⁸ Gregor 1992, "Landschaft, Flora und Fauna", *Hassek Höyük: Naturwissenschaftliche untersuchungen und Lithische Industrie*, s. 45-57; Miller 1986, tab. 7.

⁴¹⁹ Wattenmaker ve Stein 1986, "Early Pastoral Production in Southeast Anatolia: Faunal Remains From Kurban Höyük and Gritille Höyük" *Anatolica* 13, s. 90-96; Frangipane 2007, s. 135.

⁴²⁰ Evins 1998, *Reorganisation and Intensification on the Mesopotamian Periphery: Late Prehistoric Ceramic Production and Exchange in the Karababa Basin, Southeastern Turkey*, Doktora Tezi, University of Chicago, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, (UMI number: 9910864), s. 142.

⁴²¹ Hald 2009, "Distribution of crops at late Early Bronze Age. Titriş Höyük southeast Anatolia: towards a model for the identification of consumers of centrally organised food distribution", *Vegetation History and Archaeobotany*, <http://www.springerlink.com/content/p1xp313216407h32> web adresinden alınmıştır.

sığırın da beslenmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yabanıl hayvanlar da avcılığın varlığına işaret etmektedir.⁴²² Kurban Höyük'te, hayvan kalıntılarının yerleşimdeki dağılımından hareketle, bu dönemde uzmanlaşmış bir pastoral üretimin var olduğu ve küçük yerleşimlerden merkez yerleşimlere bir tür vergi ödemesi için kullanıldığı önerilmiştir.⁴²³

Bu tür bir sistem içinde her yerleşmenin uzmanlaştığı farklı alanlar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Lidar Höyük dış yerleşiminde uzman zanaatkarların üretim yaptığı bir keramik atölyesi açığa çıkarılmıştır.⁴²⁴ Titriş Höyük'te dış yerleşimde açığa çıkarılan Kenan tipi bıçak atölyesinde de bu tür bir üretim yapıldığı ve bunların başka yerleşimlere ithal edildiği düşünülmektedir.⁴²⁵

Bölgede Erken Tunç Çağı'nda gelişkin bir metalurjinin olduğu Birecik Mezarlığı⁴²⁶, Hassek Höyük⁴²⁷, Kurban Höyük⁴²⁸, Gedikli⁴²⁹ gibi yerleşimlerde ele geçirilen silahlar, aletler ve süs eşyasından oluşan metal buluntulardan anlaşılmaktadır.

Erken Tunç Çağı'nın ortalarından başlayarak ticaretin bölgede önemini giderek artırdığı, yerleşimlerde ortaya çıkan uzmanlaşmış zanaatkarların varlığından anlaşılmaktadır. Kuzey Suriye ve Mezopotamya yazılı metinleri de ticaretin önemini ve tüccarların varlığını belgelemektedir. Özellikle Kuzey Suriye'de Ebla yerleşiminde bulunan yazılı metinler, kurulan ticaret ağında Anadolu'nun zengin

---

⁴²² Evins 1998, s. 142.

⁴²³ Wattenmaker 1998, s. 184.

⁴²⁴ Evins 1998, s. 145.

⁴²⁵ Algaze et al 2001, s. 40.

⁴²⁶ Sertok 2003, "Birecik Mezarlığı", *Arkeoatlas 2*, s. 53-55.

⁴²⁷ Schmidt-Strecker et al 1992, "Metal", *Hassek Höyük: Naturwissenschaftliche untersuchungen und Lithische Industrie*, s. 108-123.

⁴²⁸ Yener et al 1990, "The Small Finds", Algaze 1990 içinde, s. 405-406.

⁴²⁹ Duru 2006, *Gedikli Karahöyük I*, Ankara.

bakır ve gümüş yataklarının, kereste varlığının ve tekstil endüstrisinin önemi hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır.⁴³⁰

Erken Tunç Çağı boyunca Güneydoğu Anadolu’da birçok farklı çanak çömlek grubu saptanmıştır. Bu mal grupları arasında belli başlıları bitki katkılı basit yalın mallar, Geç Kalkolitik Çağ’dan devam eden saklı astar bezemeli mallar, band ve tarak bezemeli mallar, Karababa boyalıları ve metalik mallardır.⁴³¹

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Bölgenin Erken Tunç Çağı yerleşim modelleri hakkında en iyi bilgi Urfa ve Gaziantep civarındaki höyüklerden elde edilebilmektedir. Diyarbakır civarındaki yerleşimlerin mimarisi hakkındaki bilgiler çok kısıtlı olduğundan bu bölgenin yerleşim modelleri hakkında bilgi vermek mümkün olmamıştır.

Urfa ili Bozova ilçesi yakınlarındaki yerleşimler, Erken Tunç I döneminde bölgenin Geç Kalkolitik Çağ’a göre daha yerel özelliklere sahip olduğuna işaret etmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Uruk ticaret ağının çökmesinden sonra bölgedeki örgütlü yapı çözülmüşse de kültürel açıdan kimi özellikler devam etmiştir. Wilkinson’a göre bu dönem dağınık köy tipi yerleşimlerle karakterize olmaktadır.⁴³² Ancak, bölgenin bu kesiminde Erken Tunç Çağı’nın başlarındaki yerleşimlerin çoğu Erken Tunç ortalarından sonraki büyük yerleşimlerin altında kaldığından, çok iyi bilinmeyen bir dönem olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin Titriş, önceleri Erken Tunç ortasından sonra kurulan yeni bir yerleşim olarak değerlendirilirken, daha sonraki kazı çalışmaları ile Erken Tunç Çağı’nın başlarında

⁴³⁰ Archi 1992, “The City of Ebla and the Organization of its Rural Territory”, *Altorientalische Forschungen* 19/1, s. 24-28.

⁴³¹ Bu dönemin çanak-çömlekleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakar 1985, s. 341-346; Algaze 1990, s. 281-368.

⁴³² Wilkinson 1990, s. 94.

kentsel boyutlarda bir yerleşim olduğu anlaşılmıştır.⁴³³ Birecik yakınlarındaki Zeytinli Bahçe’de Erken Tunç I tabakasında açığa çıkarılan iyi planlanmış, caddeler etrafına inşa edilen özenli dikdörtgen biçimli yapıları ve iç taşınmazları ile dikkat çeken yerleşim küçük boyutu ve ekonomik yapısı nedeniyle köysel karakterli bir yerleşim olarak değerlendirilmektedir. Ancak, planlı mimarinin varlığı, bölgede M.Ö. III. binin ortalarından itibaren artmaya başlayacak kentleşme eğiliminin daha erken başlamış olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁴³⁴ Yine de, yapılan kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları, en azından Bozova civarında belli başlı Geç Kalkolitik yerleşimlerinin boyutlarının Erken Tunç başlarında küçüldüğünü göstermektedir. Samsat’ta Geç Kalkolitik çanak çömleği geniş bir alanda saptanmışken Erken Tunç’ta yalnızca küçük bir alanda saptanmıştır.⁴³⁵ Kurban Höyük’te ise yerleşimin boyutu 4 ha’dan 1 ha’a küçülmüş, yerleşimdeki yapıların doğrultuları değişmiştir. Kurban Höyük bu dönemde küçük boyutlu bir köy yerleşimi olarak değerlendirilmektedir.⁴³⁶ Hassek Höyük Erken Tunç Çağı yerleşimi hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, savunma duvarı ile çevrili, Geç Kalkolitik Çağ’dakinden biraz daha büyük yak. 1 ha alanı kaplayan bir yerleşim olduğu bildirilmiştir.⁴³⁷ Erken Tunç Çağı’nın başlarında, bir önceki döneme göre genelde daha küçük boyutlu ve kırsal karakterli yerleşimler ortaya çıksa da, özellikle Kargamış, Hassek Höyük ve Hacinebi gibi yerleşimlerin mezar yapılarına bırakılan hediyeler, eşitlikçi olmayan, katmanlı bir toplumun varlığına işaret etmektedir.⁴³⁸

---

⁴³³ Algaze ve Mısır 1995.

⁴³⁴ Frangipane 2007, s. 132.

⁴³⁵ Evins 1998, s. 122.

⁴³⁶ Marfoe ve Algaze 1990, s. 425.

⁴³⁷ Mellink 1988, s. 111.

⁴³⁸ Quernet 2007, s. 118.

Bozova civarındaki yerleşmelerde Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısından itibaren çok farklı bir sosyal yapının ortaya çıktığı, mimari ve malzeme kültüründeki değişikliklerden anlaşılmaktadır. Bölgede yerleşim sayısı azalırken, yerleşimler arasındaki farklar keskinleşmiştir.

43 ha'lık boyutu ile bölgedeki en büyük yerleşim olan Titriş Höyük büyük ve özenle planlanmış yapıları, atölyeleri ve değerli buluntulara sahip mezarları ile bölgesel bir merkez olarak değerlendirilirken, yak. 15 ha boyuta sahip Lidar Höyük ve Kurban Höyük bu bölgesel merkeze bağlı kasaba biçimli yerleşimler olarak değerlendirilmektedir. Bunun dışında 1 ha ya da daha küçük boyutlarda Gritille gibi köy karakterli yerleşimler de saptanmıştır.⁴³⁹ Titriş Höyük, 3 ha boyutundaki ana höyüğü çevreleyen aşağı yerleşim ve bir hendek ve savunma duvarı ile çevrelenmiş dış yerleşimden oluşmaktadır. Aşağı yerleşimde depolama alanlarının yoğunluğu burasının bir dağıtım merkezi olduğunu düşündürür. Dış yerleşimde ise çeşitli atölyeler yer almaktadır.⁴⁴⁰ Kurban Höyük'te Erken Tunç II tabakasında yerleşimin boyutunun artmasının yanı sıra savunma duvarı ile çevrili bir yerleşim ve bu duvarın hemen dışında konutlardan oluşan bir yerleşim modeli görülür. Savunma duvarı ile çevrili alanda planlı ve özenli yapılmış kamu ya da seçkinlere ait olduğu düşünülen yapılar dikkati çekerken, duvarın dışında küçük evsel karakterli yapılar açığa çıkarılmıştır. Lidar Höyük'te keramik atölyeleri gibi uzman zanaatkarların üretim yaptığı alanların yanı sıra mezarlıkta açığa çıkarılan hediyeler de sosyal farklılaşmanın göstergeleridir.

---

⁴³⁹ Wattenmaker 1998, s. 24; 183.

⁴⁴⁰ Algaze et al 2001.

Urfa ilinin daha güneyinin bu dönemde sosyopolitik açıdan biraz daha önemli bir merkez olduğu düşünülmektedir.⁴⁴¹ Yak. 100 ha boyutlu Kazane Höyük ve Ebla metinlerinde önemli bir politik ve ekonomik merkez olduğundan söz edilen Harran bu bölgede yer almaktadır. Kazane Höyük'te de Titriş'te olduğu gibi esas höyük yerleşimi dışında bir aşağı yerleşim ve bunu çevreleyen bir dış yerleşim bulunmaktadır. Höyük kısmında açılan basamaklı açmada Erken Tunç Çağı'na ait yalnızca küçük kerpiç bir bina ile ocaklar ve fırınlar açığa çıkarılmıştır. Aşağı Yerleşimde savunma duvarının çevrelediği M.Ö. 3. binin ortasına tarihlenen büyük bir kerpiç bina yer almaktadır. Etrafındaki savunma duvarı, büyük boyutu ve özenli mimarisi ile bu kerpiç yapı önemli bir kamu binası olarak değerlendirilmektedir. Dış yerleşim olarak nitelenen alanda ise tekstil, keramik gibi üretimlerin yapıldığı atölyeler saptanmıştır.⁴⁴²

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gaziantep civarında Tilbeşar büyük bir merkez,⁴⁴³ Kargamış ise Ebla'nın politik kontrolü altında ikincil bir merkez olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴⁴ Tilbeşar'da Erken Tunç II'den itibaren yukarı yerleşimin dışında bir de aşağı yerleşim ortaya çıkmıştır, bu tabakada höyüğün tepe kısmında açığa çıkarılan 12 m yüksekliğindeki platformun işlevi tam olarak anlaşılamamıştır. Ancak Gre Virike ve Tell es Sweyhat gibi çağdaş yerleşimlerde de benzerlerine rastlanan bu platformların tapınak olabileceklerine dair veriler mevcuttur.⁴⁴⁵ Erken Tunç III tabakasında yerleşimin yak. 56 ha'lık bir alana yayıldığı saptanmıştır.

---

⁴⁴¹ Wattenmaker 1998, s. 26.

⁴⁴² Wattenmaker 1997.

⁴⁴³ Kepinski 2007.

⁴⁴⁴ Bunnens 2007, s. 48.

⁴⁴⁵ Kepinski 2007, s. 154; Ökse 2007, "A High Terrace at Gre Virike to the North of Carchemish: Power of Local Rulers as Founders?" Peltenburg 2007 içinde, s. 94-104.

Tilbeşar bu dönemde geniş boyutları ile bölgede bulunan nüfusun toplandığı büyük bir merkez olarak yorumlanmaktadır.⁴⁴⁶

Genel olarak Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısından sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Kuzey Suriye ve güney Mezopotamya'da olduğu gibi, tek bir merkezi güç ya da bölgesel iktidarın olmadığı düşünülmektedir. Bölgedeki büyük boyutlu merkezler ve onların teritoryasında yaşamlarını sürdüren daha küçük kasaba ve köy karakterli yerleşimlerin, güney Mezopotamya'nın "kent-devletleri" modelinde bir siyasal yapı içinde varlıklarını sürdürdükleri öngörülmektedir.⁴⁴⁷

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Güneydoğu Anadolu'da Hassek Höyük⁴⁴⁸, Titriş Höyük⁴⁴⁹, Birecik Mezarlığı⁴⁵⁰ ve Kargamış⁴⁵¹ gibi Erken Tunç Çağ yerleşmelerinde, özellikle mezar hediyesi olarak bırakılmış çok sayıda metal silah bulunmuştur. Büyük kısmı bakır ya da bakır alaşımından yapılmış olan silahlar arasında mızrakuçları, okuçları, sap delikli, düz ya da ay biçimli baltalar, hançerler bulunmaktadır.⁴⁵²

Bölgede bedenlerinde travma izleri olan iskeletler Titriş Höyük'te saptanmıştır. Yerleşimin M.Ö. III. binin son çeyreğinde, terk edilmeden hemen önceki tabakasında dış yerleşimde bir oda içinde kümelenmiş bir biçimde 17 insan iskeleti bulunmuştur. Bu iskeletlerden iki genç erkeğin kafatasında öldürücü

---

⁴⁴⁶ Kepinski 2007, s. 159.

⁴⁴⁷ Algaze et al 2001; Kepinski 2007; Evins 1998.

⁴⁴⁸ Schmidt-Strecker et al 1992, tab. 2.

⁴⁴⁹ Matney et al 1997, "Excavations at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: A Preliminary Report of the 1996 Season", *Anatolica* 23, s. 61-84.

⁴⁵⁰ Sertok 2003, s. 53.

⁴⁵¹ Woolley ve Barnet 1952, *Carchemish 3: The Excavations in the Inner Town. The Hittite Inscriptions*.

⁴⁵² Snow 2005, *The Role of Metals in the Early Bronze Age. Economies of North Syria and Anatolia*, Doktora Tezi, University of Toronto, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, s. 174-199.

travmalar tespit edilmiştir. Algaze ve arkadaşları, bu kişilerin yerleşim terk edilmeden önce meydana gelen bir savaşta savaşan askerler olabileceğini önermektedir.⁴⁵³

İklimsel değişimler nedeniyle yiyecek kaynaklarının kısıtlı hale gelmesi, bu dönem için öngörülen savaş nedenlerinden biridir. Van Gölü'nde yapılan araştırmalar, özellikle M.Ö. III. bin boyunca kurak bir iklimin bölgeye egemen olduğunu göstermiştir.⁴⁵⁴ Bu iklimsel değişiklik nedeniyle Kuzey Suriye ve Yukarı Habur bölgelerinde M.Ö. III. binin sonlarında nüfusun azaldığı iddia edilmiştir.⁴⁵⁵ Ancak bu iklimsel değişikliğin en azından Urfa Bozova civarını fazla etkilemediği anlaşılmaktadır. Titriş Höyük ve çevresinde yapılan araştırmalar bölgenin Erken Tunç başlarında tüm yıla yayılan yağışlarla ve kaynaklarla oldukça yağışlı olduğunu göstermiştir.⁴⁵⁶ Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısından itibaren yoğun yağışlar nedeniyle erozyon bölgeyi etkilemiş gözükmektedir. Titriş Höyük ve çevresinde, yerleşimin kentsel evresi ve terk edilme döneminde iklimin günümüzdekinden daha kurak olduğunu gösteren ve bir kuraklığın yol açtığı bir gıda sıkıntısı olduğuna dair herhangi bir veri olmadığı ileri sürülmüştür. Ortalama tahıl kazancı hektar başına 950 kg olarak hesaplanmıştır. Bu yüzden genel üretim azalmış olsa bile, tahıl yetiştiriciliğinde bu tür bir durum gözlenmemiştir. Çevresel değişimlerin suya bağlı bahçe ürünlerinde ve meyvelerde daha dramatik bir etki yaratmış olabileceği belirtilmektedir.⁴⁵⁷

---

⁴⁵³ Algaze et al 2001, s. 69, 70.

⁴⁵⁴ Issar ve Zohar 2007, *Climate change: Environment and history of the Near East*, New York, s. 105.

⁴⁵⁵ Weiss et al 1993, "The Genesis and Collapse of Third Millennium North Mesopotamian Civilization", *Science* 261, s. 995-1004.

⁴⁵⁶ Algaze et al 2001, s. 58.

⁴⁵⁷ Age., s. 59.

Titriş ve çevresinde bu dönemde görülen değişimler, Akad hanedanlığının sömürgeci yayılcılığı ile ilişkilendirilmektedir. Bölgelerarası ticaret ağının önemli bir itici gücü olan Titriş'in, bu ağın sekteye uğramasından sonra önemini yitirmiş olduğu düşünölmektedir. Ayrıca bu dönemde çevredeki yerleşimler arasında artan düşmanlık da bu duruma katkı sağlamış gözökmektedir. Titriş Höyük'ün güney kesimindeki üç küçük köy yerleşiminin M.Ö. III. binin ikinci yarısından sonra ortadan yok olması ve ancak Erken Tunç'tan Orta Tunç'a geçişte tekrar yerleşime sahne olması, Titriş ve Tatar höyükleri arasındaki düşmanlıklarla ilgili görölmektedir.⁴⁵⁸ Titriş Höyük'te savaşla ilişkilendirilen bir diğer gösterge, Erken Tunç Çağ'ın sonlarına doğru, daha önce yerleşim dışında olan mezarların, yerleşim içinde yer almasıdır. Buna göre, bu dönemdeki sosyopolitik koşullar nedeniyle kendilerini güven içinde hissetmeyen yerleşim sâkinleri, ölülerini de korumak için böyle bir yolu tercih etmişlerdir.⁴⁵⁹ Titriş'in M.Ö. III. binin sonunda kentsel bir merkez olarak terk edilmesinden sonra da bölgede demografik açıdan bir çöküş olmamış, bunun yerine daha kırsal yerleşimlerin hâkim olduğu sosyopolitik bir ortam belirmiştir.⁴⁶⁰

Erken Tunç Çağı'nın özellikle ikinci yarısından sonra askeri çatışmaların Mezopotamya ve Kuzey Suriye'nin yanı sıra Güneydoğu Anadolu'da da yaygınlaştığı yazılı metinlerle de doğrulanmaktadır. Ebla arşivlerinde bulunan bir antlaşma metnindeki Abarsal'ın yeri tam belirlenememiş olsa da, Kargamış'ın kuzeyindeki bir bölgede olduğu kabul edilmektedir. Bu antlaşmaya göre Kargamış Ebla'ya bağlı bir yerleşimdi ve bir diğer bağımsız güç olan Emar ile aralarında bir

---

⁴⁵⁸ Age., s. 68.

⁴⁵⁹ Age., s. 69.

⁴⁶⁰ Age., s. 69.

iktidar savaşı sürmekteydi.⁴⁶¹ Akadlı Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu ile ilişkilerini gösteren yazılı metinler de bulunmaktadır.⁴⁶² Örneğin Eski Babil edebi metinlerinden edinilen bilgiye göre Sargon Anadolu'ya açılan kuzey yollarının üzerindeki Simurru'ya sefer düzenlemiştir. Simurru Yukarı Habur ya da Yukarı Dicle vadilerine yerleştirilmektedir. Bu metinlerin dışında kimi yönetsel araçlar da, Akadlıların bölgedeki politik ve ekonomik egemenliklerine ilişkin veriler sağlamaktadır. Örneğin Tiriş Höyük'te bulunan Akad Hanedanı'nın son kralı Shu-Durul'un resmi bir görevlisine ait yazıt içeren ağırlık⁴⁶³ ve bölgedeki yerleşimlerde bulunan Erken Hanedan stilineki mühürler.⁴⁶⁴

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Tunç I dönemine tarihlenen yerleşimlerin savunma mimarisi hakkındaki veriler kısıtlıdır. Hassek Höyük'te savunma duvarının bu dönemde daha geniş bir alanı kapladığı dışında başka bilgi bulunmamaktadır. Lidar Höyük ve Ziyaret Tepe'de yalnızca duvarın kalınlığına dair bilgi vardır. Tilbeşar Höyük Erken Tunç I tabakası savunma duvarında Geç Uruk geleneği *riemchen* tekniğinin, yani kerpiç blokların önce uzun kenarlarının sonra kısa kenarlarının yan yana konulması ile oluşturulan duvar oldukça anıtsal bir görünüme sahip olmalıdır. 4 m kalınlığındaki duvar üzerinde payandaların da bulunması, yerleşimin savunmasına özel bir önem verildiğini göstermektedir.

Erken Tunç II'den başlayarak bölgede aşağı ve yukarı yerleşim modeli belirmiştir.* Ayrıca savunma mimarilerinin daha ayrıntılı öğelerle donatıldığı

---

⁴⁶¹ Bunnens 2007, s. 48.

⁴⁶² Bu yazılı metinler için bkz. Westenholz 1987; 1997; Mierooop 2000.

⁴⁶³ Matney ve Algaze 1995, s. 48.

⁴⁶⁴ Westenholz 1987, s. 13; Matney ve Algaze 1995, s. 48.

* Kurban Höyük, Tilbeşar ve Kazane'de aşağı ve yukarı yerleşim, Tiriş'te ise aşağı yerleşimin dışında bir de dış yerleşim olduğu belirlenmiştir.

Tilbeşar Erken Tunç II tabakasında kule yapısının, Titriş Höyük'te savunma duvarını çevreleyen hendek ya da yamaç döşemesinin varlığından anlaşılmaktadır.

Erken Tunç Çağı boyunca hem Anadolu'nun tüm bölgelerinde hem de Kuzey Suriye⁴⁶⁵ ve Mezopotamya'da⁴⁶⁶ yaygın olan savunma mimarisi, savaşın yaşamın kaçınılmaz bir ögesi olduğunun işaretidir.

2- DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Erken Tunç Çağı'nda Erken Transkafkasya Kültürü'nün hâkim olduğu bölgede Van civarında Dilkaya, Malatya-Elazığ civarında ise Pulur-Sakyol, Arslantepe, Tepecik, Norşuntepe ve Tülintepe yerleşimlerinde savunma mimarisi saptanmıştır. Diğer önemli yerleşimler arasında kuzeyde Sos Höyük, doğuda Karagündüz, daha güneyde Korucutepe sayılabilir.

i) Ekonomi

Bölgede hayvancılık ve tarımcılık temel geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Çok örgütlü olmayan bir ticaretin de ekonomiyi desteklediği söylenebilir.⁴⁶⁷ Bölgenin kuzeyinde ve doğusundaki kazılarda Erken Tunç Çağı tabakalarının bitki ve hayvan kalıntılarına ait ayrıntılı çalışmalar bulunmamaktadır. Ancak, bu kesimlerin yüksek yaylaları göz önüne alındığında hayvancılık ve tarımcılığın ön planda olduğu düşünülmelidir. Van civarında Karagündüz yerleşiminde

---

⁴⁶⁵ Kuzey Suriye yerleşmelerinin savunma mimarisinin toplu bir değerlendirmesi için bkz. Cooper 2006, s. 69-89.

⁴⁶⁶ Hamblin 2006, s. 35-100.

⁴⁶⁷ Yaylalı 2008, s. 165.

karbonlaşmış üzüm tohumları bulunmuştur.⁴⁶⁸ Malatya-Elazığ bölgesi yerleşimlerinden elde edilen bilgilere göre arpa ve emmer ile durum buğdayı en yaygın tahıl grubunu oluşturmaktadır. Diğer bitki kalıntıları arasında ise mercimek, nohut, üzüm bulunmaktadır.⁴⁶⁹ Evcilleştirilmiş hayvanlar koyun ve keçiler arasında en yoğun grubu oluştururken, sığır ve domuzun oranı Geç Kalkolitik Çağ'a göre oldukça düşmüştür. Evcilleştirilmiş hayvanlar arasında ulaşım açısından önemli olan at ve eşek de bulunmaktadır. Yabanıl hayvanlar açısından oldukça zengin bir faunaya sahip olan bölgede yabanıl ayı, karaca, gazel, kurt ve domuz kalıntıları bulunmuştur.⁴⁷⁰ Bölgede hayvancılığın yanı sıra avcılığın da önemli bir ekonomik girdi olduğu anlaşılmaktadır.

Hayvancılıktan elde edilen yün, deri gibi ikincil ürünlerin dokumacılık ve deri işleciliğinde önemli bir rol oynadığı, ancak bunların daha çok ev içlerinde üretildiği anlaşılmaktadır.⁴⁷¹

Van civarındaki yerleşimlerde yaygın olarak rastlanan obsidyen buluntular bölgedeki kaynakların bol olmasına bağlıdır. Ancak obsidyen endüstrisi ev içi düzeyde üretilmekle kalmış görünmektedir.⁴⁷² Norşuntepe'de obsidyen aletlerin üretildiği bir işlik saptanmıştır.⁴⁷³

---

⁴⁶⁸Kozbe 2004, "Activity Areas and Social Organisation within Early Trans-Caucasian Houses at Karagündüz Höyük, Van", *A View From the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, s. 35-53.

⁴⁶⁹ Zeist ve Bakker-Heeres 1975, "Prehistoric and Early Historic Plant Husbandry", *Korucutepe I*, s. 225-232; Follieri ve Coccolini 1983, "Palaeoethnobotanical Study of the VI A and VI B Periods of Arslantepe (Malatya, Turkey). Preliminary Report", *Origini XII/2*, s. 599-617; Sadori et al 2006, "Archaeobotanical data and Crop Storage. Evidence from an Early Bronze Age. 2 Burnt House at Arslantepe, Malatya, Turkey", *Vegetation History and Archaeobotany* 15, s. 205-215; Koşay 1976.

⁴⁷⁰ Bökönyi 1983, "Late Chalcolithic and Early Bronze Age. I Animal Remains from Arslantepe (Malatya), Turkey", *Origini XII/2*, s. 581-598; Boessneck ve Driesch 1975, "Domestic Animals", *Korucutepe I*, s. 209-219; Persiani 2008.

⁴⁷¹ Kozbe 2004, s. 42.

⁴⁷² Kozbe 2004; Çevik 2005.

⁴⁷³ Hauptmann 1979, "Norşuntepe Kazıları 1973", *Keban Projesi: 1973 Çalışmaları*, s. 57.

Metal endüstrisi bölgenin kuzey ve doğu kesimlerinde fazla gelişkin değildir. Karagündüz’de bulunan bronz okucu dışında Van civarında metal buluntuya rastlanmamıştır.⁴⁷⁴ Erzurum civarında Karaz yerleşiminde bulunan çok sayıda metal buluntu arasında hançerler, baltalar, bız ve iğneler ve süs eşyaları bulunmaktadır. Yapılan analizlere göre bu buluntular düşük oranda arsenik içeren bakırdan yapılmışlardır.⁴⁷⁵ Malatya-Elazığ bölgesinde ise yüksek oranda arsenik içeren silahlar ve süs eşyalarından oluşan zengin metal buluntular özellikle Arslantepe’de ele geçirilmiştir. Bölgenin Ergani gibi bakır madenlerine olan yakınlığının, bu zenginliğe yol açan nedenlerden olduğu düşünülmektedir.⁴⁷⁶ Arslantepe’deki krali mezarda ele geçen bakır-gümüş alaşımli buluntular karmaşık bir teknolojinin bölgede kullanıldığının işaretidir. Gümüş kullanımının Erken Tunç Çağ’da arttığı ve Mezopotamya’dan Anadolu’ya zengin kaynaklar nedeniyle seferler düzenlendiği bilinmektedir.⁴⁷⁷

Bölgedeki ticaretin yapısı da kuzey ve doğu kesimler ile daha güneydeki Malatya-Elazığ kesiminde farklılıklar göstermektedir. Sos Höyük’teki çark yapımı Suriye şişesi⁴⁷⁸ ve Dilkaya’daki Ninive 5 tipi çömlek⁴⁷⁹, Doğu Anadolu’nun yüksek yaylaları ile güney bölgeler arasında ufak çapta da olsa bazı ticari ilişkiler olabileceğine işaret etmektedir. Doğu Anadolu’nun kuzey ve doğu kesimlerinde var olan ticaretin yarı göçebe gruplar tarafından yürütülen, çok örgütlü olmayan bir yapısı olduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁰ Malatya-Elazığ kesiminde ise Transkafkasya kökenli grupların Geç Kalkolitik Çağ’da başlayan varlıkları, Erken Tunç Çağı’nın

⁴⁷⁴ Sevin et al 2000, “Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazıları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 412

⁴⁷⁵ Koşay ve Turfan 1959, “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Bulleten* 23/91, s. 349-413.

⁴⁷⁶ Caneva ve Palmieri 1983, “Metalwork at Arslantepe in Late Chalcolithic and Early Bronze Age. I. The Evidence from Metal Analyses”, *Origini XIII/2*, s. 637-662.

⁴⁷⁷ Di Nocera ve Palmieri 2003, “Doğu Anadolu Madenciliği”, *Arkeoatlas 2*, s. 36-39.

⁴⁷⁸ Sagona et al 1997, “Excavations at Sos Höyük”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 141.

⁴⁷⁹ Çevik 2005, s. 81.

⁴⁸⁰ Age., s. 81.

başında bölgede baskın hale gelmiş, ve özellikle metal ticaretinde önemli bir rol oynamışlardır. Erken Tunç II'nin başlarında Malatya-Elazığ kesiminde Metalik Mallar'ın saptanması güney bölgelerle olan ilişkilerin yeniden başladığına işaret etmektedir. Başlangıçta düşük düzeyde tutulan ticari ilişkiler bir ölçüde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, Geç Uruk dönemindekinin aksine, kaynaklar üzerinde doğrudan kontrolün olmadığı bir ticaret sistemi kurulmuştur. Bu ticaret sisteminde evcilleştirilmiş at ve eşeklerin yanı sıra tekerlekli araçlarla sağlanan ulaşımın da rolü olmalıdır.⁴⁸¹ M.Ö. III. binin ortalarından başlayarak Malatya-Elazığ bölgesinin sosyoekonomik gelişimi Orta Fırat ve Habur bölgeleri ile paralellik taşımaktadır. Ancak, Güney bölgelerle kurulan ticaret bağlarının yavaş gelişimi, Erken Transkafkasya Kültürü'nün fazla gelişmemiş ticari sistemleri, açık ekonomik hedefleri olmaması ve yabancılar için yerel mallar sağlamakta gönülsüz olmasına bağlanmaktadır.⁴⁸²

Bölgedeki iki ana çanak-çömlek grubunu Erken Transkafkasya Kültürü'nün el yapımı, koyu renk astarlı, parlak açkılı malları ile çark yapımı, açık renk astarlı, farklı bezemeler gösteren Suriye-Mezopotamya kökenli mallar oluşturur.⁴⁸³ Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey ve doğu kesimlerinde daha çok Erken Transkafkasya mallarına rastlanırken, Malatya-Elazığ kesiminde iki mal grubu bir arada bulunmuştur. Ayrıca bu kesimde Arslantepe, Gelinciktepe, Köşkerbaba yerleşimlerinde polikrom bezemeli kapların, Tepecik ve Norşuntepe'de Orta Anadolu'dan bilinen kırmızı, siyah astarlı ve açkılı mallarının varlığı da belgelenmiştir.⁴⁸⁴

---

⁴⁸¹ Conti ve Persiani 1993, s. 407.

⁴⁸² Age., s. 408.

⁴⁸³ Marro 2003, "İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği", *Arkeoatlas* 2, s. 69.

⁴⁸⁴ Yaylalı 2008, s. 168, 169.

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Geç Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu'da varlığını hissettirmeye başlayan Erken Transkafkasya Kültürü, Erken Tunç Çağ ile birlikte tüm bölgeye yayılmıştır. Bu yayılımda artan nüfusla birlikte kendilerine yeni otlaklar arayan göçebe hayvancı toplulukların rolü olduğu genelde kabul edilen görüştür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı başında birçok yerleşimde Erken Transkafkasya Kültürü kırmızı siyah parlak açkılı keramiklerinin yanı sıra dal-örgü inşa tekniği ile de kendini göstermektedir. Ancak bölgede bu kültürün keramiklerinin bulunduğu her yerleşimde dal-örgü mimarisi görülmez, kerpiçle inşa edilmiş dörtgen planlı yapılar da mevcuttur.

Erzurum bölgesinde Erken Tunç yerleşimlerinin çoğu 1 ha ya da daha küçük boyutludur ve alçak tepeliklere kurulmuşlardır. Erzurum civarındaki yerleşimlerde Erken Tunç mimarisi hakkında çok fazla bilgi yoktur. Sos Höyük'teki kısıtlı verilere göre Erken Tunç Çağı I-III'e tarihlenen VB-VC-VD tabakalarında taş temel üzerine kerpiçle inşa edilen dikdörtgen planlı yapılar saptanmıştır. Yapıların merkezine Erken Transkafkasya Kültürü için tipik olan dairesel bir ocak ve tabana gömülü bir depolama kabı yerleştirilmiştir.⁴⁸⁵ Tek odalı bu yapılar, içindeki taşınmazlarına göre konut olarak yorumlanmışlardır.⁴⁸⁶ Sos Höyük yerleşimi Erken Tunç Çağı'nda herhangi bir sosyal tabakalanma ya da eşitsizliğe dair ipucu sunmayan küçük bir köy yerleşimi olarak yorumlanabilir.

Van civarında Burney'in yaptığı yüzey araştırmasında toplam 16 Erken Tunç Çağ yerleşimi saptanmıştır.⁴⁸⁷ Bunların çoğu Van Gölü'nün kuzey ve doğu

---

⁴⁸⁵ Sagona ve Sagona 2000, s. 63.

⁴⁸⁶ Hopkins 2003, s. 82.

⁴⁸⁷ Burney 1958, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* 8, s. 157-209.

kıyılarındaki çetin kış şartlarına karşı korunaklı düz ovalarda yer almaktadır. Van yöresinde Erçek Gölü haricinde genelde dağınık bir yerleşim örüntüsü vardır. Erçek Gölü etrafındaki yerleşim yoğunluğu, verimli arazi yapısı ve doğal yol güzergahlarının varlığına bağlanmaktadır. Bu yerleşimlerin çoğunun boyutu 1 ha ya da daha azdır. Bölgede Erken Transkafkasya Kültürü Erken Tunç II ile birlikte ortaya çıkar.⁴⁸⁸ Bu yerleşimlerden Dilkaya ve Karagündüz'de yapılan kazılarda dal-örgü yerine kerpiç mimarinin tercih edilmesi, Van civarında daha kalıcı yerleşimlerin varlığına işaret etmektedir.⁴⁸⁹ Dilkaya'da taş temel üzerine kerpiç üstyapı ile inşa edilmiş, yalnızca evsel etkinliklerin yürütüldüğü dairesel ve dikdörtgen yapılar vardır.⁴⁹⁰ Karagündüz'de ise Pulur Sakyol'dakine benzer radyal bir düzenleme olduğu düşünülmektedir. Ancak çok küçük bir alanın kazılmış olması Anadolu Yerleşim Şeması'na uygun bir yerleşim olup olmadığını söylemeyi zorlaşmaktadır. Yerleşimde 5 metrelik geniş bir sokak boyunca radyal bir plana göre inşa edilmiş dikdörtgen yapıların yanı sıra dairesel planı ve 7.5 m çapındaki boyutu ile öne çıkan bir yapı saptanmıştır. Bu yapının yönetimle⁴⁹¹ ilgili ya da bir tahıl ambarı gibi komünal kullanım amaçlı bir yapı⁴⁹² olduğu düşünülmektedir. Karagündüz'de dokumacılık, dericilik ya da obsidyen alet üretimi gibi etkinliklerin ev içlerinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁴⁹³ Karagündüz'de saptanan büyük boyutlu yapı, yönetimle ilgili bir yapı olarak nitelenmesine karşın, yerleşimde sosyal farklılaşmaya işaret eden bulguların ve uzman zanaatkarlar için ayrılmış atölye gibi alanların olmaması, belli bir lider tarafından yönlendirilen eşitlikçi yapıda bir topluluğu işaret

---

⁴⁸⁸ Çevik 2005, s. 77.

⁴⁸⁹ Age, s. 79.

⁴⁹⁰ Çilingiroğlu 1993, s. 470.

⁴⁹¹ Kozbe 2004, s. 37.

⁴⁹² Çevik 2005, s. 80.

⁴⁹³ Kozbe 2004, s. 37.

etmektedir. Van civarında yerleşim örüntüsüne genel olarak bakıldığında, küçük kendine yeterli köy yerleşimlerinin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Kendine yeterli köysel karakterlerine karşın, belli düzeyde karmaşık bir sosyal yapıya sahip olan bu yerleşimler küçük çaplı bölgeler arası ilişkiler de kurmuşlardır.⁴⁹⁴

Malatya-Elazığ bölgesinde Geç Kalkolitik Çağ'dan beri bilinen Erken Transkafkasyalı grupların varlığı, M.Ö. III. binin başlarında Geç Uruk ticari ağının çöküşünden sonra daha da belirginleşmiştir.⁴⁹⁵ Erken Tunç I'de Arslantepe VIB1 tabakasında bir önceki tabakanın anıtsal yapıları yıkılarak yerine dal-örgü inşa tekniği ile inşa edilmiş kulübeler yapılmıştır. Dağınık biçimde konumlandırılan tek odalı kulübelerin arasında basit çitlerle çevrelenmiş alanlar da olasılıkla hayvanlar için ayrılmıştır.⁴⁹⁶ Transkafkasyalı göçebe grupların bölgeye gelişinin, bölgede Geç Uruk ticaret ağının çöküşüne karşın Uruk kültürünü bir ölçüde devam ettiren halkların sisteminin çökmesine yol açtığı düşünülmektedir.⁴⁹⁷ VIB1 tabakası çok kısa bir süre sonra bir yangınla son bulmuştur. VIB2 tabakasında höyüğün en üst kesiminde bir-iki odalı kerpiç evler inşa edilmiş ve bunlar bir savunma duvarı ile çevrelenmiştir. Evlerin arasında ise metalurjik faaliyetler gibi uzmanlık gerektiren zanaatlar için ayrılmış işlikler yer almaktadır.⁴⁹⁸ Erken Tunç Çağı'nın başlarında bölgede Erken Transkafkasya gruplarının gelişi ile birlikte, bir önceki dönemin sosyal yapısının çözülerek, basit köy yaşamının hâkim olduğu söylenebilir. Ancak bu durumun en azından Arslantepe'de kısa sürdüğü ve tekrar bir seçkinler sınıfının ortaya çıktığı VIB2 tabakasındaki bulgulara göre söylenebilir.

---

⁴⁹⁴ Çevik 2005, s. 80.

⁴⁹⁵ Persiani 2008, s. 167.

⁴⁹⁶ Frangipane 2003a, "Doğu Anadolu. İlk Tunç Çağı I Dönemi", *Arkeoatlas* 2, s. 45-57.

⁴⁹⁷ Age, s. 49.

⁴⁹⁸ Age, s. 49.

Bölgede Erken Tunç II'de Norşuntepe'de XXIV. tabakada yuvarlak planlı dal-örgü tekniği ile inşa edilmiş evler ve çanak-çömleğin yanı sıra beslenme rejiminde sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların tercih edilmesi yerleşime gelen Transkafkasyalı grupların varlığını göstermektedir.⁴⁹⁹ Bir diğer yerleşim Değirmentepe'de de Erken Tunç II döneminde benzer mimari ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁰ Bölgenin diğer yerleşimlerinden Tepecik ve Tülintepe'de kerpiçten dörtgen evler bulunmaktadır ve bunlar Erken Tunç II döneminde bir savunma duvarı ile çevrelenmişlerdir.⁵⁰¹ Erken Tunç II'de, Malatya-Elazığ bölgesi, Transkafkasyalı grupların yerel topluluklarla etkileşimlerini tamamlayarak sosyal yapılarını tamamen değiştirdikleri bir dönemeçten geçmiş gözükmektedir. Ağırlıklı olarak kırsal bir yaşamın hakim olduğu, göçebe bir yaşam tarzı bölgede hakim görünmektedir.⁵⁰²

Erken Tunç III'e gelindiğinde bölgede yerleşimlerin boyutlarının genişlediği, planlı bir yapılaşmanın yanı sıra işlikler ve anıtsal yapıların da ortaya çıktığı görülmektedir. Norşuntepe'de höyüğün tepe kesiminde, IX. ve VIII. Tabakalarda bir ana cadde ve bu caddeye bağlı sokaklar üzerinde düzenli olarak inşa edilmiş kerpiç yapılardan oluşan bir yerleşim düzeni görülür. Yerleşimin güneydoğusunda da işlikler, depolama alanları yer almaktadır. Erken Tunç III'ün sonuna tekabül eden VI. tabakada büyük bir mimari kompleks açığa çıkarılmıştır. İki katlı olduğu düşünülen kompleks 26x15 m'lik boyutu ve etrafındaki depolama odaları ile bir saray yapısı olarak yorumlanmaktadır.⁵⁰³ Arslantepe'de de planlı olarak inşa edilmiş, su kanalları

---

⁴⁹⁹ Hauptmann 1979, s. 59.

⁵⁰⁰ Duru 1979, *Değirmentepe Kazıları, Keban Projesi 1973*.

⁵⁰¹ Esin 2000, "Tülintepe Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, s. 87; Esin 2003, "Tepecik", *Arkeoatlas 2*, s. 47.

⁵⁰² Frangipane 2003b, "Doğu Anadolu. İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeoatlas 2*, s. 58-68.

⁵⁰³ Hauptmann 1979, s. 62.

ve içinde depolama kapları olan anıtsal bir yapı açığa çıkarılmıştır.⁵⁰⁴ Arslantepe, Tülintepe ve Tepecik'te saptanan savunma sistemleri de bölgede gelişen kentleşme ile ilişkilendirilmektedir. Yapılan yüzey araştırmalarına göre bölgede Erken Tunç III'te 41'i yeni yerleşim olan toplam 87 yerleşim olduğu belirlenmiştir.⁵⁰⁵ Bu yerleşimlerin çoğunun boyutunun ufak olması merkez yerleşimler ve onlara bağlı uydu yerleşimler olduğu varsayımına yol açmaktadır.⁵⁰⁶ Bölgede Erken Tunç III'te politik olarak baskın olan ancak toplulukların üretim ilişkilerini etkileyecek gücü olmayan bir seçkinler grubunun var olduğu düşünülmektedir.

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Bölgede Erken Tunç Çağı'nda çok sayıda taş ve metal silah çeşidi bulunmaktadır. Norşuntepe'de açığa çıkarılan bir obsidyen işliğinde çok sayıda saplı ve mahmuzlu okuçları bulunmuştur.⁵⁰⁷ Obsidyen okuçlarına Tepecik⁵⁰⁸, Güzelova⁵⁰⁹, Dilkaya ve Karagündüz⁵¹⁰ gibi yerleşimlerde de rastlanmıştır. Bölgede silah yapımının geliştiğine ve özellikle seçkin erkekler için bir güç sembolü olarak önem kazandığına işaret eden bulgu, Arslantepe'deki krali mezarda bulunan mızrak ucu, balta, hançer, kılıç gibi metal silahlardır.⁵¹¹ Metal silahların varlığı Tülintepe⁵¹², Tepecik⁵¹³, Norşuntepe⁵¹⁴, Karaz⁵¹⁵ gibi yerleşimlerden de bilinmektedir.

---

⁵⁰⁴ Frangipane 1993a, s. 59-63.

⁵⁰⁵ Baştürk ve Konakçı 2005, s. 99.

⁵⁰⁶ Baştürk ve Konakçı 2005; Frangipane 2003b.

⁵⁰⁷ Hauptmann 1979, s. 57.

⁵⁰⁸ Esin 1979b, s. 89.

⁵⁰⁹ Koşay ve Vary 1967, *Güzelova Kazısı*, Lev. 68/5 ve 6.

⁵¹⁰ Çevik 2005

⁵¹¹ Frangipane 2003c, "Arslantepe", *Arkeoatlas 2*, s. 19-21.

⁵¹² Harmankaya 1992, "Tülintepe Höyüğü (Elazığ) Maden Buluntuları", *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, s. 369-379.

⁵¹³ Esin 1976, "Tepecik Kazısı, 1972", *Keban Projesi: 1972 Çalışmaları*, s. 104.

⁵¹⁴ Hauptmann 1979, s. 50.

⁵¹⁵ Koşay ve Turfan 1959, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", *Bulleten 23/91*, s. 349-413.

Bölgede Erken Tunç Çağı'nda bir çatışma sonucu oluşmuş yara izi taşıyan iskelet kalıntıları olup olmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Kimi yerleşimlerde saptanan yangın izleri bölgedeki çatışmaların yoğunluğu için bir kanıt oluşturabilir. Arslantepe VIB1 ve VIB2 tabakalarının her ikisinin de bir yangınla son bulması⁵¹⁶ bölgedeki Transkafkasyalı grupların yol açtığı karmaşaya bağlanmaktadır.⁵¹⁷ Tepecik Erken Tunç III tabakasının üçüncü ve dördüncü evrelerinde görülen şiddetli yangınlar da benzeri bir şiddet olayını akla getirmektedir.⁵¹⁸ Korucutepe Erken Tunç II tabakalarında saptanan yangınların⁵¹⁹ küçük alanları kapsamaları ise bunların kaza sonucu çıkmış olduklarına işaret etmektedir.

Bölgede Erken Tunç I'de saptanan Norşuntepe savunma mimarisi hakkında yorum yapmak, bilgilerin kısıtlı olması nedeniyle oldukça güçtür. Höyüğün en alt kısmında açığa çıkarılan duvar hakkındaki bilgiler 3-4 m kalınlığa ve dış kısmında payandalara sahip olması ile sınırlıdır.⁵²⁰ Tepecik'te⁵²¹ ve belki Tülintepe'de⁵²² benzer yapıda bir savunma duvarı saptanmıştır. Arslantepe VIB2 tabakasının savunma duvarı 6 m'lik kalınlığı ve üç-dört m ara ile destekleyen payandaları ile çok sağlam bir yapı göstermektedir. Erken Tunç Çağı'nın başlarında bölgede Transkafkasyalı grupların yarattığı kaosun, bu savunma mimarilerinin yapımına yol açtığı düşünülebilir.

Erken Tunç III'te Dilkaya ve Pulur-Sakyol'daki savunma duvarları hakkındaki bilgiler de çok yetersizdir. Pulur-Sakyol'da Anadolu Yerleşim Şeması'na

---

⁵¹⁶ Persiani 2008, s. 167.

⁵¹⁷ Frangipane 1993a, s. 54.

⁵¹⁸ Esin 1972, "Tepecik Kazıları 1970", *Keban Projesi: 1970 Çalışmaları*, s. 144.

⁵¹⁹ van Loon 1973, "The Excavations at Korucutepe Turkey Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds 1968-70", *Journal of Near Eastern Studies* 32., s.357-423

⁵²⁰ Hauptmann 1970, s. 98, Lev. 6-1.

⁵²¹ Esin 1982, s. 82.

⁵²² Esin ve Arsebük 1974, s. 139.

uygun radyal düzenleme savunma açısından tek başına yeterli görülen bir plana sahiptir. Yerleşimde saptanan 2m kalınlığındaki duvar Koşay'a göre bir istinat duvarı⁵²³, Korfmann'a göre ise bir savunma duvarıdır.⁵²⁴ Bu dönem için en görkemli savunma mimarisi Arslantepe VID tabakasındaki duvar ve büyük bastionla temsil edilir. Bölgede Erken Tunç'un ikinci yarısından başlayarak büyük merkezler ve bunlara bağlı yerleşimler olduğu düşüncesini Arslantepe, Tepecik, Tülintepe'de bulunan savunma mimarileri desteklemektedir. Bu dönemde K. Suriye ve Mezopotamya ile sınırlı da olsa devam eden ilişkilerin, uydu yerleşimlerde üretilen malların bu merkezlerde toplanarak dağıtımının yapıldığı bir ticaret sisteminin kurulmasına yol açmış olabileceği önerilmiştir.⁵²⁵ Bu tür bir sistemin kurulması bölgeye gelen yabancı gruplarla olan çatışmalara yol açabileceği gibi, toplumun zenginliklerinden yararlanamayan toplulukların ayaklanmasına da neden olabilir. Bu dönemde savunma mimarilerinin daha görkemli hale gelmesi savunma ihtiyacının dışında, bir güç göstergesine ihtiyaç duymalarının da habercisidir.

3- ORTA ANADOLU BÖLGESİ

Bölgede Alişar, Çadır Höyük, Ahlatlıbel, Maltepe ve Göltepe'de savunma mimarisi saptanmıştır. Bölgenin diğer yerleşimleri arasında Kültepe, Alacahöyük, Acemhöyük, Kaman-Kalehöyük bulunmaktadır.

i) Ekonomi

Bölgede Erken Tunç Çağı'nın başlarında başlıca geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Alacahöyük, Çadır Höyük ve Kaman Kalehöyük'te ele

---

⁵²³ Koşay 1976, s. 122.

⁵²⁴ Korfmann 1983, s. 224.

⁵²⁵ Conti ve Persiani 1993, s. 407.

geçirilen bitki kalıntıları arasında einkorn, emmer buğday türleri, arpa, mercimek ve bezelye bulunmaktadır.⁵²⁶ Evcilleştirilmiş hayvanlar arasında koyun, keçi, sığır, domuz ve köpek bulunmaktadır. Bunun yanı sıra av hayvanlarına ait kemiklere de rastlanmıştır.⁵²⁷ Çadır Höyük'te yerleşimde evcil mi yoksa vahşi mi olduğu anlaşılmayan at kemikleri ve evcilleştirilmiş eşek kemikleri saptanmıştır.⁵²⁸

Alacahöyük'te Erken Tunç Çağı'nın başında kayda değer sayıda obsidyen buluntunun olması, Nevşehir-Niğde civarından edinilen obsidyen hammaddesinin işlenmesi ile önemli bir ticari kaynak yaratıldığını düşündürmektedir.⁵²⁹

Metalurji Erken Tunç I'de henüz tam anlamıyla gelişmemiştir. Alishar'da az sayıda bakır, gümüş, kurşun ve kalaylı bronzdan iğneler, bızlar ve boncuklar ele geçmiştir.⁵³⁰ Çadır Höyük Erken Tunç I yerleşiminde de yalnızca bakır bilezik ve parçaları bulunmuştur.⁵³¹ Düşük oranda arsenik içeren bakır buluntular da bulunmuştur. Erken Tunç I'de metalurjik faaliyetlerin, Erken Tunç'un ilerleyen evrelerine kıyasla sınırlı düzeyde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁵³²

Erken Tunç Çağı II'den başlayarak metal buluntuların sayısı ve çeşidi artar. Özellikle Orta Anadolu'nun kuzeyindeki bu artışta bölgede bulunan maden

---

⁵²⁶ Salzman 1992, *Alaca Höyük: A reassessment of the Excavation and Sequence of the Early Bronze Age. Settlement*, Doktora Tezi, University of Pennsylvania, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, (UMI number: 9227671), s. 278; Chernoff ve Harnischfeger 1996, "Preliminary Report on Botanical Remains from Çadır Höyük (1994 Season)", *Anatolica* 22, s. 159-179; Fairbairn 2002, "Archaeobotany at Kaman-Kalehöyük 2001", *Kaman-Kalehöyük* 11, s. 201-212.

⁵²⁷ Salzman 1992, s. 278; Arbuckle 2009, s. 179-224.

⁵²⁸ Age., s. 198.

⁵²⁹ Salzman 1992, s. 281.

⁵³⁰ Yakar 1984, "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age. Anatolia", *Anatolian Studies* XXXIV, s. 59-89.

⁵³¹ Steadman et al 2008, s. 75.

⁵³² Yakar 1984, s. 65.

kaynakları⁵³³ önemli rol oynamış olmalıdır. Bölgenin kuzeyinde Alishar, Alacahöyük, Kalinkaya, Horoztepe, Mahmatlar ve Resuloğlu gibi yerleşimlerde ve mezarlıklarda kalaylı ve arsenikli bronzdan silahlar, semboller, süs eşyaları gibi çok çeşitli buluntular saptanmıştır.⁵³⁴ Dayanıklı bronz elde etmek için gerekli olan kalay madeninin Anadolu'daki varlığı konusu üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır.⁵³⁵ Kaptan, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da saptanmış olan yataklardan yerel üretime yetecek kadar kalay elde edilmiş olduğunu, ancak bu yataklardaki cevherlerin tükendiği için günümüzde bulunmadığını belirtmektedir.⁵³⁶ Bölgenin güneyinde Göltepe yerleşimindeki atölyelerde, Kestel maden ocağından sağlanan kalayla bronz aletler üretilmiştir.⁵³⁷ Bronzun dışında karmaşık tekniklerle üretilmiş olan altın, gümüş, elektrik, kurşun buluntular da bölgede metalurjinin eriştiği seviyeye işaret etmektedir. Özellikle Çorum-Amasya-Tokat bölgesi Anadolu metalurjisi için önemli bir merkez olarak değerlendirilmektedir.⁵³⁸ Bu dönemde Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile kurulan ticari ilişkiler, Anadolu metal buluntu repertuarına, özellikle silahlar açısından, yeni öğelerin girmesine neden olmuştur.⁵³⁹

Özellikle Erken Tunç II'den itibaren bölgede ticaretin ekonomik bir etkinlik olarak önemini artırdığı gözlenmektedir. Erken Tunç II'nin ikinci yarısı ve Erken Tunç III boyunca yerleşimler ticari merkezlere dönüşmeye başlamıştır. Bu gelişmede

---

⁵³³ Yakar 1985, s. 393; Yıldırım ve Ekiz 2006, "2004 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazısı", 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 57-64.

⁵³⁴ Alacahöyük, Horoztepe, Kayapınar ve Resuloğlu'nda yüksek kaliteli buluntular ele geçirilmiştir: Yakar 1985, s. 398; Yıldırım ve Zimmerman 2006, "News from the Hatti Heartland - The Early Bronze Age. Necropoleis of Kalinkaya, Resuloğlu, and Anatolian Metalworking Advances in the late 3rd Millennium BC", *Antiquity* 80.

⁵³⁵ Muhly 1993, "Early Bronze Age. Tin and the Taurus", *American Journal of Archaeology* 97/2, s. 239-253; Yener 2000, *The Domestication of Metal*, s. 70-109.

⁵³⁶ Kaptan 1980-81, "Türkiye Madencilik Tarihinde Kalayın Önemi ve Kökeni", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi* 95-96, s. 164-173.

⁵³⁷ Friedman 2000, *Technological Style in Early Bronze Age. Anatolia: The Interrelationship Between Ceramic and Metal Production at Göltepe*, Doktora tezi, University of Chicago, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır. UMI number: 9965045.

⁵³⁸ Özgüç 1978, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 32.

⁵³⁹ Age., s. 34.

bölgenin özellikle Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile olan ilişkileri rol oynamış gözükmektedir. Bölgenin başta maden olmak üzere zengin kaynakları ve metalurjinin giderek gelişmesi, bu kaynaklardan yoksun olan Mezopotamyalı tüccarların Orta Anadolu ile sıkı bağlar kurmasına yol açmıştır.⁵⁴⁰ Akkadlı krallar Sargon ve Naramsin'le ilişkili yazılı metinler, Mezopotamyalı tüccarların Orta Anadolu ile olan ilişkilerinden söz etmektedir.⁵⁴¹ Bu ticaret ağı kuzeyde Karadeniz ve Kafkaslara⁵⁴², batıda Ege sahillerine kadar ulaşmıştır. Orta Anadolu'nun batı ve güney bölgelerle olan ticari ilişkilerini gösteren çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Ayrıca bunlar arasında bir kısmı ithal, bir kısmı ise Anadolu zanaatkarların yaptığı Suriye şişeleri, Tarsus'tan bilinen maşrapalar, Batı Anadolu'dan bilinen depas ve tankardlar, Mezopotamya'da uygulanan tekniklerle yapılmış altın, gümüş, elektrüm süs eşyaları, yarı değerli karnelian, lapis lazuli boncuklar bulunmaktadır.⁵⁴³ Bölgedeki büyük merkezlerin beyleri tarafından yönlendirilen bu ticari etkinlikler için, beylerin gözetimindeki yerel atölyelerde metal başta olmak üzere çeşitli mallar üretilmiştir. Yerel zanaatkarlar, güneyden gelen tüccarlardan gördükleri yeni eşyalardan etkilenerek çok farklı modeller yaratmışlar, böylece Anadolu bir üslup oluşturmuşlardır.⁵⁴⁴ Bu ticaret sayesinde Anadolu beyler zenginliklerini büyük ölçüde artırmışlardır; ancak yönetilen halkın da bu zenginlikten faydalandığı, üretilen mallara kolayca ulaşabildiği, mezarlarında bulunan daha kalitesiz ama benzer buluntulardan anlaşılmaktadır.⁵⁴⁵

---

⁵⁴⁰ Erken Tunç Çağ'da Orta Anadolu'nun bu gruplarla ilişkileri için bkz: Özgüç 1986; Mellink 1986a; Kontani 1995. Batı Anadolu'yu da kapsayan bu ticari ilişkilerle ilgili olarak bkz. Efe 2004; Şahoğlu 2005. Ayrıca aşağıda Batı ve İçbatı Anadolu başlıkları.

⁵⁴¹ Westenholz 1987; Mieroop 2000.

⁵⁴² Zimmermann 2007, "Anatolia as a Bridge from North to South? Recent Research in the Hatti Heartland", *Anatolian Studies* 57, s. 65-75.

⁵⁴³ Özgüç 1986; Kontani 1995; Yıldırım ve Ekiz 2006.

⁵⁴⁴ Özgüç 1963, s. 32.

⁵⁴⁵ Özgüç 1978, s. 35.

Bölgenin çanak-çömlek grupları arasında özellikle Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde (Çorum-Amasya-Tokat-Sivas'ın bir kısmı) el yapımı, kırmızı, kahverengi ya da siyah renkte koyu astarlı, açık ve beyaz insize bezemeli mallar yaygındır.⁵⁴⁶ Erken Tunç II'den başlayarak bölgede görülen ve *intermediate* mal grubu olarak adlandırılan çanak-çömlek grubu ise daha çok Kızılırmak yayı içinde Kültepe, Acmhöyük gibi güneydeki merkezlerde yaygındır.⁵⁴⁷ Bir diğer mal grubu ise devetüyü tonlarda astarlı, kahverengi tonları ile yapılmış geometrik bezemeli Kapadokya boyalıları olarak da adlandırılan Alişar III mallarıdır.⁵⁴⁸ Bu dönemde ilk kez ortaya çıkan çark yapımı keramiklerin bölgeye Çukurova ya da Kuzey Suriye üzerinden geldiği düşünülmektedir.⁵⁴⁹ Tankard, depas ve kırmızı haç motifli çanak-çömleklerin ortaya çıkışı da Batı Anadolu ile olan ilişkilere işaret etmektedir.⁵⁵⁰

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin kazıları genelde sınırlı alanlarda yürütülmüştür. Bu nedenle ortak özellikler belirlemek özellikle Erken Tunç Çağı I için mümkün değildir. Bölgede Erken Tunç Çağı I mimarisi Çadır Höyük'le temsil edilmektedir. Çadır Höyük'te bu döneme tarihlenen tabakada mimari açıdan önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu döneme ait yerleşim, höyüğün güney kesiminde açığa çıkarılmıştır. Bir önceki Geçiş evresine göre daha küçük boyutta gelişigüzel inşa edilen evler düzensiz bir plan göstermektedir. Evlerin dışında yerleşimdeki daha büyük yapılar da değişmiştir. Geçiş evresinde daraltılan giriş kapısı bu tabakada

---

⁵⁴⁶ Özgüç 1963, s. 31.

⁵⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öktü 1973, *Die Intermediate Keramik in Kleinasien*.

⁵⁴⁸ Yakar 1985, s. 176.

⁵⁴⁹ Özgüç 1963, s. 33.

⁵⁵⁰ Age., s. 35.

bloke edilmiştir.⁵⁵¹ Erken Tunç Çağı I sâkinleri, Geç Kalkolitik ve Geçiş evresi sâkinlerine kıyasla yoksullaşmışlar ve kamu yapılarını da kullanım dışı bırakmışlardır.⁵⁵² Yerleşimde mimarideki değişikliklerin yanı sıra yeni ve basit bir keramik çeşidinin de ortaya çıkmasının nedenleri henüz anlaşılamamıştır. Bu durum, bir göç dalgası ile gelen yeni grupların varlığından ziyade, yaşamları bir şekilde kesintiye uğrayan yerleşim sâkinlerinin, koşullarının elverdiğince yeniden inşa ettikleri evlerinde yaşamlarını yoksul bir biçimde sürdürdükleri biçiminde açıklanmaktadır.⁵⁵³ Bölgede istikrarlı bir ekonomik yaşamı olan bir topluluğu kesintiye uğratabilecek etmenler net olarak belirlenememiştir. Çadır Höyük'te keramikte görülen küçük ancak dikkate değer değişiklikler ticaret ağlarında bu dönemde bir kopma yaşandığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁵⁵⁴

Erken Tunç Çağı II'den başlayarak malzeme kültüründe görülen gelişimler mimaride de fark edilmektedir. Erken Tunç Çağı II'de bölgenin nispeten iyi bilinen yerleşimlerden Alişar'da dikkate değer değişiklikler olmuştur. Bu dönemde yukarı yerleşim olarak nitelenebilecek höyüğün yanı sıra teras kesiminde de yerleşilmiştir. Her iki kesim de savunma duvarı ile çevrelenmiştir. Evler bir önceki evredekinden daha büyük boyutludur. Ancak plan ve boyutu ile öne çıkan bir yapı olup olmadığı bilinmemektedir.⁵⁵⁵ Erken Tunç II ve III'e tarihlenen Alacahöyük'te evler büyük avlular etrafında iki ya da üç odalı birimler şeklinde düzenlenmiştir. Erken Tunç II ve III'e tarihlenen Alacahöyük'te evler büyük avlular etrafında iki ya da üç odalı birimler şeklinde düzenlenmiştir. Yerleşimde açığa çıkarılan ve zengin buluntuları ile dikkat çeken "Krali Mezarlar" türünde başka mezarlar Horoztepe, Mahmatlar gibi

---

⁵⁵¹ Steadman et al 2008, s. 73-74.

⁵⁵² Age., s. 75.

⁵⁵³ Age., s. 75.

⁵⁵⁴ Age., s. 75.

⁵⁵⁵ von der Osten 1937.

yerleşimlerden de bilinmektedir.⁵⁵⁶ Bölgenin Kültepe, Acemhöyük gibi diğer önemli yerleşmelerinde evlerin düzenlenmesinde standart bir biçim olup olmadığı bilinmemektedir.⁵⁵⁷ Kültepe’de Erken Tunç Çağı III tabakasında zengin buluntuları olan farklı tipte mezar yapılarının yanı sıra anıtsal bir mimari kompleks açığa çıkarılmıştır. Özgüç, işlevi net olarak anlaşılamayan bu kompleksin Mezopotamya etkileri taşıyor olabileceğini belirtmektedir.⁵⁵⁸

Orta Anadolu’da Erken Tunç II’de başlayıp Erken Tunç III’te artarak devam eden hızlı zenginleşme sonucunda kent tipi yerleşimlerde yaşayan ve Orta Anadolu’nun yerli halkı Hattiler olarak değerlendirilen bir seçkinler grubu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Orta Anadolu’da, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda olduğu gibi, etrafındaki daha küçük yerleşimlerin bağlı olduğu büyük beyliklerden oluşan bir sosyopolitik yapı olduğu düşünülmektedir.⁵⁵⁹ Alişar, Kültepe, Alacahöyük yerleşimleri bu tür büyük merkezleri oluşturmaktadır.⁵⁶⁰ Yukarıda belirtilen Mezopotamya metinleri de bu fikrin doğruluğuna işaret etmektedir.

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Orta Anadolu’da Erken Tunç Çağ’da özellikle metal silah sayısı ve çeşidinde olağanüstü bir artış görülür. Yukarıda da belirtildiği gibi Mezopotamya ile olan ticari ilişkiler ve yerel ustaların kendi yorumlarını katarak oluşturdukları modeller bu durumu açıklamaktadır. Bu silahlar arasında uzun bir geçmişe sahip olan yassı

---

⁵⁵⁶ Özgüç 1963, s. 32.

⁵⁵⁷ Yakar 1985, s. 181.

⁵⁵⁸ Özgüç 1986, s. 34.

⁵⁵⁹ Özgüç 1963, s. 33.

⁵⁶⁰ Salzmänn 1992, s. 277.

baltalar⁵⁶¹, Mezopotamya etkisi ile ortaya çıktığı düşünülen sap delikli baltalar⁵⁶², bakır, gümüş, altın kaplama gibi farklı metal türlerinden örnekleri olan hançerler⁵⁶³ bulunmaktadır. Daha çok mezar hediyesi olarak rastlanan topuz ve asa başları ise, biçimleri ve hafif olmaları nedeniyle silah değil ritüel amaçlı kullanılmış olmalıdırlar.⁵⁶⁴

Bölgede çatışma sonucu yara almış iskelet kalıntıları şimdilik bilinmemektedir.

Erken Tunç Çağı'nın sonlarına doğru birçok yerleşimde görülen yangınlar, bölgenin içinde bulunduğu kaotik ortama işaret etmektedir. Alacahöyük 7., 6. ve 5. tabakalarda yangınlar saptanmıştır. Özellikle Erken Tunç Çağı'nın sonlarına tekabül eden 5. tabakadaki yangın yak. 1 m'lik kalıntı bırakmıştır.⁵⁶⁵ Erken Tunç Çağı'nın sonlarına tarihlenen Ahlatlıbel yerleşiminin terk edilmeden önce birçok yangına ve istilaya uğradığına dair izler olduğu bildirilmişse de bunlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.⁵⁶⁶

Yine bu dönemde Kayseri civarında da çok sayıda yerleşimin yangınla tahrip edilmiş olduğu saptanmıştır.⁵⁶⁷ Bu yangınlar ve yerleşimlerin tahribatı, kimi araştırmacılarca bölgeye gelen Hint-Avrupalı gruplara bağlanmışsa da, bu grupların nüfusunun az olması ve yerel Hattili beylerin gelişkin metal silahlarının varlığı gibi nedenlerle bu varsayım çürütülmüştür.⁵⁶⁸ Nitekim, Alacahöyük krali mezarını da bu

---

⁵⁶¹ Koşay 1951, *Alaca Höyük 1937-1939. Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*, s. 65; Özgüç 1978, s. 33.

⁵⁶² Özgüç 1978, s. 34; Alacahöyük için bkz. Koşay 1951, Lev. 166/1; Ahlatlıbel için bkz. Koşay 1934, s. 95.

⁵⁶³ Ahlatlıbel'de bakır (Koşay 1934), Alacahöyük'te gümüş ve altın kaplama saplı (Koşay 1951, Lev. s. 71 ve 72) örnekleri bulunmuştur. Ayrıca bkz. Özgüç 1978, s. 32.

⁵⁶⁴ Zimmermann 2007, s. 66.

⁵⁶⁵ Salzmann 1992, s. 70.

⁵⁶⁶ Age., s. 9.

⁵⁶⁷ Özgüç 1963, s. 25.

⁵⁶⁸ Age., s. 25.

gelen gruplarla ilişkilendirilmek isteyen görüşün çok kuvvetli dayanaklarının olmadığı anlaşılmaktadır. Alacahöyük tabakalarını bütünsel olarak inceleyen Salzman, yerleşimde Erken Tunç Çağı boyunca kültürel bir devamlılık olduğunu saptamıştır. Sözü edilen tahribatların ardından yerleşimin malzeme kültüründe çok küçük değişiklikler olmuştur. Alacahöyük'te Erken Tunç Çağı'nın sonlarında özellikle güney ve batı kesimlerle olan ilişkilerin artması, Orta Anadolu'nun genelinde görülen bir durumdur. Bölgede Erken Tunç II'den başlayarak artan silah endüstrisinin ve savunma sistemlerinin varlığı Özgüç'ün de vurguladığı gibi yerel beylikler arasındaki çıkar çatışmaları ve güneyden gelen gruplarla ilintili olmalıdır.⁵⁶⁹

Yazılı metinler de, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'dan gelen tüccarların, ilişkilerini her zaman barış içinde yürütemediklerini ispatlamaktadır. Akadlı Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'ya yaptıkları seferlerden söz eden bu metinler, dönemin sosyal yapısının itici güçlerinden birinin savaş olduğunu göstermektedir. Akad kralı Sargon'un Anadolu'daki Puruşanda yerleşimine düzenlediği sefer hakkındaki metin, bölgede savaşın nedenleri ve uygulanışı hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. "Savaş Kralı" ya da Hitit metinlerinde geçen adı ile *šar tamhari* adı verilen metne göre⁵⁷⁰, Puruşanda'nın yöneticisi Nur-Daggal'ın baskılarından bunalan tüccarlar Sargon'dan yardım ister. Sargon, ani bir baskınla Nur-Daggal'ı teslim alarak, kendi buyruğu altına sokar. Metinde kentin zapt edilmesinin anlatıldığı satırlarda kent kapısının genişletildiği ve kenti çevreleyen duvarların en üstünde bir gedik açıldığı belirtilmektedir.⁵⁷¹ Naramsin'e ait metinlerden "Gula-an ve

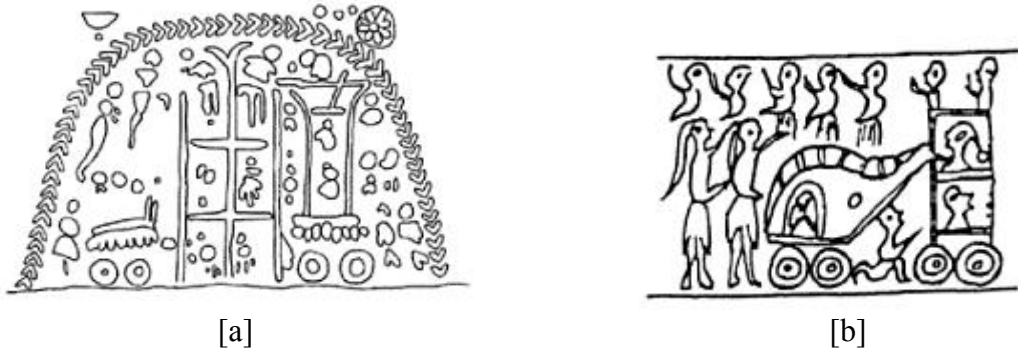
---

⁵⁶⁹ Age., s. 26.

⁵⁷⁰ Westenholz 1997, 102-139.

⁵⁷¹ Age., s. 123-125.

Naramsin'e karşı Onyeddi Kral" adını taşıyan metin⁵⁷² ise Kaniş'in de aralarında bulunduğu 17 yerleşimin Naramsin'e karşı ayaklanmasından söz etmektedir. Bu yerleşimlerin yerleri tam olarak belirlenemese de büyük kısmının Anadolu topraklarında olduğu düşünülmektedir.⁵⁷³ Böylece bu dönemde yalnızca Orta Anadolu'nun değil, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun da benzer bir sosyal yapıya ve ortama sahip olduğu yazılı metinlerle de doğrulanmaktadır. Mezopotamya'da bu dönemde düzenli orduların kurulduğu, yerleşimlerin kuşatılarak kolayca ele geçirilmesi için kuşatma kulesi, koçbaşı gibi araçların geliştirildiği yalnız yazılı metinlerden değil, tasvirli sanat eserlerinden de bilinmektedir.⁵⁷⁴

Fig. 19: a) Mezopotamya kuşatma kulesi (*dimtum*) (Brüksel Royal Museums of Art and History'de bulunan M.Ö. III. binin ikinci yarısına ait silindir mühür, Hamblin 2006, fig. 5f).

b) Akad kuşatma kulesi ve koçbaşı, (Suriye Tell Beydar'dan silindir mühür, Hamblin 2006, fig. 5g).

Çadır Höyük'te Geç Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağ'a geçiş ve Erken Tunç I tabakalarında açığa çıkarılan savunma sistemleri bölgede en erken savunma mimarisi örneklerini oluşturmaktadır. Bu iki dönemde savunma sistemi biçim değiştirerek

⁵⁷² Age., . 246-257.

⁵⁷³ Mieroop 2000, s. 140.

⁵⁷⁴ Hamblin 2006, s. 35-71.

daha özensiz bir görünüm almıştır. Geçiş tabakasında giriş kapısı daraltılırken, Erken Tunç I tabakasında tamamen iptal edilmiştir. Savunma duvarlarının işlevinin devam edip etmediği ise belirlenememiştir. Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde bu döneme dair gelişmeler konusunda bilgiler kısıtlı olduğundan bu değişimin nedenleri hakkında varsayımda bulunmak zordur. Ancak, Çadır Höyük özelinde yerleşimin Geç Kalkolitik Çağ'daki zenginliğini yitirdiği malzeme kültüründeki değişiklikler dolayısıyla da söylenebilmektedir. Bu yoksullaşma sonucunda yerleşimde savunma sisteminin devamını sağlayacak bir toplumsal örgütlenmenin de yitirildiği söylenebilir.

Erken Tunç II ile birlikte bölgede görülen zenginlikle birlikte Alishar, Maltepe ve büyük olasılıkla Göltepe yerleşimlerinde aşağı ve yukarı yerleşim şeklinde bir ayrışmaya gidildiği gözlenmektedir. Ahlatlıbel yerleşiminde bir aşağı yerleşim olup olmadığı bilinmese de, Koşay, yerleşimdeki yapıların büyüklük ve sağlamlığına, bulunan eserlerin zenginliğine ve silah buluntularına dayanarak burada maiyeti ile birlikte bir beyin yaşadığını önermiştir. Yerleşimin terk edilmesi konusunda ise dışarıdan gelen ani bir saldırı, kullandıkları suyun azalması gibi bir çevresel felaket, ya da etraftaki daha büyük bir merkezin çekimi gibi farklı önerilerde bulunmuştur.⁵⁷⁵

4- AKDENİZ BÖLGESİ

Bölgenin batı kesiminde Karataş ve Bademağacı, daha doğuda ise Tarsus-Gözlükule ve Kinet Höyük yerleşimlerinde savunma mimarisine ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır.

---

⁵⁷⁵ Koşay 1934, s. 8.

i) Ekonomi

Bölge yerleşimlerinde bitki ve hayvan kalıntıları üzerine yapılmış araştırma çok sınırlıdır. Ancak, özellikle batıda Karataş ve Bademağacı yerleşmelerinde ekonominin temelini tarım ve hayvancılığın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bitki kalıntıları arasında çok az oranda buğday ve arpa kalıntılarına rastlanmıştır. Bunların dışında, öğütme ve ezme araçları, depolama kapları ve ocak/fırınların varlığı tahıl ürünlerinin besin ekonomisindeki yerini göstermektedir.⁵⁷⁶ Karataş'ın hayvan kalıntıları üzerinde yapılan inceleme⁵⁷⁷, sığır, koyun, keçi ve domuzun evcilleştirildiğini göstermektedir. Et kaynağı olarak en fazla sığır ve ardından domuz, koyun ile keçinin kullanıldığı anlaşılmıştır. Sığır kemikleri arasında ergin sığırların kemiklerinin büyük oranda olması, sığırın süt elde etmenin yanı sıra koşum hayvanı olarak da kullanıldığına işaret etmektedir. Kızıl geyik başta olmak üzere çeşitli hayvanlar avlanmışsa da, avcılığın çok önemli bir yeri olmadığı sonucuna varılmıştır.⁵⁷⁸

Metal buluntuların sayısı oldukça azdır. Karataş'ta yerleşimin erken tabakaları olan I-III tabakalarında yalnızca bakır bir saç halkası bulunmuşken, daha geç IV-VI tabakalarında bakır, bronz ve gümüş iğneler, bızlar, bilezikler, birkaç silah ve altın tıkaçlar bulunmuştur.⁵⁷⁹ Bademağacı'nda az sayıda metal buluntu arasında bakır ve bronz iğneler, bakır bilezik, az sayıda silah, iki mühür ve altın bir tıkaç sayılabilir.⁵⁸⁰

---

⁵⁷⁶ Warner 1994, s. 179; Yakar 1998b, s. 815.

⁵⁷⁷ Hesse ve Perkins 1974, "Faunal Remains from Karataş-Semayük in Southwest Anatolia: An Interim Report", *Journal of Field Archaeology* 1, s. 149-160.

⁵⁷⁸ Age., s. 160.

⁵⁷⁹ Warner 1994, s. 180, 207; Mellink 1968, fig. 16.

⁵⁸⁰ Duru 2008, s. 176-177.

Dokumaya ilişkin kanıtlar olan tezgah ağırlıkları ve ağırşakların Karataş'ta ancak Erken Tunç II'den başlayarak kendini göstermesi⁵⁸¹ dokumacılığın geç geliştiğine işaret etmektedir. Bademağacı'nda bu tür buluntuların Erken Tunç tabakalarında varlığı bildirilmemiştir. Bulunan tezgah ağırlıklarının Orta Tunç tabakalarına ait olması, dokumacılığın da o dönemden başlayarak geliştiği şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁸²

Akdeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde Tarsus-Gözlükule yerleşiminde Erken Tunç I döneminde tarım ve hayvancılık temelli bir ekonomik yaşam sürdürülmüş olduğu bulunan havan, havan elleri ve diğer öğütme aletlerinin varlığının yanı sıra evcil hayvanların kemiklerinden yapılan aletlerin yoğun olmasından anlaşılmaktadır.⁵⁸³ Bunların yanı sıra dokuma, yontmataş alet yapımı gibi etkinlikler de yürütülmüştür. Erken Tunç II'den başlayarak yerleşimde metal buluntu sayısının önemli oranda arttığı dikkat çekmektedir.⁵⁸⁴ Buluntular arasında bronz, kurşun ve altın gibi madenlerden yapılmış süs eşyaları, araçlar, silahlar bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Bulunan kalıplar buluntuların yapımının yerleşimde gerçekleştirildiğini göstermektedir.⁵⁸⁶ Tarsus-Gözlükule'de Erken Tunç Çağı'nın başında Konya-Niğde bölgesi ve Suriye-Mezopotamya ile daha çok evsel düzeyde ilişkiler sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Erken Tunç II dönemi ile birlikte ise Batı, Orta, Doğu Anadolu, Kıbrıs, Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile ticari ilişkilerin geliştiği gözlenmiştir.⁵⁸⁷ Bu ticari ilişkilerle birlikte görülen zenginlik, özellikle Torosların gerisindeki maden yataklarının bolluğu ve Anadolu'nun iç kesimlerinde gelişen metalurjik gelişmelere

---

⁵⁸¹ Warner 1994, tab. 7.

⁵⁸² Duru 2008, s. 179, res. 360.

⁵⁸³ Goldman 1956, s. 275, 307.

⁵⁸⁴ Mellink 1993.

⁵⁸⁵ Goldman 1956, s. 281-303.

⁵⁸⁶ Age., s. 304-306.

⁵⁸⁷ Mellink 1989.

bağlanmaktadır.⁵⁸⁸ Erken Tunç III döneminde yerleşimde mühürcülüğün ve depolanmış malların tespit edilmesi ticaretin düzeyinin daha da geliştiğine işaret etmektedir.⁵⁸⁹

Akdeniz Bölgesi'nin batı kesiminde Erken Tunç I'de görülen çanak-çömlek Batı Anadolu Bölgesi'nin siyah açkılı mal grubuna dahildir. Beyaz insize bezemeli olabilen keramiklerde kısa boyunlu küçük çömlekler, testiler, askoslar, üç ayaklı kaplar gibi formlar yaygındır.⁵⁹⁰ Erken Tunç II'den sonra ise kırmızı açkılı mal grubu hâkim olur. Açkılı olan bu keramik grubunda tek kulplu, gaga ağızlı testicikler, üç kulplu çömlekler, tankardlar yaygın olan formlardır.⁵⁹¹ Karataş'ta beyaz bezeme uygulanmış örneklere rastlanırken, Bademağacı'nda yalnızca monokrom mallar görülür.⁵⁹²

Bölgenin doğu kesiminde Tarsus-Gözlükule'de Erken Tunç I'de ilk kez ortaya çıkan kırmızı taşçık katkılı mal grubu çanak-çömleklerin üçte birlik kısmını oluşturur. Kaynağının Niğde-Konya olduğu düşünülen bu grup içinde yalın malların yanı sıra kırmızımsı zemin üzerine mat kırmızı ve beyaz boyalı olan mallar da bulunmaktadır. Formlar arasında gaga ağızlı testiler, içbükey dipli kaplar, fincanlar yaygındır. Erken Tunç I tabakalarında Suriye-Mezopotamya geleneğinin göstergesi saman yüzlü mallar Geç Kalkolitik'te olduğu gibi devam etmektedir.⁵⁹³ Erken Tunç II'de kırmızı taşçık katkılı mallar devam etmektedir, ancak formlarda kimi değişiklikler belirir. Açık renk hamurlu, açkılı, çark yapımı ve iyi pişmiş bir mal grubu bu dönemin belirleyici ögesidir. Ayrıca Fırat civarındaki yerleşimlerle olan

---

⁵⁸⁸ Mellink 1993, s. 506.

⁵⁸⁹ Age., s. 506.

⁵⁹⁰ Mellink 1968; Yakar 1985, s. 123, 124.

⁵⁹¹ Mellink 1966, s. 259; Yakar 1985, s. 124.

⁵⁹² Duru 2008, s.164.

⁵⁹³ Mellink 1989, s. 320. Tarsus Erken Tunç I çanak-çömlekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Goldman 1956, s. 93-103.

bağı gösteren metalik mallar ve Kıbrıs orijinli çeşitli kaplar da bu dönem çanak-çömlekleri arasında bulunur.⁵⁹⁴ Erken Tunç III'te ise keskin bir değişim ortaya çıkar. Saman yüzlü mallar tamamen ortadan kalkarken, Batı Anadolu'da iyi bilinen depaslar, tankardlar, çark yapımı kâseler, üç ayaklı kâseler gibi formları olan kırmızı astarlı mal grubu kendini gösterir.⁵⁹⁵ Bu dönemde ayrıca Orta Anadolu ve Suriye kökenli çeşitli çanak-çömlekler de saptanmıştır.⁵⁹⁶

Kinet Höyük'te ise Amuq H evresinin tipik malları yalın basit mallar (Plain Simple Ware) ve *Brittle Orange* mallarının yanı sıra Batı Anadolu'nun kırmızı astarlı açkılı kâselerini içeren bir grup da bulunmaktadır.⁵⁹⁷

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Karataş'ta höyüğün tepesinde kerpiçten büyük dikdörtgen bir merkezi kompleks ve etrafında 3 m genişliğinde bir avlu yer almaktadır. Daha aşağı kesimde bir palisadla çevrelenen alanda saptanan dairesel kulübeler, megaron planlı yapılar, ayrıca mezar yapıları yerleşimin en başından itibaren merkezi kompleks etrafında yapılaşma olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁸ Bu mezar yapılarından biri içindeki hediyelerin diğerlerinden çok daha zengin olması, merkezi komplekste yaşayan seçkin gruba ait olabileceğini düşündürmektedir.⁵⁹⁹ Mezar hediyelerinin farkı dışında, merkezi kompleksin etrafının sağlam bir savunma sistemi ile çevrenmesi, inşa teknikleri ve malzemesinin, aşağı yerleşimdekinden daha dayanıklı olması da, sosyal tabakalaşmanın işaretleridir. Yerleşimde uzmanlaşmış zanaatkarların ve

⁵⁹⁴ Mellink 1989, s. 321-323. Tarsus Erken Tunç II çanak-çömlekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Goldman 1956, s. 104-130.

⁵⁹⁵ Goldman 1956, s. 131.

⁵⁹⁶ Mellink 1989, s. 326-327. Tarsus Erken Tunç III çanak-çömlekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Goldman 1956, s. 131-163.

⁵⁹⁷ Gates 2008, s. 285.

⁵⁹⁸ Warner 1994, s. 170.

⁵⁹⁹ Age., s. 171.

atölyelerin varlığını gösteren bulgular yoktur.⁶⁰⁰ Merkezi kompleks büyük depolama kapasitesi nedeniyle, bir dağıtım merkezi olarak kullanılmış olabileceği önerilmiştir. Bu kompleks de, kendilerini topluluğun geri kalanından ayıran ve bu dağıtımı üstlenen bir seçkinler grubu olarak yorumlanmaktadır.⁶⁰¹

Bademağacı höyüğünde Neolitik tabakaların ardından Erken Tunç II'den itibaren yerleşme tekrar başlamıştır. Etrafı savunma sistemi ile çevrili olan yerleşimde Anadolu Yerleşim Şeması'na uygun bir model uygulanmıştır. Merkezde yer alan çok odalı kompleks yönetici grubun oturduğu ikametgâh ve kamu binası olarak nitelenmiştir.⁶⁰² Ancak kazılarda henüz toplumsal tabakalaşmayı gösteren buluntuların ve bir aşağı yerleşimin tespit edilmemesi nedeniyle, Bademağacı yerleşiminin sosyal yapısı hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Akdeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde Tarsus yerleşiminin Erken Tunç I tabakaları çok sınırlı bir alanda, höyüğün kenarında açığa çıkarılmıştır. Buna karşın savunma mimarisi ile çevrili anıtsal görünümlü yapılar olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰³ Erken Tunç II döneminde sokaklar etrafında, planlı olarak inşa edilmiş iki odalı dikdörtgen yapılarla karakterize olan kentsel karakterli bir yerleşim görülür.⁶⁰⁴ Yerleşmenin deniz kenarındaki stratejik konumu, zengin buluntular ve mühürler, Anadolu ile Kuzey Suriye-Mezopotamya arasında bağlantıları sağlayan seçkin gruplarca idare edilen önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.⁶⁰⁵

---

⁶⁰⁰ Age., s. 180.

⁶⁰¹ Eslick 1988, s. 37.

⁶⁰² Duru 2008, s. 146.

⁶⁰³ Goldman 1956, s. 9-12, 346.

⁶⁰⁴ Age., s. 347.

⁶⁰⁵ Mellink 1993, s. 506.

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Bölgede pişmiş toprak sapantaşları⁶⁰⁶ ve çeşitli metal silahlar saptanmıştır. Metal silahlar arasında hançerler⁶⁰⁷, mızrak uçları⁶⁰⁸, bıçaklar⁶⁰⁹, baltalar⁶¹⁰ ve okuçları⁶¹¹ bulunmaktadır.

Karataş'ta yapılan incelemelerde kimi erkek iskeletlerinde saptanan ve çatışma kaynaklı olduğu düşünülen travmalar, savaşın ipuçları olarak değerlendirilmektedir.⁶¹²

Karataş ve Tarsus-Gözlükule yerleşimlerinde yangın tabakaları saptanmıştır. Karataş'ta I.⁶¹³ ve II. tabakanın sonunda⁶¹⁴ görülen yangınlar bir düşman saldırısı ile ilişkili görünmemektedir. Warner'e göre şiddet sonucu oluşmuş bir yıkım ya da yerleşimin aniden terk edilmesi gibi bir duruma işaret eden arkeolojik veriler bulunmamaktadır.⁶¹⁵ Mellink ise Karataş sâkinlerinin yerleşimlerini terk etmeye zorlandıklarını düşünmektedir. Ayrıca bölgede kimi Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin yangın izleri taşıdığını ve terk edildiklerini belirtmişse de, bunların hangi yerleşimler olduğu konusunda bilgi vermemiştir.⁶¹⁶ Mellink tarafından düşmanca eylemlere maruz kaldığı belirtilen Elmalı ovasındaki açık yerleşimlerin durumu bölgede yapılacak kazı çalışmaları ile aydınlatılabilir. Elmalı ovasının en büyük

---

⁶⁰⁶ Tarsus: bkz. Goldman 1956, s. 321.

⁶⁰⁷ Karataş: Mellink 1966, fig. 18, Mellink 1968, fig. 21, 22; Bademağacı: Duru 2008, res. 356a; Tarsus-Gözlükule: Goldman 1956, s. 292.

⁶⁰⁸ Karataş: Mellink 1966, fig. 19; Bademağacı: Duru 2008, res. 356b; Tarsus-Gözlükule: Goldman 1956, s. 292.

⁶⁰⁹ Goldman 1956, s. 288.

⁶¹⁰ Age., s. 289.

⁶¹¹ Age., s. 291.

⁶¹² Angel 1968, "Human Remains at Karataş", Mellink 1968 içinde, s. 260-263.

⁶¹³ Mellink 1966, s. 251.

⁶¹⁴ Age., s. 249.

⁶¹⁵ Warner 1994, s. 189.

⁶¹⁶ Mellink 1965, 248.

höyüklerinden biri olan Hacimusalar'daki kazı çalışmaları bu açıdan önemlidir, ancak henüz Erken Tunç tabakaları ile ilgili bilgiler sınırlı düzeydedir.⁶¹⁷

Tarsus-Gözlükule'de Erken Tunç II tabakasının ikinci evresindeki yangının nedeni belirlenememişse de, yerleşimde kültürel bir devamlılık olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹⁸ Ancak bu yangının ardından birinci savunma duvarının inşa edilmesi ve dikkatli bir planlamaya zaman ayırlamadan caddenin güneyindeki evlerin terk edilerek, savunma duvarı ile bu alan arasının sağlam bir dolgu ile doldurulması, savunma ihtiyacının ne denli yüksek olduğunu göstermektedir.⁶¹⁹ Tarsus-Gözlükule'nin Erken Tunç II'den başlayarak artan ticari ilişkileri, yerleşimin düşman saldırılarına hedef olmasında başat rol oynamış olmalıdır. Bu dönemde Akadlı kralların Anadolu üzerine yaptıkları seferler hakkındaki yazılı belgelerden yukarıda söz edilmişti. Bu yazılı belgelerin yanı sıra, Irak Müzesi'nde bulunan bir stel üzerindeki tasvirler⁶²⁰, özellikle Tarsus-Gözlükule'nin içinde bulunduğu kıyı kesimlerine Akadlılarca yapılan seferin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Stelin üst bölümünde birbirlerine boyunlarından bağlanmış, çıplak esirler betimlenmiştir. Alt bölümde ise miğferli, silahlı ve uzun giysili çeşitli savaş ganimetlerini taşıyan kişiler yer almaktadır. Mellink, taşınan bu ganimet eşyaları arasındaki kabın Tarsus-Gözlükule'de görülen depas formunda olmasından yola çıkarak, bu stelin Akadlılarca bölgeye düzenlenen bir seferi yansıttığını belirtmiştir.⁶²¹

Bölgede, Bademağacı ve Karataş gibi nispeten birbirine yakın yerleşimlerde bile savunma mimarisinde benzerlik olmadığı görülmektedir. Karataş'ta hem

---

⁶¹⁷ <http://cat.une.edu.au/page./hacimusalar>.

⁶¹⁸ Goldman 1956, s. 20.

⁶¹⁹ Age., s. 20.

⁶²⁰ Mellink 1963, lev. XXVIII, XXIX.

⁶²¹ Age..

merkezi kompleks hem de onu çevreleyen savunma sistemi kerpiç ve taş malzeme ile inşa edilmişken, aşağı kesimdeki sıradan konutlar ve onları çevreleyen savunma sistemi daha dayanıksız olan dal-örgü tekniği ile inşa edilmiştir. Bu durum, merkez komplekste yaşayanların üstün konumunu gösterdiği gibi, aşağı kesimde yaşayanların yarı-göçebe karakterine de işaret ediyor olabilir.⁶²² Bademağacı yerleşiminin Anadolu Yerleşim Şeması'na uygun dairesel formu, yerleşimin içe kapalı, büyümeye olanak tanımayan bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bademağacı yerleşmesini çevreleyen taş yamaç döşemesinin eğiminin kimi yerde 0°'ye kadar düşmesi, savunma amacı taşıyıp taşımadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır.⁶²³ Savunma amacı ile inşa edilmiş olabileceği düşünülen duvarın kalınlığının ortalama 1 m olması da, Bademağacı yerleşimindeki olası savunma sisteminin çok sağlam bir yapıda olmadığına işaret etmektedir.

5- İÇBATI ANADOLU BÖLGESİ

Bölgenin kuzeyinde Eskişehir civarında Demircihöyük, Keçiçayırı ve Küllüoba, Afyon civarında Kaklık Mevkii ve Karaoğlan Mevkii, daha güneyde Denizli'de Beycesultan yerleşmelerinde savunma mimarisi saptanmıştır.

i) Ekonomi

Erken Tunç Çağı boyunca ekonomik yapı açısından Batı Anadolu'da gözlenen değişiklikler İçbatı Anadolu'da da gözlenmiştir.

Arkeobotanik incelemelere göre Demircihöyük'te evcilleştirilmiş tahıllardan buğday ve arpa, baklagillerden mercimek, nohut ve karaburçak yetiştirilmiştir.

---

⁶²² Yakar 1998b.

⁶²³ Duru 2008, res. 311. Bu taş yamaç döşemesinin, kış aylarındaki olası su taşkınlarını önlemek amacıyla yönelik olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca fındık, kiraz, böğürtlen gibi meyvelerin yabanıl olarak tüketilmiş olabileceği saptanmıştır. Yerleşimin sâkinleri etraftaki verimli arazilerde tarımsal faaliyetler yürütmüşlerdir.⁶²⁴ Demircihöyük'te Erken Tunç Çağı I ve II boyunca gıdalar, evlerin girişinin önüne veya arka odalarında tabanlara açılan çukurlara depolanmıştır.⁶²⁵ Gıdalar Kaklık Mevkii'nde de benzer şekilde depolanmıştır.⁶²⁶

Demircihöyük'te keçi ve koyun en yaygın evcilleştirilmiş hayvan grubunu oluşturmaktadır. Yerleşimin tüm evrelerinde sığırın varlığı saptanmıştır.⁶²⁷ Koyun kemiklerinin yaşının büyüklüğü dolayısıyla bunların yün elde etmek için yetiştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Sığırların boynuzlarındaki aşınmalar ise koşum hayvanı olarak kullanıldıklarına işaret etmektedir.⁶²⁸ Avcılığın geçim ekonomisindeki rolünün çok az olduğu, Demircihöyük ve Küllüoba'da ele geçen az sayıdaki yabanıl hayvan kemiklerinden anlaşılmaktadır.⁶²⁹

Küçük buluntulardan var oldukları anlaşılan uzman zanaatkârların topluluğun isteği doğrultusunda ya da bir ticaret ağının kontrolü altında üretim yapmış oldukları düşünülmektedir.⁶³⁰ Yerleşimlerde metal cürufları ve kalıplar bulunmuştur.⁶³¹ Seyitömer'de Erken Tunç Çağı II'ye tarihlendirilen “yanık tabakası”nda yerleşimin

---

⁶²⁴ Schlichtherle 1977/78, “Vorläufiger Bericht über die archäobotanischen Untersuchungen am Demircihöyük (Nordwestanatolien)”, *İstanbul Mittelungen* 27/28, s. 45-53. İvanova 2008, s. 235'ten alınmıştır.

⁶²⁵ Korfmann 1983, s. 193.

⁶²⁶ Efe et al 1995.

⁶²⁷ Von den Driesch ve Boessneck 1987, “Gesamtergebnis der Untersuchungen an den Tierknochenfunden vom Demircihöyük”, Korfmann 1987 içinde, s. 52-66. İvanova 2008, s. 235'ten alınmıştır.

⁶²⁸ Korfmann 1983, s. 219.

⁶²⁹ Yabanıl hayvan kemiklerinin tüm hayvan kemikleri arasındaki oranı Demircihöyük'te %6, Küllüoba'da ise Erken Tunç I'de %12, Erken Tunç II-III'te %7 oranındadır. İvanova 2008, s. 235'ten alınmıştır.

⁶³⁰ İvanova 2008, . 236.

⁶³¹ Efe 2002, “The Interaction Between Cultural/Political Entities and Metalworking in Western Anatolia during the Chalcolithic and Early Bronze Age”, *Anatolien Metal II*, s. 49-65; İvanova 2008, s. 235.

merkezinde bir fırın ile 50'den fazla kap ve kalıpların bulunduğu bir keramik atölyesi açığa çıkarılmıştır.⁶³²

Demircihöyük'te kimi küçük buluntularda yerel hammaddeler kullanılmıştır. Öğütme taşlarında kullanılan bazalt Eskişehir'in güneyinden (yak. 12 m mesafede), sileks ise Sarısu bölgesinden sağlanmıştır.⁶³³ Demircihöyük yerleşimine bakır hammaddelerinin ticaret yolu ile mi geldiği, yoksa bakır eşyaların yeniden eritilmesi ile mi elde edildiği net olarak anlaşılamamıştır. Sarıket mezarlığında bulunan altın ve gümüş küpeler, diademler, kurşun şişeler, gümüş iğneler ve bakır silahların, küçük bir olasılık da olsa yerleşimde üretilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁶³⁴ Erken Tunç IIIa evresinde ise daha uzun mesafelerle ticaretin başladığı gözlenmiştir. Uzak mesafe ticaret ağı nedeniyle oluşan karavan yolları, bu geçiş güzergâhındaki bölgede Küllüoba gibi ticari merkezlerin doğmasına yol açmıştır.⁶³⁵

İçbatı Anadolu yerleşimlerinde bulunan çanak-çömlek buluntularında Erken Tunç I'de Eskişehir civarında Phrygia-Bithynia kültür grubu ve daha güneyde Beycesultan Erken Tunç Çağı I kültür grubu görülür. Phrygia-Bithynia kültür grubu, siyah ačkılı ve kırmızı ačkılı mallardan oluşur. En yaygın formlar kimilerinin içinde kırmızı haç motifi olan basit profilli, ilmik kulplu kâselerdir. Çömlekler, maşrapalar, testiler de yaygındır. Beycesultan Erken Tunç Çağı I mal grubu ise en çok siyah ya da kırmızı astarlı, ince kenarlı, geniş ve sığ oluk bezemeli kapları ile bilinir.⁶³⁶ Erken Tunç II'de de kırmızı astarlı ve ačkılı çanak çömlek genel hatlarıyla devam etmektedir. Bu dönemde Eskişehir civarında profilli kâseler ilk kez ortaya çıkmıştır.

---

⁶³² Efe ve İlaşlı 1997, "Pottery Links between Troad and Inland NW Anatolia during the Troian Second Settlement", *Poliochni e l'antica eta del Bronzo nell'Egeo Settenriole*, s. 596-609.

⁶³³ İvanova 2008, s. 236.

⁶³⁴ Age., s. 236.

⁶³⁵ Efe 2004, s. 22.

⁶³⁶ Efe 2003, "İlk Tunç Çağı I Dönemi Çanak Çömleği", *Arkeoatlas 2*, s. 102.

Denizli civarında ise oluk bezeme ortadan kalkar.⁶³⁷ Çanak-çömlekte esas değişiklikler Erken Tunç III'te görülür. Batı Anadolu'dan bilinen *Red Coated Ware*'in koyu kırmızı ve kırmızımsı kahverengi mallarına Eskişehir civarında yoğun olarak rastlanır. Denizli civarında ise Erken Tunç II sonunda ortaya çıkan portakal renkli, mat yüzeyli çanak-çömlek yeni formlarla belirir.⁶³⁸

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Erken Tunç Çağ I ve II'nin başlarına kadar herhangi bir sosyal farklılaşmayı çağrıştıran mimari kalıntılara ve diğer buluntulara rastlanmamaktadır. Bu evrede yerleşimlerde genelde tek tip basit ev tipleri hâkimdir. Küllüoba Batı, Demircihöyük, Kaklık Mevkii vd. yerleşimlerin etrafını çevreleyen savunma duvarları gibi yoğun işgücü gerektiren mimari elemanların yapımı, bu tür organizasyonları gerçekleştirecek önderlerin varlığını göstermektedir.⁶³⁹ Ancak henüz bu önderler, topluluğun diğer üyeleriyle benzer yaşam biçimlerini paylaşıyor görünmektedir. Erken Tunç II ile birlikte bölgede görülen linear biçimli yerleşim modeli Küllüoba doğu höyükten bilinmektedir.⁶⁴⁰ Küllüoba doğu yerleşiminin merkezindeki büyük kompleks daha önceki evrelerden farklı bir sosyal yapının belirmeye başladığını göstermektedir.⁶⁴¹

Bölgedeki mezarlıklar ve buluntular Erken Tunç I-II döneminde bireyler arasında önemli farklılıklar ortaya koymaz. Yalnızca, Erken Tunç Çağı II döneminde Sarıket mezarlığındaki bir mezar bronz ve altın buluntuları ile diğerlerinden

⁶³⁷ Efe 2003, "İlk Tunç Çağı II Dönemi Çanak Çömleği", *Arkeoatlas 2*, s. 106.

⁶³⁸ Efe 2003, "İlk Tunç Çağı III Dönemi Çanak Çömleği", *Arkeoatlas 2*, s. 120.

⁶³⁹ Efe 2003b, s. 100.

⁶⁴⁰ Eraslan 2008, s. 185.

⁶⁴¹ Efe 2004, s. 21.

ayrılmaktadır.⁶⁴² Erken Tunç Çağı II mezarlıklarında buluntular ve mezar mimarisi açısından genelde basit ve eşitlikçi bir yapı görülmektedir.⁶⁴³ Sarıket mezarlığında öne çıkan mezarlar genelde silahları ile birlikte gömülen erkeklere aittir. Küçük bir yerleşme olan Demircihöyük Sarıket mezarlığı genel olarak değerlendirildiğinde yerleşimdeki aileler arasında sosyal açıdan çok az fark olduğu belirtilmektedir.⁶⁴⁴

Erken Tunç I-II yerleşimlerinde zengin buluntuları ile öne çıkan evler bulunmamaktadır, ancak bölgede evlerin genelde kısmi olarak kazıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Küllüoba Erken Tunç II'de yukarı ve aşağı yerleşim olarak iki kesimden oluşmaktadır. Etrafı savunma sistemi ile çevrili yukarı yerleşimin orta kesiminde yer alan Kompleks I ve II yapı birimleri mimarileri ile öne çıkmaktadır. İdari yapıları içerdiği düşünülen Kompleks I'in önündeki avlunun varlığı ve yerleşime girişi sağlayan kapı ile olan bağı dolayısıyla, Mezopotamya mimarisinden bir etkilenme olabileceği önerilmiştir.⁶⁴⁵ Kompleks II'de açığa çıkarılan büyük megaron ve etrafındaki silolar, sosyal açıdan farklılaşmanın işaretlerini taşımaktadır. Küllüoba, yukarıda da belirtildiği gibi ticaret yolları üzerinde önemli bir ticaret merkezi olarak değerlendirilmektedir.

Erken Tunç II ile birlikte Mezopotamya ile başlayan uzun mesafeli ticaret ağının kervan yolları üzerinde ortaya çıkan ticaret merkezlerinde biriken artı ürün, sosyal yapıyı tamamen değiştirmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi yerleşimler ilk kez kent olarak nitelenebilecek özellikler gösterir. Erken Tunç II ve III boyunca, kendilerini topluluğun geri kalanından oturdukları yapılar,

---

⁶⁴² Seeher 2000, *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihöyük-Sarıket*, s. 29. İvanova 2008, s. 238.

⁶⁴³ Bölgedeki önemli mezarlıklar arasında Demircihöyük – Sarıket ve Kaklık Mevkii bulunmaktadır.

⁶⁴⁴ İvanova 2008, s. 238.

⁶⁴⁵ Efe 2004, s. 21.

statü eşyaları gibi unsurlarla ayıran bir seçkinler grubunun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁴⁶

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Demircihöyük'te bulunan küresel ve çift konik biçimli kil nesnelerin,⁶⁴⁷ sapantaşı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak sapantaşı olabilecek toplu halde bulunmuş buluntuya rastlanmamıştır. Taş okuçları, taş ve metal topuzlar, baltalar, mızraklar Sarıket mezarlığında bulunmuştur.⁶⁴⁸

İskelet kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler, Demircihöyük Sarıket mezarlığındaki iki erkeğin başında, sapantaşından kaynaklanması olası travmalar olduğunu göstermiştir.⁶⁴⁹

Demircihöyük, Karaoğlan Mevkii ve Seyitömer yerleşmelerinde bulunan kimi yıkıntı ve yangın tabakaları bir düşman saldırısının sonucu olarak değerlendirilmektedir. Demircihöyük L evresinde herhangi bir yangın izi görülmeyen ani yıkım, Korfmann'a göre bir düşman saldırısının sonucudur.⁶⁵⁰ Seyitömer ("yanık" tabaka) ve Karaoğlan Mevkii'ndeki yangınlar Erken Tunç II'nin sonlarına tarihlenmektedir.⁶⁵¹

Bölgede, Erken Tunç I ve II boyunca genellikle küçük, köy tipi yerleşimler bulunmaktadır. Erken Tunç II'nin sonlarına doğru gelişen daha yoğun ticari ilişkiler sonucunda daha büyük ve kompleks yerleşimler gelişmiştir. Erken Tunç I-II'de küçük boyutlu ancak sık bir yerleşim dokusu görülür. Anadolu Yerleşim Şeması'na

---

⁶⁴⁶ Age., s. 22.

⁶⁴⁷ İvanova 2008, s. 240.

⁶⁴⁸ Age., s. 240.

⁶⁴⁹ Age., s. 88.

⁶⁵⁰ Korfmann 1983, s. 189.

⁶⁵¹ İvanova 2008, s. 242; Topbaş et al 1998, s. 33.

uygun olarak inşa edilen Demircihöyük, Keçiçayırı, Küllüoba batı, Karaoğlan gibi yerleşimler küçük boyutlarına karşın savunma mimarisine ihtiyaç duymuşlardır. Bölgesel olarak, yerleşimlerin bu sık dokusu ve geçim ekonomileri çatışma için olası nedenleri oluşturmuş olabilir.⁶⁵²

Erken Tunç II ile birlikte Küllüoba doğu yerleşimini çevreleyen savunma sistemi bastionlar/kuleler ve kompleks kapıları ile gelişkin bir örnek oluşturmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan aşağı yerleşimin bir savunma duvarı olup olmadığı bilinmemektedir. Erken Tunç II'nin sonlarından başlayarak özellikle Erken Tunç III'te ticaretin gelişkin düzeyi çatışmanın niteliğinin değişmesine yol açmış olmalıdır.

6- BATI ANADOLU BÖLGESİ

Bölgenin savunma mimarisi saptanan yerleşimleri kuzeyde Çanakkale civarında Troya ve Yenibademli, daha güneyde İzmir civarında ise Liman Tepe ve Bakla Tepe'dir. Erken Tunç Çağı'nda arkeolojik açıdan benzer özellikler taşıyan Batı Anadolu kıyısına yakın adalardan Limni'de Poliochni, Lesbos'ta Thermi, Chios'ta Emporio, Sisam'da ise Heraion yerleşimlerinde de savunma mimarisi bulunmaktadır.⁶⁵³

i) Ekonomi

Batı Anadolu'da Erken Tunç Çağı I öncesinde genel olarak tarım, balıkçılık

---

⁶⁵² İvanova 2008, s. 245.

⁶⁵³ İvanova 2008, Katalog.

ve hayvancılıkla geçinen toplulukların yaşamında, bölgeler arası ilişkilerin gelişmeye başlaması ve yeni hammadde kaynaklarının keşfi ile ticaret ekonomik yaşamda daha da önem kazanmış olmalıdır.⁶⁵⁴

Bölgede M.Ö. III. binde emmer buğdayının ekiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kabuklu meyveler Erken Tunç Çağı I-II'de görece nadirdir; Troya IV dönemi boyunca bezelye ve keten yetiştirilmiştir. Meyve ağaçları beslenmede önemli bir rol oynamıştır. Troya bölgesinde bulunan incir, zeytin ve üzümün büyük ölçekte ekiminin ya da üretiminin yapıлып yapılmadığı bilinmemektedir.⁶⁵⁵ Liman Tepe'de bulunan karbonlaşmış incir ve üzüm kalıntılarının olasılıkla şarap üretiminde kullanılmış olduğu düşünülmektedir.⁶⁵⁶ Yağ ve şarap üretiminin varlığına ilişkin dolaylı kanıtlar uzun akıtacaklı kimi kap formlarından elde edilebilmektedir. Ancak şimdiye kadar Erken Tunç Çağı'na tarihlenen şarap ve yağ presleri ortaya çıkarılmadığından, bu dönemde şarap ve zeytinyağı üretiminin yoğun olarak yapılan uzmanlaşmış bir üretim alanı olmadığı ve daha çok geleneksel bir ekonomik etkinlik olarak evlerde üretildiği düşünülmektedir.⁶⁵⁷

Erken Tunç Çağı I'in başlarında genellikle evlerin yanındaki alanlarda toprağa gömülü pithoslarda gıdalar depolanmıştır.⁶⁵⁸ Kimi evlerde yiyecekler büyük küplerde ya da toprağa kazılmış içi kille sıvanmış çukurlarda depolanmıştır.⁶⁵⁹ Ayrıca Troya I geç dönemine ait bir tahıl ambarının ortaya çıkarılması⁶⁶⁰, depolama için özel mekânların inşa edilmiş olabileceğini de göstermektedir. Erken Tunç Çağı II boyunca

---

⁶⁵⁴ Efe 2003a, s. 100.

⁶⁵⁵ Riehl 1999, *Bronze Age. Environment and Economy in the Troad: The Archaeobotany of Kumtepe and Troy*, s. 63.

⁶⁵⁶ Oybak-Dönmez 2006, "Liman Tepe (İzmir) Erken Tunç Çağı Tarla Bitkileri", *Avunç 2006* içinde, s. 541-553.

⁶⁵⁷ İvanova, M. 2008, s. 203.

⁶⁵⁸ Thermi I'de bu şekilde büyük pithoslar bulunmuştur: Lamb, W. 1936, s. 10.

⁶⁵⁹ Örneğin Troya IV'te içinde tahıl kalıntıları olan büyük depolama çukurları ortaya çıkarılmıştır: Blegen et al 1951, s. 210.

⁶⁶⁰ Blegen C. et al 1950, s. 171.

depolama kaplarının evlerin arkasındaki özel bir alanda yer aldığı örnekler vardır. Örneğin Poliochni *rosso* döneminin VII. insulası pithosların yer aldığı bu çeşit küçük bir alana sahiptir. Poliochni *giallo* ve geç Troya II'nin büyük evlerinin yan odalarında büyük depo kapları bulunması, bu mekânların pithos magazinleri olarak düzenlenmiş olabileceğine işaret etmektedir.⁶⁶¹

Arkeozoolojik buluntular koyun, keçi ve sığırın adalarda yoğun olarak beslendiğini göstermektedir.⁶⁶² Kumtepe, Beşiktepe ve Troya'dan elde edilen bulgular ise en azından Troas bölgesinde sığır yetiştiriciliğinin daha baskın olduğuna işaret etmektedir.⁶⁶³ Troya II ve Poliochni *giallo* tabakalarında bulunan domuz biçimli ritonlar, sığır yerine domuza sembolik bir önem atfedilmiş olabileceğine işaret eder. Troya'dan elde edilen bilgiler Erken Tunç Çağ III döneminde hayvan yetiştiriciliğinde önemli değişiklikler olduğunu göstermektedir. Azalan sığır oranına karşın kesilmiş domuzların varlığı ve görece yüksek oranda genç hayvanların beslenmede tercih edilmesi, kararsız bir geçim ekonomisinin ortaya çıkmış olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁶⁴ Beslenen hayvanlardan elde edilen ikincil ürünler de ekonomik bir değerdir. Ancak kazılarda bulunan hayvan kemikleri süt, kürk, deri gibi ikincil hayvan ürünleri hakkında net bilgiler sağlamamaktadır. Beşiktepe'de kesilmiş olan sığırların %80'inin üç yaşından genç olması bu yerleşimde sistematik bir süt üretiminden söz etmeyi zorlaştırmaktaysa da, koyun ve keçiden elde edilen süt günlük kullanım için kullanılmış olabilir. At ve eşeğe ait kemiklerse oldukça azdır.⁶⁶⁵

Erken Tunç Çağı boyunca avcılık ekonomide önemli bir rol oynamamıştır. Ancak

---

⁶⁶¹ İvanova, M. 2008, s. 203.

⁶⁶² Age., s. 204, dn. 12.

⁶⁶³ Uerpman 2003, "Environmental Aspects of Economic Changes in Troia", *Troia and the Troad. Scientific Approaches*, Heidelberg, s. 251-262.

⁶⁶⁴ Age., s. 259.

⁶⁶⁵ Uerpman 2003; İvanova 2008, s. 205.

Troya IV'te bulunan yüksek orandaki vahşi hayvan kemiği bir istisna oluşturur. Troya V-VI dönemlerinde ise bu oran tekrar azalmıştır.⁶⁶⁶ Deniz kıyısındaki yerleşimlerde balıkçılığın çok yoğun olduğu düşünülmele birlikte elde edilen balık kalıntıları çok az olduğundan balıkçılığın niteliği hakkında ancak dolaylı tahminler yapılabilmektedir. Deniz yumuşakçalarına ait kalıntılara ise çok rastlanmaktadır.⁶⁶⁷

Erken Tunç Çağ I'de kontrollü bir biçimde kendi ihtiyaçlarını üreten uzmanlaşmış zanaatkârlar görülürken,⁶⁶⁸ Erken Tunç Çağı II'nin geç evrelerinden itibaren ilk kez seçkin grupların yönlendirdiği zanaatkârlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu zanaatkârlar ekzotik hammaddelerden lüks eşyalar üretmişlerdir. Altın gibi değerli madenlerden yapılan süs eşyalarının dekorasyonunda granülasyon, filigran gibi özel bilgi ve beceri gerektiren teknikler uygulanmıştır.⁶⁶⁹

Bölgede iki ana çanak çömlek grubu görülmektedir. Bunlar el yapımı, koyu renk astarlı ve açkılı mallar⁶⁷⁰ ile çark yapımı kırmızı astarlı ve açkılı mallardır.⁶⁷¹ Bunun dışında Erken Tunç Çağı III'ün sonunda çark yapımı gri hamurlu bir mal grubu da ortaya çıkmıştır.⁶⁷² Bölgede Erken Tunç Çağı II'nin geç evrelerinde çark yapımı, daha iyi koşullarda fırınlanmış kaliteli keramiklerin görülmeye başlanması, çanak çömleklerin kontrollü biçimde üretildiğine işaret etmektedir. El yapımı keramiklerin evlerde üretimi de devam etmektedir. Ancak çark yapımı keramiklerin

---

⁶⁶⁶ Uerpman 2003, s. 259.

⁶⁶⁷ İvanova 2008, s. 205.

⁶⁶⁸ Age., s. 205.

⁶⁶⁹ Age., s. 205.

⁶⁷⁰ Erken Tunç I Çağ'da yaygın olan bu grubun çeşitli alt türleri bulunmaktadır. Erken Tunç II'nin sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür: Yakar 1985, s. 123.

⁶⁷¹ Bu mal grubu tüm Batı Anadolu'nun yanı sıra Orta Anadolu'nun belli kesimlerinde ve Kilikya'da da görüldüğü bildirilmiştir: Yakar 1985, s. 124-125.

⁶⁷² Age., s. 110.

ortaya çıkışı ile birlikte el yapımı keramikler daha sınırlı formlarda üretilmeye başlanmıştır.⁶⁷³

Ticarette genelde merkezi olmayan ancak kontrollü etkinliklerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁶⁷⁴ Çanak çömlekler ve bunların içerisindeki maddelerin ticaretine ilişkin, kıyı yerleşimlerinde çok benzer malzeme kültürü olduğu için, bilgi edinmek zor olsa da bölgesel ölçekte maden ve taşların ticaretinin yaygın olarak yapıldığı saptanabilmektedir. Bölgelerarası ticaretin de yoğun bir biçimde sürdürüldüğü, bol miktarda ele geçirilen bölgeye yabancı buluntuların varlığı ile kanıtlanmıştır.⁶⁷⁵ Erken Tunç Çağı I'de ve Erken Tunç Çağı II'nin başlarında Kuzeydoğu Ege'de Kikladik ithal mallara nadiren rastlanır.⁶⁷⁶ Tekneler aracılığıyla Kikladlar ve Batı Anadolu'nun güney kıyıları arasında sağlanan ulaşım düzenli bir iletişimi mümkün kılmış olmalıdır, ancak Kiklad buluntularına Batı Anadolu'nun kuzey kıyılarında nadiren rastlanması, bu iki bölge arasında yoğun bir iletişim olmadığını göstermektedir.⁶⁷⁷ Erken Tunç Çağı II'nin geç evrelerinden itibaren doğudan gelen hammadde ve buluntuların sayısında artış görülür. Bunlar arasında fayans, lapis lazuli, karneol, fildişi, alabaster, nefrit ve yeşimtaşı gibi yarı değerli hammaddeler bulunmaktadır. Bu dönemde artan kalaylı bronz kullanımı doğu bölgelerle olan ilişkilerin bir diğer göstergesidir.⁶⁷⁸ Batı Anadolu'nun kuzeydoğu kıyılarında ele geçen kalay ve bronz buluntular üzerinde yapılan kurşun izotop analizlerine göre

---

⁶⁷³ İvanova 2008, s. 206.

⁶⁷⁴ Age., s. 206.

⁶⁷⁵ Poliochni *rosso* ve *giallo* evrelerinde gümüş objeler bulunmuştur. Ayrıca Beşiktepe, Poliochni ve Emporio'da obsidyen aletlere rastlanmıştır: İvanova 2008, dn. 23.

⁶⁷⁶ Örneğin Liman Tepe ve Bakla Tepe'de Erken Tunç I-II tabakalarında Kiklad tavası, taş kaplar, kaliteli çanak-çömlek parçaları bulunmuştur: Şahoğlu 2006, "Cycladic Frying Pans from Bakla Tepe", Avunç 2006 içinde, s. 689-696.

⁶⁷⁷ Liman Tepe Erken Tunç I tabakasında "Kiklad tavası", Liman Tepe'de ve Thermi I-III'te taş kaplar, Poliochni verde ve rosso, Troya I, Liman Tepe Erken Tunç I ve II, Thermi V, Emporio V-III tabakalarında kaliteli kaplar, Poliochni azzurro ve verde, Troya I, Liman Tepe'de boyalı Kiklad keramikleri, Thermi I ve Bozcaada'da Kikladik iğneler bulunmuştur: İvanova 2008, dn. 24.

⁶⁷⁸ Efe 2004, s. 20.

hem kalayın hem de bakırın Anadolu'ya yabancı olduğu, Afganistan ya da Orta Asya kaynaklı olabileceği önerilmektedir.⁶⁷⁹ Bu kadar uzak mesafeler arasında kurulan ticaret ağının oldukça gelişkin bir yapısı olmalıdır. Erken Tunç Çağı II'nin sonlarından itibaren gelişmeye başlayan bu ticaret ağının varlığı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır.⁶⁸⁰

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Erken Tunç Çağı I boyunca Kuzeydoğu Ege bölgesinde yerleşim modeli küçük ve birbirine bitişik yapılardan oluşmaktadır. Genellikle yak. 10 ila 20 arasında değişen sayıda uzun evler yan yana ortak bir duvarı paylaşır şekilde inşa edilmişlerdir. Evler kenar duvarları ile bölünür ve boyut, plan, depolama kapasitesi veya ev içi envanterinde çok küçük farklar görülür.⁶⁸¹ Bu dönemin malzeme kültürü görece basittir ve sosyal farklılıklara dair yalnız küçük ipuçları gösterir. Melos obsidyeni, ithal boyalı ve urfiris seramikler, bezemeli metal eşyalar gibi prestijli buluntular kimi bireylerin statülerine ilişkin ipucu sağlamaktadır.⁶⁸² Erken Tunç Çağı I boyunca sosyal statülerde belli derecelerde farklılıklar olduğu gözlenirse de, malzeme kültürü ve yerleşim modelleri politik yapılardan yoksun, küçük bağımsız topluluklar şeklinde görece basit bir sosyal yapının Batı Anadolu'da var olduğuna işaret etmektedir.⁶⁸³

Erken Tunç Çağı II'de Troya, Liman Tepe gibi yerleşimler hem boyut olarak artmış hem de kompleks bir görünüm almıştır. Yerleşimlerde açığa çıkarılan

---

⁶⁷⁹ Pernicka et al 2003, "Early Bronze Age Metallurgy in the North-East Aegean", *Troia and the Troad. Scientific Approaches*, Heidelberg, s. 164.

⁶⁸⁰ Mellink 1986a; Efe 2004; Şahoğlu 2005.

⁶⁸¹ Troya I, Yenibademli, Liman Tepe. Bkz. katalog.

⁶⁸² İvanova 2008, s. 208, dn. 30.

⁶⁸³ Age., s. 212.

taş döşeli sokaklar, su kanalları gibi unsurlar planlanmış yerleşimler izlenimi vermektedir.⁶⁸⁴ Yerleşimlerde işlevleri açısından tapınak, seçkinlerin konutu, toplanma yeri, yönetimsel bina gibi farklı görüşlerin ileri sürüldüğü önemli anıtsal yapılar ortaya çıkar. Troya II'deki büyük kompleks ve Liman Tepe'deki "koridorlu ev" bu tip yapılar için iyi bir örnektir.⁶⁸⁵

Bu tür anıtsal yapıların yanı sıra konutlarda da boyut, plan ve inşa tekniği açısından farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Poliochni *giallo* ve Troya II'de kimi evler boyutları, depolama yerleri ve döşemeli alanları ile öne çıkar. Yerleşimlerde daha izole alanların yaratılması da sosyal eşitsizlikler için bir diğer göstergedir; Poliochni *rosso/giallo* evlerinde yüksek kuzey alandaki yapılar ve Liman Tepe'nin en yüksek kesimindeki teraslama buna örnektir.⁶⁸⁶

Erken Tunç Çağı II'de sosyal pozisyonu gösteren karmaşık mücevher parçaları, gösterişli silahlar gibi buluntular, nadir bulunan hammaddeler ve lüks değerli metal kaplar açığa çıkarılmıştır. Bu göstergeler seçkinler arasında bölgeler arası bir alışverişin artışı da vurgulamaktadır. Troya'da bu tür prestij eşyalarının yerleşimlerin belli alanlarında yoğunlaştığı yukarı yerleşimin batısındaki ev HS'den bilinmektedir.⁶⁸⁷

Erken Tunç Çağı II'nin sonlarına doğru zenginlik ifade eden buluntuların sayısındaki artış sosyal eşitsizliklerin de yoğunlaştığını göstermektedir. Altından yapılan eşyalar, kalaylı bronzun ortaya çıkışı metalurjide gelinen noktayı ve uzun

---

⁶⁸⁴ Kouka 2002, s. 82; Erkanal et al 2003, pl. 1.

⁶⁸⁵ Liman Tepe için bkz. Şahoğlu 2005; Troya için bkz:Korfmann 1995a.. Etnografik örnekler bu tür yapıların hem yerleşimin yöneticisi hem de tapınak ya da toplanma yeri gibi işlevleri olabileceğine işaret etmektedir: bkz. İvanova 2008, s. 208, dn. 33.

⁶⁸⁶ İvanova 2008, s. 209; Erkanal et al. 2003, lev. 1.

⁶⁸⁷ İvanova 2008, s. 211.

erimli ticareti organize eden bir grubun varlığına işaret etmektedir.⁶⁸⁸ Erken Tunç Çağı II boyunca kompleks anıtsal yapıların varlığı ve gösterişli prestij mallarının ortaya çıkışı daha gelişmiş hiyerarşik bir yapılanmayı göstermektedir. Topluluğun ekonomik ve sembolik kaynaklarını kontrol altında tutan bir grupta karakterize olan sosyal bir örgütlenme, bu dönemin belirleyicisidir. Bu seçkinler, konutlarının boyutları, statü sembolleri vb. ile kendilerini topluluğun geri kalanından ayırmışlardır.⁶⁸⁹

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Bölgede oldukça fazla olan silah buluntuları arasında sapantaşları, obsidyen okuçları, metal bıçaklar, hançerler ve okuçları bulunmaktadır. Troya Ila tabakasında bulunan muhtemelen mermerden, oval biçimli iki düzine taşın ve Troya IIg tabakasında bulunan siyah taşların sapantaşı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.⁶⁹⁰ Benzer sapantaşları Poliochni'den bilinmektedir.⁶⁹¹ Bakla Tepe Erken Tunç Çağı I tabakasındaki obsidyen atölyesinde kırık bir okucu ele geçirilmiştir.⁶⁹² Troya IIg'de bakır bir bıçak bulunmuştur.⁶⁹³ Schliemann kazılarında ve Thermi V tabakasında bu bıçağın benzerlerinden ele geçirilmiştir.⁶⁹⁴ Bakla Tepe Erken Tunç Çağı II mezarlığında da metal bıçakların yanı sıra hançerler de saptanmıştır.⁶⁹⁵ Troia IIg'de metal okuçları için kalıplar bulunduğu

---

⁶⁸⁸ Age., s. 211.

⁶⁸⁹ Age., s. 212.

⁶⁹⁰ Blegen et al 1950, s. 251, 359.

⁶⁹¹ İvanova 2008, s. 212.

⁶⁹² Erkanal ve Özkan 2000, s. 263.

⁶⁹³ Age., s. 336, fig. 358.

⁶⁹⁴ Schliemann 1880, no 965, 966; Lamb 1936, s. 171, Lev. XXV.

⁶⁹⁵ Erkanal ve Özkan 2000, s. 266.

belirlenmektedir.⁶⁹⁶ Poliochni *rosso/verde*, Emporio I, Thermi I tabakalarında da metal okuçları ele geçirilmiştir.⁶⁹⁷

Bölgede yerleşimlerde savaşla ilişkilendirilebilecek kimi yangın izleri bulunmaktadır. Thermi IIIB’de görölen yangınla birlikte nüfusun azalması ve merkezdeki evlerin dış duvarlarının bir savunma duvarı ve kare bastionlarla güçlendirilmesi göz önüne alınarak bir düşman saldırısı olabileceği önerilmiştir.⁶⁹⁸ Poiochni *giallo* evresinde görölen ani bir yangınla tahrip olan yerleşim, uzun bir süre terk edilmiştir. Bu yangın genellikle bir depremle ilişkilendirilmişse de, sismik açıdan depremi gösteren açık deliller olmadığı da belirlenmiştir.⁶⁹⁹ Troya IIa yerleşiminde, özellikle FN ve FL kapılarının olduğu alanları etkileyen yangınlar gerçekleşmiştir. Bu durumun kaza sonucu çıkan bir yangından ziyade, bir düşman saldırısına işaret ettiği söylenebilir. IId evresinde yukarı yerleşimdeki merkezi komplekste yapılan değişimler de savaş hazırlıklarının sonucu olabilir. Blegen, bu evrede çok sayıda pithos çukuru açıldığını gözlemlemiştir.⁷⁰⁰

M.Ö. III. bin yılda tarımsal faaliyetler için yeni alanlar yaratmak amacıyla orman arazilerinin yok edilmesi ve bunun sonucunda oluşan toprak erozyonunun, yiyecek kaynaklarını kısıtlamış olabileceği öne sürölmüştür.⁷⁰¹ Bu durum kaçınılmaz olarak çatışmalara yol açacaktır. Ancak, bölgeyi içeren yeterli arkeobotanik çalışmalar olmadığı gibi, Troya’da yapılan çalışmalar böyle bir durumun ancak M.Ö. II. bin için geçerli olabileceğini göstermiştir.⁷⁰² Erken Tunç ağ yerleşimlerinde tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetlerde bir azalma olduğuna işaret eden tek belirti

---

⁶⁹⁶ İvanova 2008, s. 54.

⁶⁹⁷ Age., s. 212.

⁶⁹⁸ Lamb 1936, s. 35 vd; İvanova 2008, s. 217.

⁶⁹⁹ İvanova 2008, s. 218.

⁷⁰⁰ Blegen et al 1950, s. 206, 207.

⁷⁰¹ Whitelaw 2000, “Settlement Instability and Landscape Degradation in the Southern Aegean in the 3rd Millenium B.C.”, *Landscape and Landuse in Postglacial Greece*, s. 135-161.

⁷⁰² Riehl 1999, s. 57.

Troya IV döneminde yabanıl hayvanların sayısındaki artıştır.⁷⁰³ M.Ö. III. binde çevresel etmenler, çatışmaların doğmasında bir rol oynamışa benzemektedir. Savaşa yol açabilecek nedenler arasında Geç Kalkolitik-Erken Tunç I başlarında görülen sosyal değişiklikler daha büyük pay sahibi gözükmektedir. Bu dönemde nüfusun artması ile birlikte Batı Anadolu kıyılarında ve yakın adalarda küçük yerleşimlerin sayısının artması bu duruma işaret etmektedir. Erken Tunç II ile birlikte bu yerleşimlerde mimari daha kompleks bir hale gelmiştir. Savunma sistemlerinin giderek geliştirildiği bu dönemde gerçek anlamda organize savaşlar da başlamış olmalıdır.

Troya, Yenibademli ve Liman Tepe gibi kıyı bölgelerdeki yerleşimlerin, deniz trafiğini kontrol edebilecek yakın ve stratejik noktalarda bulunduğu dikkat çekmektedir. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında saptanan yerleşimlerin stratejik konumları da bu saptamayı destekler.⁷⁰⁴ Bu stratejik yer seçimine karşın Erken Tunç Çağı başlarında görülen Anadolu Yerleşim Şeması'na uygun birbirlerine bitişik, kapalı çizgilere sahip uzun evlerin arasındaki açık alanların sınırlı olması ve günlük yaşamsal etkinliklerin ev içinde sürdürülmesi içe kapalı bir yaşama işaret etmektedir.⁷⁰⁵ Denize kıyısı olmayan Bakla Tepe'nin Geç Kalkolitik Çağ'da açık bir yerleşim modeline sahipken, Erken Tunç Çağı I'de boyutlarının küçülerek bir savunma sistemi ile çevrenmesi, bölgedeki siyasi durumun insanların kendini tehdit altında hissetmesine yol açtığıının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.⁷⁰⁶ Bölgede Erken Tunç Çağı I boyunca varlık gösteren küçük yerleşimlerden kiminin Erken

---

⁷⁰³ İ

⁷⁰⁴ Çeşme kıyılarında yapılan yüzey araştırması için bkz. Erkanal 1999; Gökçeada yüzey araştırması için bkz. Harmanakaya ve Erdoğan 2003, "The Prehistoric Sites of Gökçeada, Turkey", Özdoğan et al 2003 içinde, s. 459-479.

⁷⁰⁵ İvanova 2008, s. 220.

⁷⁰⁶ Erkanal 2003a.

Tunç II’de yok olması ve Liman Tepe, Troya, Poliochni gibi yerleşimlerin boyutlarının artarak daha kompleks bir yapıya kavuşmaları, nüfusun birkaç büyük merkezde toplandığını göstermektedir. Deniz kıyısındaki bu üç yerleşimin, Erken Tunç II ile birlikte savunma mimarilerinin güçlendirilerek, kompleks bir sisteme dönüşmeleri, bölgenin merkez yerleşimlerinin tehdit altında olduklarının göstergesidir. Erken Tunç II ile birlikte seçkin grupların yaşadığı yukarı yerleşim ve sıradan halkın ikamet ettiği aşağı yerleşim modeli ortaya çıkar. Bu aşağı yerleşimlerin de ayrıca bir savunma duvarı ile çevrelenebileceği Troya örneğinde görülmektedir. Bu dönemde ayrıca dayanıklı bastionlar ya da kuleler de savunma sistemlerinin karakteristik bir özelliği olarak kendini gösterir. Bastion ya da kulelerin savunma açısından sağladığı avantajlar, dönemin savaş anlayışında kuşatma tekniklerinin karmaşıklaşmasına paralel olarak bu tür bastionların geliştirildiğine işaret etmektedir.

7- MARMARA/TRAKYA BÖLGESİ

Bölgenin Balkan kültürleri ile ilişkili Trakya kesiminde Kanlıgeçit, Marmara Denizi’nin batı kesiminde ise Hacılartepeler yerleşimlerinde savunma mimarisi saptanmıştır.

i) Ekonomi

M.Ö. III. binin başlarında Kırklareli civarında, Balkanlar ve Trakya bölgesinin çoğunda göçebe-çoban yaşam biçiminin egemen olduğu saptanmıştır.⁷⁰⁷ Kırklareli civarında Erken Tunç Çağı tabakaları kazılmış tek yerleşim olan Kanlıgeçit’te bitki kalıntıları hakkında kazı raporlarından bilgi sağlanamamıştır.

---

⁷⁰⁷ Özdoğan 2006a, s. 574.

Erken Tunç Çağı'nda Trakya bölgesinin 300 m'den yüksek alanları yağış ve ormanlık arazi açısından zengin bir bölge olarak tanımlanmaktadır.⁷⁰⁸ Bu açıdan Kırklareli civarındaki yerleşimlerin tarım ve hayvancılık için uygun bir çevreye sahip olduğu söylenebilir. Balkanlar'da bu dönem yerleşmelerinde arpa ve buğdayın her yerleşimde farklı oranda olduğu, burçak, bezelye gibi bakliyatların ise oldukça yaygın olduğu bildirilmiştir.⁷⁰⁹ Kanlıgeçit'te Erken Tunç Çağı'nın başında av hayvanlarında bir azalma görülmüşse de, Erken Tunç Çağı'nın sonlarına doğru bu oranın arttığı belirlenmiştir.⁷¹⁰ Kanlıgeçit'te Erken Tunç başlarında atın varlığının saptanması,⁷¹¹ diğer Trakya yerleşimleri ile uyumludur. Ancak, Trakya bölgesinde genel olarak at kemiklerinin sınırlı sayıda olması, atın ekonomik bir değer taşımadığına işaret etmektedir.⁷¹² Kuzey Trakya'nın doğu kesimlerinde yapılan zooarkeolojik araştırmalar küçükbaş hayvanların sığırlara oranla daha fazla olduğunu göstermektedir. İkinci sırada domuz ve son sırada da sığır gelmektedir.⁷¹³

Kanlıgeçit Erken Tunç Çağ tabakalarında rastlanan metal aletler ve Kırklareli civarında yapılan arkeometalürjik araştırmalarda saptanan maden ocaklarının varlığı⁷¹⁴, Trakya bölgesinin bu kesiminde, diğer kesimlerden farklı olarak gelişkin bir metalürjinin olabileceğini göstermektedir. Kuzey Trakya yerleşimlerinde kalaylı bronz gibi metal buluntulara çok nadir rastlanması nedeniyle, bunların bölgeye ithal olarak geldiği sonucuna varılmıştır.⁷¹⁵

---

⁷⁰⁸ Yakar 1985, s. 72.

⁷⁰⁹ İvanova 2008, s. 149.

⁷¹⁰ Özdoğan et al 1997 "Kırklareli Höyüğü 1995 Yılı Kazısı", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* – I, s. 53-80.

⁷¹¹ Age., s. 63.

⁷¹² İvanova 2008, s. 150.

⁷¹³ Age., s. 150.

⁷¹⁴ Özdoğan et al 1998, s. 133.

⁷¹⁵ İvanova 2008, s. 151.

Trakya bölgesi yerleşimleri Erken Tunç Çağı başlarında birbirleri ile bölgesel ölçekte sınırlı ilişkiler kurmuştur, ancak Erken Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Suriye şişeleri, depaslar, Anadolu kırmızı astarlı mallarına rastlanması, belli düzeyde gelişen bir ticaret ilişkisine işaret etmektedir.⁷¹⁶

Marmara bölgesinde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen sınırlı sayıdaki yerleşimde (Hacılar-tepe, Menekşe Çatağı, Barçın Höyük, Toptepe gibi) ekonomik yaşamla ilgili veri sağlayacak yeterli bilgi edinilememektedir. Ancak, Erken Tunç Çağ'da Marmara Bölgesi'nin kültürel olarak Batı Anadolu ile yakın benzerlikler göstermesi nedeniyle,⁷¹⁷ ekonomik yaşamda da benzerlikler olabileceği söylenebilir.

ii) Yerleşim Modelleri ve Sosyal Yapı

Erken Tunç Çağı başlarında Türkiye sınırları içinde kalan Doğu Trakya bölgesinde, Balkanlar'da olduğu gibi daha pastoral bir yaşam biçimi egemendir.⁷¹⁸ Balkanlar'da Erken Tunç Çağı boyunca, çoğunluğu göçebe topluluklardan oluşan, ancak aralarında Ezero, Junatsite, Sveti Krilovo, Mihaliç, Galabovo gibi pazar niteliği taşıyan merkezlerin de bulunduğu bir doku görülür. Bu yerleşimlerden hiçbirinde, en azından Erken Tunç I döneminde, anıtsal mimari örnekleri ya da sofistike bir buluntu topluluğuna rastlanmamıştır. Bu nedenle Balkanlar'da küçük eşitlikçi topluluklarla karakterize olan bir sosyal yapı olduğu düşünülmektedir.⁷¹⁹ Yalnızca Erken Tunç III'te ortaya çıkan az sayıdaki ithal buluntu ve kompleks mezar yapıları daha hiyerarşik bir yapının olabileceğini düşündürmekteyse de, kazı

---

⁷¹⁶ Age., s. 151.

⁷¹⁷ Yakar 1985, s. 85.

⁷¹⁸ Özdoğan 2003, s. 106.

⁷¹⁹ İvanova 2008, s. 152; Özdoğan 2003, s. 115.

çalışmalarının yetersizliği kesin bir sonuca varmayı güçleştirmektedir.⁷²⁰ Doğu Trakya bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında Erken Tunç Çağı'nda çoğu düz yerleşme olan görece az sayıda yerleşim saptanmıştır. Bu yerleşimlerden Kanlıgeçit, yüzeyden toplanan malzemeye göre Balkan kültürlerinin bir parçası olarak değerlendirilmişse de, yapılan kazı çalışmaları, Erken Tunç Çağı'nın ilerleyen evrelerinde bu durumun değiştiğini ortaya koymuştur. Kanlıgeçit Mevkii'nde Erken Tunç Çağı'nın başında Trakya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi yerel özellikleri ağır basan küçük bir yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır. Birkaç ahşap yapı ve herhangi bir statü emaresi taşımayan günlük eşyalardan oluşan buluntu topluluğu ile karakterize olan yerleşimde, Erken Tunç II'den itibaren yerleşim modeli korunmuş, ancak Anadolu'dan ithal kırmızı astarlı kaplar ve figürinler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷²¹ Erken Tunç III tabakasında ise, eski tabaka tümüyle düzleştirilerek, yerleşim modeli değiştirilmiştir. Etrafı *glacis*'le kaplı bir savunma sistemi ile çevrelenen bu yeni yerleşim modelinde, önceki tabakaların aksine yapı malzemesi olarak taş tercih edilmiştir. Taşın çok ustaca kullanılması nedeniyle, bu yeni yerleşimin Anadolu'dan gelen taş ustaları tarafından yapıldığı düşünülmektedir.⁷²² Yerleşimin içkale olarak nitelenen kesiminde etrafı bir temenosla çevrili olan üç megaron, birkaç fırın ve düzgün zeminli büyük bir avlu bulunmaktadır. Buluntu topluluğunda yerel mallar sayıca fazla olsa da, Anadolu'dan ithal mal sayısının dikkate değer oranda arttığı gözlenmiştir. Kanlıgeçit, dönemin diğer Anadolu yerleşimlerine kıyasla daha küçük boyutu ve daha az varıl buluntu topluluğu

---

⁷²⁰ İvanova 2008, s. 153.

⁷²¹ Özdoğan 2006a, s. 574.

⁷²² Age., s. 574.

nedeniyle, Anadolu grupların bölgeye yayılımı sonucu gelişen bir yerleşim olarak değerlendirilmektedir.⁷²³

Marmara Bölgesi'nin doğu kesimleri ise Anadolu ve Ege'nin yeni gelişmeye başlayan kentsel toplulukları ile bağlantı halindedir.⁷²⁴ Bu kesimde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşimlerden Ilıpınar'ın mimarisi hakkında tahribat nedeniyle aydınlatıcı bilgi edinilememiştir, yalnızca Erken Tunç I'e tarihlenen bir mezarlık açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlığı Hacılartepede sâkinlerinin kullandığı tahmin edilmektedir.⁷²⁵ Hacılartepede yapılan sondajdan da çok fazla bilgi sağlanamamıştır. Anadolu Yerleşim Şeması'na benzer bir planın uygulanmış olabileceği düşünülmektedir, ancak yerleşimi çevrelediği belirtilen duvara yaslanmış herhangi bir yapı açığa çıkarılmamıştır. Bu durum, Hacılartepede yerleşiminde kullanılan dal-örgü tekniğinin geride çok fazla mimari kalıntı bırakmaması ve kazının kısıtlı alanlarda yapılması ile açıklanabilir. Hacılartepede yerleşimi eldeki kısıtlı verilere göre küçük boyutlu, kırsal bir yerleşme olarak değerlendirilebilir.⁷²⁶

iii) Savaşa İlişkin Kanıtlar ve Savunma Mimarisinin Değerlendirilmesi

Kanlıgeçit kazı raporlarında silahlarla ilgili bilgiye rastlanmamıştır, Ilıpınar'da yer alan Hacılartepede sâkinlerinin pithos mezarları içinde, bir adet taş sap delikli balta bulunmuştur.⁷²⁷ Balkanlar'da bu dönem yerleşmelerinde sileksten

---

⁷²³ Age., s. 575.

⁷²⁴ Özdoğan 2003, s. 106.

⁷²⁵ Roodenberg 2003, "Note on the Early Bronze Age. Pithos Burials from Ilıpınar-Hacılartepede", Özdoğan et al 2003 içinde, s. 297-306.

⁷²⁶ Age., s. 303.

⁷²⁷ Age., s. 300.

yapılmış okuçlarına oldukça sık rastlanmıştır. Bunun yanı sıra taş eki ve baltalar ile bronz sap delikli baltalar, topuzlar da bulunan silahlar arasındadır.⁷²⁸

Bölgede, atışma sonucu edinilmiş travma izi olan iskelet kalıntıları hakkında yayınlanmış bir bilgi bulunmamaktadır.

Trakya ve Marmara bölgesinde kazı çalışmalarının çok fazla olmaması savaşa ilişkin değerlendirme yapmayı gleştirmektedir. Erken Tunç I döneminde Trakya’da hâkim olan göçebe-oban topluluklar ile kalıcı yaşam biçimine sahip toplulukların arasında çatışma çıkma ihtimali bulunmaktadır. Ancak Trakya bölgesinde Erken Tunç I’e tarihlenen yerleşimlerde savunma mimarisi şimdiye kadar bulunamamıştır. Anadolu ile bağları daha kuvvetli olan Marmara bölgesinde ise Anadolu Yerleşim şeması’na sahip Hacılıartepe’de savunma mimarisine ait kalıntılar saptanmıştır. Trakya bölgesinde, Kanlıgeçit yerleşimi Erken Tunç II ve III tabakalarının Anadolu Yerleşim şeması’na uygun olarak yeniden biçimlendirilerek savunma mimarisi ile çevrelenmesi, bölgeye gelen Anadolu grupların varlığını işaret etmektedir. Savunma mimarisinin bu tabakalarda belirmesi, bölgenin yerli halkları ile yeni gelen gruplar arasındaki olası çatışmalara ilişkin bir gösterge olarak düşünülebilir.

Trakya bölgesinin genelinde kanıtların yetersizliği nedeniyle Erken Tunç ağı’nda savaş hakkında yorum yapmak oldukça güçtür.⁷²⁹ Doğu Trakya’da Erken Tunç I boyunca göçebe-oban toplulukların ve küçük kırsal yerleşimlerin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki farklı yaşam biçimine sahip topluluklar arasında çatışmaların gelişmesi olasıdır; ancak olası çatışmalar için arkeolojik kanıtlar saptanamamıştır. Yine de Kanlıgeçit Erken Tunç II ve III tabakalarında ortaya çıkan

---

⁷²⁸ İvanova 2008, s. 154.

⁷²⁹ Age, s. 173.

yerleşim modeli ve savunma sistemi, bölgenin Anadolu ile olan ilişkilerinin artması sonucunda, çatışmaların derecesinin artarak düşmanca saldırıların yoğunlaştığına işaret etmektedir.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar Anadolu'da savunma mimarisini inceleyen bu çalışmada, Yakındoğu ve Avrupa prehistoryasının karakteristik savunma mimarisi elemanlarının yer aldığı yerleşimler saptanmaya çalışılmıştır. Hendekler, toprak yığma setler, *glacis*'ler, savunma duvarları, bastionlar/kuleler ve giriş kapılarından oluşan bu elemanların yapım yöntemleri ve işlevleri hakkında bilgi verilmiş, ve bu bilgiler doğrultusunda, kazı raporlarında savunma mimarisi olduğu belirtilen yerleşimler analiz edilmiştir. Savunma mimarisi elemanları, askeri amaçların dışında başka amaçlar için de kullanılabilirdiğinden, özellikle Neolitik Çağ'da, bu elemanların insan toplulukların saldırısını önlemek amacıyla yapılıp yapılmadığı önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu soruya yanıt verebilmek için, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda savunma mimarisi saptanan bölgeler ekonomi, sosyal yapı, yerleşim modelleri ve savaşa ilişkin diğer kanıtlar bakımından incelenmiştir.

Yapılan inceleme sonunda, Türkiye Devleti sınırları içinde yapılan kazılarla açığa çıkarılmış olan ve Neolitik, Kalkolitik, Erken Tunç çağlarına tarihlenen toplam 48 yerleşimde, belirlenen savunma mimarisi elemanlarının yer aldığı tespit edilmiştir. Bunlardan altı adedi Neolitik Çağ'a, on üç adedi Kalkolitik Çağ'a, otuz beş adedi de Erken Tunç Çağı'na tarihlenmektedir.

Kronolojik olarak değerlendirildiğinde, yığma toprak set dışında kalan diğer savunma mimarisi elemanlarına her dönemde rastlandığı dikkat çekmektedir. Sayıca en az rastlanan savunma mimarisi elemanı olan hendek Neolitik Çağ'da Aşağı Pınar

ve Mezraa Teleilat, Kalkolitik Çağ'da Trakya bölgesinde Aşağı Pınar ve Aktopraklık, Erken Tunç Çağı'nda ise Bakla Tepe, Demircihöyük, Karataş (?) ve Titriş (?) yerleşimlerinde tespit edilmiştir. Ancak kazı çalışmalarında, genelde yerleşimlerin dışında kaldıklarından hendeklerin fark edilmelerinin güç olduğu, dolayısıyla daha fazla yerleşimde olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Glacis'ler de kesin olmamakla birlikte Neolitik Çağ'dan başlayarak bilinen konstrüksiyonlardır. Ancak, *glacis*'lerin Erken Tunç Çağı'nda sayılarının artması ve hemen her bölgede rastlanmasının, savaşın yaygınlığı ve savunma stratejilerinin gelişmesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

Yığma toprak setler yalnızca Erken Tunç Çağı'nda saptanmıştır. Burke'nin yaptığı ayrıma göre Anadolu'daki örnekler ilave yığma toprak setler kategorisine girmektedir. Anadolu'da höyüklerin ve tepelerin yaygın olduğu göz önünde bulundurularak, yapılan kazı çalışmalarında ilave yığma toprak setlere rastlanması beklenebilir. Ancak, bu çalışma kapsamında saptanan yerleşimlerin çoğunluğunda bu tür setlerden söz edilmemektedir. Savunma mimarisinde kesin olarak savunma amaçlı olduğu söylenebilen tek eleman olan yığma toprak setlerin, en azından şimdiye kadar yapılan kazı çalışmalarında yalnızca Erken Tunç Çağı'nda saptanması, bu dönemin Anadolu'da savaşların toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmesi ile ilişkilendirilebilir.

Aşağı Pınar (Neolitik tabakası) ve Aktopraklık höyükleri dışında, tüm yerleşmelerde saptanan savunma duvarları ahşap, kerpiç ya da taş temel üzerine kerpiç üstyapı ile yapılmışlardır. Ana malzemesi ahşap olan palisadların en erken örneği Aşağı Pınar Erken Kalkolitik yerleşiminde tespit edilmiştir. Palisadlarda temelden başlayarak ahşapla inşa edilenlerin (Aşağı Pınar Erken Kalkolitik

yerleşimi, Karataş ve Troya aşağı yerleşimleri) yanı sıra taş temelli olanlar (Erken Neolitik Çağ'da Hocaçeşme ve Orta Kalkolitik Çağ'da Aşağı Pınar) da bulunmaktadır. Bu iki örnek dışında ne Anadolu da ne de palisadların sıkça rastlandığı prehistorik Avrupa ve Amerika'da, taş temelli palisad örneği tespit edilememiştir. Bu tip palisadlar, muhtemelen Aşağı Pınar Erken Kalkolitik ve Karataş aşağı yerleşimlerinde olduğu gibi dal-örgü tekniği ile inşa edilmişlerdir. Troya aşağı yerleşimi palisad sistemi ise, dal-örgü tekniğinden çok daha kompleks bir yöntemle inşa edilmiş ve oldukça sağlam bir duvar elde edilmiştir.

Tamamı kerpiçten inşa edilen savunma duvarları ilk kez Erken Kalkolitik Çağ'da Hacılar II'de görülmektedir. Kalınlığı 1.5-3 m arasında değişen ve dış kısmında payanda ya da bastion/kule olabilecek çıkıntılar bulunan duvar, savunma için uygun özellikler taşımaktadır. Orta Kalkolitik Çağ'da Değirmentepe yerleşimindeki olası savunma duvarının neredeyse tamamı kerpiçle inşa edilmiş, yalnızca uçlarda taş kullanılmıştır. Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ tabakasında çok dar bir alanda açığa çıkarılan kerpiç dolgunun savunma ile ilgili olup olmadığını belirlemek ise mevcut kalıntılarla mümkün değildir. Kerpiç savunma duvarlarının diğer beş örneği Erken Tunç Çağı'na aittir. Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde bulunan bu beş örnekten dördü 4 m'nin üzerinde kalınlığa sahiptir: Arslantepe VIB2 6 m, Kinet Höyük 4.3 m, Kurban Höyük 4.5 m, Tilbeşar ise 4 m ya da daha fazla. Lidar Höyük savunma duvarı ise 1.20 m ya da 2 m kalınlıktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yoğunlaşan tamamı kerpiç savunma duvarları, Mezopotamya mimari geleneğinin⁷³⁰ bir parçası olarak düşünülebilir.

---

⁷³⁰ Mezopotamya'da mimaride taş kullanımına ender olarak rastlanır. Bu durum özellikle Güney Mezopotamya'nın büyük taş yataklarından yoksun olması ile ilgili olsa da, inşa için uygun taşlara

Taş temel üzerine kerpiçle inşa edilen duvarların kalınlıkları 0.70 cm ile 5 m arasında değişmektedir. 1 m'nin altında kalınlığa sahip olan en erken örnek Güvercinkayasası aşağı yerleşimini çevreleyen 0.70 m'lik duvardır. Bunun dışındaki diğer örnekler (Bademağacı, Küllüoba batı yerleşimi, Liman Tepe) Erken Tunç Çağı'na tarihlenmektedir ve duvarların dış kısımlarına *glacis* ya da toprak yığma set inşa edilmiştir. Böyle bir yöntemle hem duvarın sağlamlığını artırmak hem de savunmayı kolaylaştırmak amaçlanmış olmalıdır.

Duvarlarda kullanılan sandık duvar tekniği, sağlam duvarlar elde etmenin ekonomik bir yöntemidir. Bu çalışmada saptanan yerleşimlerde, kazı raporlarında sandık duvar olarak nitelenen yerleşimlere rastlanmakla birlikte, verilen kısıtlı bilgilere göre bunların gerçek sandık duvar tekniğinde yapılmadıkları anlaşılmaktadır (Bkz. II. Bölüm). Çift sıra duvar tipine dahil edilen bu yerleşimlerde duvarın kalınlığı ile bilgi de sağlanamadığından, bu duvarların sağlamlıkları, dolayısıyla darbelere karşı koyma güçleri konusunda bir yorum yapmak mümkün olmamaktadır.

Bir diğer duvar tekniği olan kazamat, savunma mimarisinde savunma güçlerinin barındıkları, silahların depolandığı ve saldırı sırasında düşman üzerine silahlarla atış yapılabilen konstrüksiyonlardır. Tez çalışmasında saptanan ve kazamat başlığa altında incelenen yerleşimlerin hepsinin gerçek bir kazamata sahip olduğu söylenemez. Özellikle Aşıklı'da kazamat olabileceği belirtilen hücreler, dış kısımlarında zayıf kerpiç duvar, iç kısmında ise taş kullanılması nedeniyle, birincil amacı yerleşime girişleri önlemek olan savunma yapısı mantığına ters düşmektedir. Yumuktepe kazamatları savunma açısından elverişli olmalarına karşın, yeni kazı çalışmalarında savunma duvarı üzerindeki açıklıkların hemen önünde ocak vb.

---

ulaşma olasılığı daha yüksek olan Kuzey Mezopotamya'da bile inşa malzemesi olarak kerpiç tercih edilmiştir (Moorey 1994, s. 336).

taşınmazların açığa çıkarılması bu fikri tartışmalı hale getirmiştir. Kazamat oldukları kesin olarak söylenebilecek iki yerleşim Ahlatlıbel ve Hassek'tir.

Savunma stratejisi açısından önemli bir adım, bir yerleşime yapılan saldırıları önlemede bastion ya da kulelerin sağladığı avantajların fark edilmesi olmuştur. Bu elemanların amacı savunma duvarından öne doğru uzanan kısımlar aracılığıyla, yerleşime özellikle de duvarın dip kısmına yaklaşan düşman güçlerini engellemektir. Birçok kazı raporunda bastion ve kule ayırım yapılmadan birbirleri yerine kullanılabilirdikleri gibi, kimi zaman bulunan konstrüksiyonlar, açığa çıkarılan kalıntılarda herhangi bir fark bulunmamasına karşın, bastion ve kule olarak nitelenmektedir. Arkeolojik kazılarda, çoğunlukla yapıların yalnızca günümüze kadar ulaşan temelleri açığa çıkarılabildiğinden, bu temellerin bir bastiona mı yoksa bir kuleye mi ait olduğunu saptamak olanaksızdır. Bu nedenle bu çalışmada, herhangi bir ayırım yapılamadığını vurgulamak amacıyla bastion/kule olarak birlikte yazılması uygun bulunmuştur. Saptanan bastionların/kulelerin en erkeni Kuruçay Geç Neolitik Çağ tabakasında bulunmaktadır. Yarı-dairesel bastion/kule tipine giren bu bastionlar/kulelerin dışa bakan kısımlarında kapı aralıklarının bulunması, bunların savunma stratejisi bakımından çok iyi planlanmadığına işaret etmektedir. Orta Kalkolitik Çağ'da Güvercinkayasası'nda saptanan dairesel bastion/kule, iç kale olarak nitelenen kısımda yer almaktadır. Daha Orta Kalkolitik Çağ'da, bir yerleşimin seçkin gruplarının yaşadığı kısmın bu denli koruma altına alınması, hem iç hem de dıştan gelecek tehditlerden oldukça çekinildiğini düşündürse de, bu tür konstrüksiyonların dinsel ya da sosyal olarak farklı anlamlar taşıyabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Geç Kalkolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'nun hemen her bölgesinde bastion/kule

konstrüksiyonlarının çoğalması, bu dönemlerin sosyal ve politik durumu ile doğru orantılıdır. Savunma açısından en elverişli ve ekonomik bastion/kule tipi olarak nitelenen yarıdairesele ya da U biçimli bastion/kuleler yalnızca Liman Tepe ve Arslantepe VID3 yerleşmelerinde tespit edilmiştir. Gözlükule Erken Tunç I'de olası bastion/kule hakkında bilgiler çok sınırlı olduğundan yorum yapmak mümkün olmamıştır. Dikdörtgen bastion/kule formu sayıca en fazla rastlanan gruptur, bu form savunma güçlerine sağladığı yer avantajı ile öne çıkmaktadır.

Bir savunma sistemi üzerinde düşman güçlerinin ilk hedefi, en zayıf noktayı oluşturan giriş kapısını ya da kapılarını aşmak olacaktır. Bu sorun, birçok yerleşimde giriş kapılarının savunma duvarı üzerinde açılan basit bir açıklık yerine, çeşitli ek konstrüksiyonlar yardımıyla dolaylı hale getirilmesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada saptanan basit kapıların en erken örneği Erken Neolitik Çağ'a tarihlenen Hoca Çeşme'de bulunmaktadır. Diğer iki örnek ise Karataş ve Troya aşağı yerleşimlerini çevreleyen palisad sistemleri üzerinde yer almaktadır. Çalışmada saptanan diğer kapı tipleri, giriş kısmına eklenen duvarların yardımıyla, yerleşime erişilmesini zorlaştıran dolaylı kapılar; kapı kanadının içte, dışta ya da her ikisinde birden içeri çekilmesi ile oluşturulan dar ve uzun pasajlı kapılar; kapının dışı bakan kısmında öne doğru uzatılmış konstrüksiyonların yer aldığı bastion/kuleli kapılardır. Neolitik Çağ'dan başlayarak yerleşime girişlerin kontrol altına alınması için bu tür ek konstrüksiyonların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yığma toprak set haricindeki diğer savunma mimarisi elemanlarının Neolitik Çağ'dan başlayarak inşa edildikleri söylenebilir. Ancak, bu noktada birçok kazı raporunda bu elemanlarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmediği unutulmamalıdır. Yine de, özellikle Geç Kalkolitik Çağ'dan

itibaren savunma yapılarının kalınlıklarının artması ya da *glacis*, yığma toprak set gibi elemanlarla desteklenmeleri, daha karmaşık kapı sistemlerinin ortaya çıkması farklı savunma stratejilerine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Bu durum, aynı zaman diliminde silah sayısının ve tiplerinin artması ile ilişkili olmalıdır.

Anadolu'da savunma mimarisi saptanan yerleşimlerin kronolojik dağılımı, organize çatışmaların ya da savaşın varlığı konusunda ipuçları sağlamaktadır. Neolitik Çağ'da yalnızca 6 yerleşimde savunma mimarisi olabilecek elemanlar saptanmışken, bu sayı Kalkolitik Çağ'da 13, Erken Tunç Çağ'da ise 35'e yükselmiştir.

Neolitik Çağ'da savunma mimarisi yapımını gerektirecek sosyal ve politik bir durum olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da savunma mimarisine sahip olduğu belirtilen yerleşimlerin büyük kısmında, bu tür yapıların savunma amacı doğrultusunda inşa edildiği kesin olarak söylenememektedir. Yalnızca, Hoca Çeşme yerleşimindeki mimari kalıntıların savunma amacı ile inşa edilmiş olma olasılığı yüksektir. Bu tabloya göre, Neolitik Çağ'da Anadolu'nun farklı bölgelerinde, birbirleriyle çatışan insan topluluklarının yanı sıra barışçıl bir yaşam biçimini benimsemiş olan toplulukların da bulunduğu söylenebilir. Bu durum Kalkolitik Çağ'ın ikinci yarısına kadar devam etmiş görünmektedir.

Orta Kalkolitik Çağ'dan başlayarak hayvan yetiştiriciliğinin önem kazanması, ekonomik ve sosyal yaşamda değişikliklere neden olmuştur. Bu durum ekonomilerinde hayvancılığın öne çıktığı Güvercinkayası, Çadır Höyük ve Sos Höyük yerleşmelerinde izlenebilir ki, söz konusu yerleşmelerdeki savunma yapıları, yarı-göçebe/göçebe hayvan yetiştiricileri ile kalıcı yaşamı benimseyen topluluklar

arasında çatışmalar yaşandığının işareti olarak da yorumlanabilir. Aynı dönemlerde Anadolu'da Akdeniz'in doğu kıyıları ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Mezopotamya ile ticari ilişkilerin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bölgede Ubeyd döneminden başlayarak gelişen ticaret, Geç Uruk döneminde çok uzun mesafelere yayılan, daha kontrollü bir ilişkiye dönüşmüştür. Ticaretin artması, topluluğu yönlendiren seçkin grupların ortaya çıkmaya başlaması ile savunma amaçlı yapıların sayısı ve niteliği de farklı boyutlar kazanmıştır.

Erken Tunç Çağı'nın başlarında bu ticari ilişkiler kesintiye uğramışsa da, dönemin ikinci yarısından sonra Anadolu'nun zengin kaynakları Mezopotamyalı grupların tekrar ilgi odağı olmuştur. Bu dönemde Anadolu'nun neredeyse tamamına yayılan ve gelişen maden teknolojisinin itici güç konumunda olduğu bir ticaret ağı kurulmuştur. Bu ticaret ağının gelişmesi, Mezopotamya ölçeklerinde olmasa da Anadolu'ya özgü kent tipi yerleşmelerin gelişmesine yol açmıştır. Merkezi bir yerleşime bağlı daha küçük höyüklerle karakterize olan bu sosyal yapı, Erken Tunç II'den itibaren Anadolu'nun periferisinde kalan Trakya bölgesine bile sızmıştır. Sonuç olarak, Anadolu'da özellikle M.Ö. III. binin ikinci yarısından sonraya tarihlenen savunma sistemine sahip yerleşmelerin sayısının artması, kent tipi yaşam biçiminin kaçınılmaz öğelerinden biri olan savaşın, artık yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Anadolu'da yerleşik yaşamın başlangıcından, erken devletin tüm kurumlarının belirdiği M.Ö. III. bin sonuna kadar olan dönemde savunma mimarisini toplu bir biçimde ele almayı amaçlayan ilk çalışmadır. Çalışmanın öncellerinin olmamasının yanı sıra savunma mimarisi elemanlarının arkeoloji literatüründe uzlaşmış tanımlarının bulunmaması, savunma sistemlerinin kazı çalışmalarının pek

çoğunda üzerinde fazla durulmadan belgelenmiş olmaları tezin hazırlanması sırasında karşılaşılan başlıca sorunlar olmuştur. Kazı çalışmalarında savunma mimarisi elemanlarının daha ayrıntılı biçimde incelenmesi ve daha fazla kısımlarının açığa çıkarılması, bu sorunların aşılabilmesi için önemli noktalardır. Konu üzerinde yapılacak ileriki çalışmalarda ayrıntılar üzerinde durulması, mimari kalıntılar üzerinden savaşın izinin sürülmesine, bir bütün olarak insanı ve yarattığı uygarlığı anlama çabasına katkı sağlayacaktır.

KATALOG

Katalogda Kullanılan Kısaltmalar

- NÇ:** Neolitik Çağ
ENÇ: Erken Neolitik Çağ
GNC: Geç Neolitik Çağ
KÇ: Kalkolitik Çağ
EKÇ: Erken Kalkolitik Çağ
OKÇ: Orta Kalkolitik Çağ
GKÇ: Geç Kalkolitik Çağ
ETÇ: Erken Tunç Çağı
OTÇ: Orta Tunç Çağı

YERLEŞİM LİSTESİ

<u>Yerleşim Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1. Ahlatlıbel.....	191
2. Aktopraklık.....	192
3. Alışar.....	196
4. Arslantepe.....	200
5. Aşağı Pınar.....	202
6. Aşıklı Höyük.....	205
7. Bademağacı.....	208
8. Bakla Tepe.....	213
9. Beycesultan.....	216
10. Çadır Höyük.....	218
11. Değirmentepe.....	221
12. Demircihöyük.....	223
13. Dilkaya.....	226
14. Göltepe.....	227
15. Gözlükule.....	228
16. Güvercinkayası.....	235
17. Hacılar.....	238
18. Hacılartepe.....	241
19. Hacınebi.....	242
20. Hassek.....	246
21. Hoca Çeşme.....	249
22. Kaklık Mevkii.....	251
23. Kanlıgeçit.....	252
24. Karaoğlan Mevkii.....	254
25. Karataş.....	256
26. Kargamış.....	262
27. Kazane.....	264

28. Keçiçayırı.....	265
29. Kenan Tepe.....	266
30. Kinet Höyük.....	269
31. Kurban Höyük.....	270
32. Kuruçay.....	272
33. Küllüoba.....	277
34. Lidar.....	282
35. Liman Tepe.....	283
36. Maltepe.....	293
37. Mezraa-Teleilat.....	295
38. Norşuntepe.....	297
39. Pulur-Sakyol.....	298
40. Sos höyük.....	299
41. Tepecik.....	300
42. Tilbeşar.....	302
43. Tiriş.....	304
44. Troya.....	306
45. Tülintepe.....	318
46. Yenibademli.....	319
47. Yumuktepe.....	321
48. Ziyarettepe.....	328

ETÇ II-III-ETÇ III/OTÇ'ye Geçiş

Bölge: Orta Anadolu

Konum: Ankara il merkezinin 14 km güneybatısındadır. Günümüzde Gölbaşı ilçesi sınırları içindeki alanda Taşpınar Köyü - Gavurkale -Haymana eski yolu üzerinde yer alan bir tepe üstü yerleşmedir.

Koordinatlar: 39° 50' K; 32° 46' D

Kazı: 1933'te H.Z. Koşay'ın başkanlığında kazılmıştır.

Kaynaklar: Koşay, H. Z. 1934.

Tabakalanma: H. Z. Koşay, üç yapı evresinin olduğunu belirtmiştir.⁷³¹

Savunma Mimarisi:

Koşay tarafından kale olarak nitelenen yerleşimde savunma duvarı olarak nitelenen iki mimari kalıntı açığa çıkarılmıştır.⁷³² Orthman'ın keramik değerlendirmesine göre Erken Tunç Çağ IIIA'dan Orta Tunç Geçiş dönemine kadar bir sürece tarihlenmektedir. Yerleşim, bulunduğu tepenin en üst kısmına değil, burun şeklinde uzanan kayalıkların üzerine daha aşağı bir konuma inşa edilmiştir. Bu şekilde güneydoğudan esen rüzgârlardan korunmak ve yerleşimin su ihtiyacını karşılayan Giyim Pınar adlı kaynak suyundan yararlanma amacı güdüldüğü düşünülmektedir. Yerleşimi güney kısmından sepet kulbu şeklinde çevreleyen zayıf bir savunma duvarı olduğu belirtilmiştir. Yerleşimin kuzey ve batı kesimlerini teras şeklinde duvarlar çevrelemektedir. İç kısmında ise kalın duvarları olan odalar ve

---

⁷³¹ Koşay 1934, s. 10

⁷³² Koşay 1934, s. 6.

odaların müstemilatı yer almaktadır. Yerleşimi dışarıdan, doğu ve güney kesimlerinden çevreleyen nispeten zayıf ikinci bir dış duvar daha vardır.

Yerleşimin kuzey ve batıya bakan duvarlarında çevredeki işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Koşay bu taşlarla birbirine paralel iki üç sıra duvar örüldüğünü ve bunların içlerinin hücrelere ayrılarak her çeşit döküntü ile doldurulduğunu belirtmiştir. Fakat aynı yerde bu hücrelerin bazılarının aynı zamanda ikâmet yeri ya da depo olarak kullanıldığı da belirtilmiştir. Bu duvarın üst yapısı kerpiçten yapılmış olmalıdır. Köşeye denk gelen ve burç olarak nitelenen kısımlar daha sağlam yapılmışlardır. Yerleşimin batı kesiminde kaynak suyun olduğu yöne bakan bir kapı yer almaktadır. Kapıdan iç avluya geçilmektedir. Kapının ön kısmına, karşılıklı olacak şekilde üçgen ve yarı daire biçiminde iki kısım inşa edilerek giriş daraltılmış, aynı zamanda giriş mesafesi de uzatılmıştır. Böylece yerleşime girişler kontrol altına alınmıştır. Yerleşimin kuzeybatısında kısmen işlenmiş doğal kayalar arasında giriş olabilecek bir yer ve bu giriş ile odalar arasında bir taş döşeme olduğu belirtilmiştir.⁷³³

2-AKTOPRAKLIK

Lev. No: I-2; II-3

NC/EKÇ GEÇİŞ

Bölge: Marmara

Konum: Bursa ili Nilüfer İlçesi'nin güneybatısında bulunan Akçalar Belde'sinde, Aktopraklık Mevkii'nde yer alan, aralarında 150 m mesafe olan iki yerleşim bu adla anılmaktadır. Ulubat Gölü'nün doğusunda kalan yerleşimler göle doğru alçalan bir teras üzerinde bulunmaktadır. Kuzeydeki yerleşim iki dere yatağı arasında yer alan

---

⁷³³ Age., s. 7.

doğal bir yükseltinin yamacında konumlanmıştır. Yukarı Höyük olarak adlandırılan bu yerleşimin güneyinde bulunan dere yatağına doğru alçalan yamaçta ise Aşağı Höyük yer almaktadır.

Koordinatlar: 40° 10' K; 28° 46' D

Kazı: İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Necmi Karul başkanlığında 2004 yılında kurtarma kazılarına başlanmıştır.

Kaynaklar: Karul, N. 2006; Karul, N. 2007.

Tabakalanma: Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Geç Neolitik Çağ ve Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ geçiş dönemine ait dolgular saptanmıştır.

Savunma Mimarisi:

Yukarı ve Aşağı Höyük olmak üzere iki kesimden oluşan Aktopraklık'ta her iki yerleşimin etrafını hendeklerin çevrelediği saptanmıştır.

Yukarı Höyük: Çanak çömlek buluntularına göre M.Ö. 5500-5400 yıllarına tarihlenmektedir. Kuzey kesimde yer alan Yukarı Höyük 150x150 m boyutlarındadır. Yerleşimi iç içe iki hendek çevrelemektedir. Dıştaki hendek yüzey toprağının hemen altında tespit edilmiştir. Jeomanyetik ölçümlere göre hendeğin çapı 100-130 m civarındadır. Hendek kazı alanının olduğu kesimde iyi korunmuşken, kuzeyde erozyon nedeniyle tahrip olmuştur. Hendeğin kenarlarının en az üç kez yenilendiği anlaşılmıştır. Bu yenilemelerin her birinde birkaç cm kalınlıkta kalkerli sıva kullanılmıştır. Bu sıva hendeğin kenarından dışarıya doğru bir bant şeklinde, kimi yerde 2 m'ye ulaşan genişlikte devam etmektedir. Hendeğin üst kısmının açıklığı 2 m civarında ölçülmüştür. Bazı kesimlerde yenileme evrelerinin arasında saptanan toprak tabakasının, hendek yüzeyini düzeltmek amacıyla özellikle kullanıldığı

düşünülmektedir. Hendeğin derinliği şimdilik 2-2.5 m olarak belirlenmiştir ancak yenileme evreleri ile iç hacminin giderek daraldığının da göz önünde bulundurulması gerektiği hatırlatılmıştır.⁷³⁴ Hendek kenarlarına paralel şekilde eğimli bir durum gösteren yanık kerpiçli bir dolguya rastlanması hendeğin içinin bilinçli olarak doldurulduğunu ya da zamanla dolduğunu düşündürmüştü, ancak bu konuda net bir sonuca henüz ulaşamamıştır.

Hendek içinde çapları yak. 60 cm civarında olan çeşitli çukurlar saptanmıştır. Bu çukurlar içinde çok sayıda kırık öğütme taşı veya tümlenebilecek, özenli kapların olduğu bildirilmiştir. Ayrıca basit çukurlara konulan 3 adet gömüt de açığa çıkarılmıştır. Bu gömütlerden iki tanesi *hocker* pozisyonunda, zemini kalker içerikli bir sıva ile kaplanan çukurlarda bulunmuştur. Gömütlerden biri hendeğin kenarında yer alan taş bir duvar ile kısmen çevrilmiştir. Duvar inşa edilirken hendeğin eğimine göre taşlar yerleştirilmiştir. Bu nedenle gömütlerin yapıldığı dönemde hendeğin en azından kenarları görünecek kadar boş olduğu sonucuna varılmıştır.⁷³⁵ Hendek içinde bulunan çanak çömleklerin de yerleşimde bulunanlardan daha özenli yapılmış, ince kenarlı kaplar olduğu bildirilmiştir. Hendeğin üzerinde ya da çevresinde kazık yeri gibi unsurlara rastlanmaması nedeniyle herhangi bir üst yapının olduğu düşünülmemektedir.⁷³⁶ Şimdiye kadar yapılan kazılarda çukurlar ve gömütlerin yalnızca hendek içinde saptanması nedeniyle, hendeğin bu öğelerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Aşağı Höyük: Kesin olmamakla birlikte Yukarı Höyük gibi Kalkolitik Çağ'ın başına tarihlendirilmektedir. Güneyde yer alan yerleşimi çevreleyen hendeğin çapı jeomanyetik ölçümlerden anlaşıldığına göre 65 m civarındadır. Şimdiye değin ortaya

---

⁷³⁴ Karul 2007, s. 388.

⁷³⁵ Age., s. 389.

⁷³⁶ Age., s. 388.

çıkarılan kısımdan anlaşıldığına göre hendek anakayaya kadar verev biçimde inmektedir. Hendeğin kenarları 30 derecelik bir açı ile derinleşmekte ve taban kısmında hafifçe düz bir biçimde birleşmektedir. Hendeğin üst açıklığı 6 m, derinliği ise yak. 2 m kadardır.⁷³⁷ Hendek içinde duvar molozu olarak nitelenen yanık kerpiç parçaları tespit edilmiştir. Hendeğin, özellikle kenara yakın yerlerinde saptanan sarı renkli steril killi toprakla kaplanmış olabileceği düşünülmekle birlikte bu killi yüzeyin hendeğin tamamına yayılmadığı belirtilmiştir. Ancak, Aşağı Pınar'da Neolitik Çağ'a tarihlenen hendekte olduğu gibi bu hendekte de benzeri bir sıva uygulamasının olabileceği ve hendeğin kullanımı bittikten sonra yanık yapı molozu ile doldurulduğu önerilmektedir.⁷³⁸ Bu yapı molozu içinde yanıktan etkilenmiş çanak çömlek parçaları ve sapan taneleri bulunmuştur.

Hendeğin iç kenarına paralel şekilde uzanan taş duvarın, hendekle birlikte inşa edildiği ve çevirme sisteminin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Hendeğin iç kısmındaki taş duvarın yanı sıra, hendek dışında da taş duvarlar tespit edilmiştir. Aralarında 10 m kadar bir mesafe olan bu duvarlar kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, birbirine paralel olarak ve hendeğe teğet biçimde inşa edilmişlerdir. Duvarların güney yüzlerinde boyutları 1.5 x 2 m civarında olan taşlar dikine olarak yerleştirilmiştir. Taşların dışa bakan yüzlerinde görülen düzleşmenin, suyla temas nedeniyle oluşan bir aşınma olabileceği düşünülmektedir. Duvarların arka yüzleri orta boy taşlardan yapılan bir kaplama ile desteklenmiştir; bu kaplamanın genişliği kimi yerde 2 m'yi bulur. İki duvar arasındaki mesafede homojen bir toprak dolgu saptanmıştır. Ani biçimde yükselmiş bir çamur görünümü taşıyan dolgu her iki tarafındaki taş duvarların üzerine kadar yükselmiş ve hatta bazı yerlerde bunları

---

⁷³⁷ Age., s. 391.

⁷³⁸ Karul 2006, s. 481.

örmüştür. Dolgu içinde ele geçen çanak çömlek parçalarının aşınmamış olması nedeniyle dolgunun ani bir biçimde gelen suyla ilgili olarak oluştuğu düşünülmektedir.

3-ALİŞAR

Lev. No: II-4; III-5; IV-6; V-7; V-8

ETÇ II-III B-ETÇ/OTÇ'YE GEÇİŞ DÖNEMİ

Bölge: İç Anadolu

Konum: Yozgat il merkezine bağlı Sorgun İlçesi'nin güneyinde yer alan Alışar Köyü'nün 2.5 km kuzeyindedir.

Koordinatlar: 39° 36' K; 35° 16' D

Kazı: 1927-32 yılları arasında H.H. von der Osten yönetiminde, Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü adına ilk dönem çalışmaları yapılmıştır. 1993 yılından sonra R. Gorny başkanlığında yeni dönem kazıları başlamıştır.

Kaynaklar: von der Osten, H. H. 1937.

Tabakalanma: Mellink tarafından sunulan tabakalanma şu şekildedir: 19-15 M: geç kalkolitik; 14-12 M Erken Tunç Çağı I; 11-8 M ve 14-13 T Erken Tunç Çağı II; 7-6 M ve 12-11 T Erken Tunç Çağı III.

Savunma Mimarisi:

Alışar yerleşiminde hem höyükte hem de terasta savunma mimarisine rastlanmıştır. Höyük ve terasta yerleşimin birlikte görüldüğü ilk evre olan Erken Tunç Çağı II'den itibaren (Osten'in tabakalanma sisteminde "Copper Age" olarak belirtilen dönem) yerleşimin bir kent kimliğini aldığı belirtilmektedir.⁷³⁹ Osten,

⁷³⁹ von der Osten 1937, s. 110; fig. 31, 104-105.

höyükte 11-7 M tabakalarının, terasta ise 14-13 T tabakalarının bu döneme ait olduğunu bildirmiştir.

Höyükteki Savunma Mimarisi Kalıntıları:

11 M-9 M Tabakası (Erken Tunç Çağı II - Osten'in "Copper Age" olarak belirttiği dönem): Höyükte 11 M tabakasında savunma mimarisine ait doğrudan bir kanıt bulunamamışsa da, ortaya çıkarılan mimari kalıntılar arasında genişliği oldukça kalın olan duvarın bir savunma duvarı olabileceği düşünülmektedir. Bu duvarın batı ucunda *in situ* olabilecek bir kapı soketi bulunmuştur.⁷⁴⁰

Höyükte savunma duvarı olarak nitelenen üst üste iki duvar saptanmıştır. Bu savunma duvarlarının tam olarak hangi kata ait olduğu anlaşılamamıştır; ancak 11 M ve 9 M tabakaları arasında tarihlenebilecekleri belirtilmiştir.⁷⁴¹ Her iki duvar da yaklaşık olarak aynı doğrultudadır ve iç kısımları bir istinat duvarını düşündüren biçimde eğimli bir şekilde desteklenmiştir. Daha geç duvarda büyük taşlardan inşa edilmiş olan duvarın bir sırası korunmuştur. Çok kısa bir süre kazı yapıldığı için bu duvarlara ait ayrıntılar saptanamamıştır.

6 M tabakası (Erken Tunç Dönemi IIIB - Osten'in "Early Bronze Age" olarak tanımladığı tabakanın erken evresi):

6 M tabakasına ait güçlü bir savunma yapısı, höyüğün kuzey kesiminde, yukarıda anlatılan Erken Tunç Çağı II savunma duvarlarının üzerinde ve 8.50 m kuzeyinde ortaya çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı III'te savunma duvarı ile çevrili alanın genişletildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴² 1.50 m genişliğinde olan savunma duvarı büyük yuvarlak kaya parçaları ile inşa edilmiştir ve 0.50-0.60 m yüksekliğe kadar

---

⁷⁴⁰ Age., s. 112.

⁷⁴¹ Age., s. 116, fig. 114-115.

⁷⁴² Age., s. 208.

korunmuştur.⁷⁴³ Bu kaya parçalarının üzerinde ahşap bir hatıla ve kerpiç üst yapıya ait kalıntılar yer almaktadır. Ahşap ve kerpiçler büyük bir yangınla tahrip olmuştur. Bu duvardan yaklaşık olarak dik bir açı ile kuzeye doğru giden bir başka ahşap hatılın kömürleşmiş kalıntıları da saptanmıştır. Bu ahşap kalıntılar büyük bir kapı soketine dayanan direkler arasında yer almaktadır. Bu kısımda açığa çıkarılan kalıntıların küçük bir kapı girişinin kalıntıları olabileceği belirtilmiştir.⁷⁴⁴

6 M tabakasının savunma duvarının izlerine höyüğün güney yamacında rastlanmamıştır ancak güneydeki K-L 14 açmalarındaki yatay dolgu dolayısıyla burada da bu çeşit bir duvar olduğu varsayılmıştır.⁷⁴⁵

5 M tabakası (Orta Tunç'a Geçiş Tabakası):

5 M tabakasının büyük savunma duvarının temelleri höyüğün kuzey kesiminde 6 M tabakasının savunma duvarının üzerinde bulunmuştur. Bu kesimde 5 M tabakasının iki farklı inşa evresi olduğu anlaşılmıştır.⁷⁴⁶ 5 M tabakası ile birlikte Höyük yeniden güçlü bir savunma duvarı ile çevrelenmiştir. Duvar, 4-5 m mesafelerle yapılan istinat duvarları ile güçlendirilmiştir. Duvarın arası taş ve toprakla doldurulmuştur. Bu savunma duvarı kimi onarımlar ve eklentilerle M.Ö. II. binin ortasına kadar kullanılmıştır. İlk yenileme taban yükseltilerek, dış kesimde giriş kapısına girişi dolaylı hale getiren iki duvar inşa edilmiştir.⁷⁴⁷ İkinci inşa tabakası şiddetli bir tahribatın izlerini taşır ve ortalama 2 m derinliğinde yıkıntı dolgusu ile kaplanmıştır. Bu yıkıntı dolgusunun üzerinde Hitit sonrası dönemine ait kalıntılar bulunmuştur.⁷⁴⁸

---

⁷⁴³ Age., fig. 207.

⁷⁴⁴ Age., s. 210.

⁷⁴⁵ Age., s. 208.

⁷⁴⁶ Age., s. 214; fig. 220-222.

⁷⁴⁷ Agy, fig. 212 ve 213.

⁷⁴⁸ Age., s. 208.

Teras Kesimindeki Savunma Mimarisi:

14 ya da 13 T tabakası (Erken Tunç Çağı II - Osten'in "Copper Age" olarak belirttiği dönem): Terasın doğu kesiminin yakınında 2 m genişliğe ve 2.50 m yüksekliğe sahip çok iyi inşa edilmiş duvar temelleri açığa çıkarılmıştır. Bu duvar temellerinin teras kesiminde ilk yerleşilen dönem olan Erken Tunç Çağı II'ye (Osten'e göre "Copper Age") ait savunma duvarına ait olduğu sonucuna varılmıştır.⁷⁴⁹ Ancak 14 T tabakasının mı 13 T tabakasının mı olduğu belirlenememiştir.⁷⁵⁰ Kuzeye doğru devam eden savunma duvarı dik bir açı ile dönüş yapar, ancak bu kısımdan sonrası Hitit dönemi dış savunma duvarının altında kalmaktadır. Savunma duvarında oldukça iri taşlar ve harç olarak da çamur ya da kerpiç kullanılmıştır.

Z 28 ve AA 27 plankarelerinde dış savunma duvarının yaklaşık 4 m arkasında bir başka savunma duvarına ait gibi gözükten kalıntılar bulunmuştur. Bir ya da iki sıralı taş bir temeli günümüze ulaşan bu yapı görünüşe göre iki küçük bastion/kule ve bir bağlayıcı duvardan oluşmaktadır.⁷⁵¹ Öne doğru çıkma yapan bu unsurlar 4 m genişliğe ve 1 m derinliğe sahiptir, aralarındaki bağlayıcı duvar ise 9 m uzunluktadır.⁷⁵² II 17 plankaresindeki bir duvar parçası olasılıkla Z 29-CC 15 açmalarındaki dış savunma duvarının bir parçası olabilir. Bu savunma duvarına ait olduğu düşünülen bir diğer duvar parçası Q 32-33 açmalarında açığa çıkarılmıştır. İkinci yapı kısmen büyük yuvarlak kaya parçaları, kısmen küçük taşlardan inşa edilmiştir ve Erken Tunç Çağı II'ye tarihlenmiştir.

---

⁷⁴⁹ Age., s. 118.

⁷⁵⁰ Age., s. 120.

⁷⁵¹ Age., s. 118.

⁷⁵² Naumann 1991, s. 251.

S-T 31 açmasında, 6.60 m derinlikte 7x7 m boyutlarında üç yanı duvarla çevrili bir yapı açığa çıkarılmıştır. Yapının duvarları küçük taşlardan örülmüştür. Yapının doğu ve batı duvarlarının ortasında içe bakan kısımda 0.45 m dışa doğru çıkıntı yapan payandalar yer almaktadır. Bu odanın tekil bir savunma kulesi ya da savunma sisteminin bir parçası olabileceği düşünülmektedir.⁷⁵³

4-ARSLANTEPE

Lev. No: VI-9; VI-10

ETÇ I-ETÇ III

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Malatya il merkezinin 6 km kuzeyindeki Ordüzü köyünde bulunan höyük, Fırat'ın doğu kıyısına 15 km'lik mesafededir.

Koordinatlar: 38° 23' K; 38° 21' D

Kazı: 1932-39 yılları arasında L. Delaporte tarafından yürütülen ilk kazıların ardından 1947-48 yıllarında C. Schaeffer yönetiminde ikinci dönem kazıları yapılmıştır. 1961 yılından itibaren İtalyan ekipleri tarafından kazı çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. 1961'de P. Meriggi ve S. Puglisi başkanlığında yürüten çalışmalar daha sonra A. Palmieri ile devam etmiştir. Günümüzdeki ekibin başkanlığını M. Frangipane yürütmektedir.

Kaynaklar: Frangipane, M. ve A. Palmieri 1983; Frangipane M. 1997a; Di Nocera 2001; Frangipane, M. 2004.

Tabakalanma: Höyük Ubeyd Dönemi sonundan Roma ve Bizans Dönemi'ne kadar yerleşime sahne olmuştur. En alttan başlayarak tabakalanma şu şekildedir:

---

⁷⁵³ Age., s. 120.

VIII= Geç Kalkolitik 1-2 (M.Ö. 4250-3900); VII=Geç Kalkolitik 3-4 (M.Ö. 3800-3350); VIA Geç Kalkolitik 5 (M.Ö. 3350-3000); VIB=Erken Tunç Çağı I (M.Ö. 3000-2750); VIC= Erken Tunç Çağı II (M.Ö. 2750-2500); VID=Erken Tunç Çağı III (M.Ö. 2500-2000); VA= Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1750); VB=Geç Tunç Çağı I (M.Ö. 1750-1600); IV= Geç Tunç Çağı II (M.Ö. 1600-1200); III-II=Demir Çağ (M.Ö. 1100-712); I=Geç Roma ve Bizans.⁷⁵⁴

Savunma Mimarisi:

Arslantepe’de Erken Tunç Çağı I’e tarihlenen VIB2 ve Erken Tunç Çağı III’e tarihlenen VID3 tabakalarında savunma mimarisine ait unsurlar saptanmıştır.

VIB2 Tabakası Savunma Mimarisi:

Taş temel üzerine kerpiç üstyapıdan oluşan savunma duvarının genişliği 6 m’ye ulaşmaktadır.⁷⁵⁵ Her üç dört metrede bir savunma duvarının yerleşim dışına bakan yüzüne doğru çıkıntı yapan payandalar yerleştirilmiştir. VIB2 tabakasının geç evresinde ise yerleşim daha da genişletilmiştir. Savunma duvarının iç yüzünde açığa çıkarılan mekânların, bu genişleme sırasında savunma duvarı kullanım dışı kaldıktan sonra inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁷⁵⁶

VID3 Tabakası Savunma Mimarisi:

Yerleşim alanının sınırında saptanan kalın duvar ve bastion/kule güçlü bir savunma sisteminin varlığına işaret etmektedir. Oldukça büyük taşlardan inşa edilen duvar temelinin üzeri kerpiç üstyapı ile tamamlanmıştır. Savunma duvarı boyunca

⁷⁵⁴ http://w3.uniroma1.it/arslantepe/chronology_stratigraphy.html web sayfasından 25.12.2008 tarihinde alınmıştır.

⁷⁵⁵ Frangipane 2004, s. 107.

⁷⁵⁶ <http://cat.une.edu.eu/pAge./arslantepe>.

dış bir kerpiç duvar olduğu belirtilmiştir.⁷⁵⁷ 35 m'lik bir kısmı açığa çıkarılan savunma duvarına bitişik olarak inşa edilmiş 11 m çapında, yarım daire formunda bir bastion da savunma sisteminin bir diğer elemanını oluşturmaktadır.⁷⁵⁸

5-AŞAĞI PINAR Lev. No: VII-11; VIII-12; VIII-13; IX-14; IX-15; X-16
NÇ - EKÇ -OKÇ

Bölge: Trakya

Konum: Kırklareli İl merkezinin güneyinde, Asilbeyli köy yolunun doğu kenarında konumlanan höyüğün kuzeyinde Şeytandere'nin küçük bir kolu ve yerleşmeye adını veren kaynak yer almaktadır.

Koordinatlar: 41° 43' K; 27° 13' D

Kazı: 1993 yılında Prof. Dr. M. Özdoğan ve H. Parzinger yönetiminde başlayan kazılar halen sürdürülmektedir.

Kaynaklar: Özdoğan, E. *et al* 2007; Özdoğan, E. *et al* 2008.

Tabakalanma: Höyükte Neolitik, Kalkolitik ve Demir Çağına ait tabakalar saptanmıştır. 2006 yılı çalışmalarına göre Aşağı Pınar'da Neolitik ve Kalkolitik çağlara tarihlenen 8 tabaka saptanmış bulunmaktadır. Bu son bulgulara göre höyüğün en eskiden yeniye doğru tabakalanması şu şekildedir:

8-6 = Neolitik Çağ; 5/6 = Neolitik/Kalkolitik Geçiş Dönemi; 5-4 = Erken Kalkolitik Çağ; 3-1 = Orta Kalkolitik Çağ; Demir Çağı

Savunma Mimarisi:

Aşağı Pınar yerleşiminde Neolitik ve Kalkolitik Çağ tabakalarında savunma mimarisi olabilecek unsurlar saptanmıştır.

⁷⁵⁷ Frangipane ve Palmieri 1983, s. 291.

⁷⁵⁸ DiNocera 2001, s. 87.

Neolitik Çağ Savunma Mimarisi:

7. ve 6. tabakada yerleşimlerinin etrafında savunmaya yönelik kullanılmış olabilecek bir hendek saptanmıştır. 2006 yılında saptanan 8. tabakaya ilişkin bilgiler çok sınırlı olduğundan bu tabakada da hendek benzeri bir unsurun olup olmadığı bilinmemektedir.

7. tabakanın radyokarbon tarihlendirmesi henüz yapılmamıştır. Ancak çanak çömlek buluntularına göre Karanova I/II kültürü ile çağdaş olduğu düşünülmektedir.⁷⁵⁹ Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan hendeğin tüm yerleşimin etrafını çevrelediği düşünülmektedir, ancak bu durum kazı çalışmalarının devamıyla tam olarak anlaşılacaktır. Şimdilik yerleşimin etrafını güneyden çevrelediği kesin olarak anlaşılmıştır. Ana toprağın içine açılan hendeğin açığa çıkarılan uzunluğu yak. 10 m kadardır. Derinliği 1 m genişliği 2.3 m'dir. V kesitli olan hendeğin yan yüzü oldukça özenli bir biçimde sarı renkte kille sıvanmış ve açkılanmıştır. Hendek içinde rastlanan yanık kerpiç molozunun, 7. tabaka yerleşimine ait olan yapı kalıntılarının buraya doldurulması ile ilgili olduğu sanılmaktadır.⁷⁶⁰ 7. tabakaya ait mimari hakkında hendek dışında henüz başka bilgi yoktur, bu nedenle hendeğin bu tabakada nasıl bir yerleşim düzenini çevrelediği ileriki çalışmalarla anlaşılacaktır.

Hendeğin kullanılmaya devam edildiği 6. tabakada yerleşim düzeni ile ilgili bilgiler elde edilebilmiştir. Çanak çömlek buluntularına dayanarak Karanovo II dönemi ile (yani Orta ve Batı Balkanlar'ın Erken Neolitik kültürleri ile) çağdaş olduğu saptanan⁷⁶¹ bu tabaka M.Ö. 5800-5700'e tarihlenmektedir. Ancak 6. tabakada Anadolu yerleşmelerinden bilinen buluntu topluluklarına benzeyen öğeler de

⁷⁵⁹ Özdoğan, E. *et al* 2008, s. 43.

⁷⁶⁰ Age., s. 43.

⁷⁶¹ Age., s. 45.

saptanmıştır.⁷⁶² Şimdiye kadar ortaya çıkarılan kısmında en az 13 odası olan, doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş ve henüz tek bir yapıya mı yoksa birbirinden bağımsız yapılara mı ait olduğu anlaşılamayan mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar bir daire oluşturacak biçimde birbirine bitişik olarak ve kuzey kesimdeki Haydar Dere'ye doğru hafif bir yay çizecek biçimde düzenlenmiştir. Bu tabakada hendeğin 5 m kadar kuzeyinde tespit edilen duvar ve taban kalıntılarının içteki bir yapı dizisine mi ait olduğu henüz anlaşılamamıştır. 6. Tabakayı sona erdiren yangının ardından hendeğin işlevini yitirdiği anlaşılmıştır.⁷⁶³

Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

5. Tabaka Savunma Mimarisi:

Erken Kalkolitik Çağ'a (Balkan kronolojisine göre Orta Neolitik dönem⁷⁶⁴) tarihlendirilen bu tabakada yerleşim yeniden biçimlendirilmiştir. En eski yerleşim alanının yer aldığı kısmın batısında bulunan bu yeni kesime özellikle mi taşınıldığı, yoksa eski yerleşimin genişlemesinden dolayı bir yayılımın mı olduğu kesinlik kazanmamıştır. Yeniden biçimlendirilen yerleşimin bir hendek ve palisad ile çevrelendiği bildirilmektedir.⁷⁶⁵ 5. tabaka yapılarının hemen güneyindeki geniş küllü alanın ardında rastlanan hendek 2 m genişliktedir ve 12 m'lik bir kısmı açığa çıkarılmıştır.⁷⁶⁶ 1 m derinliğe sahip olan hendeğin kenarları sarı renkli milli bir toprakla sıvanmıştır.⁷⁶⁷

---

⁷⁶² Özdoğan, E. *et al* 2007, s. 258.

⁷⁶³ Özdoğan 2007c, s. 418.

⁷⁶⁴ Karul *et al* 2003, s.

⁷⁶⁵ Age., s. 199, 200.

⁷⁶⁶ Özdoğan *et al* 1999, s. 144.

⁷⁶⁷ Özdoğan *et al* 1998, s. 129.

3. ve 2. Tabaka Savunma Mimarisi:

Aşağı Pınar höyüğünde Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 3. ve 2. tabakalarda 30 m'si açığa çıkarılan taş temel üzerinde bir palisad ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak 3. tabakada yapıldığı anlaşılan duvar konstrüksiyonu 2.5 m ara ile birbirine paralel yapılmış iki taş duvar dizisinden oluşur. İki duvarı kesen bölme duvarları ile dikdörtgen odalar oluşturulmuş, ve bu nedenle kazı raporunda sandık duvar olarak nitelenmiştir.⁷⁶⁸ Dış kısımdaki duvar ise, bölme duvarları gibi tek sıra taştan ibarettir. İçteki duvarın üzerinde ve önünde küçük taşlarla çevrilmiş dikme yuvaları bulunmaktadır. Açığa çıkarılan kalıntılara dayanarak dışta kalan duvarın fazla yüksek olmadığı, içteki duvarın ise ahşap direklerle yükseltildiği sonucuna varılmıştır.⁷⁶⁹ Duvarda en az iki ya da üç yenileme evresi saptanmıştır. En son yenileme evresinde duvarın yüzü yer yer 1 m civarında doğuya doğru kaydırılmıştır.⁷⁷⁰ 10 S açmasında duvara bağlı, kule olarak nitelenen dörtgen bir yapı açığa çıkarılmıştır.⁷⁷¹

6-AŞIKLI HÖYÜK

Lev. No: X-17; XI-18

Akeramik Neolitik Çağ

Bölge: Orta Anadolu

Konum: Aksaray İli'nin 25 km. kadar güneydoğusunda, Kızılkaya Köyü'nün 1 km güneyinde yer almaktadır. Höyüğün batı kısmından Melendiz Suyu geçmektedir. 40 km kadar güneyinde ise Hasandağ ve Melendiz dağlarının volkanik patlamaları sonucunda çevrede çok sayıda obsidyen yatağı oluşmuştur (Çiftlik, Kömürcü,

---

⁷⁶⁸ Özdoğan *et al* 2000, s. 93.

⁷⁶⁹ Karul 2006, s. 481.

⁷⁷⁰ Age., s. 97.

⁷⁷¹ Age., s. 97.

Nenezi, Göllüdağ gibi). Aşıklı Höyüğün içinde bulunduğu bölgenin topografyasını tektonik patlamalar dolayısıyla oluşan granit, andezit ve işlenmesi kolay tüflü kayaların olduğu volkanik coğrafya belirlemiştir.

Koordinatlar: 38° 21' K, 34° 13' D

Kazı: 1989-2003 yılları arasında Prof. Dr. U. Esin başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarının 2009 yılından başlayarak Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran başkanlığında yürütüleceği açıklanmıştır.⁷⁷²

Kaynaklar: Düring, B. S. 2006; Esin, U. 1993a, 1993b, 2000; Esin, U. ve S. Harmankaya 2007.

Tabakalanma: Yerleşmede saptanan üç tabaka da Akeramik Neolitik Çağ'a aittir. En üstteki 1. tabaka, yüzey toprağının hemen altında, yer yer saptanan taban kalıntıları, kanallar ve çukurlardan oluşmaktadır. 2. tabaka höyükte kazısı en geniş alanda yapılan tabaka olmuştur. Şimdiye kadar en az 10 evre tanımlanmıştır. 3. tabakanın kazısı höyüğün kuzeyinde sınırlı bir alanda yapılmıştır, bu tabaka üç evreye sahiptir. Aynı alanda 4. tabaka kazıları da yürütülmüştür. Höyüğün dışında, höyüğe güneyden bitişik olan Melendiz Suyu kıyısında yaklaşık 1.5 mlik bir alüvyon dolgu altında açığa çıkarılan yapılar en eski kalıntıları oluşturmaktadır. B. S. Düring'in 2006 yılında yayınlanan kitabında Prof. Dr. Ufuk Esin ile sözlü görüşmeye dayanarak verdiği tabakalanma en eskiden yeniye doğru şu şekildedir: Tabaka 3A-B-C (M.Ö. 8200-8000); Tabaka 2A-B-C-D-E-F-G-H-I-J (M.Ö. 8000-7500); Tabaka 1 (M.Ö. 7500-7400).⁷⁷³

---

⁷⁷² <http://www.asiklihoeyuk.org/web/sitesinden> 25.12.2008 tarihinde edinilen bilgi.

⁷⁷³ Düring 2006, s. 73.

Savunma Mimarisi:

Aşıklı Höyük'te savunma amacına yönelik olduğu düşünülen iki kısım tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, yerleşimin güneybatı kısmında yer alan ve HV ve T olarak adlandırılan iki ana yapıyı içeren büyük yapı kompleksinde açığa çıkarılmıştır. Yaklaşık olarak 13x12 m boyutlarındaki HV yapısının kuzey duvarı Esin tarafından kazamatlı sandık duvar olarak nitelenmiştir⁷⁷⁴ Sandık duvar olarak yorumlanan kuzey duvarı GA caddesine bakmaktadır. Yapının caddeye bakan bu dış kısmına oldukça kalın, beş sırası korunmuş bir kerpiç duvar örülmüş, iç kısma ise bu duvara paralel olarak 110 cm güneyde taş bir duvar örülmüştür. Taş duvarın kalınlığı 80 cm'dir ve 9 sırası korunmuştur. Bu iki duvarın arası kerpiçle bölmelere ayrılmış ve yaklaşık dörtgen formda odacıklar oluşturulmuştur.⁷⁷⁵ Bu odacıklar doğudan batıya doğru HU, HT, HS ve KP olarak adlandırılmıştır. Odacıklar birbirine eşit boyutlarda değildir. KP 2.5x2.68 m, HS 2.66x1.00 m, HT 2.82x1.26 m, HU ise 1.80 x1.20 m'dir. Odacıkları bölen duvarların kalınlığı ve korunan yüksekliği de farklılık göstermektedir. Kalınlıkları ortalama 0.20-0.50 m, yükseklikleri ise 1.60-1.67 m arasında değişmektedir. Bu hücrelerden yalnızca HS ve HT'den birbirine geçiş için kapı aralığı olduğu bildirilmiştir.⁷⁷⁶ Esin, sandık duvar olarak nitelediği bu kısmın işlevinin net olmadığını, GA caddesinin güneyinde içi moloz doldurularak bir istinat duvarı gibi ya da kazamatlı bir duvar olarak kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.

Savunma amaçlı inşa edildiği düşünülen bir başka duvar yerleşimin kuzeydoğusunda tespit edilmiştir. Kuzeydoğudaki bu çevirme duvarının, tabaka 2'nin son evresinde buraya eklenen mahalle kompleksini - bu mekânlar 11 K

---

⁷⁷⁴ Esin 1993a, s. 135.

⁷⁷⁵ Age., s. 134.

⁷⁷⁶ Esin 1993b, s. 127.

açmasında yer alan OU, OM, OP, OV, PP, PL ve PZ olarak adlandırılan mekânlardır- çevrelediği ve güneydoğuya doğru S şeklinde devam ettiği belirtilmiştir. Çevirme duvarı büyük taş bloklar, tuf, andezit, kireçtaşı ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir; duvar aralarında ise daha küçük taşlar kullanılmıştır. Duvarın yapımında ayrıca çok sayıda öğütme taşı ve daha az miktarlarda kırık havan ve havan eli gibi aletler de kullanılmıştır. Duvar genişlikleri 1-3 m arasında değişmektedir. 1998 yılı kazısında höyüğün güneydoğu yamacındaki 13 R-S açmalarında da çevirme duvarının takip edildiği bildirilmiştir. Burada, çevirme duvarına ait bir taş döşeme 5.55 m ile -5.78/-5.90 m derinliklerde bulunmuştur. 2x4 m boyutlarındadır ve altı kerpiç döküntüleriyle doldurulmuştur. Döşemede kırık havan eli ve ezgi taşları da kullanılmıştır. Ayrıca açmanın ortalarından kuzeydoğusuna doğru çevirme duvarının temeline ait 2 m uzunluğunda bir kısmı bulunmuştur.⁷⁷⁷ Bu mahalle kompleksindeki evlerin temelinde, yerleşmenin tamamen kerpiçten inşa edilen diğer evlerinden farklı olarak -güneybatıdaki büyük yapı kompleksi hariç- taş kullanılması nedeniyle, daha önceki evrede güneybatıdaki HV yapısında yaşayan yerleşmenin ayrıcalıklı kişilerinin buradaki mahalle kompleksine yerleşmiş olabileceği düşünülmektedir; bu kompleksteki yapıların iç duvarlarının ve tabanlarının kırmızı renkte oluşu da onların sıradan konutlardan farklı olduğunun bir başka işaretidir.

7-BADEMAĞACI

Lev. No: XII-19; XII-20

ENÇ ve ETÇ II

Bölge: Akdeniz

---

⁷⁷⁷ Esin 2000, s. 74.

Konum: Antalya İli, Merkez İlçe'sine bağlı olan Bademağacı Köyü'nün 2.5 km kadar kuzeydoğusunda bulunan höyük Antalya'ya 50 km uzaklıktadır.

Koordinatlar: 37° 24' K; 30° 29' D

Kazı: Prof. Dr. Refik Duru başkanlığında 1993 yılında başlayan kazılar halen devam etmektedir.

Kaynaklar: Clare, L. *et al.* 2008; Duru, R. 2005.

Tabakalanma: Erken Neolitik, Geç Neolitik, Erken Kalkolitik, Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı II, Orta Tunç Çağı ve Erken Hıristiyanlık dönemine ait kültür tabakaları tespit edilmiştir. C 14 tarihlerine göre Göller Bölgesi'ndeki en erken yerleşim Erken Neolitik Çağ'a tarihlenen Bademağacı'dır (Hd-22340: 7949±31 ¹⁴C-BP).⁷⁷⁸

Savunma Mimarisi:

Bademağacı Höyüğü'nde Neolitik ve Erken Tunç Çağı II tabakalarında savunma mimarisi unsurları saptanmıştır.

Neolitik Çağ Savunma Mimarisi:

Erken Neolitik II/4 ve Erken Neolitik II/3 tabakalarında savunma mimarisi olması muhtemel kimi mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu mimari kalıntılar, höyüğün güneydoğu kenarında yer alan kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda birbirine paralel olarak uzanan beş duvar temelinden⁷⁷⁹ ve bu yapının altında daha eski ve sağlam (1 m kalınlıkta) L biçimli bir duvar temelinden ibarettir.⁷⁸⁰ Kazı raporlarında 'ızgara' temeller olarak tanımlanan bu beş paralel duvar temeli 20-35 cm çapında orta boyutlu taşlardan 40-50 cm aralarla yerleştirilerek inşa edilmiştir.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁸ Clare *et al.* 2008, s. 13.

⁷⁷⁹ Duru 2005, s. 548.

⁷⁸⁰ Age., s. 548, lev. 5, 8/1.

⁷⁸¹ Clare *et al.* 2008, s. 13.

L biçimli duvarın kalınlığı ise 1 m civarındadır. ‘Izgara’ temellerin Erken Neolitik II/3 evresine, bunun altında yer alan daha eski L biçimli kalın duvarın ise Erken Neolitik II/4 evresine ait oldukları düşünülmektedir. Duru’ya göre bu mimari kalıntılar höyüğün dış çizgisine uygun doğrultuda olduklarından savunma ile ilgili olabilirler.⁷⁸²

Erken Tunç Çağı Savunma Mimarisi:

Önceden planlanarak inşa edildiği sonucuna varılan Bademağacı Erken Tunç Çağı II yerleşiminde üç yapı katı belirlenmiş ve bunlar 3, 2 ve 1 rakamları ile gösterilmiştir. Bademağacı Höyüğü’nde savunma mimarisi olarak nitelenebilecek mimari unsurlar yerleşmenin batı, doğu ve kuzey yamaçlarını kaplayan *glacis* kuzeydoğu ve kuzey kesimlerde açığa çıkarılan ve savunma duvarı temeli olarak yorumlanan duvarlar ile kapı girişi olarak değerlendirilen kesimlerdir.

İlk kez Erken Tunç Çağı II/3 yapı katında höyüğün doğu ve batı yamaçlarına inşa edilen megaron planlı binaların girişleri yerleşimin ortasına açılmaktadır. Binaların arka duvarları ise *glacis*/ taş döşemeye yaslanmaktadır.⁷⁸³ Bu biçimiyle Anadolu Yerleşim Şeması’na uygun bir model olarak değerlendirilebilir. Erken Tunç Çağı II/2 yapı katında bu megaronların ante duvarları yerleşimin merkezine doğru uzatılmıştır; ancak bu uzatılan kısımların önceki yapı katına kıyasla çok özensiz yapıldıkları gözlenmiştir.⁷⁸⁴ Birkaç kez yenilendiği anlaşılan *glacis*’in ilk kez Erken Tunç Çağı II/3 yapı katında inşa edildiği ve çeşitli yenilemeler sonucunda Erken Tunç Çağı II/2 yapı katında yükseldiği sonucuna varılmıştır.⁷⁸⁵ *Glacis*, höyüğün yamacına inşa edilen ve en dış halkada yer alan binaların arka duvarları hizasından

---

⁷⁸² Duru 2004, s. 527.

⁷⁸³ Age., s. 527.

⁷⁸⁴ Duru ve Umurtak 2006, s. 439.

⁷⁸⁵ Duru 2000, s. 111; Duru 2008, res. 311.

başlamakta ve ova seviyesine kadar inmektedir. İrili ufaklı toplama taşların yan yana konulması ile girintili çıkıntılı bir yüzey elde edilmiştir. *Glacis*'in korunan genişliği kimi yerde 4 m iken kimi yerde 8 m'ye ulaşmaktadır.⁷⁸⁶ Sayıları en az üç olarak belirlenen yenileme evrelerinden⁷⁸⁷ birinde yamaçtaki megaron planlı binaların yıkılmasının ardından *glacis*'in içeriye doğru ilerletilerek megaronların bir kısmının üzerini kapladığı anlaşılmıştır. *Glacis*'in kapladığı yamacın doğu kesimdeki eğimi 10-15° iken, diğer kesimlerde 0°'ye kadar düşmektedir.⁷⁸⁸

Höyüğün kuzeydoğu ve kuzey yamaçlarında bir savunma duvarına ait olabilecek oldukça kalın duvar temelleri açığa çıkarılmıştır.⁷⁸⁹ Bu temellerin kuzeydoğu yamaçta rastlanan kısmı 13 m uzunluğa, 0.80-1.10 m arasında kalınlığa ve 1 m civarında yüksekliğe sahiptir. Duvarın dış kısmı dik bir şekilde inşa edilmişken, iç kesimde hafif bir eğimle inşa edildiği gözlemlenmiştir. Duvarın yapımında iri, şekilsiz taşlar kullanılmıştır, herhangi bir harç malzemesi saptanmamıştır. Duvarın dışa bakan kısmında taşlar sırayla ileri ve geri olacak biçimde yerleştirilmiştir; bu inşa şeklinin sağlamlığı artırmak için tercih edilmiş olduğu düşünülmektedir. Duvarın hem kuzey hem güneydeki uçları kesilmekte ve bir duvar ya da mekânla kesişmemektedir. Duvara bitişen herhangi bir mimari öge olmaması ve diğer binaların duvarlarından kalın olması nedeniyle yerleşmeyi çevreleyen bir savunma duvarına ait olma olasılığı yüksektir.⁷⁹⁰ Benzer kalınlığa ve

---

⁷⁸⁶ Duru 2000, s. 110; Duru 2008, res. 311.

⁷⁸⁷ Duru ve Umurtak 2008, s. 642.

⁷⁸⁸ Duru 2008, res. 311.

⁷⁸⁹ Age., res. 312 ve 313.

⁷⁹⁰ Duru 2000, s. 110; Duru 2008, res. 310 ve 312.

inşa tekniğine sahip bir başka duvar temeli de kuzey yamaçta açığa çıkarılmıştır.⁷⁹¹
Bu duvarın uzunluğunun 9 m, kalınlığının da 1 m olduğu belirtilmiştir.⁷⁹²

Yerleşim üzerinde kapı binası olarak yorumlanan Doğu Kapı Binası (DKB) ile Batı Kapı Binası (BKB)'nin dışında kuzey kesimde de *glacis* üzerindeki üç adet aralık, yerleşime giriş yeri olarak değerlendirilmiştir. Bu giriş yerleri planlarda Kuzey Girişi 1 (KG 1), Kuzey Girişi 2 (KG 2) ve Kuzey Girişi 3 (KG 3) olarak belirtilmektedir.⁷⁹³

Yerleşimin doğu yamacındaki 4 numaralı binanın arka duvarının olmaması ve diğer megaron planlı binaların aksine kuzey duvarının çatıya kadar taşla örüldüğü sonucuna varılması nedeniyle, bu bina yerleşime girişi sağlayan bir kapı binası olarak yorumlanmıştır. Doğu Kapı Binası (DKB) adıyla anılan bina 16.50 m uzunluğa, 5 m genişliğe sahiptir. Binanın yerleşimin merkezine uzanan iki duvarından kuzeydeki ön kısmına bitişik 1.70x3 m boyutlarında küçük bir mekân oluşturulmuştur. Mekânın kapısı Doğu Kapı Binası'nın içine bakmaktadır. Taş duvarları 40 cm yüksekliğe kadar korunmuş olan mekânın boyutunun çok ufak olması, girişleri kontrol etmek için kullanılmış bir oda olabileceğini akla getirmiştir.⁷⁹⁴

Yerleşime giriş kapısı olarak kullanıldığı düşünülen bir diğer bina batı yamacındaki 30 numaralı binadır. Bu bina da doğu yamaçtaki DKB gibi megaron benzeri bir plana sahiptir. Batı Kapı Binası (BKB) olarak adlandırılan binaya *glacis* üzerinden geçilerek yerleşimin merkezine girişlerin sağlandığı düşünülmektedir.

---

⁷⁹¹ Duru 2008, res. 310 ve 313.

⁷⁹² Duru ve Umurtak 2002, s. 239.

⁷⁹³ Age., res. 310.

⁷⁹⁴ Age., res. 314.

Hem DKB hem de BKB'nin diğerk megaron planlı binalara kıyasla ölçülerinin daha büyük olduğu belirtilmektedir.⁷⁹⁵

Höyüğün kuzey kesiminde *glacis* üzerindeki üç aralık da Erken Tunç Çağı II yerleşimine giriş sağlayan geçitler olarak yorumlanmıştır. Bu girişler Kuzey Giriş 1 (KG 1), Kuzey Giriş 2 (KG 2) ve Kuzey Giriş 3 (KG 3) olarak adlandırılmışlardır. KG 1 ve KG 2 girişlerinin tabanı taş döşemeden bırakılmış, kenarları *glacis*'te kullanılan taşlardan biraz daha büyük taşlarla düzgün bir şekilde sınırlanmıştır. Her iki giriş yerinin genişliği yak. 4 m'dir.⁷⁹⁶ KG 3 ise *glacis*'in taşlarının korunduğu, ancak savunma duvarı olarak yorumlanan iki kalın duvarın arasındaki yak. 4 m bir aralıktan ibarettir.⁷⁹⁷

Yerleşimin kuzey ucunda geniş bir alanda mimari kalıntılara rastlanmaması nedeniyle, bu kısmın özellikle boş bırakılarak hayvan sürülerinin korunduğu bir avluya dönüştürüldüğü sonucuna varılmıştır. Savunma duvarı olarak yorumlanan kalın duvarların da yalnızca kuzey kesimde açığa çıkarılması bu kısmın korunmasının, yerleşimin diğerk yerlerindeki gibi evlerin arka duvarları aracılığıyla değil, bir duvar ile gerçekleştirildiği fikrine yol açmıştır.⁷⁹⁸

8-BAKLA TEPE

Lev. No: XIII-21

ETÇ I

Bölge: Batı Anadolu

Konum: Günümüzde Tahtalı Barajı alanı içinde kalan höyük İzmir ili Menderes İlçesi'ne bağlı eski Bulgurca Köyü sınırları içindedir. Cumaovası içinde merkezi bir

⁷⁹⁵ Duru 2008, res. 315, res. 292 ve 310.

⁷⁹⁶ Age., res. 310, 316, 317a ve 317b.

⁷⁹⁷ Age., res. 310.

⁷⁹⁸ Age., res. 313.

konumda yer alan ve kenarından Tahtalı Çayı akan höyüğün konumu ekonomik ve stratejik açıdan avantajlar sağlamış olmalıdır. Bulunduğu yer itibariyle hem Ege Denizi ile, hem de Anadolu'nun iç kesimleriyle bağlantı içinde olan Bakla Tepe deniz seviyesinden 65.50 m, ovadan 20 m yükseklikte olan 250 m çapında bir kayalık üzerinde bulunmaktadır. Denize olan uzaklığı ise 15 km civarındadır.

Koordinatlar: 38° 10' K; 27° 08' D

Kazı: 1995-2001 yılları arasında Prof. Dr. H. Erkanal ve T. Özkan yönetiminde, Tahtalı Barajı Kurtarma Projesi çerçevesinde kazılmıştır.

Kaynaklar: Erkanal, H. 2003a; Erkanal ve Özkan 1998, 1999, 2000.

Tabakalanma: Yerleşimde Geç Kalkolitik Çağ (yak. M.Ö. 3300-3000), Erken Tunç Çağı I ve II, Geç Tunç Çağı, Roma Dönemi ve Bizans Dönemine tarihlenen mimari kalıntılar ve mezarlar açığa çıkarılmıştır.

Savunma Mimarisi:

Savunma duvarına ait olduğu anlaşılan duvar kalıntıları höyüğün doğu ve kuzey kesiminde saptanmıştır. Bu duvarın tüm yerleşimi çevrelediği ve uzun evlerin arka duvarlarının bu duvara yaslandığı düşünülmektedir. Bakla Tepe'nin dik kuzey yamacında doğu-batı doğrultusunda uzanan ve 19.50 m'lik bir kısmı açığa çıkarılan kalın bir duvarın savunma duvarı olduğu anlaşılmaktadır. İnşa malzemesi olarak yakın çevreden toplandığı anlaşılan düzeltilmemiş orta büyüklükte kalker taşlar kullanılmıştır. Duvarın fazla tahribata uğramamış güney yüzünde yüksekliği 1.10 m'ye ulaşan altı sırası korunmuştur. Bu taş sıralarından üsttekilerin alttakilere oranla geriye doğru kaymış olmasının özel olarak mı tercih edildiği yoksa zamanla mı oluştuğu anlaşılamamıştır. Duvarın yamaca yakın olan kuzey yüzü dağılmış durumda

olduğundan, bu kısımdaki durumu ve tam kalınlığı anlayamamıştır. Ancak duvar taşları 4.40 m'lik bir alana yayılmıştır.⁷⁹⁹ Bu taşların büyüklüğü, formu ve yayıldığı alan göz önüne alındığında bir *glacis* olabileceği de dikkate alınmalıdır.

Höyüğün doğu kesiminde, kuzey yamaçtaki duvar ile çağdaş olduğu çanak-çömlek buluntularından anlaşılan bir duvar açığa çıkarılmıştır. Bu duvarın inşaa malzemesi ve tekniğinin de kuzey yamaçtaki duvar ile benzer olması yerleşimi çevreleyen savunma duvarının bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. Kuzey-güney doğrultusundaki savunma duvarının 9.10 m'lik bir kısmı ortaya çıkarılabilmektedir. Duvar iki yönde kazılmayan kısımlarda devam etmektedir. Güney yönde 3.40 m, kuzey yönde ise 2.70 m genişlikteki duvarın doğu yüzünde 15 taş sırası korunmuştur; bu korunan kısmın yüksekliği 1.56 m'dir. Savunma duvarı alta doğru eğimli bir şekilde genişleyerek inmektedir.⁸⁰⁰

Doğu kesimde savunma sistemi ile bağlantılı olduğu düşünülen bir başka duvar 5.10 m uzunluğa ve 2.10 m genişliğe sahip olup kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. İnşasında orta büyüklüğe sahip toplama taşlar kullanılan duvarın batı yüzünün eğimli bir şekilde oldukça düzgün olduğu gözlenirken, doğu yüzü işlenmeden bırakılmış ve Geç Kalkolitik Çağ tabakalarının oluşturduğu dolguya dayandırılmıştır. Bu şekliyle duvarın kör bir duvar görünümünü aldığı belirtilmektedir.⁸⁰¹ Bu kör duvar doğu kesimdeki savunma duvarının tam karşısında yer almaktadır.

Bakla Tepe savunma sisteminin ilginç bir elemanını doğu kesimde yer alan hendek oluşturmaktadır. Yukarıda anılan doğu savunma duvarının önünde bulunan hendek 3.40 m genişliğe sahiptir. Doğu savunma duvarının tam karşısına ise Geç

⁷⁹⁹ Erkanal ve Özkan 1998, s. 407.

⁸⁰⁰ Erkanal ve Özkan 2000, s. 268.

⁸⁰¹ Age., s. 268, res. 8.

Kalkolitik Çağ tabakalarının oluşturduğu yumuşak dolgunun akmasını önlemek amacıyla kör duvar olarak nitelenen taş kaplama inşa edilmiştir.

Bakla Tepe yerleşiminde kuzey kesimde taşların bu kadar geniş bir alana yayılmış olması belirtildiği şekilde yamacın dik olmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, burada bir taş yamaç döşemesinden de söz edilebilir. Taşların boyutu, düzeltilmemiş yuvarlağa yakın formu ve toprağa çok gevşek bir şekilde oturtulmuş olmaları taş yamaç döşemelerinde kullanılanlara benzemektedir.(Liman Tepe ve Bademağacı yerleşimlerinde olduğu gibi).

9-BEYCESULTAN

Lev. No: XIV-22; XIV-23

GKÇ-ETÇ I-II

Bölge: İçbatı Anadolu

Konum: Denizli ili Çivril ilçesinin merkezine 5 km uzaklıkta olan höyük 4 hektarlık bir alanı kapsamaktadır ve yüksekliği yaklaşık 35 metredir.

Koordinatlar: 38° 15' K, 29° 41' D

Kazı: İlk kazı çalışmaları 1954-59 yılları arasında S. Lloyd ve J. Mellaart tarafından gerçekleştirilmiştir. 2007 yılından itibaren Doç. Dr. Eşref Abay başkanlığında yeni dönem kazı çalışmaları başlamıştır.

Kaynaklar: Lloyd, S. ve J. Mellaart 1962.

Tabakalanma: Toplam 40 tabaka saptanmıştır. XL-XX Geç Kalkolitik; XIX-XVII Erken Tunç Çağı I; XVI-XIII Erken Tunç Çağı II; XII-VI Erken Tunç Çağı I; V-IV Orta Tunç Çağı (yak. 1900-1450) ; III-II Geç Tunç Çağı (yak. 1450-1250/1100).

Savunma Mimarisi:

Beycesultan Höyüğü'nde Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ tabakalarında savunma mimarisi olabilecek unsurlar saptanmıştır.

Geç Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

Geç Kalkolitik tabakaları güney höyüğün kuzeybatısında çok dar bir alanda çalışıldığı için ortaya çıkarılan mimari kalıntılar zayıftır. Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen XXII.-XX. tabakalarına ait oldukça yoğun bir kerpiç dolguya rastlanmıştır. Bu kerpiç dolgu çevirme duvarı olarak yorumlanmıştır, ancak ayrıntılı bilgi elde edilememiştir.⁸⁰²

Erken Tunç Çağı Savunma Mimarisi:

Erken Tunç Çağı I: Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen Tabaka XIX'da açmanın doğu kısmına paralel olarak uzanan duvarın bir savunma duvarı ya da önemli bir binanın duvarı olabileceği belirtilmiştir. Geç Kalkolitik Çağ'ın olası kerpiç çevirme duvarının yak. 11 m kuzeyinde yer alan duvarın hizası nedeniyle yerleşimin Erken Tunç Çağı'nın başında boyutlarının genişlediği düşünülmektedir.⁸⁰³ Ortalama 1.25 m genişlikteki duvar, işlenmemiş taşlardan inşa edilmiştir. Duvar işlenmiş ahşap hatıllarla kuvvetlendirilmiştir. Duvarın açığa çıkarılan kısmında dört tane birbirine paralel ve yatay olarak yerleştirilmiş hatıl yer almaktadır. Bunlar 1.40 m aralıklarla çapraz olarak yerleştirilmiş bir ağaç dalı ile birbirine bağlanmıştır. Duvar her iki ucunda doğuya doğru dik bir açı ile dönüş yapar, bu kısımlarda kule ya da payanda olabileceği düşünülmektedir. Duvarın içinde, bu tabakaya ait yalnızca bir kerpiç

⁸⁰² Lloyd ve Mellaart 1962, s. 26, fig. 7.

⁸⁰³ Age., s. 27; fig. 7.

duvar parçasına rastlanmıştır. Çevirme duvarının 4.25 m batısında paralel olarak yapılan kerpiç duvarın kalınlığı 0.45 m'dir.⁸⁰⁴

Erken Tunç Çağı II: Erken Tunç Çağı II'ye tarihlenen Tabaka XVI'da tapınak olarak yorumlanan bina kompleksinin doğusunda 50 cm genişliğindeki duvar bir çevirme duvarı olarak yorumlanmıştır. Ancak, yalnızca 7 m uzunluğundaki duvarla ilgili yeterli bilgi yoktur.⁸⁰⁵ Duvarın kalınlığı göz önüne alındığında duvarla ilgili söylenebilecek şey tapınak olarak adlandırılan bina kompleksinin duvarı olabileceğidir.

10-ÇADIR HÖYÜK

Lev. No: XV-24; XV-25

GKÇ-GKÇ/ETÇ GEÇİŞ-ETÇ I

Bölge: Orta Anadolu

Konum: Yozgat ili Peyniryemez Köyü'ndedir. Alişar höyüğünün 13 km kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Koordinatlar: 39° 41' K; 35° 08' D

Kazı: Chicago Üniversitesi'nden R. L. Gorny başkanlığında Alişar Bölgesel Projesi (ARP) çerçevesinde 1993 yılında başlayan kazılar halen devam etmektedir.

Kaynaklar: Steadman, S. R. et al 2008.

Tabakalanma: Orta Kalkolitik'ten Bizans Dönemi'ne kadar yerleşime sahne olan höyükteki tabakalanma düzeni şu şekildedir: Id-e= Orta Kalkolitik (yak. M.Ö. 5300-4500); Ic= Geç Kalkolitik (yak. M.Ö. 4500-4000); Ib.1-2= Geç Kalkolitik (yak. M.Ö. 4000-3500); Ia.1-2= Geç Kalkolitik (yak. M.Ö. 3500-3100); IIc.2= Geçiş Dönemi (yak. M.Ö. 3100-3000); IIc.1= Erken Tunç Çağı I (yak. M.Ö. 3000-2800); IIb=

---

⁸⁰⁴ Age., s. 27.

⁸⁰⁵ Age., s. 36.

Erken Tunç Çağı II (yak. M.Ö. 2800-2300); IIa= Erken Tunç Çağı III (yak. M.Ö. 2300-2000); IIIb= Orta Tunç Çağı II (Asur Koloni Çağı, yak. M.Ö. 1750) ; IIIa= Orta Tunç Çağı (Asur Koloni Çağı, yak. M.Ö. 1700) ; IVb= Geç Tunç Çağı I (yak. M.Ö. 1600-1400); IVa= Geç Tunç Çağı II (yak. M.Ö. 1400-1200) ; Vb= Erken Demir/Geç Tunç Geçiş Dönemi (yak. M.Ö. 1200-1000) ; Va= Orta Demir Çağı (yak. M.Ö. 1000-500); VI= Geç Demir Çağı (yak. M.Ö. 500-300) ; VII= Helenistik (yak. M.Ö. 300-100); VIII= Roma (yak. M.Ö. 100- M.S. 300) ; IXd= Erken Bizans; IXc= Bizans; IXb= Bizans (yak. M.S. 1100); IXa= Bizans (yak. M.S. 1075).

Savunma Mimarisi:

Çadır Höyük'te Geç Kalkolitik, Geç Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağı'na geçiş dönemi ve Erken Tunç Çağı I tabakalarında savunma mimarisine ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır.

Geç Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

Geç Kalkolitik Çağı'na tarihlenen Ia.1-2 tabakasının son evresinde, höyüğün güney yamacında bir savunma duvarı ve giriş kapısı saptanmıştır. Savunma sisteminin bu alandaki yerleşimleri çevrelediği anlaşılmaktadır. bu savunma sisteminin yanık evin inşasından önce yapıldığı belirtilmektedir. Savunma duvarından alınan örneklerin Karbon 14 sonuçları M.Ö. 3520-3350'yi göstermektedir. Savunma duvarı 1.5 – 2 m kalınlıkta taş temeli olan duvarın üst yapısının kerpiç olduğu anlaşılmıştır. Savunma duvarının birleştiği giriş kapısı 6 m genişliğe sahiptir. Kapının taş temel üzerine kerpiçten inşa edilen kanatları 1.5-2 m genişliğindedir. Giriş kapısının temellerinde kullanılan taşların çoğu yak. 50x50

cm, bazıları ise 1 m boyutlarındadır. Kapı geçidinin sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Kapının her iki yanında yak. 2x3 m boyutlarında, kerpiç duvarlı, tabanları sıvalı odalar yer almaktadır. İçinde taş aletler bulunan bu odaların bekçi ya da depo odaları olabileceği düşünülmektedir.

Erken Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi Savunma Mimarisi:

Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı geçiş dönemine tarihlenen IIc.2 tabakasında tüm mimari değişmiş ve yapılar yeniden inşa edilmiştir. Yerleşimdeki evin 90° döndürülmesi nedeniyle bir önceki tabakanın savunma duvarı bozulmuştur. Savunma duvarının taşları Geçiş Dönemi evinin en doğudaki kuzey-güney doğrultulu duvarında ve en güneydeki doğu-batı doğrultulu duvarında kullanılmıştır. Bu nedenle savunma duvarına dair bir iz saptanamamıştır. Ancak savunma duvarının erozyona uğramış olan doğu kesime doğru yerleşimin etrafını çevirmeye devam etmiş olabileceği belirtilmektedir.

Bu tabakada yerleşime giriş kapısı da değişime uğramıştır. Kapı bir önceki tabakaya göre 1 m kadar daraltılmıştır. Bu daraltmayı yapabilmek için kapının batı kenarına 50 cm kalınlığında, doğu kenarına ise yak. 25 cm az kalınlıkta kerpiç konulmuş, bunların yüzü taşla kaplandıktan sonra üzerine sıva yapılmıştır. Bu daraltmanın amacının girişleri kısıtlamak amacıyla mı, yoksa çökmüş olabilecek orijinal kapıyı desteklemek amacıyla mı yapıldığı belirlenememiştir.

Erken Tunç Çağı I Savunma Mimarisi:

Geç Kalkolitik Çağ/Erken Tunç Çağ Geçiş döneminde daraltılan giriş kapısı bu tabakada büyük bir taş bloğu ile tamamen kapatılmıştır. Savunma duvarının ise kullanımda kalıp kalmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Yine de Geçiş Dönemi savunma duvarının kuzeyindeki mimari kalıntılardan dolayı yerleşimi sınırlamaya devam etmiş olabileceği belirtilmiştir. Kapatılan giriş kapısı alanının depolama amaçlı bir alana dönüşmüş olması olasıdır. Çadır Höyük Erken Tunç Çağı I yerleşimi, Geç Kalkolitik ve Geçiş Dönemi tabakalarının aksine oldukça sönükleşmiştir. Daha küçük ve özensiz, büyük boyutlu kamu yapılarından yoksun bir mimari, sayısal olarak daha az bir çanak-çömlek repertuarı gözlemlenmiştir. Mimaride ve materyal kültüründeki bu değişimin nedeni henüz tam olarak anlaşılamamıştır.

11-DEĞİRMEN TEPE

Lev. No: XVI-26; XVI-27

OKÇ

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Günümüzde Karakaya Barajı suları altında kalan höyük Malatya İli'nin 24 km doğusunda, İmamlı Köyü'nün 1.5 km doğusunda yer alır.

Koordinatlar: -

Kazı: 1978-1986 yılları arasında Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında kazı çalışmaları tamamlanmıştır.

Kaynaklar: Gürdil, B. 2005.

Tabakalanma: Höyükte saptanan kültürel dönemler şu şekildedir: Orta Çağ- Geç Roma (yak. M.S. 1. bin); Demir Devri (yak. M.Ö. 1. bin); Orta Tunç Çağ (yak. M.Ö.

2. binin ikinci yarısı); Erken Tunç Çağ I/Karaz Kültürü (M.Ö. 3. binin başları); Kalkolitik Çağ/Ubeyd Kültürü (M.Ö. 5. binin sonu/ 4. binin başları)⁸⁰⁶

Savunma Mimarisi:

Höyüğün güneydoğu kesiminde EE ve EL binalarını çevreleyen duvarın bir çevirme duvarı olabileceği belirtilmiştir. Ancak bu duvarın üst kısmına ait çok az bir kesim açığa çıkarılabilmektedir. Duvarın kenarlarının yalnızca yak. 40 cm.'lik bir kısmı belirlenebilmiştir. Açığa çıkarılan kısım duvarın binalarla ilişkisini ortaya koymakla birlikte, açık alanlarla olan ilişkisi belirlenememiştir. Bina EE'nin doğusunu, bina EL'nin ise doğu ve güneyini çevreleyen çevirme duvarı düz bir çizgi oluşturur. Açığa çıkarılmamış olsa da çevirme duvarının Bina GK'nın güneyine doğru devam etmiş olabileceği düşünülmektedir. Duvar kuzeye doğru devam ettiği için, Bina EE'nin kuzeyine inşa edilen yapılar için bir sınır oluşturmuş olabileceği de önerilmiştir.⁸⁰⁷ Çevirme duvarı, EE ve EL binalarının doğusunda bağımsız bir kerpiç duvar şeklindedir, ancak en güney ucunda taşlar da yer almaktadır. Bina EL'nin güney duvarları ve Bina GK'nın güneybatı kesiminde ise çevirme duvarı bu duvarların dış kesimlerine eklenen bir başka kerpiç duvar biçiminde devam etmektedir. Bir dizi büyük dikdörtgen biçimli kazık bu duvara dik konumda yerleştirilmiştir, böylece duvarlar çevirme duvarının yanı sıra bunlarla da desteklenmiştir. Oda GT ve GY'nin güney duvarlarının da çevirme duvarının içinde olabileceği düşünülmektedir ancak çok az korunduklarından batı ucu hakkında kesin bir şey söylemek olası olmamıştır. Çevirme duvarının Bina EE'nin doğusundaki kısmı, köyün iç ve dış alanlarını ayırmaktadır. İki sıra kerpiçten oluşan duvarın açığa çıkarılan kısmı yak. 20 m

---

⁸⁰⁶ Gürdil 2005, s. 44.

⁸⁰⁷ Gürdil 2005, s. 118.

uzunluğundadır. Kuzeye doğru devam eden duvar kuzeydeki binalardan yak. 1 m uzaktadır ancak güneydeki binaların doğu duvarlarına doğru giderek yaklaşır ve Bina EL'nin güneydoğu köşesi ile neredeyse birleşir. Bu noktada EN odasının doğu duvarı içine dört dikdörtgen direk yerleştirilmiş ek bir kerpiç duvar ile kalınlaştırılmıştır. Güneye gidildiğinde, çevirme duvarının binanın doğusunu tamamen kapatan büyük taşlara sahip olduğu görülmüştür. Bu taşlar bina EL'nin güneyinde yok olur; fakat bina EL'nin güney duvarının dış kısmı yine içine iliştilmiş bir dizi ahşap direğe sahip olduğu anlaşılan kerpiç duvarla kalınlaştırılmıştır. Çevirme duvarı bina GK'nın güneydoğu köşesinde genişler, fakat buradaki varlığı doğu ucundaki varlığı kadar belli değildir. GV ve GY odalarının doğu duvarlarına hemen hemen birleşen 4 m uzunluğunda ve 2 m kalınlığındaki duvarın çevirme duvarını desteklemek için bir ek olabileceği düşünülmektedir. Bu ek kısım Bina EL ve GK'nın güney alanlarına bağlanıyor olabilir. GT, GY ve FF odalarının güney duvarlarının da Bina GK'nın sonu gibi dik durumda yerleştirilen direklerle desteklenmesi dolayısıyla çevirme duvarının batı ucu olarak kullanılmış olabileceği önerilmiştir.⁸⁰⁸

Bunların dışında Bina FN'nin güney duvarı ile höyüğün güneybatı köşesinde kare direk oyuklarının ve çevirme duvarındaki karakteristik özelliklerin görülmesi nedeniyle, yerleşimin güney kenarının tümünün uzun bir çevirme duvarı ile çevrelenmiş olabileceği düşünülmektedir.⁸⁰⁹

12-DEMİRCİHÖYÜK

Lev. No: XVII-28

ETÇ I – II

---

⁸⁰⁸ Gürdil 2005, s. 119.

⁸⁰⁹ Age., s. 248.

Bölge: İçbatı Anadolu

Konum: Eskişehir İli'ne bağlı Zenzemiye Köyü'nün güneyinde, Söğüt sapağının hemen batısında yer almaktadır.

Koordinatlar: 39° 51' K; 30° 16' D

Kazı: İlk kez 1937 yılında K. Bittel Alman Arkeoloji Enstitüsü adına bir kazı çalışması yürütmüş, 1975-78 yılları arasında ise M. Korfman başkanlığında kazılmıştır.

Kaynaklar: Korfmann, M. 1983.

Tabakalanma: En alttaki A harfi, en üstteki ise Q harfi ile belirtilen toplam 17 mimari evre saptanmıştır. Sondajlarla saptanan A ve B tabakaları mimari bir plan vermemektedir. C Tabakası Geç Kalkolitik, D-H tabakaları ETÇ I (yak. M.Ö. 2900-2700), I-P ETÇ IIa tabakası ve en üstteki çukur tabakası ya da mimarisi erozyon nedeniyle tahrip olan Q tabakası (ETÇ IIb, yak. M.Ö. 2700-2500)

Savunma Mimarisi:

Yerleşim dairesel bir form oluşturacak biçimde yan yana inşa edilmiş binaların arka duvarları höyüğün dışına, evlerin girişleri ise yerleşimin merkezine bakacak şekilde düzenlenmiştir. C tabakasının ardından görülen bir boşluktan sonra D tabakasından yerleşimin son buluşuna değin mimaride bir süreklilik gözlenmektedir.⁸¹⁰ D tabakasından başlayarak bir duvarla çevrelenmiş olan yerleşimde F1 tabakasından itibaren taş temel üzerine kerpiçten bir savunma duvarı inşa edilmiştir. F1 tabakasının temelleri önceki tabakanın yangın geçirmiş kalıntıları üzerinde yer almaktadır. Daha sonraki dönem tabakaları tarafından tahribata

---

⁸¹⁰ Korfmann 1983, s. 245.

uğramış olan savunma duvarının yalnızca bir kısmı korunmuştur. Eğimli olarak inşa edilen duvarın yak. bir metre yüksekliğe kadar korunan temel taşları, bu duvara yaslanan evlerin taban seviyesinden daha derinde yer almaktadır. Savunma duvarının saptandığı F1 evresinin temelleri bir yangın tabakası molozunun üzerinde yer almaktadır. Savunma duvarı daha sonraki evrelerde onarımlar geçirmiş ve geliştirilmiştir.

Güney alandaki binaların uzun zaman kullanıldığı anlaşılmıştır. Savunma duvarının arkasında daha geç evrelerden birinde inşa edilen yüksek duvarlı bir bina, duvara sağlamlık katmış olmalıdır. Bu kesimde savunma duvarının üzerinde güçlü bir üstyapının yer almadığı sanılmaktadır.⁸¹¹ Savunma sistemi güneybatıdaki bu alanda, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundaki bir metre genişliğe sahip çapraz bir duvarla son bulmuştur. Yalnızca alttaki büyük boy taşları korunabilen bu çapraz duvar, yerleşime girişi sağlayan bir kapının kuzey kanadı olarak değerlendirilmektedir. Kapının diğer kanadı ise modern asfalt yolun altında kalmış olmalıdır. Kapı yolu ise daha sonraki dönem yapıları nedeniyle yok olmuştur.

Bunun dışında yerleşimin kuzeyinde bir diğer kapı geçidi ortaya çıkarılmıştır. Korfmann yerleşimin kazılmayan diğer yarısında da benzer iki kapı geçidi olduğunu düşünerek toplam dört giriş kapısı olduğunu varsaymaktadır.⁸¹²

Yerleşimin güney kısmında jeomanyetik ölçümlerle bir hendeğin varlığı saptanmıştır. Korfmann bu hendeğin güney kesimde savunmayı güçlendirmek için yapıldığını belirtmektedir. Aynı zamanda savunma duvarı ile hendek

---

⁸¹¹ Age., s. 48.

⁸¹² Age., s. 245

arasında kalan alanın hayvan sürülerinin barınacağı ağıl benzeri bir yer olarak da kullanılmış olabileceği belirtilmiştir.⁸¹³

13-DİLKAYA HÖYÜĞÜ

Lev. No: XVIII-29

ETÇ II-III ?

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Van İli Edremit Bucağı'na bağlı Dilkaya Köyü sınırları içinde, Van Gölü kıyısında yer almaktadır.

Koordinatlar: 38° 19' K; 43° 09' D

Kazı: Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu başkanlığında 1984 – 1991 yılları arasında kazılmıştır.

Kaynaklar: Çilingiroğlu, A. 1986; 1992.

Tabakalanma: Erken Tunç Çağı II-III, Erken ve Orta Demir Çağ ile Orta Çağ'da yerleşim görmüştür.

Savunma Mimarisi:

Höyüğün dik kuzey yamacında L6 ve L7 plankarelerinde ortaya çıkarılan doğu-batı yönündeki duvarın bir savunma duvarı olduğu belirtilmektedir.⁸¹⁴ Duvarın taş temelleri özensizce yapılmıştır. Taş temel ve üzerindeki kerpiç üst yapı arasında dikine konulmuş düzgün levha taşlar bulunmaktadır. Bu levhaların tahribatı önlemek amacıyla konulmuş olabileceği belirtilmiştir.⁸¹⁵ Duvarın korunan yüksekliği yak. 3 m'dir. L6 plankaresindeki duvarın güneye doğru dönüş yaptığı kısımda yer alan

---

⁸¹³ Age., s. 47.

⁸¹⁴ Çilingiroğlu 1992, s. 403.

⁸¹⁵ Age., dn. 73.

açıklık ve tabanda saptanan düzgün levha taşlar nedeniyle bir kapı yapısı olabileceği düşünülmektedir.⁸¹⁶

Erken Transkafkasya döneminin sonunda kullanılmış olduğu saptanan bu duvarın yerleşimi çevreleyen bir savunma duvarı olduğu belirtilmiştir ancak bilgiler çok net değildir. Duvarın kalınlığından dolayı bir savunma duvarı olması gerektiği bildirilmişse de kalınlık ile ilgili bir bilgi kazı raporlarından elde edilememiştir. Plankarelerle ilgili bilgilerde de bir karışıklık söz konusudur. 1988 kazı raporunda O6a ve O6c plankarelerinde saptanan kalın kerpiç duvarın aynı duvarın devamı mı olduğu, yoksa plankarelerin mi yanlış yazıldığı anlaşılamamaktadır. Kapanış raporunda Erken Transkafkasya tabakaları mimarisinde savunma duvarı ile ilgili bir bilgi verilmemesi de karışıklığı artırmaktadır.⁸¹⁷

14-GÖLTEPE

Lev. No: XVIII-30

ETÇ II-III

Bölge: Orta Anadolu

Konum: Niğde iline bağlı Çamardı İlçesi'nin 4 km güneybatısındaki Celaller Köyü'nün 1.5 km güneybatısında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1767 m, kapladığı alan ise 65 hektardır. Yerleşim, çağdaşı Erken Tunç Çağı Kestel maden ocağının 2 km karşısında bir tepe üzerindedir.

Koordinatlar: 37° 48' K; 34° 56' D

Kazı: 1990-1996 yılları arasında Prof. Dr. A. K. Yener'in başkanlığında kazılmıştır.

Kaynaklar: Yener, A. K. 1995a.

---

⁸¹⁶ Age., s. 403.

⁸¹⁷ Çilingiroğlu 1993, s. 471.

Tabakalanma: Toplam 4 evre saptanmıştır. Bu evrelerin ait olduğu dönemler en alttan üste doğru şu şekildedir: 4.-3. evreler Erken Tunç Çağı II, 2. evre Erken Tunç Çağı III, 1. evre Demir Çağı.

Savunma Mimarisi:

Erken Tunç Çağı Kestel maden ocağının 2 km kadar karşısında bir tepede kurulmuş olan bir yerleşim yeri ve aynı zamanda bu maden ocağının cevher işleme atölyesidir. Yerleşimde volkanik anakayaya oyulmuş çok odalı yaşam ve atölye mekânları olduğu düşünülen yeraltı yapıları ortaya çıkartılmıştır. Tepenin dik olarak alçalan batı yamacında, B Bölgesi olarak adlandırılan çalışma alanında, kuzey-güney doğrultusunda açığa çıkarılan duvarın savunma duvarı olduğu belirtilmiştir. Özenle inşa edilen duvarın kimi yerde korunan 10 sırasının yüksekliği yak. 1 m'dir. Duvarın yapımında, büyük düzensiz şekilli taşların yanı sıra kullanılmış cevher zenginleştirme aletleri ve taş havanlar kullanılmıştır.⁸¹⁸ Yerleşmenin yayıldığı alanı belirlemek için açılan 36 stratigrafik açmada yapılan çalışmalara dayanarak yerleşim sâkinlerinin çoğunun tepe kesimindeki savunma duvarı ile çevrili 5 hektarlık alanda yaşadığı sonucuna varılmıştır. Savunma duvarının dışında da 8-10 hektara yayılan bir yerleşme olduğu belirtilmişse de bu kısım ile ilgili herhangi bir mimari veriden söz edilmemektedir.⁸¹⁹

15-GÖZLÜKULE

Lev. No: XIX-31; XIX-32; XX-33; XX-34

ETÇ I (?) - II

Bölge: Akdeniz

---

⁸¹⁸ Yener 1995a, s. 234.

⁸¹⁹ Age., s. 181.

Konum: Mersin İli Tarsus İlçesi'nin merkezinde yer almaktadır.

Koordinatlar: 36° 54' K; 34° 54' D

Kazı: 1934-38 yılları ve 1947-49 yılları arasında Bryn Mawr College'den H. Goldmann başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür. 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Aslı Özyar başkanlığında yeni dönem kazıları başlamıştır.

Kaynaklar: Goldman, H. 1956.

Tabakalanma: Neolitik Çağ'dan İslami Döneme kadar kesintisiz olarak iskân edilmiş olan höyük için Goldman'ın 1956 yayınında sunduğu kronolojik tablo aşağıda belirtilmektedir:

Neolitik; Kalkolitik; Erken Tunç Çağı I, Erken Tunç Çağı II, Erken Tunç Çağı III, Orta Tunç Çağı geçiş evresi; Orta Tunç Çağı; Geç Tunç Çağı I; Geç Tunç Çağı IIa; Geç Tunç Çağı IIb.

Savunma Mimarisi:

Tarsus-Gözlükule'de Erken Tunç I (?) ve II tabakalarında savunma mimarisi açığa çıkarılmıştır.

Erken Tunç Çağı I Savunma Mimarisi:

I. Evre: 27-20 m seviyeleri arasındaki Erken Tunç Dönemi 1. evreye ait olan tabakada oldukça dağınık biçimde bazı mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılar arasında bir kule ve kapı eşiği olarak yorumlanan kalıntılar bir savunma sisteminin varlığını düşündürmekle birlikte, kazı alanı sınırlı olduğu için kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Bu mimari kalıntılar hakkında edinilebilen bilgiler şu şekildedir: 24.50 m seviyesinde doğu-batı doğrultusunda 4.75 m kadar takip

edilebilen tahrip olmuş masif bir duvardır. Taş duvarı kısmen kaplayan (yak. 23.25-23.15 metrede), yaklaşık olarak yarıdairesel bir form oluşturan taşlar bulunmuştur. Bu yarıdairesel dağınık taşların, yak. 2.50 m çapında dairesel bir bastion/kulenin temeli olabileceği düşünülmektedir.⁸²⁰ Bu olası bastion/kulenin biraz kuzeyindeki dairesel bir form oluşturan taş temeller de bir diğer bastion/kule olarak yorumlanmış ve bu iki bastion/kule arasında yak. 1.50 metre genişliğinde bir kapı geçidi olabileceği önerilmiştir. Dolaylı bir girişe sahip olan kapı yapısının, dışarıdan girildikten sonra sağa doğru keskin bir dönüş yapılarak taş döşeli olması gereken alana geçiş sağladığı, buradan da tekrar dönüş yapılarak yerleşime ulaşım sağlandığı belirtilmektedir. Yak. 24 m'den 21 m'ye kadar olan tabakalarda görülen ardıl yapılar, yerleşimin girişindeki plan ve döşemelerde yenilemeler ve değişiklikler yapıldığını göstermektedir; dolayısıyla kapı girişinden 4-5 m genişliğinde anıtsal bir cadde/sokak veya bir avluya geçiş sağlanmış olabileceği belirtilmiştir.⁸²¹

Erken Tunç Çağı II Savunma Mimarisi:

Savunma Duvarı I: ETÇ IIB tabakasında/evresinde 17-17.50 m seviyeleri arasında büyük bir yangının son bulmasından sonra ilk savunma duvarı inşa edilmiştir. Bu yangına yol açan saldırıdan sonra yerleşimin kültürel yapısında bir değişiklik olmadığı belirtilmiştir. Ortalama 1.80 m kalınlığındaki duvar, önceki evreye ait evlerin uzun duvarları arasında uzanmaktadır. Duvar düz bir çizgi halinde değil, çeşitli açılarla ilerlemektedir. Bu nedenle ilk açığa çıkarıldıklarında kısım kısım inşa edilen bir duvar olduğu düşünülmüştür. Duvarın en alt kısmında ince bir tabaka halinde çürümüş ahşap kalıntısı yer almaktadır.

---

⁸²⁰ Age., fig. 8; plan 2a.

⁸²¹ Age., s. 9.

Savunmanın gücünü artırmak amacıyla, savunma duvarı ile binaların güney duvarı arasındaki tüm alan kerpiç parçaları da içeren kil ve toprak karışımı bir dolgu ile doldurulmuştur. Savunma duvarının yerleşimin güney sınırı ile yaklaşık düz bir hizada son bulduğu anlaşılmıştır.

Planda 112 numarasıyla belirtilen alanın güneyinde her bir basamağı 40-45 cm yüksekliğe sahip olan basamaklı bir teras inşa edilmiştir. İnce bir kille sıvalı olan bu basamaklı terasın savunma duvarının sağlamlığını artırmak ve desteklemek amacıyla yapıldığı belirtilmiştir.

I. Savunma duvarının kesitinden anlaşıldığına göre duvarın yapımında dönem için tipik olan oldukça ince kerpiç bloklar kullanılmıştır. Duvarda kuzey yüzden ileri doğru bir çıkıntı vardır. Savunma duvarının temelleri büyük yangından geriye kalan moloz temizlenmeden üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle temelin seviyesi bu yangın dolgusunun kalınlığına göre değişiklik göstermektedir.

Savunma Duvarı II:

A Evresi: Birinci savunma duvarı kısmen yıkıldıktan sonra yeni ve daha kurallı bir duvar yapılmıştır. Bu ikinci savunma duvarı yak. 14.50 m'de ortaya çıkarılmıştır. Bu yeni savunma duvarının temeli olarak eski savunma duvarının büyük kısmı kullanılmıştır.. İkinci savunma duvarının, doğu kesimdeki kısmen korunmuş kısmı ve batı kesimde yer alan kapı girişi açığa çıkarılabilmektedir. Kalınlığı her yerde aynı olmayan duvarın maksimum kalınlığı 2.80 m, çıkıntılarının olduğu açılarda ise daha fazladır. Duvarın kuzeye bakan iç yüzü temel seviyesinde tamamen korunmuştur. Ancak tüm uzunluğu, daha sonraki tabakaların yapıları nedeniyle saptanamamıştır.

Savunma duvarının ilk kapısı iki yanında dikdörtgen kuleler veya *pylon*'a* sahip olan 2.20 m genişliğinde basit bir açıklıktan ibarettir. Bu ilk kapının batı *pylon*'u kapının ikinci evresinin *pylon*'unun altında kaldığından boyutu saptanamamıştır. Doğuda yer alan *pylon* ise yak. 2x5 m boyutlarındadır. İki *pylon*un arasında küllü ve gri renkli bir dolgu tespit edilmiştir.

B Evresi: Bu evrede geçişlerin daha dolaylı olması için kapının biçimi değiştirilmiştir. Kapının ilk evresinde her iki yanda yer alan *pylon*lar yıkılarak eski yüksekliklerinin 0.50 m kadarlık bir kısmı bırakılmıştır. Batıda yer alan kule ya da *pylon*a L şekli verilmiştir. Duvarın doğrultusunda ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. L biçimli kule ya da *pylon*'un temeli üç sıra taşın üzerine oturmaktadır. Kapı girişinin olduğu kısımda ise hem bu giriş hem de doğu *pylon*'un altına yerleştirilen bir taş dolgunun içine yerleştirilen ahşap hatılardan oluşan bir temel hazırlanmıştır. Kabaca şekillendirilen ve standart bir boyuta sahip olmayan ahşap hatıllar 0.50-0.60 m arasında değişen düzensiz aralıklarla, duvar doğrultusunda dik açıyla yerleştirilmişlerdir.

Savunma duvarının temeli ise taş dolgu olmadan yalnızca ahşap hatıllar üzerine yerleştirilmiştir. Duvarın temeli kapının dış çizgisinden kuzeye doğru biraz genişlemektedir. Doğudaki *pylon* daha sonraki bir evrede daha sonraları masif bir yapıdan bir kule odasına dönüştürüldüğünde bazı bozulmalara uğramıştır. Bu kesimde altta yer alan daha erken dönem duvarı, ahşap ve taş için sabit bir temel sağladığından ek bir destek sağlamıştır. Yine de höyüğün alt tabakalarının döküntü kaba kerpiçleri, erozyona uğrayan toprak tabakaları gibi unsurlar evlerin ince duvarları ve zayıf döşemeleri için bile oldukça dayanıksız bir zemin oluştururken,

---

* Eski Yunanca'da kapı anlamına gelen sözcük, Eski Mısır'da tapınakların törensel kapıgeçitleri için kullanılan bir terimdir: Bkz. Shaw ve Jameson 2002, *A Dictionary of archaeology*.

saldırganların darbelerine engel olmak üzere inşa edilen savunma duvarı ve yerleşimin tüm trafiğine sahne olan giriş kapısı için çok daha fazla tehdit oluşturmuş olmalıdır.

Savunma duvarının güneyinde yani dış kısmında, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve yak. 7.50 m uzunluğundaki kısmı açığa çıkarılan bir duvar yer almaktadır. Korunan kalınlığı 0.45 m olan bu ince duvarın kapının ikinci evresi ile (B evresi) çağdaş olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu duvarın savunma sisteminin bir parçası olarak mı yoksa yalnızca yerleşime yaklaşan yolun kenarı için mi inşa edilmiş olduğu anlaşılamamıştır.

Kapının ikinci evresinin inşa edilmesinden kısa bir süre sonra savunma duvarının kuzeyine yani iç yüzüne bakan kısma doğu-batı doğrultusunda uzanan bir çevirme duvarı inşa edilmiştir. Çevirme duvarı, savunma duvarı ile evlerin arasında uzanan caddenin güney sınırını oluşturmaktadır. Çevirme duvarının tek bir kerede değil, üç farklı aşamada inşa edildiği anlaşılmıştır. Duvarın doğudaki kısmı çakıltaşından ibaret bir temelin üzerinde oturmaktayken, ortadaki kısmının temelinde yak. 0.25 m aralıklarla enlemesine hatıllar yerleştirilmiş ve böylece savunma duvarının inşa tekniği ile benzer bir yöntem kullanılmıştır. Batıda yer alan kısmın temelinin bir bölümü uzunlamasına konulmuş iki hatıl üzerine, bir bölümü ise taşlar üzerine yerleştirilmiştir. Burada, muhtemelen bir plan değişimi yüzünden kaba kerpiç üstyapının temelden daha kalın olduğu bildirilmiştir. Çevirme duvarının güney yüzünde 0.25-0.30 m'lik küçük çıkıntılar yapılmıştır. Kuzey yüzünde ise bu tür unsurlar yer almaz. Goldman, bu çevirme duvarının savunma duvarının iç kısmında çeşitli odacıklar oluşturmak üzere inşa edilmiş olabileceğini düşünmektedir. Bu çeşit odaların varlığına işaret eden ara duvarlara ait izler, en azından aynı seviyelerde, ne

savunma duvarının kuzey yüzünde ne de çevirme duvarının güney yüzünde bulunamamıştır. Yine de çevirme duvarının kısım kısım inşa edilmiş olması ve bu duvarın güney yüzündeki çıkmalardan batıda yer alan savunma duvarının bölümlerine tamamen ya da kısmen denk düşmesi nedeniyle, bu kısımlara yapılan duvarlarla odacıkların oluşturulmuş olabileceği düşünülmüştür. Buna göre, çevirme duvarının batı kesimi, savunma duvarının bölümlerinden birinin karşısına denk gelmektedir. Çevirme duvarındaki çıkma ile bu bölümün çıkıntısı arasındaki mesafe yak. 1.10 m'dir. Bu ölçü bir kapı geçişi için de uygun bir aralık oluşturmaktadır. Böylece bu kesimde yak. 4.00x4.00 m boyutlarında bir oda oluşturulmuş olabileceği önerilmiştir. Aynı şekilde çevirme duvarının ortadaki kesimi savunma duvarının bir diğer bölümüne tam olarak denk gelmese de, düzensiz bir oda oluşturulabileceği ve bu odanın depolama amacıyla ya da yaşam alanından farklı bir amaçla kullanılmış olabileceği de belirtilmiştir.

Kapı geçidinde zamanla değişiklikler yapılmış ve sonunda kapatılarak orijinal fonksiyonunu kaybetmiştir. İlk ve en göze çarpan değişiklik L'nin kuzey ucunda yapılan kerpiçten bir merdivenin varlığıdır. Merdiven, duvara çok hafif farklı bir açı ile giden bir ek olarak ve kısmen duvarın dokusunun kesilmesiyle yapılmıştır. L biçimli duvar düz bir doğrultuda sonlandırılmamış, kuzeye doğru genişletilmiştir. Merdivenin temelini oturduğu taş ve kil dolgu en üstüne bu dönemin karakteristiği olan birkaç kaba ahşap hatıl iliştilmiştir. Korunmuş olan dört basamak kuzey kesimde yatay bir kirişle tam olarak kesilmiştir. Bu merdivenin, savunma duvarı işlevini yitirdikten sonra üzerine inşa edilen bir odaya erişmek amacıyla inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Kapı odasının değiştirilmesi yerleşime doğudan sağlanan girişin bir çıkmaz sokağa açılmasını sağlamıştır. Yaklaşık olarak aynı zamanda,

kapının doğu *pylon* 'u kısmen, 13.40 m seviyedeki bir tabana kadar düzletilmiş ve kuzeydeki alanla birlikte 3.20 m uzunluğunda, güneyden kuzeye genişliği 1.40-1.70 m olan küçük bir oda oluşturulmuştur. Kule odası olarak adlandırılan bu oda ile kapı odası arasında, batı duvarın güney ucundaki bir kapı ile bağlantı sağlanmıştır. Kapının genişliği 0.60 m'dir. Kapı daha sonra bloke edilmiş ve oda terk edilmiştir.

16-GÜVERCİNKAYASI

Lev. No: XXI-35; XXI-36; XXII-37; XXII-38

OKÇ

Bölge: Orta Anadolu

Konum: Aksaray iline bağlı Gülağaç İlçesi'nin kuzeybatısında, Çatalsu (Apsarı) Köyü'nün 1-1.2 km batı-kuzeybatısında, Mamasın Baraj Gölü'nün kıyısında yer alan bir kaya üstü yerleşmesidir. Güvercinkayası kaya üstü yerleşmesi olarak nitelenmektedir.

Koordinatlar: 38° 24' K; 34° 11' D

Kazı: 1996 yılında başlayan kazı çalışmaları Aksaray Müzesi ile ortak olarak, Doç. Dr. Sevil Gülçur'un bilimsel başkanlığında halen devam etmektedir.

Kaynaklar: Gülçur, S. ve M. Endoğru 1998, 1999; Gülçur, S. ve C. Fırat 2005; Gülçur, S. ve Y. Kiper 2007.

Tabakalanma: Orta Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 5500-4500) tarihlendirilen yerleşimde,⁸²² şimdiye kadar yapılan çalışmalarla beş yapı katı olduğu saptanmıştır. Bunlardan ilki kalıcı olmayan malzemelerle inşa edilen kazık delikli yapılar evresidir. Bunlardan geriye yalnızca kaya yüzeyindeki çok sayıdaki oyuklar kalmıştır. Kalıcı mimari için dört tabakadan söz edilmektedir. birincisi taş ve çamurun yapı malzemesi olarak

---

⁸²² Gülçur ve Fırat 2005, s. 41.

kullanıldığı bitişik düzende mimarinin gözlemlendiği, dikdörtgen odalı evlerin olduğu tabakadır. İkinci yapı katı belli aralıklarla sıralanmış fırınlar ve kimi taban kalıntıları saptanmıştır. Üçüncü yapı katı oldukça iyi korunmuştur. Düz hatlar yerine kavisli duvarlar ve odaların içten bölmeleri olması ile karakterize olur. Dördüncü yapı katını ise sekmeli kerpiç duvar temsil eder.⁸²³

Savunma Mimarisi:

Yerleşim nehir vadisinin kenarında kayalık bir çıkıntı üzerine kurulmuştur, dolayısıyla yerleşimin genel mimari planı bu kayalığın jeolojik biçimine göre şekillendirilmiştir. Kayalığın batı, kuzey ve güney kısımları doğal yapısı gereği korunaklıdır. Batıda bu kayalık çıkıntı nehir vadisine doğru dimdik iner. Kuzeyde ve güneyde daha yumuşak bir iniş söz konusu iken doğuda düz bir teras şeklinde son bulur.⁸²⁴

Yerleşimde bir iç kale ve aşağı şehir olduğu düşünülmektedir. Savunma mimarisine ilişkin kanıtlar hem iç kalede hem de aşağı şehir olarak nitelenen teras kısımlarında ortaya çıkarılmıştır.

Güneybatı kesimdeki G-H/7-8 açmalarında yer alan ve iç kale olarak nitelenen kısım kayalığın en yüksek ve en korunmalı alanına inşa edilmiştir. Güneyden yüksek ve sarp kayalıklarla çevrelenen iç kalede büyük bir depolama/bina kompleksi yer alır. Bu kompleks yaklaşık 50 m²lik bir alanı kaplayan iki binayı içermektedir. Batıdaki oda Güvercinkayası'ndaki diğer evlerin plan olarak benzeridir; fakat boyut ve düzen olarak farklıdır. Bu büyük ana oda diğer odalardaki normal fırınların ve ocakların yerine iki adet kubbeli fırın içerir. Büyük ana binaya

---

⁸²³ Cutting 2005; Gülçur 2003, s. 499, 500.

⁸²⁴ Gülçur ve Fırat 2005, s. 42.

doğudan bitişen bina depo olarak kullanılmış olmalıdır. Batı duvarı boyunca arıpeteği biçiminde silolar birbirine eklenmiştir. Bina kompleksinin dış kısmı kuzeyde bir savunma sistemi ile çevrelenmiştir. Bina kompleksini kuzeyden sınırlandıran duvarın kalınlığı yak. 1.10 m., uzunluğu ise 5.50 m'dir. Batıda ve doğuda kazılmayan alan içinde devam eden duvar çok iri bir çift taşın yan yana getirilmesi ile oluşturulmuştur. Duvarın arka yüzündeki yüksekliği 1 m'ye yakındır. Üstten üç sırasının daha geç bir evrede yenilendiği anlaşılmıştır.⁸²⁵ Bu duvara yamuk biçimde bağlanan bir başka masif duvarın batı ucunda dairesel bir kule/bastion yer alır. Kule/bastion kullanım dışı kaldıktan sonra, içine yerleşmedeki artıklar atılmıştır. Henüz taban seviyesine kadar inilmemiştir.⁸²⁶

6 H açmasında bir *glacis* (yamaç döşemesi) saptanmıştır. *Glacis*'in eski yapıların molozu üzerine yapıldığı düşünülmektedir. Kaplamanın ana örgüsü iri taşlarla yapılmış, yamacın eğimine göre sığ basamaklar oluşturularak alçalması sağlanmıştır. Bu yamaç döşemesinin önünde çok iri taş bloklarından meydana gelen, teras duvarına benzeyen bir mimari gözlemlenmiştir. Yamaç döşemesinin üzerinde eski yapıların taş molozuyla oluşturulan irili ufaklı taşlardan yapılmış bir düzlemin üstüne oturan kerpiç bir çevirme duvarı saptanmıştır. Güvercinkayasası'nın en son yapı katını temsil ettiği düşünülen bu kerpiç mimari kazamat benzeri bir sistemin parçası olarak nitelenmiştir.⁸²⁷ Sekmeli biçimde ilerleyen bu kerpiç duvarın şimdilik ortaya çıkarılan bir ucu, kuzeydoğudaki teras yerleşmesinin güneybatısında kalan evlerin üzerinde yer almaktadır. Kerpiç duvarın batıya doğru takibi sonucunda, iç kaledeki büyük kompleksin kuzey kesiminde yer alan kulenin üzerinden aşarak batıya doğru devam ettiği anlaşılmıştır. Şimdiye kadar kerpiç duvarın 20 m'lik bir kısmı ortaya

⁸²⁵ Gülçur ve Endoğru 1999, s. 81.

⁸²⁶ Gülçur ve Kiper 2007, s. 119.

⁸²⁷ Age., s. 113.

çıkarılmıştır. “Dış duvarın sınırladığı alanda, belirli aralıklarla kalın duvardan kuzeye yönelen, tek kerpiç tuğla genişliğinde, yanlardan yassı taşlarla desteklenmiş, olası bölme duvarları” olduğu belirtilmişse de oluşan tahribat nedeniyle bu sistemin tam olarak nasıl geliştiği anlaşılamamıştır.⁸²⁸

Kuzeydoğu kesimdeki teraslar üzerine kurulan aşağı yerleşim kuzeyde bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Bu duvar iri boyutlardaki iki taş dizisinin yan yana getirilmesi ile oluşturulmuştur ve yaklaşık 0.70 m kalınlığındadır. Duvarda kullanılan taşların dışa bakan yüzeylerinin daha düzgün duruma getirildiği anlaşılmaktadır.⁸²⁹ Üst terasın alt sekisi boyunca izlenen bu duvarın büyük olasılıkla, destek ya da savunma amaçlı olarak yapıldığı belirtilmektedir.⁸³⁰ Her iki yanında evler olan iki dar yol yerleşimin merkezine yönelir. Kuzey yol, üzerine ev yapıldığı zaman terk edilmiştir. Doğu yol ise kullanımda kalmıştır. Ancak, doğu yola bakan tüm girişler dış kısımdan, ön kısmı örten küçük platformlar üzerine inşa edilen fırınlarla bloke edilmiştir. Bu durumyla doğu yol savunmaya yönelik bir karakter gösterir. Bu geç dönemde evlere çatıdan girilip girilmediği henüz anlaşılamamıştır, ancak duvarlarda girişe dair iz de rastlanmamıştır.

17-HACILAR

Lev. No: XXIII-39; XXIII-40

EKÇ

Bölge: Göller Bölgesi/İç Batı Anadolu

Konum: Burdur ili, Hacılar kasabasının 1.5 km batısında, deniz seviyesinden 940 m. yükseklikteki bir vadide yer alır. 500 m batısında Koca Çay akmaktadır. Höyük yaklaşık 137 m çapında ve 5 m yüksekliktedir.

⁸²⁸ Age..

⁸²⁹ Gülçur ve Endoğru, 1999, s. 80.

⁸³⁰ Gülçur ve Endoğru 1998, s. 94.

Koordinatlar: 37° 35' K; 30° 04' D

Kazı: Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına 1957-60 yılları arasında J. Mellaart başkanlığında kazılmıştır.

Kaynaklar: Mellaart, J. 1970.

Tabakalanma: IX-VI Geç Neolitik, V-I tabakaları ise Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenmiştir.

Savunma Mimarisi:

Hacılar II Yerleşimi Savunma Mimarisi:

Höyüğün en yüksek kısmına inşa edilmiş olan ve yak. 36x57 m (2050 m²) boyutlarındaki yerleşim kerpiç bir duvarla çevrelenmiştir. Taş temeli olmayan bu kerpiç duvarın kalınlığı 1.5-3 m arasında değişmektedir. Duvar üzerinde taş temelli küçük bastionlar/kuleler ve köşelerinde çıkıntılar olduğu ileri sürülmüştür. Bu bastionlar/kulelerden ikisi, biraz düzensizce yerleştirilmiş ve dar bir kapı geçidi ile kuşatılmıştır. Bu kapı geçidi ile yerleşmenin kuzeybatı kesiminde yer alan batı avlusuna giden yola ulaşılır. Diğer ikisi ise, kuzeydoğu köşedeki *shrine*'a ulaşmayı sağlayan dar kapıgeçitleri ile kuşatılmış olabilirler. Çevirme duvarının batı kesiminde herhangi bir kapıgeçidi veya kapı izi bulunamamıştır. Fakat duvarın güney kenarında başka bir kapı açığa çıkarılmıştır. Kapı, önünde açık bir *portico*'ya sahiptir ve bir önoda ile soldaki uzun bir koridora geçilir. Mellaart, bu şekilde duvarın en üstüne ulaşmanın amaçlanmış olabileceğini belirtmiştir. Sağda bir başka kapı ile önodadan doğrudan yerleşimin güneyine ulaşılır.

Mellaart yerleşime girişi sağlayan üç kapı saptamıştır. Bunlar kuzeybatı, güneybatı ve kuzeydoğu yönlerdedir. Güneydoğuda da bir kapı olması gerektiği

belirtilmekte ise de buna ilişkin sağlam kanıtlar bulunamamıştır. Kuzeybatıdaki kapının tarım alanlarından batı avluya geçişi sağlayan ana kapı olduğu sonucuna varılmıştır. Kuzeybatı kapısının doğu kesiminde yer alan ve temel seviyesinde bir girişi bulunmayan Oda N. 4 bir bekçi odası olarak yorumlanmıştır. Bu odanın giriş kapısının yakınındaki doğu duvarında açılan geniş oluğun, giriş pasajını engellemek için kalın direkler ya da ahşap bir kapı için açılmış olabileceği düşünülmüştür. Pasajın yarısından itibaren daha da daralması da engelleme amacı ile ilgili görülmüştür. Bekçi odasının (N.4), doğu duvarının zemini boyunca pasajın güney ucunda (N. 2) açığa çıkarılan kil ve taştan platformların üst kata giden ahşap basamakları destekleme amacını taşımış olabilecekleri belirtilmiştir.

Güneybatı kapısı ile Koca Çay yaylasından köyün güney meydanına doğrudan geçilmektedir; bu güney meydan herhangi bir yapı kalıntısı içermez, geceleri hayvanları saklamak için kullanılmış olabilir. Güney meydan bir geçit aracılığıyla batı avlu ile birleşmektedir. Küçük kuzeydoğu kapısı *shrine*'den ve mutfakların domestik kısımlarından Hacılar pınarına geçiş sağlar. Güneydoğuda olduğu varsayılan dördüncü kapının güney yöndeki Tefenni ovasına açıldığı ileri sürülmüştür.

Hacılar I Yerleşimi Savunma Mimarisi:

Hacılar IIB yerleşiminin tahrip edilmesinin ardından kurulan Hacılar I tabakasında Mellaart'a göre kültürde çok büyük değişiklik olmuştur. Hacılar I yerleşiminde yeni bir plan anlayışı göze çarpar. Höyüğün merkezi boş bırakılmıştır. Tamamı kazılmayan yerleşimde kuzey ve güney yamaçta kalın duvarlı yapılar açığa çıkarılmıştır. Bunlardan güney yamaçtaki A bloğu, kuzey yamaçtaki ise B

bloğu.olarak adlandırılmıştır. Odalar iç kısımda payandalı sağlam kerpiç duvarlara sahiptir. Kimi odalarda 2 m yüksekliğe kadar korunmuş olan duvarlarda herhangi bir girişe rastlanmaması ve kalın duvarlar nedeniyle yapıların çift katlı olabileceği ve girişlerin de üst kattan sağlanmış olabileceği düşünülmüştür. Mellaart tarafından bir kale olarak yorumlanan Hacılar I yerleşiminin etrafında bir savunma duvarı, kule ya da benzeri herhangi bir savunma unsuru saptanamamıştır. Mellaart, höyüğü çevreleyen binaların ve blokların dış yüzlerinin yerleşimin etrafında bir duvar sağlamak için genişletildiğini varsaymıştır. Blok A'nın dış duvarları alışılandan daha kalın olsa da Blok B'nin duvarları kalın değildir. Bu iki bloğa bağlanan bir dış duvara ait herhangi bir kalıntı da yoktur. Bu nedenlerle planın savunma amaçlı doğası kimi araştırmacılar tarafından şüpheli bulunmuşsa da⁸³¹ yerleşimin tamamının kazılmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

18-HACILARTEPE

Lev. No: -

ETÇ I

Bölge: Marmara

Konum: Bursa İli, Orhangazi İlçesi'nin 2 km güneyinde, İznik Gölü Havzasında yer alan höyük, Ilıpınar Höyüğü'nün 300 m kuzeybatısında yer almaktadır. Alçak bir tepe üzerine kurulmuş olan yerleşme 120 m çapındadır.

Koordinatlar: 40° 28' K; 29° 19' D

Kazı: J. Roodenberg başkanlığındaki bir ekip tarafından Ilıpınar Kazı Projesi çerçevesinde 1992, 1994 ve 1995 yıllarında küçük sondaj kazıları yapılmıştır.

Kaynaklar: Eimermann, E. 2008.

---

⁸³¹ Eslick 1988, s. 23.

Tabakalanma: Hacılar-tepe’de, Ilıpınar Höyüğü’nün Geç Kalkolitik gömütlerin olduğu IV. Tabakası ile IIIA tabakasındaki Erken Tunç Çağı mezarlığı arasındaki boşluğa yanıt bulmak amacıyla yapılan sondaj kazılarında, yalnızca Erken Tunç Çağ’a tarihlenen dört tabaka saptanmıştır. Bu tabakalar, en erkeni IV olmak üzere, Roma rakamları ile numaralandırılmışlardır. Her tabaka kendi içinde alt evrelere sahiptir. Yerleşimin yak. olarak M.Ö. 2900/2850’de başladığı, M.Ö. 2700/2650’de son bulduğu ve Demircihöyük F-K evreleri ile çağdaş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca I. Tabakanın 1. evresinde rastlanan İznik Gri Mal grubuna ait çanak çömlek buluntuları da Erken Tunç sonu / Orta Tunç geçiş döneminin varlığına işaret etmektedir.

Savunma Mimarisi:

Höyük yamacının yarısı boyunca ilerleyen, yak. 80 m çapında dairesel bir taş duvarın üst kısmı açığa çıkarılmıştır. Bu duvarın tüm tabakalar süresince yerleşimi çevrelediği düşünülmektedir. Duvar, Batı Anadolu Erken Tunç Çağı yerleşimleri için tipik olan Anadolu Yerleşim Şeması’nın bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Kazı çalışmaları sondaj şeklinde yapıldığı için binaların arka duvarlarının bu dairesel duvara dayanıp dayanmadığı bilinmemektedir. Sondajlarda yalnızca yerleşimin orta kesimindeki “etkinlik alanı” olarak nitelenen kısımları açığa çıkarılmıştır.⁸³²

19-HACINEBİ

Lev. No: XXIV-41

GKÇ

Bölge: Güneydoğu Anadolu

---

⁸³² Age., s. 374, 375.

Konum: Şanlıurfa ili, Birecik İlçesi'nin 3.5 km kuzeyinde yer alır. Hacinebi Tepe Fırat nehrinin doğu kıyısına bakan kireçtaşı kayalıklar üzerine kurulmuştur. 240 x 140 m ölçülerindeki höyük, batıda 2 m, doğuda 7 m yüksekliğindedir ve yaklaşık olarak 3.3 hektarlık bir alanı kapladığı hesaplanmıştır. Höyük, Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'ya bağlayan kuzey-güney doğrultusundaki ana ticaret rotası üzerindedir

Koordinatlar: 37° 03' K; 37° 58' D

Kazı: 1992-1997 yılları arasında Şanlıurfa Müzesi ve Northwestern Üniversitesi ortak çalışması olarak G. Stein başkanlığında kazı çalışmaları yapılmıştır.

Kaynaklar: Stein, G. J. 1998, 1999.

Tabakalanma: Geç Kalkolitik, Erken Tunç I ve Akamenid/Helenistik çağlarında yerleşim gördüğü anlaşılan höyükte toplam beş evre saptanmıştır. Bunlardan Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalar en eskiden itibaren A (M.Ö. 4100-3800), B1 (M.Ö. 3800-3700)ve B2 (M.Ö. 3700-3300) evreleri olarak adlandırılmıştır. Ardından Erken Tunç Çağı I izler. En üst tabakada ise Akamenid/Hellenistik dönem yer alır.

Savunma Mimarisi:

Doğu-batı doğrultusunda uzanan bir kayalık üzerine konuşlanan höyük savunma açısından oldukça elverişli bir yerdedir. Batı kesimi Fırat Nehri'ne doğru dimdik iner, kuzey ve güneyde ise derin kanyonlar vardır. Savunma duvarı yerleşimin güneydoğu kısmındaki B olarak adlandırılan çalışma alanında saptanmıştır.⁸³³ Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen savunma duvarı ilk olarak A evresinde (M.Ö. 4100-3800), steril toprak üzerine yapılmış ve B1 evresinde de (M.Ö.

---

⁸³³ Stein 1999, s. 186.

3800-3700) kullanılmıştır.⁸³⁴ Yayınlarda 68/101 no ile gösterilen duvarın yapımında büyük, yuvarlak nehir taşları ve dikdörtgen kireçtaşı parçaları kullanılmıştır. Bu kireçtaşı taşların, höyüğün güney ucundaki anakayadan elde edildiği düşünülmektedir.

Savunma duvarının kalınlığı 3 m, korunan yüksekliği 3.3 m'nin üzerindedir. Duvarın kuzey-kuzeybatı doğrultusunda uzanan yak. 20 m'lik kısmı açığa çıkarılmıştır. Duvarın iç kısma bakan doğu yüzüne duvarın başlangıç noktasının 2 m üzerinden başlayan 1 m derinliğinde ve 2 m genişliğinde niş ve payandalar yapılmıştır. Savunma duvarının batı ya da dış yüzü ise düz olarak bırakılmıştır. Bu durum M.Ö. dördüncü binyılın başında yerel Anadolu mimarisinin, niş ve payandaların duvarın dış yüzüne yapıldığı Güney Mezopotamya'dakinden farklı olduğuna işaret etmektedir. Bu anıtsal savunma duvarının inşası A evresinin en erken evresi ile keskin bir kırılmaya işaret eder. Savunma duvarının tarihlendirilmesine yardımcı olan keramiklerin çoğu el yapımı, saman katkılı mallardır ve yaklaşık olarak Amuq F evresi ile çağdaşlıklar.

Geç pre-kontakt evresi B1'in başlangıcında savunma duvarının içine bir platform inşa edilmiştir. Yayınlarda 121 no ile gösterilen platformun oldukça geniş olan temelinde işlenmemiş kireçtaşları kullanılmıştır. Bu temelin üzerinde ise 1.5 m uzunluğunda kerpiç üstyapı yer alır. Bu kerpiç üstyapının en alt dört sırasında dikdörtgen biçimli 60x32x10 cm boyutlarında bloklar kullanılmışken, bunun üstündeki beş sırada ise 32x32x10 cm boyutlarında kare bloklar kullanılmıştır. Bu nedenle kerpiç üstyapının zaman içinde tamir edildiği veya yeniden şekillendirildiği

---

⁸³⁴ Stein 1998, 190.

düşünülmektedir. Kuzey ve doğu köşeleri daha geniş olan platformun açığa çıkarılan kısımları açma 11'de Kuzey Kuzeybatı-Güney Güneydoğu yönünde en az 5.6 m, Doğu Kuzeydoğu-Batı Güneybatı yönünde ise 5 m ölçülmüştür. Platformun korunan yüksekliği 3 m'dir. Platform 121'in işlevi tam anlaşılamamıştır, ancak yerleşimin kuzeyindeki, yine B1 evresinin en erken mimari tabakasına ait olan platform 137 ile benzerlik gösterir.⁸³⁵

Güney kesimdeki B alanında, savunma duvarının batısındaki alanda B2 evresine ait kalıntılar ve altında B1 evresinin en üst katına ait küçük bir odaya ait aşınmış kerpiç duvarlar saptanmıştır. Odanın tabanının temiz olmasına dayanarak yapının barışçıl biçimde terk edildiği sonucuna varılmıştır.⁸³⁶ Bunun altında erken pre-kontakt A evresine ait dört ana inşa tabakası saptanmıştır. A evresinin en üst inşa tabakası 254 nolu yüzeyin üzerine inşa edilmiştir. Bu inşa tabakasında savunma duvarının batı yüzüne geniş bir kerpiç seki inşa edilmiştir. Seki, 3 sıra kerpiç bloğundan oluşmaktadır; korunan yüksekliği 0.65 m'dir ve duvarın yüzü boyunca neredeyse 9 m uzanır. Sekinin batısında yalnızca tek odası korunan tahrip olmuş küçük bir kerpiç yapı yer almaktadır.⁸³⁷ Bu sekinin yapıldığı yüzeyin (yüzey 254) altında, yüzey 260 açığa çıkarılmıştır. Bu yüzeyde açma 12'deki alanın açık bir endüstriyel alan olarak kullanıldığı anlaşılmış, buna dayanak olarak herhangi bir yapı bulunmamasına karşın on bir kazık deliği ve dört daha büyük çukur bulunması gösterilmektedir. Kabaca 65 cm. çapında, 35-45 cm derinliğinde olan çukurlarda bakır ergitildiği anlaşılmıştır.⁸³⁸

---

⁸³⁵ Stein 1999, s. 187.

⁸³⁶ Age., s. 150, 151.

⁸³⁷ Age., s. 151.

⁸³⁸ Age., s. 151.

68/101 savunma duvarının batı yüzüne karşı büyük bir *pisé* ya da kalıplanmış çamur platform yapılmıştır. Platform doğu-batı yönünde en az 9 m, kuzey-güney yönünde ise 5 m uzunluğundadır. Platformu güçlendirmek için *pisé* katmanları arasına yatay biçimde ağaç hatıllar yerleştirilmiş, çamur içine de bol miktarda saman ve ince kireçtaşı yongaları karıştırılmıştır. Platformun işlevi anlaşılamamıştır, çünkü platformun dip kısmına ait yalnızca 0.35 m'lik bir yükseklik korunmuştur.

Alan B'de açma 11 ve 12 de yapılan kazılarda A evresinin en erken inşa tabakasının bir dizi evsel yapı içermekte olduğu anlaşılmıştır. A evresinin daha sonraki tabakalarında yerleşimin güneyi masif savunma duvarının inşası ile değişikliğe uğramıştır. Savunma duvarının ana işlevi belirsiz kalsa da, savunma duvarının iç kısmında kalan alanın gömütler ve diğer etkinlikler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dış kısmındaki alan ise farklı işlevler için kullanılmıştır. Bunlardan en dikkate değer olanı bu alanın bakır ergitilmesi için kullanılmasıdır.

B1 evresinde savunma duvarının iç ve dışındaki alanlardaki farklılıklar devam etmiştir. Duvarın içine taş ve kerpiçten büyük bir platform inşa edilmiştir. Dış kısmında ise ev olarak kullanılan yapıların yoğunluğunun düşük oranda olduğu gözlenmiştir.⁸³⁹

20-HASSEK HÖYÜK

Lev. No: XXV-42

GKÇ –ETÇ I

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Günümüzde Atatürk Baraj Gölü suları altında kalmış olan höyük Urfa İli, Siverek İlçesi'ne bağlı Yukarı Tillakin (Kırca) ile Aşağı Tillakin köylerinin ortasında,

---

⁸³⁹ Age., s. 152.

Fırat Nehri'nin güneyinde yer almaktaydı. Höyüğün bulunduğu tepe Fırat'ın eski kollarının birinin üzerinde, düzenli olarak alçalan teraslarında yer almaktaydı. Yerleşmenin kapladığı alan yak. 350 x 150 m olarak hesaplanmıştır.

Koordinatlar: -

Kazı: 1978-1986 yılları arasında M. R. Behm-Blancke başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür.

Kaynaklar: Behm-Blancke, M. R. 1987; 1988; 1992; 2003.

Tabakalanma: Hassek Höyük'te en eski yapı katı (5. yapı katı 5A-C) Geç Kalkolitik, bunun üzerindeki ise (4-1. yapı katları) Erken Tunç Çağı I/II'ye tarihlenmektedir. Yerleşmenin ortalarında, Roma Dönemi'ne tarihlenen tahribat izleri saptanmıştır.

Savunma Mimarisi:

Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ tabakalarında savunma mimarisi olduğu belirlenmiştir.

Geç Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

“Akropol” olarak nitelenebilecek yerleşim alanını çevreleyen kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki⁸⁴⁰ savunma duvarının temelleri batı kesimde yak. 40 m'nin üzerinde bir uzunluğa kadar takip edilmiştir. Güneydoğuya doğru keskin bir dönüş yapan duvarın devamı Erken Tunç Çağı'na ait tahribat nedeniyle izlenememiştir; ancak bu dönüşe dayanarak, savunma duvarının 1 nolu binanın güney kısmında yer alan yapı kompleksini daha fazla çevrelemesi amacıyla bu dönüştün yapılmış olabileceği bildirilmektedir. Bir diğer varsayım ise, günümüze

---

⁸⁴⁰ Behm-Blancke 1987, s. 141.

ulaşmamakla birlikte, yerleşmenin güneydoğu bölümünde savunma duvarı üzerinde ikinci bir giriş kapısı yapmak amacıyla bu girintinin oluşturulmuş olabileceğidir. Ancak güney kesimde görülen yoğun tahribat yüzünden bu olasılıkları doğrulamak mümkün olmamıştır.⁸⁴¹ Doğu kesimde ise savunma duvarının yak. 7 m'lik bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Savunma duvarının merkezi kompleksi çevrelediği magnetik prospeksiyon yöntemi ile yapılan ölçümlerle de doğrulanmıştır. Taş ve küçük çakıltaşlarından oluşan bir temele sahip savunma duvarının kalınlığı bazı kısımlarda 2 m'ye ulaşmaktadır.

Kuzeybatı kesimde savunma duvarının iç kısmına paralel olarak bastion işlevi de görmüş olabilecek payandalı bir kazamat inşa edilmiştir. Böylece 12 m uzunluğunda bir kapı geçidi oluşturulmuştur. Kapı geçidinin güney ucuna inşa edilen yak. 3.5 m genişliğindeki ikinci bir kapı ile geçişler bir kez daha kontrol altına alınmıştır. Bu şekilde yerleşime saldıranlar ilk kapıyı geçip içeri girmeyi başardıklarında kazamat biçimli yapının mazgalları üzerinden yapılacak müdahale ile geri püskürtülebilecektir.⁸⁴² Bu kapı geçidinden güneye doğru çakıl döşeli bir yol 1 numaralı merkezi komplekse doğru ilerlemektedir. Kuzeyde kapı geçidinin en ucundaki keskin dönüş ile testere-dişi biçimli savunma duvarı örnekleri arasında bir bağ kurulmak istenmiştir.⁸⁴³

Erken Tunç Çağı Savunma Mimarisi:

Geç Kalkolitik yerleşimine oranla daha büyük boyutlu olduğu ve savunma duvarının bu yerleşimi çevrelediği magnetometrik ölçümlerle saptanmıştır.

---

⁸⁴¹ Age., s. 72.

⁸⁴² Behm-Blancke 2003, s. 27.

⁸⁴³ Behm-Blancke 1987, s. 141.

EN

Bölge: Trakya

Konum: Edirne İli, Enez ilçesinin 7 km doğusunda, Ege denizinden 5 km kadar içerde, Meriç deltasına hâkim bir doğal kayalığın üzerindedir. Yaklaşık 70x 90 m boyutlarında küçük bir yerleşmedir. Höyük kazılara başlanmadan önce tahribata uğramıştır. Güney yamacı Enez-Keşan karayolu tarafından kesilmiş, 2-3 m kadar olan höyük dolgusunun üst kısmı yoğun tarım nedeni ile kısmen akmış, kısmen de karışmıştır.

Koordinatlar: 40° 42' K; 26° 07' D

Kazı: 1991-93 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. M. Özdoğan başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür.

Kaynaklar: Karul, N. 2006; Özdoğan 1998a, 1998b, 2007c.

Tabakalanma: En alttan başlayarak IV-II evreleri Neolitik, I. Evre ise Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmiştir.

Savunma Mimarisi:

Yaklaşık olarak 70x90 m boyutlarında küçük bir yerleşme olan Hoca Çeşme'nin kuzey ve doğusunda savunma duvarı tespit edilmiştir. Savunma duvarının yaklaşık 20 m'lik kısmı açığa çıkarılmış, 55 m kadar bir kısmı da takip edilmiştir.⁸⁴⁴ Neolitik Çağ'a tarihlenen ilk yerleşimin yer aldığı anakayanın hemen üzerine inşa edilen savunma duvarı küçük değişikliklerle III. ve II. Evrede de kullanılmıştır.

---

⁸⁴⁴ Karul, N. 2006, s. 480.

Savunma duvarı yapılmadan önce anakaya yüzeyi düzeltilerek duvarın her iki tarafında birer metrelik düzgün bir bant elde edilmiştir. Duvarın alt sırasında boyu 70-80 cm kadar olan büyük bloklar kullanılmıştır. Ortalama 1 m kalınlığa sahip olan duvarın alt sıralarında ve dış yüzünde büyük boyutlu taşlar tercih edilirken, üst sırada daha küçük keskin kenarlı ve kırma taşlar kullanılmıştır. Böylece içte ve dışta düzgün bir görünüm elde edilmiştir. Duvarın örgüsüne önem verilmekle birlikte, ancak taş dizilimlerindeki ve birbirlerine alıştırmalarındaki acemiliklere dayanarak duvar yapımcılarının çok deneyimli kişiler olmadıkları sonucuna varılmıştır. Bütün bu acemiliğine karşın duvar yer yer 1 m yüksekliğe kadar günümüze ulaşabilmiştir. Duvarın iç yüzü boyunca, düzeltilmiş olan anakaya üzerine açılmış bir dizi kazık deliği yer alır. Bu deliklerin duvarın iç kısmı boyunca uzanan ahşap ikinci bir diziye, olasılıkla bir palisada ait olduğu düşünülmektedir.⁸⁴⁵ Duvarın üst kısmının ahşaptan inşa edildiği anlaşılmıştır, çünkü duvarın yıkıntı molozları içinde kerpiç kalıntıya rastlanılmamıştır.

Savunma duvarı II. Evrenin sonunda ya da daha geç dönemde yıkılmıştır. Duvarın dışında tespit edilen molozun buraya devrilmiş olabileceği gibi özellikle serilmiş olabileceği de düşünülmektedir.⁸⁴⁶ II. Evrede kısmen savunma duvarı üzerine çıkan rampa ya da yol benzeri bir taş döşeme [belki bir *glacis* olabilir] ile bu döşemenin iki yanında küçük taşlardan örülen bastiona benzer iki çıkıntı açığa çıkarılmıştır. Bu çıkıntıların arasında, duvar yüzündeki derzlerden de anlaşılan, 1.4 m eninde bir kapı aralığı bulunur. İç kısmında bulunan bir dizi kazık deliği de bir kapı yapısının ya da palisadın varlığını düşündürür.⁸⁴⁷

---

⁸⁴⁵ Özdoğan 1998a, s. 70.

⁸⁴⁶ Karul 2006, s. 480.

⁸⁴⁷ Age., s. 480.

ETÇ I

Bölge: İçbatı Anadolu

Konum: Düz bir yerleşim ve bir mezarlık alanından oluşan Kaklık Mevkii Afyon İli'nin 14 km kadar kuzeydoğusunda, Burhaniye Köyü'nün yak. 1 km güneybatısında yer almaktadır.

Koordinatlar: 38° 53' K; 30° 34' D

Kazı: 1983 ve 1984 yıllarında Afyon Arkeoloji Müzesi tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür.

Kaynaklar: Efe, T: et al 1995

Tabakalanma: Kaklık Mevkii düz yerleşimi Erken Tunç Çağı I'e geçiş evresine tarihlenen buluntular vermiştir. Yerleşim yerinde iki ya da belki üç inşa evresi saptanmıştır. Mezarlık alanında ise Erken Tunç Çağı II'nin geç evresi ve Erken Tunç Çağı III'ün başına ait malzemeler açığa çıkarılmıştır.

Savunma Mimarisi:

Yerleşimdeki kültürel dolgu yüzeye çok yakın olduğu için oldukça ağır bir tahribata uğramıştır. Açığa çıkarılabilen kısımlardan anlaşıldığına göre açık alanlar etrafında gruplanan yan yana inşa edilmiş, ortak duvarları paylaşan dikdörtgen odalardan oluşan bir yerleşim dokusu vardır. Yerleşimin güneydoğu kesiminde çalışılan ve F alanı olarak belirlenen kısımda yerleşimi çevreleyen savunma mimarisine ait olabileceği düşünülen bir duvar parçası ortaya çıkarılmıştır. Bir depolama haznesinin hemen doğusunda saptanan duvarın dış yüzlerinde oldukça iri bloklar kullanılmıştır; iç kısmı ise küçük taşlarla doldurulmuştur. Çok dayanıklı

olduğu belirtilen duvarın kalınlığı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak plandan anlaşıldığına göre yak. 1.50 m kalınlığa sahip olan duvarın açığa çıkarılan uzunluğu da 3 m kadar olmalıdır.⁸⁴⁸

23-KANLIGEIT

Lev. No: XXVIII-47; XXVIII-48

ET II-III

Bölge: Trakya

Konum: Kırklareli İl merkezinin güneyinde, Asilbeyli köy yolu üzerinde, Aşağı Pınar Höyüğü'nn 300 m kadar batısında Haydardere'nin iki kıyısında yer almaktadır.

Koordinatlar: 41° 43' K; 27° 13' D

Kazı: 1994 yılında başlayan kazılar 1998 yılına kadar Prof. Dr. M. zdoğan ve H. Parzinger başkanlığında yürütülmüştür. 1999 yılından bu yana ise Prof. Dr. M. zdoğan başkanlığında kazı çalışmaları devam etmektedir.

Kaynaklar: zdoğan, M. et al 1998; zdoğan, M. 2006a; zdoğan, E. ve M. zdoğan 2006.

Tabakalanma: Yerleşimdeki tabakalanma birçok alt evrenin varlığından dolayı net olarak anlaşılamamaktadır. Genel hatlarıyla en alttan başlayarak Geç Kalkolitik ağ, Erken Tunç ağı I, Erken Tunç ağı II, Erken Tunç ağı III ve Helenistik döneme tarihlenen yapılar saptanmıştır. En üstte ise karışık malzemenin geldiği bir katman yer almaktadır.

---

⁸⁴⁸ Efe et al 1995, s. 363, fig. 8.

Savunma Mimarisi:

Kanlıgeçit yerleşmesi Erken Tunç Çağı II'den itibaren (M.Ö. 2600 civarı) bir savunma duvarı ve *glacis* ile çevrelenmiştir. Yerleşimin son savunma duvarı inşa edilmeden önce, daha eski yapıların yıkılarak, alanın düzeltildiği ve sarı killi bir toprakla kaplandığı düşünülmektedir. İki ya da üç evresi olduğu anlaşılan savunma duvarının kapladığı alan yak. 65 m çapındadır. Duvar yaklaşık olarak 22 m'de bir 15 derecelik bir açı yaparak dönmektedir.⁸⁴⁹ Savunma duvarı iki ya da üç evrelidir. Akropol kesiminin kuzeybatı kesiminde 2005 sezonunda yapılan çalışmalarda yerleşimin savunma sistemlerinin birçok kez yenilendiği ve çeşitli değişikliklere uğradığı anlaşılmıştır.⁸⁵⁰ ETÇ II/III savunma sistemi *glacis*'inin altında ETÇ II sonlarına, Troya II-III dönemine tarihlenen daha eski bir *glacis* ve savunma duvarına ait temeller saptanmıştır. Büyük, yassı taşlardan inşa edilmiş bir temele sahip olan bu savunma duvarının 28 P plankaresinde kuzeye doğru bir dönüş yaptığı gözlenmiştir. Bu kısımda savunma duvarının rampalı bir girişi olduğu ve Erken Tunç III'te bu girişin iptal edildiği bildirilmiştir.⁸⁵¹ Ancak son yıllardaki kazı çalışmalarında Erken Tunç Çağı III'ün geçitli kapı yapısı olarak nitelenen yapının bir kapı olmadığı belirlenmiştir. 28 M-N plankarelerinde saptanan bu yapı yak. 6 x 7 m. boyutlarındadır ve kimi yerde 5-6 taş sırası yüksekliğine kadar korunmuştur. Erken Tunç Çağı II-III savunma duvarının dış kaplaması ile birleşen yapının bu kaplama ile birlikte örüldüğü saptanmıştır. Dış kısmın en alt sırası yak. 1 m genişlikte çok büyük taşlarla, bunun üzeri küçük ve yassı taşlarla örülmüş, en üstte ise iri taşlardan bir üstyapı oluşturulmuştur. İç kısmında ise taşların üst üste bindirilerek kubbeli bir yapı oluşturulduğu ve içinin de sıkıştırılmış toprak ile doldurulduğu anlaşılan yapının ve

⁸⁴⁹ Özdoğan et al. 1998, s. 131.

⁸⁵⁰ Özdoğan, E. et al. 2007, s. 259.

⁸⁵¹ Özdoğan ve Özdoğan 2006, s. 189.

etrafının Erken Tunç Çağı III döneminde sunu ya da mezarlık alanı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.⁸⁵²

24-KARAOĞLAN MEVKİİ

Lev. No: XXIX-49; XXIX-50

ETÇ II

Bölge: İçbatı Anadolu

Konum: Afyon ili İhsaniye İlçesi'ne bağlı Yaylabağ Köyü sınırlarında Karaoğlan Mevkii'nde bulunmaktadır.

Koordinatlar: 38° 56' K; 30° 30' D

Kazı: İlk kez 1987 yılında Afyon Müzesi'nden A. İlaslı yönetiminde bir sondaj çalışması yapılmış, 1990 yılında yine aynı kurumdan A. Topbaş-A. İlaslı'nın başkanlığında tekrar kazılmıştır. Bu ikinci kazıya T. Efe'de katılmıştır.

Kaynaklar: Topbaş, A. et al. 1998.

Tabakalanma: Yalnızca Erken Tunç Çağ II'ye tarihlenen ve alt evreleri olan bir yerleşimdir.

Savunma Mimarisi:

Yerleşim doğal bir yükseltinin en yüksek kesimine kurulmuştur. Bitişken bir ev mimarisi gözlenen yerleşimde, bu konutların konumlandırılmasında herhangi bir plana uyulmadığı, daha çok gelişigüzel biçimde uygun yerlere yapıldıkları gözlemlenmiştir. Yapıların biçimi dikdörtgen, trapezoidal, üçgen gibi çeşitli formlar gösterebilmektedir. Batı kesimde taş döşemeli bir sokak ve bu sokağa bakan oldukça geniş, kuzeyinde ve güneyinde duvarı bulunan bir avluya açılır. Yerleşimin girişinin

---

⁸⁵² Özdoğan ve Özdoğan 2006, s. 189, res. 3.

hemen içinde bu çeşit ikinci bir avlu olabileceği düşünülmektedir. Sınırlı bir alan kazıldığı için Demircihöyük'teki gibi büyük bir merkezi avlu olup olmadığı anlaşılammıştır. Yapıların dış halkası savunma duvarına radyal bir şema oluşturacak şekilde bitştirilmiştir. Bu mimari dolayısıyla yerleşim Anadolu Yerleşim Modeli'ne uyarlanmış, ancak bu modelin dejenere bir versiyonu olarak yorumlanmıştır.⁸⁵³ Yapıları çevreleyen savunma sistemi höyüğün sınırlarında hafifçe eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Savunma duvarları yüzey toprağına yakın olduğu için tahrip olmuştur. Bu tahribatlar ve kısıtlı kazı çalışmaları nedeniyle, savunma duvarının yalnızca kuzeybatı kesimindeki bir kısmı ve güney kesimdeki 60 m'lik bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Doğu bastionunun hemen batısında yapılan sondaj, savunma duvarlarının dış yüzlerinin temellerinin oldukça derinlerde olduğunu göstermiştir. Savunma duvarı bazıları 1 m'nin üstünde uzunluğa sahip olan çok büyük taşlarla inşa edilmiştir. Duvar dıştan belli noktalarda, daha küçük taşlardan örülmüş ikinci bir duvar dizisi ile güçlendirilmiştir. Ancak bunların çoğu tahrip olmuştur.

Savunma duvarı üzerinde üç noktada direk benzeri yuvarlak taş yığını inşa edildiği anlaşılmıştır: Bu direk benzeri taş yığınlarının, inşa sırasında duvarın iç yüzünde, olasılıkla duvarı sağlamlaştırmak için yapılmış oldukları düşünülmektedir. Düz taşlar birbiri üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiş ve iç kısmı dikey taş levhalarla kaplanmıştır.

Savunma duvarı üzerinde bastionlar ve bir kule açığa çıkarılmıştır. Dikdörtgen biçimdeki bastionların içinde yer alan homojen toprak dolgusu bastionların özellikle doldurulduğu izlenimini vermektedir. Kule olarak nitelendiren yapının içinde ise yerleşim dolgusu saptanmıştır. Savunma duvarının güneydoğu

---

⁸⁵³ Topbaş et al. 1998, s. 25

kesiminde bir ya da iki bastionla kuşatılmış bir giriş kapısı ortaya çıkarılmıştır. Dışarıdan girişe hafif bir yamaçla ulaşılmaktadır. Girişin iki inşa evresi olduğu anlaşılmıştır. Erken evrede muhtemelen ahşap bir direği desteklemek için kullanılan geniş düz bir taş açığa çıkarılmıştır. İkinci evrede ise giriş kısmı kaba toplama taşlarla döşenmiştir. Girişin tam genişliği saptanamamıştır ancak savunma duvarı üzerinde 3 m'lik kesinti oldukça geniş bir kapı yapısı olduğunu düşündürmektedir. Kapı alanında çok az kültürel dolgu bulunmuştur. Doğu kule/bastionun hemen kuzeyindeki duvar örgüsünün bir kısmının tahrip olması olasıdır. Giriş yolunun orijinal iç düzenlemesi anlaşılamamıştır. Kapının doğusundaki bastionda ve savunma duvarının dışında yapılan sondajda bunların temellerinin çok büyük taşlardan inşa edildiği ve dikey levhalarla kaplandığı anlaşılmıştır. Bu dış yüzden sonra höyüğün yamacı giderek dik bir şekilde aşağıya inmektedir. Arazinin savunmanın etkisini artırmak için özellikle bu şekilde biçimlendirilmiş olabileceği belirtilmektedir. Yerleşimin kuzeybatısında doğrudan anakayaya inşa edilmiş bir duvarın, güneydoğudaki girişin tam karşısına denk düşmesinden dolayı yerleşimin ikinci giriş kapısı olabileceği düşünülmektedir.

Savunma duvarının iç kısmında paralel giden duvarın daha erken bir savunma sistemine ait olabileceği düşünülmektedir. İki sıra olan duvar örgüsünün dış yüzü oldukça düzgünken, iç kısmı düzensizdir. Duvarın arasındaki dolgu neredeyse sterildir, bu da kuleler/bastionlar gibi toprakla doldurulduğunu düşündürmektedir.

25-KARATAŞ

Lev. No: XXX-51; XXX-52

ETÇ I-II

Bölge: Akdeniz

Konum: Antalya İli Elmalı İlçesi'nin yak. 6 km doğusunda Bozüyük ve Gökpınar köyleri arasındadır.

Koordinatlar: 36° 45' K; 29° 58' D

Kazı: M. J. Mellink başkanlığında 1963-74 yılları arasında kazı çalışmaları yapılmıştır.

Kaynaklar: Mellink, M. J. 1965, 1966, 1973, 1974; Warner, J. 1994.

Tabakalanma: Erken Tunç Çağı'nın tüm tabakaları saptanmıştır: I-II=Erken Tunç Çağı I; III-V= Erken Tunç Çağı II; VI= Erken Tunç Çağı III.⁸⁵⁴

Savunma Mimarisi:

Tabaka I: En erken yerleşim olan Tabaka I'de merkezi bir binanın etrafındaki avluyu çevreleyen iç kısmı payandalı bir duvar ve bu duvarı destekleyen toprak yığma set inşa edilmiştir. 10.75x7.20 m boyutlarındaki tek odalı merkezi binanın önce inşa edildiği, ardından binanın kuzey, doğu ve güney kesiminin etrafındaki oval avlu duvarının tek bir kerede yapıldığı saptanmıştır. İç kısmı payandalı olan avlu duvarı kerpiçten düzgün bir biçimde inşa edilerek iç ve dış yüzeyleri sıva ile kaplanmıştır. Avlu duvarı ile merkezi binanın etrafında 3.00-3.50 m genişliğinde, toplamda ise 13 m çapında oval bir alan oluşturulmuştur.⁸⁵⁵ Avlu duvarının iç kısmında yer alan 16 adet yuvarlak payandanın kalınlıkları yak. 40 cm, uzunlukları ise 40-70 cm arasında değişen ölçülerdedir. Payandaların birbirine olan mesafelerinde herhangi bir düzen göze çarpmaz. Kuzeydeki yedi payanda yak. 1.20 m aralıklarla yerleştirilmişken, doğu ve güneydekiler daha geniş aralıklara sahiptir. Kuzeydeki payandaların önünde ve aralarında sekiler yer almaktadır. Payandalarla

⁸⁵⁴ Mellink 1992, tablo 3'e göre. Warner 1994'te ise I-III (Erken Tunç I), IV-V (Erken Tunç II), VI (Erken Tunç III) şeklinde kronolojik bir sıralama verilmiştir (bkz. Warner 1994, s. 169-174).

⁸⁵⁵ Mellink, M. J. 1965, s. 247.

sağlanan bu çıkıntıların, ayrı raflar ve nişler oluşturularak küp ve diğer malları desteklemek ve bu şekilde depolama için daha yararlı bir düzenleme elde etmek amacıyla hizmet ettikleri düşünülmektedir. Oval avlunun üstünün en azından kısmen çatı ile kapatıldığı anlaşılmıştır. Çatıya ait parçalar özellikle avlunun güneydoğu kesiminde yoğun olarak ele geçmiştir. Merkezi binanın dış duvarlarının etrafında açığa çıkarılan kazık deliklerinin avlu çatısını desteklemek amaçlı olabileceği belirtilmiştir. Avlu duvarının etrafına 1.00-1.20 m kalınlığında kerpiç, kil ve molozdan oluşturulan bir ek yapılarak dayanıklılığı artırılmaya çalışılmıştır. Kısa bir süre sonra, bu yığma setin de etrafına ikinci bir yığma set inşa edilmiştir. Güneydoğu kısımda 2 m olan bu ikinci set güneye doğru 3.25 m kalınlığa ulaşır, batıya doğru gittikçe kalınlığı oldukça azalır. En dıştaki bu setin yapımında *pisé*, çamur ve kerpiç kullanılmıştır. Dış kesimi dikeydir ve kalın bir çamur sıva ile kaplanmıştır.⁸⁵⁶

Avlu duvarı ve onu destekleyen yığma setlerin etrafını geniş bir rampa çevrelemektedir. Oval biçimli kompleksin doğu ve batı kenarlarını kıvrılarak dolanan taş döşeli rampa dış kısımda taş temel üzerinde *pisé*'den yapılan alçak bir istinat duvarı ile sınırlandırılmıştır. Genişliği 80 cm olan istinat duvarının kimi yerlerindeki taşlar balıksırtı şeklinde örülmüştür. İç ve dış yüzleri açık renkli kalın bir çamurla kaplanmıştır. 50-70 cm genişliğindeki dış payandalar duvarın sağlamlığını artırmış olmalıdır. Bu payandaların üçü açığa çıkarılmıştır; fakat bu duvarın kazılmayan dış yüzü boyunca daha fazla olmaları gerektiği bildirilmiştir.⁸⁵⁷ İstinat duvarının doğu kesiminde dar bir kapı geçidi ile doğu avlusuna erişim sağlanmıştır. Bu doğu avlusunun güneydoğu köşesindeki yuvarlak bölme doğu “kulesi” olarak da

---

⁸⁵⁶ Age., s. 248.

⁸⁵⁷ Mellink 1966, s. 248.

nitelendirilmiştir. Savunma sistemi içindeki yanmış ahşaplar ve kazık delikleri, ahşap bir konstrüksiyonla siper sisteminin üzerinin örtüldüğünü göstermektedir.

Rampayı çevreleyen istinat duvarı aracılığıyla kuzeybatı kesimde verev açılı bir giriş oluşturularak avlu ve merkezi komplekse geçiş sağlanmıştır. Kompleks için tek kontrol noktası binanın batı ucunda bırakılmıştır.

Rampanın dışında yapılan sondajlarda bir kanala rastlanmış ve bu kanal, komplekse daha dışta bir koruma sağlamış olabilecek sığ bir hendek olarak yorumlanmıştır.

Karataş yerleşiminin sınırlarını, istinat duvarına 10-15 m mesafede inşa edilmiş olan megaron biçimli evlerin yaslandığı bir palisad belirlemektedir. Aralarında yak. 3.5 m'lik bir mesafe ile yapılmış olan çifte palisad yapısı ara duvarlarla bölünerek megaron biçimi verilmiştir. Palisadın, anakayaya her 5-15 cm'de bir açılan 8-10 cm çapındaki yuvaları açığa çıkarılmıştır.⁸⁵⁸ Köşelere yerleştirilen ve palisadı iki yerde yandan kuşatan kalın kazıkların, çatıyı desteklemek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.⁸⁵⁹ Palisad sistemi üzerinde iki ev arasında taş döşeli bir rampa ile yerleşime giriş sağlanmıştır. Girişin olduğu kısımda kazıkların daha kalın olduğu göz çarpmaktadır.⁸⁶⁰ Tabaka I küçük ölçekli bir yangınla son bulmuştur. Yangınla yalnızca rampa üzerindeki kazıklar ve veranda benzeri unsurlar yanarak aşağıya düşmüştür. Evin kendisi ve oval avlu çok fazla zarara uğramamıştır.⁸⁶¹

---

⁸⁵⁸ Mellink 1974, s. 351.

⁸⁵⁹ Mellink 1973, s. 295.

⁸⁶⁰ Warner 1994, s. 7.

⁸⁶¹ Mellink 1966, 248.

Tabaka II: Tabaka II'de köklü onarımlar yapılmıştır. Evre I'in yanmış duvarları yıkılmış, bu duvarlara ait *pisé* ve sıva parçaları rampadaki kalın dolguya eklenmiştir. Dolgu tabakasının üstü, rampayı sınırlandıran istinat duvarına doğru bir eğim yapacak şekilde düzeltilmiştir. Bu eğimi sağlamlaştırmak için çamur ve kil kullanılmıştır. Dış batı meydanın güney tarafında kahverengi killi kerpiçten bir platform inşa edilmiştir.

Tabaka II'de kuzeybatıdaki giriş sistemi değiştirilmiştir. Muhtemelen kuzeybatı avlu küçük bir rampa ya da basamaklar aracılığıyla dış batı avluyla birbirine bağlanıyordu. Kompleksin bu kısımdaki az korunmuş durumundan dolayı durum tam olarak anlaşılammıştır. Merkezi kompleksin kuzeybatı kapı geçidi bir çukurla kesilmişse de kuzey meydana giden kapı geçidi ulaşılabilir olarak kalmıştır. I. tabakada inşa edilmiş olan dış halkadaki palisad sistemi bu tabakada da devam etmiştir.

Tabaka II, Tabaka I'in sonunda görülenden daha büyük bir yangın ve yağmalama ile son bulmuştur. Çatıların ahşapları, platformlar, kazıklar, basamaklar ve savunma yapıları yangından etkilenmiştir.⁸⁶²

Tabaka III: Önceki tabakayı sonlandıran büyük yangından sonra yerleşmenin merkezi yeniden biçimlendirilmiştir. Tabaka III yeniden inşa edilirken yamaçlar güneybatı, güney ve güneydoğuya doğru düzeltilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Yeni yamaç sıva benzeri bir tabaka ile kaplanmıştır. Kirişler ve toplama taşlar üzerine oturtulan yeni bir istinat duvarının izleri ortaya çıkarılmıştır. Oval avlu duvarı yeniden inşa edilmiştir. Avlu duvarının gövdesi üzerinde yeni inşa için bir taban

---

⁸⁶² Age., s. 249.

oluşturmak amacıyla bir taş temel düzenlenmiştir. Bütün bu değişikliklere karşın merkezi komplekste Tabaka I ve II’de olduğu gibi evsel etkinliklerin devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁶³ Ancak en dış kısımdaki palisad sistemi bu tabakada ortadan kalkmıştır.⁸⁶⁴

Tabaka IV: Tabaka III’ün oval avlusundan daha geniş bir çevirme duvarı inşa edilmiştir. IV tabakada, çevirme duvarı alanının genel hatları korunmakla birlikte daha önceki çevirme duvarlarının hepsi kaldırılmıştır. Höyüğün etrafında, eğimli kül tabakasının en üstünde “beyaz” çevirme duvarı olarak nitelenen *pisé*’den toprak bir set ya da duvar inşa edilmiştir. Bu toprak set taşçıklı yapıda, iyi karışmış sarımtırak renkte çamur ve kireç parçacıkları içermektedir, beyaz bir karışımla sıvanmıştır. İç yüzünün bazı kısımları taş bir temele oturmakla birlikte duvarın büyük kısmı sağlam *pisé*’den oluşmaktadır. Duvarın temeli kül tabakası ile birlikte aşağı doğru eğimli biçimde iner. Duvarın kalınlığı 3 veya 4 m arasındadır. Dış yüzü taşlarla güçlendirilerek ve üzeri çamurla kalınca sıvanarak bir *glacis* oluşturulmuştur. Dış yüzü boyunca oluşturulan bu çok büyük yamaç kaplaması, küllü yamaçlara dayanıklılık katmak için yayılmıştır.

Bu *pisé* set ya da duvar ve *glacis*’in altında IV. tabakanın erken evrelerine ait olduğu anlaşılan trapezoidal biçimli bir yapı bastion olarak yorumlanmıştır. Höyüğün güney kısmında açığa çıkarılan dört odalı bu yapının güneydeki daha alçak olan iki odasının açık verandalar olabileceği önerilmiştir. IV. tabakanın sonraki evresinde “beyaz çevirme duvarı” (yani *pisé* set ve yamaç kaplaması) inşa edildiğinde bu trapezoidal yapının batı odaları taş ve duvar malzemeleri ile doldurulmuş, doğu

---

⁸⁶³ Mellink 1966, s. 251.

⁸⁶⁴ Age., s. 250.

odaları ise açık bırakılarak yeni bir tabanla kaplanmıştır. Bu evrede trapezoidal yapının doğu kesiminde bir giriş rampası oluşturulmuş olabileceği belirtilmektedir.⁸⁶⁵

Tabaka V ve VI'da merkezi höyüğün olduğu kısımda ev ve gömütler saptanmıştır. Ancak merkezi höyüğün bu dönemdeki işlevi bilinmemektedir.

26-KARGAMIŞ

Lev. No: -

ETÇ II ?

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Fırat nehrinin batı kolu üzerinde, Gaziantep'in 60 km kadar güneydoğusunda, Suriye ile sınır çizgisinin yakınında yer alır.

Koordinatlar: 36° 50' K; 37° 59' D

Kazı: 1911-20 yılları arasında David G. Hogarth, ardından Sir Leonard Woolley tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır.

Kaynaklar: Woolley, L. 1921.

Tabakalanma: Kalkolitik, Erken Tunç, Hitit Geç Hitit dönemlerinde yerleşim gördüğü anlaşılmıştır.

Kargamış höyüğünde kazı çalışmalarını yürüten Woolley tarafından Orta Hitit dönemine tarihlendirilen yukarı şehir savunma sisteminin, gerçekte söz konusu dönemden daha erkene ait olabileceğini düşünen araştırmacılar vardır. Kargamış'ın M.Ö. III. binde bölgedeki rolünün çok önemli olduğunu ileri sürenler olduğu gibi⁸⁶⁶, bu dönemde küçük, ikincil önemde bir yerleşim olduğunu savunanlar da

---

⁸⁶⁵ Mellink 1974, s. 353, ill. 2.

⁸⁶⁶ Algaze 1999, 552; McCellan 1999, s. 413.

bulunmaktadır.⁸⁶⁷ Kargamış savunma sistemini inceleyen P. J. Parr, Woolley'in savunma sisteminin tarihlendirmesinde yararlandığı kanıtların yeterli olmadığı görüşünü ileri sürmüştü ve Kargamış *glacis*'ini oluşturan dolguda bulunan Amarna keramik parçalarının, bu tür bir dolgu daha erken dönemlere ait bulgular da içerebileceğinden ancak bir *terminus post quem* olarak kullanılabilceğini belirtmiştir.⁸⁶⁸ Kargamış'taki savunma yapısının açığa çıkarılmış kısmının biçimi M.Ö. II. bin sistemlerini andırırsa da, bu kesimde stratigrafik bir çalışma yapılmadan güvenilir bir tarihlendirme yapmak olası görülmemektedir. M.Ö. III. binde Kargamış bölgesinin siyasal açıdan çok kargaşa içinde olduğu yazılı belgelerden bilinmektedir. Bu nedenle M.Ö. II. bin savunma mimarisinin altında, M.Ö. III. binde yerleşimi çevreleyen bir savunma sisteminin varlığını düşünmek için yeterince kanıt bulunmamaktadır. Aşağıda Woolley'in 1921 yayınında anlattığı şekliyle savunma mimarisi sunulmaktadır.

Savunma Mimarisi:

İki kısma ayrılmış olan höyükte, bu kısımların her biri bir duvar ile çevrelenmiş gibi gözükmemektedir. Güneydoğu kesimde önünden Fırat Nehri geçen kalın bir duvar açığa çıkarılmıştır. Bu kalın duvar üzerinde kule ya da benzeri çıkıntılar yoktur. Duvar taş temel üzerine kerpiçle inşa edilmiştir. Höyüğün güney kesimi saldırılara daha açık olduğundan, bu kesimde duvar masif bir temel üzerine oturtulmuştur.⁸⁶⁹

---

⁸⁶⁷ Bunnens 2007, s. 50.

⁸⁶⁸ Parr 1968, s. 31.

⁸⁶⁹ Woolley 1921, s. 40.

ETÇ II

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Şanlıurfa İli'nin 3 km güneyinde yer alan höyük Konuklu Köyü sınırları içinde yer almaktadır.

Koordinatlar: 37° 07' K; 38° 50' D

Kazı: 1992 yılında Patricia Wattenmaker'in bilimsel başkanlığında Şanlıurfa Müzesi ile ortak olarak kurtarma kazısı olarak başlayan çalışmalar devam etmektedir.

Kaynaklar: Wattenmaker, P. 1997.

Tabakalanma: Halaf, Geç Kalkolitik, Erken Tunç ve Orta Tunç Çağlarına ait tabakalar saptanmıştır.

Savunma Mimarisi:

M.Ö. 3. binin ortasından itibaren yak. 100 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşime ait kalıntılar höyüğün tepe kesimi, aşağı yerleşim ve dış yerleşim olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Savunma duvarı ile çevrelenen aşağı yerleşimde M.Ö. 3. binin ortasına tarihlenen büyük bir kerpiç bina yer almaktadır. Alan C olarak adlandırılan aşağı yerleşimin olduğu kesimde yapılan kazılarda doğu-batı doğrultusunda uzanan 5 m'nin üzerinde kalınlığa sahip bir savunma duvarının 50 m'lik bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Kuzey-güney doğrultulu duvar ise tam olarak ortaya çıkarılmamıştır. Duvarın temellerinde büyük ve orta boylarda toplama taşlar kullanılmıştır. En büyükleri duvarın dış kısımları için kullanılmıştır. Korunan iki-üç sıranın yüksekliği yak. 1 m kadardır. Bu büyük taş temelin üzerine, muhtemelen kerpiç üstyapıyı taşıması için, daha küçük taşlar yerleştirilmiştir. Bu duvarın yüzüne

sıvalı kerpiç bir duvar dayanmaktadır. Savunma duvarının en az 900 m² çapında bir alanı kapladığı hesaplanmıştır.

Güney duvardaki üç büyük dikdörtgen blok kule temeli olarak kullanılmış olabilir. Kompleksin içine doğru 13 m'lik bir kapı geçidi uzanır. Bu kapı geçidinin her iki kenarındaki duvarlar birçok kez büyük taşlarla kaplanmıştır. Savunma duvarı iç kesimdeki kerpiç binayı korumak amacıyla yapılmış olmalıdır. Belirli bir plana göre değil de gelişigüzel inşa edilmişe benzeyen savunma duvarının kerpiç bina inşa edildikten sonra yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

28-KEÇİÇAYIRI

Lev. No: -

ETÇ II

Bölge: İçbatı Anadolu

Konum: Eskişehir İli Seyitgazi İlçesi'ne bağlı Bardakçı Köyü'nün 6.7 km doğusunda, Keçiçayırı Mevkii'ndedir. Keçiçayırı Mevkii adı ile anılan ovayı doğudan Cıbirada ve Aralıkada adlı iki kayalık tepe sınırlandırmaktadır. Yerleşim alanı Cıbirada Tepesi, adı geçen tepenin etekleri ve ovanın etrafında bulunan tarlalara yayılmış durumdadır. Cıbirada Tepesi'nin "teras" olarak adlandırılan güney eteğinde, tepenin batıya doğru uzanan doğal yükseltisinde (bu kısım höyük olarak adlandırılmıştır) ve kuzeybatıdaki tarlalarda prehistorik malzeme ortaya çıkarılmıştır.

Koordinatlar: 39° 19' K; 30° 52' D

Kazı: Prof. Dr. Turan Efe başkanlığında 2006 yılında kurtarma kazıları başlatılmıştır.

Kaynaklar: Efe, T. ve M. Türkteki 2007.

Tabakalanma: Keçiçayırı adı verilen yerleşmenin yayıldığı alanda Erken Hıristiyanlık ve Roma dönemlerinin yanı sıra, Erken Tunç Çağı, Kalkolitik Çağ ve Neolitik Çağ'a tarihlenen bulgular saptanmıştır.

Savunma Mimarisi:

Cıbirada Tepesi'nin zirve kısmında Erken Tunç Çağı II'ye tarihlenen ve kale olarak nitelenen bir yerleşim saptanmıştır. Bir savunma duvarı ile çevrili olan yerleşimde, arka kısımları savunma duvarına dayanan, birbirinden bağımsız duvarlara sahip binaların olduğu belirtilmektedir. Bu da yerleşimin "Anadolu Yerleşim Şeması"na uygun biçimde inşa edildiğini düşündürmektedir; şimdiye kadar açığa çıkarılan binalar bağımsız kalın duvarlara sahiptir. Bina duvarlarının kalın olması nedeniyle iki katlı olabilecekleri önerilmiştir. "Anadolu Yerleşim Şeması"na uygun olarak inşa edilen çoğu yerleşimin aksine binaların bağımsız duvarlarının olması dikkat çekmektedir. Savunma duvarının birbirine bitişik iki duvar olduğu belirtilmektedir. Duvarın dış kısmında daha büyük ve düzgün taşlar kullanılmış, araları ise daha küçük taşlar ve taş kırıkları ile doldurulmuştur. Yerleşimin güney kesiminde anakaya üzerine doğrudan oturtulmuş daha büyük taşlardan inşa edilmiş olan savunma duvarının, savunma sisteminin en dışta kalan, büyük taşlardan oluşan üçüncü duvarı olabileceği düşünülmektedir.

29-KENAN TEPE

Lev. No: XXXI-54

GKÇ / ETÇ'YE GEÇİŞ

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Diyarbakır ili Bismil ilçesinin 15 km kadar doğusunda, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında, Ilısu Baraj bölgesi içinde yer almaktadır. Yaklaşık 5 hektarlık boyutu ve 20 metreyi aşan yüksekliği ile oldukça büyük bir höyüktür.

Koordinatlar: 37° 50' K; 40° 48' D

Kazı: Ilısu Barajı altında kalacak olan yerleşimlerden biri olan Kenan Tepe'de 2000 yılında başlayan kurtarma kazıları Utah Üniversitesi'nden Bradley J. Parker başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir.

Kaynaklar: Parker, B. J. et al 2008; Parker, B. J. http://arcservers.usc.edu/reports/reports/TAA_2000_to_2007.pdf.

Tabakalanma: Toplam yedi tabakanın saptandığı yerleşimde en erken tabakadan en geç tabakaya kadar izlenen dönemler şu şekildedir:

Ubeyd kültürü (Karbon 14 ölçümlerine göre yak. M.Ö. 4650); Geç Kalkolitik 3'ün sonu veya Geç Kalkolitik 4'ün başı (Karbon 14 ölçümlerine göre yak. M.Ö. 3600 ve 3500 B.C.); Geç Kalkolitik 5 (Karbon 14 ölçümlerine göre yak. M.Ö. 3100); Geç Kalkolitik/Erken Tunç geçiş dönemi tabakası (Karbon 14 ölçümlerine göre yak. M.Ö. 3000); Erken Tunç Çağı'nın ilk yarısı; Orta Tunç Çağı (Karbon 14 ölçümlerine göre yak. M.Ö. 1800); Erken Demir Çağ (yak. M.Ö. 1050-900).⁸⁷⁰

Savunma Mimarisi:

Aşağı ve yukarı yerleşim olarak nitelenen iki alanı bulunan höyükte savunma mimarisi olarak yorumlanan kalıntılar Yukarı Yerleşimde saptanmıştır. Höyüğün en yüksek kısmında ve höyüğün batı kesiminde olmak üzere iki farklı alanda saptanan Yukarı Yerleşim savunma duvarlarının Geç Kalkolitik Çağ'ın sonundan Geç

---

⁸⁷⁰ Parker et al 2008, s. 104.

Kalkolitik-Erken Tunç Çağ Geçiş dönemine kadar kullanıldığı anlaşılmıştır. Uzaktan algılama incelemeleri de, bu duvarların yerleşimi Geç Kalkolitik Çağ'ın sonunda (Geç Kalkolitik 5) çevreleyen savunma duvarına ait olduğu fikrini desteklemektedir.

Savunma duvarı, çapı 1.5 m'nin üzerinde olan taş temellere sahiptir. Bu taş temelin üzerinde her biri farklı renge sahip olan en az dört kerpiç çeşidi kullanılmıştır. Bu kerpiçlerin oluşturduğu her on ya da on iki sıra arasına ise nehir sazlarından ince, yatay bir tabaka yerleştirilmiştir. Böylece kerpiç duvardaki nem oranını kontrol altında tutarak duvarın sağlımlığının artırılmasının amaçlandığı tahmin edilmektedir. Kerpiç bloklarında kullanılan farklı renklerin savunma duvarı kullanımdayken fark edilmiş olabileceği düşünölmektedir, çünkü kazı çalışmaları sırasında duvar yüzeyini kaplayan herhangi bir sıvaya rastlanmamıştır. Bu renk çeşitliliğinin estetik tercihleri ya da farklı kil yatakları kullanan yerel kerpiç atölyelerinin varlığını işaret edebileceği ileri sürölmektedir. Bir başka varsayım ise eğer bu duvarlar zorla çalıştırılan insanlar tarafından inşa edildi ise, bu çeşitliliğin farklı kil kaynakları kullanan tabi yerleşimler tarafından yapılan haraç/vergi ödemelerini yansıtır olabileceğidir. Savunma duvarının höyüğün batı kesiminde saptanan kısmı da aynı inşa teknikleri ile yapılmıştır, ancak bu kesimdeki duvarın bir istinat duvarı olarak kullanılmış olabileceği düşünölmektedir. Çünkü duvarın doğusundaki dik kesimde herhangi bir arkeolojik malzeme içermeyen yeşilimsi, ince kil granöllü bir dolgu yer almaktadır. Böylece duvarın iç kesimine dayanan düz bir yüzey elde etmek için, büyük oranda steril kil dolgusu kullanılmış olabileceği ya da özel amaçla kullanılacak bir kil stoğunun duvara karşı depolanmış olabileceği sonucuna varılmıştır.⁸⁷¹

---

⁸⁷¹ Parker http://arcservers.usc.edu/reports/reports/TAA_2000_to_2007.pdf, s. 11.

30-KINET HÖYÜK

Lev. No: XXXII-55; XXXII-56

ETÇ II

Bölge: Akdeniz

Konum: Hatay ili İskenderun ilçesinin 30 km kuzeyinde, deniz kıyısından 700 m içeride yer alır.

Koordinatlar: 36° 50' K; 36° 09' D

Kazı: 1992 yılında Hatay Müzesi ile Bilkent Üniversitesi'nin ortaklığında başlayan kazılar, 1993'ten bu yana Bilkent Üniversitesi'nden M.-H. Gates başkanlığında yürütülmektedir.

Kaynaklar: Gates, M. H. 1994; 2007, 2008, 2009.

Tabakalanma: Geç Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar yerleşim gördüğü anlaşılan höyükteki mimari tabakalanma şu şekildedir:

VI. evre= Erken Tunç Çağı, V. Evre= Orta Tunç Çağı, IV. Evre= Geç Tunç Çağı,
III. evre= Orta ve Geç Demir Çağ, II. evre= Hellenistik Çağ, I. evre= Orta Çağ.

Savunma Mimarisi:

Höyüğün batı yamaçlarında ETÇ II dönemine tarihlenen savunma sistemi açığa çıkarılmıştır. Savunma duvarının altında 5 m genişliğindeki bir kerpiç platform bu sistemle ilişkili görülmektedir.⁸⁷² Bu platformda, daha sonra inşa edilecek olan kule de olduğu gibi, düzensiz boyutlarda, kemik, keramik parçaları ve başka atık malzemelerle yapılmış kerpiç bloklar kullanılmıştır. Platformun çok sert olması nedeniyle, kerpiç blokların daha iyi birleşmeleri ve pekişmeleri için, kurumadan önce

---

⁸⁷² Gates 2008, s. 285.

döşendikleri düşünülmektedir. Taş temeli olmayan kerpiçle inşa edilmiş olan kuzey-güney doğrultusunda uzanan 4.3 m kalınlığındaki savunma duvarı iki onarım evresi içermektedir. Savunma duvarı aralarda alçak taş sıraları, hasırlar ya da gevşek kamışlarla güçlendirilmiştir. Duvara bitişik kazamatları andıran dikine duvarlardan bazılarının, savunma duvarına bitleştirilmiş evlerin kalıntıları olduğu düşünülmektedir.⁸⁷³ Erken Tunç III'te yerleşim batıya doğru genişletilmiş ve savunma duvarlarının yerini bir yol almıştır. Erken Tunç III'te yerleşimin savunma duvarı ile çevrili olup olmadığı, höyüğün yamacının tahrip olmasından dolayı bilinmemektedir.⁸⁷⁴

31-KURBAN HÖYÜK

Lev. No: XXXIII-57; XXXIII-58

ETÇ II

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Urfa İline bağlı Bozova İlçesi sınırları içinde bulunan höyük günümüzde Atatürk Barajı suları altında kalmıştır. Fırat Nehri'nin güney kıyısındaki yerleşim, bir sırtla birbirinden ayrılan iki alçak höyükten oluşmuştur.

Koordinatlar: 37° 29' K; 38° 25' D

Kazı: 1980 ile 1984 yılları arasında Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü adına L. Marfoe başkanlığında kazılmıştır.

Kaynaklar: Algaze, G. 1990.

Tabakalanma: Güney höyükteki açmalar A Alanı, Kuzey höyükteki açmalar C01 Alanı, iki höyük arasındaki sırt kesimi ise F Alanı olarak adlandırılmıştır.

---

⁸⁷³ Gates 2009, s. 354.

⁸⁷⁴ Gates 2008, s. 285.

A Alanı: Tabaka VIII: 1-5. Evreler (Orta ve Son Halaf Dönemi); VII. Tabaka= A Alanı'nda saptanmamıştır; Tabaka VIB-A: 6-10. Evreler (Geç Kalkolitik); Tabaka V (Erken Tunç Çağ) A Alanı'nda saptanmamıştır; Tabaka IVC: 11, 12. Evreler (Erken Tunç Çağ'ın Orta-Geç evreleri); Tabaka IVB: 13, 14 ve 15. (?) Evreler (Erken Tunç Çağ'ın Orta-Geç evreleri); Tabaka IVA: 16-20. Evreler (Orta-Geç Erken Tunç Çağı); Tabaka III: 21, 22. Evreler (Erken Tunç-Orta Tunç Çağ Geçiş Dönemi); Tabaka II-1: 23, 24. Evreler (Erken Abbasi).

C01 Alanı: Tabaka VII: 1. Evre (Orta Kalkolitik); Tabaka VI: 2. Evre (Geç Kalkolitik); Tabaka V: 3-10. Evre (Erken Tunç Çağ'ın Erken evresi); Tabaka IVB: 11-15. Evreler (Erken Tunç Çağ'ın Orta-Geç evreleri); Tabaka IVB Sonrası: 16. Evre (Erken Tunç-Orta Tunç Çağ Geçiş Dönemi)

F Alanı: Tabaka VI: 1. Evre (Geç Kalkolitik); Tabaka V: F Alanı'nda saptanmamıştır; Tabaka IVC: 2-7. Evreler (Erken Tunç Çağ'ın Orta-Geç evreleri); Tabaka IVB: 8-14. Evreler (Erken Tunç Çağ'ın Orta-Geç evreleri)

Savunma Mimarisi:

Alan A'da Erken Tunç Çağ'ın Orta-Geç evrelerine tarihlenen Tabaka IVB 13. Evrede savunma mimarisine ait olabilecek bir duvar saptanmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu masif kerpiç duvarın korunan yüksekliği 2.90 m, temeldeki kalınlığı ise yak. 4.50 m'dir. Herhangi bir taş temeli bulunmayan duvarın yalnızca kuzeydoğudaki dış sınırının 3.50 m uzunluğundaki kısmı açığa çıkarılmışsa da duvarın tüm höyüğü çevrelemiş olabileceği belirtilmektedir. Savunma duvarının dış yüzü daha geç dönem iskânları ve erozyonlarla tahribata uğramıştır. Bu yüzden açığa çıkarıldığı zaman çıkıntılı ve eğimli bir halde bulunmuştur. Duvarın orijinal

durumunun eğimli olup olmadığı, çok az bir kısmı açığa çıkarılabildiğinden bilinmemektedir. Ancak duvarın güneydeki iç yüzeyi daha iyi korunmuştur ve dikey bir durumda ortaya çıkarılmıştır. Savunma duvarının iç kısmına inşa edilen iki odanın, savunma duvarının inşasından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü odaların kuzeydeki arka duvarlarını, savunma duvarının sıvalı iç yüzü oluşturmaktadır.

32-KURUÇAY Lev. No: XXXIV-59; XXXIV-60; XXXV-61; XXXV-62

GNÇ-GKÇ

Bölge: Göller Bölgesi/İçbatı Anadolu

Konum: Burdur İli Kuruçay Köyü'nün 1.5 km kadar güneybatısındadır.

Koordinatlar: 37° 37' K, 30° 09' D

Kazı: 1978-1988 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Refik Duru başkanlığında kazılmıştır.

Kaynaklar: Duru, R. 1994, 1996.

Tabakalanma: Kuruçay höyüğünde Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç çağlarına ait 13 yapı katı tespit edilmiştir: 13. Tabaka Erken Neolitik I; 12. Tabaka Erken Neolitik II; 11. Tabaka Geç Neolitik; 10.-7. Tabakalar Erken Kalkolitik; 6A, 6-4, 3 ,3A Tabakaları Geç Kalkolitik; 2. Tabaka ETÇ I-II; 1. Tabaka ETÇ II.

Savunma Mimarisi:

Kuruçay Höyük'te Geç Neolitik ve Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında savunma mimarisi olabilecek unsurlar saptanmıştır.

Geç Neolitik Çağ Savunma Mimarisi:

Geç Neolitik Çağ'a tarihlenen iki evreli 11. katın üst evresinde savunma duvarı ve kuleleri ortaya çıkarılmıştır. Yerleşmeyi çevreleyen çevirme duvarının formunun dörtgen formda olduğu düşünülmektedir. Çevirme duvarı 26 m uzunluğa kadar takip edilmiştir. Duvarın temelleri doğu ve batı kesimlerde anatoprak üzerine inşa edilmiştir. Duvarın orta kesimlerinde ana toprak ile temel arasında 30-40 cm kalınlığında bir dolgu tabakası saptanmıştır. Keramik içermeyen bu yanık dolgunun, 11. katın üst evresine ait çevirme duvarı yapılmadan önce bu alandaki ot vb. organik maddelerin yanması ile oluştuğu düşünülmüştür.

Çevirme duvarının kalınlığı 1.10-1.20 m'dir. Duvarda, dışa ve içe bakan yüzlerinde daha büyük olmak üzere orta boy toplama taşlar kullanılmıştır. Duvarın iç kısmına ise küçük taşlar ile kırık taş parçaları doldurulmuştur. Tek sıra olarak ortaya çıkarılan taş temelin batı ucu yamaçtan uçmuş, doğu ucu ise düzgün şekilde kesilmiştir.

Çevirme duvarının dış yüzünde yani güney yönde kule benzeri iki çıkıntı/yapı açığa çıkarılmıştır. Plandan anlaşıldığına göre bunların arasındaki mesafe yak. 10 m'dir. Yarım daire planlı olan kulelerden doğu yöndeki sağlam olarak korunmuşken, batı yöndeki kısmen tahrip olmuştur. Kulelerin dışa doğru uzunluğu 3.50 m'dir. Kulelerin dışa bakan yuvarlak kısmında 1 m genişliğinde bir aralık bırakılmıştır. Çevirme duvarı üzerinde de bu aralığın tam karşısında olmayan ama yine de aynı eksen üzerinde bulunan bir aralık yer almaktadır. Tek taş dizisiyle kapatılan bu aralıkların bastion/kuleye girişi sağlayan eşikler olduğu düşünülmektedir. Bastionların/kulelerin içinde çanak çömlek vb. herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak doğu kulesinin tabanı altında bir gömüt saptanmıştır. Bir

çocuğa ait olan bu gömütün yanında aşık kemikleri bulunmuştur. Savunma duvarının ana kapısı önünde de yine bir çocuk gömütü ile aşık kemikleri açığa çıkarılmıştır.

Doğu kesimde, esas savunma duvarının 4 m kuzeyinde, bu duvara paralel ikinci bir duvar saptanmıştır. Esas duvardan daha ince olan bu duvarın temelleri, esas savunma duvarı gibi uzun bir kısmı kesintisiz takip edilememiştir. Doğu-batı doğrultusunda 5 m takip edildikten sonra kesilen duvarın ana savunma duvarına paralel batıya doğru devam ettiği ara ara ortaya çıkarılan kısımlarıyla anlaşılmıştır. Doğu kesimde bu ikinci duvarın kuzeye dik bir açı ile dönüş yaptığı saptanmıştır. Dönüş yaptığı yerin hemen başlangıcında çok tahrip olmasına karşın bir kuleye ait olduğu anlaşılan kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Çevirme duvarının güneydoğu köşesinde esas çevirme duvarı ile ikinci duvarı kısmen birleştiren bir ara duvar tespit edilmiştir. Bu ara duvar ile ikinci duvar arasında oluşan 2 m'lik boşluk burada bir girişin varlığını düşündürmüştür. Bu kesimde yerleşimin ana giriş kapısının yer almış olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Kapı aralığı, esas çevirme duvarı ile ikinci paralel duvarın biraz batısında, yani içe çekilmek suretiyle bırakılmış, böylece daha korunaklı bir giriş elde edilmiştir. Kapının dış kısmı taşlarla döşenmiştir. Kuleler üzerindeki kapılar da ikincil kapılar olarak değerlendirilmiştir.

Geç Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 7. tabakadan sonra uzun bir süre terk edilen Kuruçay, Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 6. tabakada tekrar iskân edilmiştir. Kuruçay 6 tabakası yerleşimini çevreleyen bağımsız bir savunma sistemi olmamakla birlikte, kimi evlerin arasına yapılan duvarlar nedeniyle bu çalışmaya dahil edilmiştir. 6A tabakası ile birlikte yerleşimde önceki tabakalardan çok farklı

özellikler taşıyan bir Geç Kalkolitik Çağ kültürü ortaya çıkmıştır. Kuruçay 6A tabakası yerleşimi dışı kapalı, savunmaya önem verilen genel planı ve yapıların düzenli konumlandırılışına dayanarak bir kasaba olarak nitelendirilmiştir. Yerleşimin dış kısmına dizilen dikdörtgen planlı evlerin, orta kesime inşa edilen ve daha önemli olabileceği düşünülen yapıları koruma amacıyla bu şekilde inşa edildikleri düşünülmektedir. 6A tabakasının en eski evresi olan 6A₂'de yerleşimin rastgele değil, planlı bir şekilde inşa edildiği, evler arasına sokaklar ve avlular yerleştirildiği bildirilmektedir. Bu evrede ortada yer alan 5 ve 6 numaralı yapılar “Bey’in evi, 8 numaralı yapı “tapınak”, 24 numaralı yapı ise “tapınak magazini” olarak yorumlanmıştır.⁸⁷⁵ 6A₁ evresinde ise bu sistem biraz değişmiş, sokak ve avluların büyük kısmı, hatta kimi evlerin kapıları duvar örülerek iptal edilmiştir.⁸⁷⁶

Yerleşimin en dışında yer alan kimi binaların (10-16, 18-20) doğrudan savunma görevi üstlendikleri düşünülmektedir. Bu binaların birçoğu birbirine tam olarak bitişik değildir, aralarında dar ya da geniş boşluklar bırakılmıştır. Dış halkadaki yapılar girintili çıkıntılı olacak biçimde yapıldığından yerleşime dışardan bakıldığında düzgün bir hat göstermez. Bu girintilerden dolayı kuzey kesimde, 10. ve 11. evlerin kuzeyinde ve 20. evin batısında dik açılı, derin kör alanlar oluşmuştur. Ev olmayan yerlerde ortaya çıkan boşluklar örülen duvarlarla kapatılmıştır (10. ev ile KK arası, 11. ile 12. evlerin arası, 20.evin batısı).

Yerleşimin dış kesiminde inşa edilen evlerin ve ev aralarındaki boşluklara yapılan uzun duvarların temelleri Kuruçay’daki diğer binalarda olduğu gibi tek sıra taştan ibarettir. Ancak diğer binaların temellerinin aksine, dıştaki evlerin temellerinin daha iri taşlardan ve daha kalın olduğu gözlenmiştir. Yerleşimin güney kesimindeki

---

⁸⁷⁵ Duru 2008, res. 233, 234.

⁸⁷⁶ Age., res. 232.

20 evin güney kenarına tek bir duvar örülmüştür. Bu duvarın sağlamlaştırma amacıyla yapılmış olabileceği düşünülmektedir.⁸⁷⁷ Duru, yerleşimin dış halkasındaki evlerin ileri geri konumlandırılarak çıkıntılı bir hat yaratılmasının savunma amaçlı olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca dış kısımda oluşan iri dişler ve derin kör alanları da bir çeşit öncü burç olarak yorumlamak istemektedir. Bu derin girintilerin olduğu kısımların birçoğunun dıştan bitişik olarak inşa edilen bir duvarla kalınlaştırıldığı belirtilmektedir.⁸⁷⁸

Yerleşime girişi sağlayan üç kapı saptanmış ve bunlar buldukları yönlere göre, Doğu, Kuzey ve Batı olarak adlandırılmışlardır. Bunlardan oldukça iyi korunmuş olan Doğu Kapısı, yerleşimin herkes tarafından kullanılmayan ana kapısı, dik yamaçlara inşa edilen diğer iki kapıdan batıdaki sık kullanılan esas kapı, kuzeydeki ise tâli bir kapı olarak değerlendirilmektedir.⁸⁷⁹

Doğu Kapısı, 13 ve 14 numaralı evler arasındaki boşluğun kapı geçidi olarak kullanılması ile oluşturulmuştur. Yerleşime ilk girişi sağlayan kapının iki kenarında taş ve çamurla inşa edilen 1. 5 m ve 0.80 m yüksekliğe kadar korunmuş, dörtgen payeleri açığa çıkarılmıştır. Benzer payeler içteki kapıda da saptanmıştır. Her iki kapının eşiklerine iri, yassı saltaşları yerleştirilmiştir. Genişliği 1 m olan dıştaki kapıdan girildikten sonra 6 m uzunluğunda bir kapı geçidi ile içteki ikinci kapıya ulaşılmaktadır. Bu ikinci kapıdan, E Avlusu olarak adlandırılan dikdörtgen bir mekâna geçilmekte, mekânın kuzeyindeki bir kapı ile de yerleşime erişilebilmektedir. Doğu Kapısı'nın üstünün kapalı olup olmadığı anlaşılamamıştır.⁸⁸⁰

---

⁸⁷⁷ Duru 1988, s. 8.

⁸⁷⁸ Age., s. 9.

⁸⁷⁹ Duru 2008, res. 240; Duru, R. 1988, s. 9.

⁸⁸⁰ Duru 1988, s. 9.

Yerleşimin kuzeybatı kesiminde yer alan ve dik bir yokuşla inilen Bağderesi'ne açılan Kuzey Kapısı'nın genişliği 2.5 m, uzunluğu ise 2 m kadardır. Kuzey Kapısı ile yamuk planlı B Avlusu'na geçilmektedir. Kapı geçidinin doğu kanadı doğuya devam ettirilerek hücremsi bir yapı oluşturulmuştur.

Batı Kapısı da Kuzey Kapısı gibi basit bir aralıktan ibarettir. Genişliği 1.40 m olan kapının iki yanındaki kapı kanatları yan yana inşa edilmiş iki duvardan oluşturulmuştur. Bunların kalınlığı 1 m kadardır. 1.60 m uzunluğunda bir kapı geçidi ile kare biçimli A Avlusu'na geçilir. Üzeri açık olduğu düşünülen avlunun doğu duvarında açılan bir kapı yeri ile yerleşime giriş sağlanmıştır. A Avlusu'nun batı duvarının dışına 1.0x0.7 m boyutlarında üç küçük hücremsi göz yapılmıştır. Duru, Batı Kapı'sının savunma açısından kritik bir konumu olduğunu, bu nedenle bu gözlerin bir kazamat⁸⁸¹/sandık duvar⁸⁸² olabileceğini önermektedir. Yerleşimin güneybatı ucundaki 21. yapının dışa bakan duvarına inşa edilen 1.30 x 2.50 m boyutlarındaki iki küçük hücre nedeniyle, savunma ile doğrudan ilgili olan tek yapı olarak nitelendirilmiştir.

33-KÜLLÜOBA

Lev. No: XXXVI-63; XXXVI-64

ETÇ I -ETÇ II

Bölge: İçbatı Anadolu

Konum: Eskişehir İli Seyitgazi İlçesi'ne bağlı Yenikent Köyü'ne 1300 m mesafededir.

Koordinatlar: 39° 34' K; 30° 44' D

---

⁸⁸¹ Duru 2008, res. 236.

⁸⁸² Duru 1988, s. 9.

Kazı: 1996 yılında Prof. Dr. Turan Efe başkanlığında başlayan kazı çalışmaları devam etmektedir.

Kaynaklar: Efe, T. 2007b; Efe, T. 2007c.

Tabakalanma: Kalkolitik Çağ sonlarından Orta Tunç Çağı başlarına kadar hemen hemen kesintisiz yerleşim olduğu anlaşılan höyükte ayrıca Erken Kalkolitik Çağ'a ait malzeme grubuna da rastlanmıştır. Tabakalanmaların gösterilmesinde Batı ve Doğu çalışma alanları olmak üzere iki bir stratigrafik ayırım yapılmıştır. Buna göre Batı çalışma alanında en erkenden başlayarak ortaya çıkan tabakalanma şu şekildedir:

8-6= Geç Kalkolitik Çağ; 5-3= Erken Tunç Çağı'na Geçiş; 2= Erken Tunç Çağı I; 1= Erken Tunç Çağı II. Ana tabakaların gösterilmesinde Romen rakamının tercih edildiği Doğu çalışma alanında ise Erken Tunç Çağı'nın tüm tabakaları ve Orta Tunç Çağı'na Geçiş dönemine tarihlenen bulgular elde edilmiştir.⁸⁸³ Höyükte ayrıca Helenistik Dönem kalıntıları da bulunmaktadır.

Savunma Mimarisi:

Küllüoba'da Erken Tunç I (kazı başkanı Efe tarafından Erken Tunç Çağı'na Geçiş evresi olarak adlandırılan⁸⁸⁴ tabaka bu çalışmada Erken Tunç I olarak değerlendirilmektedir) ve Erken Tunç Çağı II dönemlerine tarihlenen tabakalarda savunma mimarisi kalıntıları açığa çıkarılmıştır.

Erken Tunç Çağı I Savunma Mimarisi:

Batı sektör olarak adlandırılan Höyüğün batısındaki açmalarda açığa çıkarılan 5.-3. evreler yak. M.Ö. 3300-3000 tarihleri arasına denk düşen ve Efe tarafından

---

⁸⁸³ Efe 2007b, s. 104.

⁸⁸⁴ Efe 2004, s. 16.

Erken Tunç Çağı'na geçiş olarak adlandırılan döneme tarihlendirilmektedir. Zigzaglar şeklinde inşa edilmiş olan savunma duvarının ilk kez daha eski olan 5. Evrede inşa edildiği anlaşılmıştır. Yüzeydeki kalınlığı 70-80 cm civarında olan duvar aşağıya doğru genişlemektedir. Duvarın inşası tamamlandıktan sonra dış kısmına yığılan steril bir toprak tabakası ile toplam kalınlık 3-3.5 m'ye ulaşmıştır. Bir yığma toprak set olarak nitelenebilecek olan bu toprak yığınının dışarıdan sınırlandıran bir başka duvar olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Savunma duvarına bitişik olarak inşa edilen evlerin arka duvarları savunma duvarına dayanmaktadır. Evlerin tümü standart bir form göstermemektedir. Kimi evlerin uzun duvarları kimilerininse kısa duvarları savunma duvarına dayanmaktadır. Genelde çatıya kadar korunduğu anlaşılan ev duvarları yak. 2.5 m yüksekliğe sahiptir. Yalnızca iki evin yerleşmenin merkezine bakan giriş kısımları tespit edilebilmiştir.

Demircihöyük Erken Tunç Çağı'na Geçiş tabakası ile çağdaş olduğu anlaşılan Küllüoba Erken Tunç Çağı'na Geçiş tabakası, "Anadolu Yerleşim Şeması'nın Eskişehir civarındaki köklerini temsil eden, bu şemayı andıran bir yerleşim modeli olarak değerlendirilmektedir.⁸⁸⁵

Erken Tunç Çağı I-II Savunma Mimarisi:

Küllüoba doğu sektör olarak adlandırılan kesimde Erken Tunç Çağı I'in sonlarında Aşağı ve Yukarı yerleşimlerin ortaya çıktığı ve Erken Tunç Çağı II boyunca gelişimini sürdürdüğü anlaşılmıştır. Aşağı Yerleşim'le birlikte Erken Tunç Çağı I ve II dönemleri boyunca höyük yaklaşık 300x150 m. lik bir alana yayılmıştır. Yukarı Yerleşim'de savunma duvarına bitişik olarak çizgisel bir planla yerleştirilmiş

---

⁸⁸⁵ "Küllüoba Kazıları Batı Açmalarında Yapılan Çalışmalar (1996-2001)", www.kulluoba.org.tr adresinden alınmıştır.

iki veya üç mekânlı uzun evler ve ortadaki alana da megaron biçimli yapılar barındıran kompleks I ve kompleks II yer almaktadır. Bu komplekslerin yönetimle ilgili yapılar olduğu düşünülmektedir. Yerleşimi çevreleyen savunma duvarına kimi yerlerde köşeler yapılarak testere dişi biçimini andıran zikzakvari bir görünüm verilmiştir. Ayrıca kule/bastion vazifesini yerine getirmiş olabilecek kimi konstrüksiyonlar da dikkat çekmektedir.⁸⁸⁶

Yukarı Yerleşim’de şimdiye kadar Doğu Kapısı ve Güney Kapısı olmak üzere iki giriş kapısı tespit edilmiştir. Kuzeybatıda Kompleks I’ ile “kule” olarak adlandırılan yapı arasında Kuzey Kapısı olarak nitelenen olası bir giriş daha olduğu düşünülmektedir.

Doğu Kapısı: Yerleşimin Doğu Kapısı dolambaçlı bir plana sahiptir. Yerleşimin doğusunda savunma duvarına doğuda paralel olarak yapılan bir duvar ve bu duvara bitişik taş döşeli bir *glacis* güneye dönerek tekrar savunma duvarı ile bitştirilmiştir. 2.5 m genişliğinde bir sundurma⁸⁸⁷ ile Kuzeyden Doğu Kapısı’nın ön giriş odasına geçiş sağlanmıştır. Ön giriş odasına girildiğinde doğuda, savunma duvarına paralel duvar ve *glacis*’in U formunda bir dönüş yapılması ile oluşturulan uzun bir başka bölme yer almaktadır. Ön giriş odasının batısında savunma duvarı üzerinde bırakılan bir açıklıkla dikdörtgen formlu kapı koridoru olarak nitelenebilecek bir alana girilmektedir. Koridordan Kompleks I’in doğusundaki avluya, güneyden kısa bir duvarın eklenmesi ile daraltılan bir geçiş sayesinde

---

⁸⁸⁶ Efe 2007, “The Theories of ‘the Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age. III period in Inland Western Anatolia”, *Anatolian Studies* 57, s. 50.

⁸⁸⁷ Efe 2005, s. 30.

girilebilmektedir.⁸⁸⁸ Üç evreli olduğu saptanan Doğu Kapısı'nın en erken evresi Erken Tunç Çağ I sonuna tarihlendirilmektedir.⁸⁸⁹

Güney Kapısı: Güney Kapısı olarak adlandırılan kapı kompleksi yerleşimin güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Güney Kapısı, savunma duvarı üzerinde bırakılan bir açıklıktan girilen kare biçimli bir ön giriş ve bu ön odanın batı duvarından geçilen dikdörtgenimsi formlu bir koridordan oluşmaktadır. Koridorun güneyinde yer alan yan yana inşa edilmiş üç odayı kapsayan binanın da Güney Kapısı'na ait olduğu düşünülmektedir.⁸⁹⁰ Güney Kapısı'nın en az üç yapım evresi geçirdiği saptanmıştır.⁸⁹¹

Kuzey Kapısı (?): Henüz tam olarak planı ortaya çıkarılamasa da yerleşimin kuzeybatısında Kompleks I'in batı kesiminde büyük olasılıkla bir kapı yapısı daha yer almaktadır. 2008 kazı sezonunda açığa çıkarılan savunma duvarına bitişik, üzerinde olasılıkla ahşap direklerin oturtulduğu delikler olan bir kerpiç duvarın Kuzey Kapısı'na ait olabileceği belirtilmiştir.⁸⁹² Bu kesimde yapılan kazılara dayanarak olası Kuzey Kapısı için bir plan önerilmiştir.⁸⁹³

Yukarı yerleşimin Erken Tunç Çağı II'nin sonlarına doğru artık iskân edilmediği anlaşılmaktadır. Bu döneme ilişkin mimari kalıntıların tamamı gri küllü bir tabaka ile kaplanmıştır.⁸⁹⁴

Yukarı yerleşim ile Aşağı yerleşim arasında oluşturulan ve ilk ortaya çıkarıldığında hendek olarak yorumlanan çukurluk bir alanın yağmur sularının birikmesi, dolayısıyla aşağı yerleşimi sel baskınlarından korumak amacını taşıdığı

---

⁸⁸⁸ Efe 2008, 2007 raporundan, res. 4.

⁸⁸⁹ 2006 raporuna göre.

⁸⁹⁰ Efe 2008, 2007 raporundan, res.12, s. 17.

⁸⁹¹ Age..

⁸⁹² 2008 raporu, res. 11.

⁸⁹³ Age., plan 1.

⁸⁹⁴ Efe 2007b, s. 107.

düşünülmektedir.⁸⁹⁵ Erken Tunç Çağı I'den başlayarak megaron biçimli bağımsız evlerin inşa edildiği Aşağı Yerleşimin sınırları henüz saptanamadığından bu kesimde bir savunma mimarisi olup olmadığı bilinmemektedir.

34-LİDAR HÖYÜK

Lev. No: XXXVII-65

ETÇ IB

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Günümüzde Atatürk Barajı altında kalmış olan höyük, Şanlıurfa İli'nin Bozova İlçesi'ne bağlı Lidar (Dikili) köyü sınırları içinde, Fırat Nehri'nin güney kıyısında idi.

Koordinatlar: -

Kazı: 1979-1987 yılları arasında Prof. Dr. H. Hauptmann tarafından Aşağı Fırat Kurtarma Projesi kapsamında kurtarma kazıları yürütülmüştür.

Kaynaklar: Hauptmann, H. 1984; 1997.

Tabakalanma: En altta Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ, Halaf, Ubeyd, Uruk, Erken Tunç Çağı, Demir Çağ, Helenistik ve Ortaçağ'a ait bulgular saptanmıştır.

Hauptmann tarafından Geç Erken Tunç Çağı I-IV ya da Güney Mezopotamya kronolojisine göre Erken Hanedan I/II-Ur III dönemlerine tarihlenen Erken Tunç tabakalarına ait kısıtlı verilere basamaklı açmalarda ulaşılmıştır. Bu döneme ilişkin bir başka bilgi kaynağı Lidar Köyü'nün doğusunda yer alan Erken Tunç Çağ boyunca kullanıldığı anlaşılan mezarlıktır.

---

⁸⁹⁵ Efe 2005, s. 32.

Savunma Mimarisi:

Höyüğün kuzey yamacında açılan basamaklı açmalarda bir savunma duvarına ait olduğu düşünülen on beş sırası korunmuş kerpiç bir duvar saptanmıştır. Fırat Nehri'nin çakıllı yatağı üzerinde doğrudan inşa edildiği belirtilen duvarın kalınlığı konusunda iki 2 m⁸⁹⁶ ya da 1.20 m⁸⁹⁷ olduğuna dair iki farklı bilgi verilmektedir. Duvarın iç yüzüne düzenli sıralanmış tek odalı evlerin yapıldığı anlaşılmıştır.

35-LİMAN TEPE

Lev. No: XXXVII-66; XXXVIII-67; XXXVIII-68;
XXXIX-69; XXXIX-70; XL-71

ETÇ I-II

Bölge: Batı Anadolu

Konum: İzmir İli Urla İlçesi'nin İskele Mahallesi'nde yer almaktadır.

Koordinatlar: 38° 22' K; 26° 52' D

Kazı: Liman Tepe'deki prehistorik dönem yerleşmesi hakkında bilgi veren ilk kişi E. Akurgal'dır.⁸⁹⁸ İlk bulgulara ise 1979 yılında Ç. Anlağan'ın yürüttüğü kurtarma kazılarında prehistorik malzemeye rastlanmıştır.⁸⁹⁹ Prehistorik döneme ait bu bulgular, 1980 yılında 1981 yılında ise G. Bakır'ın bilimsel kazılarında yoğun bir araştırma yapılmasını sağlamıştır. 1992 yılından bu yana ise Prof. Dr. Hayat Erkanal'ın bilimsel başkanlığında kazı çalışmaları devam etmektedir.

Kaynaklar: Erkanal, H. ve S. Günel 1997; Erkanal, H. 1998, 1999; Erkanal, H. et al 2003; Liman Tepe Kazı Arşivi 2004 raporu, 2005 raporu, 2007 raporu.

---

⁸⁹⁶ Hauptmann 1997, s. 1115.

⁸⁹⁷ Mellink 1984, s. 449.

⁸⁹⁸ Akurgal 1950, "Bayraklı Kazısı Önraporu", DTCF Dergisi VIII/I, s. 4.

⁸⁹⁹ Anlağan ve Bakır 1981, "1979 Yılı Klazomenai Kazısı", II. Kazı Sonuçları Toplantısı, s. 88;

Erkanal ve Erkanal 1983, "Vorbericht über die Grabungen 1979 im praehistorischen Klazomenai/Liman Tepe", H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi I, s. 163-183.

Tabakalanma: Geç Kalkolitik ağ'dan Roma Dönemi'ne kadar mimari tabakalar saptanmıştır, ayrıca Geç Neolitik ağ anak-çömlek buluntuları geç dönem dolguları içinde ele geçirilmiştir. VII= Geç Kalkolitik ağ; VI= Erken Tunç ağı I; V= Erken Tunç ağı II; IV= Erken Tunç ağı III; III= Orta Tunç ağı; II= Geç Tunç ağı; I= Antik dönemler

Savunma Mimarisi:

Liman Tepe'de Erken Tunç ağı I ve Erken Tunç ağı II tabakalarında savunma mimarisi saptanmıştır.

Erken Tunç ağı I Savunma Mimarisi:

Liman Tepe yerleşimi Erken Tunç ağı I'de Batı Anadolu'da yaygın olan “Anadolu Yerleşim Şeması”na uygun bir biçimde inşa edilmiştir. Yerleşimin güneyinde savunma duvarına arka duvarları dayandırılan dikdörtgen biçimli bağımsız uzun evler radyal bir formda konumlandırılmıştır. Erken Tunç ağı I'de yerleşimi çevrelediği anlaşılan savunma duvarı, Liman Tepe kuzey kazı alanının güney kesiminde saptanmıştır. Höyüğün topografyasına göre savunma duvarının dikdörtgen bir forma sahip olması gerektiği düşünülmektedir.⁹⁰⁰ Savunma duvarının en az üç evresi olduğu anlaşılmaktadır. Korunan yüksekliği 2.70 m, kalınlığı ise 0,90 m olan duvarın açığa çıkarılan kısmı 25 m'yi aşmaktadır. İnce tabakalar halinde kırılan kireçtaşlarının kabaca biçimlendirilmesi ile oluşturulan levha taşları üst üste konularak duvar örgüsü inşa edilmiştir. Savunma duvarının güney kesime bakan dış yüzünde her 1.5 m'de bir 0.24x0.24 m boyutlarında dışa doğru küçük çıkıntılar

---

⁹⁰⁰ Erkanal 1999, s. 239.

oluşturulmuştur.⁹⁰¹ Duvarın dış yüzüne aşağı doğru eğimli bir şekilde döşenen küçük ve orta boy toplama taşlar duvarı destekleyen bir *glacis* görünümündedir. Bir kerpiç tabakasının üzerine yerleştirilen⁹⁰² taşların 21 sırası aşağıya doğru takip edilebilmiş, ancak taban suyu nedeniyle daha fazla derinleşilememiştir.⁹⁰³ Bu çalışmalar sırasında *glacis* taşlarının üzerindeki alanda rastlanan kerpiç blokların savunma duvarı üzerindeki kerpiç üstyapıdan düşen bloklara mı ait olduğu yoksa *glacis* üzerinde de kerpiç bir üstyapı olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Ancak genel olarak savunma mimarisinde saptanan *glacis* 'ler üzerinde kerpiç bir üstyapının olmadığı düşünülürse bir üstyapıdan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Duvarın düz bırakılan iç yüzüne ise dikdörtgen formlu evlerin uzun duvarları dayandırılmıştır.⁹⁰⁴ Ege Bölge'sinde bu dönem için tipik olan "uzun evler"e örnek oluşturan bu yapılardan üç tanesi açığa çıkarılmıştır.

Savunma duvarı üzerinde iki tarafından dikdörtgen biçimli kulelerle kuşatılmış bir giriş kapısı tespit edilmiştir. Giriş kapısının üç inşa evresi olduğu anlaşılmaktadır. Kapının ilk evredeki genişliği 2.70 m'dir. İkinci evrede batı kısma 0.70 m kalınlığında kerpiçten bir duvar örülerek kapı daraltılmıştır. Üçüncü evrede ise kapı taşla örülerek iptal edilmiştir. Savunma duvarı üzerinde giriş kapısının yer aldığı kısımda *glacis* olarak nitelenebilecek eğimli taş döşeme yer almamaktadır. Bu durumda Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma sisteminin belli bir plan doğrultusunda yapıldığı ve giriş kapısının yerinin saptanarak savunma duvarı ile birlikte yapıldığı söylenebilir. Giriş kapısının olduğu alanda, savunma duvarının korunan temellerinin üstünden 0.60-0.80 m aşağıda 0.9 m–0.12 m kalınlığında yatay

---

⁹⁰¹ Erkanal ve Günel 1997, s. 246

⁹⁰² Liman Tepe Kazı Arşivi, 2004 Raporu.

⁹⁰³ Liman Tepe Kazı Arşivi, 2005 Raporu.

⁹⁰⁴ Erkanal 1999, s. 238.

olarak uzanan karbonlaşmış bir tabaka saptanmıştır. Giriş kapısının ahşap lentosuna ait olduğu anlaşılan bu kalıntının hemen üstündeki savunma duvarına ait taşların çökerek çatladığı gözlenmektedir. Ahşap lento yapısı zamanla çürüyerek kapı üzerindeki kerpiç üstyapının ağırlığını taşıyamaz duruma gelmiştir. Giriş kapısının yalnızca lentosu için ahşap kullanıldığı, kapı dikmelerinde levha taşlarından oluşturulan duvar örgüsünün tercih edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁵

Kapının her iki yanındaki kapı kulesi olarak nitelenebilecek mimari unsurların, orta ve büyük boy toplama taşların çamur harcı ile birleştirilerek inşa edilen bir taş temel üzerine kerpiç üstyapıdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve kuzeyde savunma duvarına dayanan kapı kulelerinin güney kısımları modern yolun altındaki kazılamayan kesime doğru uzanmaktadır. Batı kesimdeki kapı kulesi 1.90-2 m arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Savunma duvarına dayanan kısmından güneydeki açma sınırına kadar ortaya çıkarılabilen uzunluğu yak. 4 m'dir. Kulenin taş temelinin saptanabilen yüksekliği ise 2.40 m'ye ulaşmaktadır. Batı kapı kulesinden 3.28 m doğuda giriş kapısının doğu kulesi yer almaktadır. Batı kapı kulesinden daha ince olan doğu kulesinin genişliği 1.50-1.70 m arasında değişmektedir. Saptanabilen uzunluğu ise yak. 5.5 m'ye ulaşmaktadır. Doğu kulesinin taş temelinin yüksekliği 2-2.50 m arasında değişmektedir. Bu taş temel üzerinde 0.55 cm yüksekliğe sahip 8 kerpiç sırası korunmuştur. Bu kerpiç sırası ile birlikte giriş kapısının iki yandan en az 3 m yükseklikte kapı kuleleri ile kuşatıldığı ortaya çıkmaktadır.⁹⁰⁶

Erken Tunç Çağı I savunma sistemi giriş kapısının ön kısmında açığa çıkarılan kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki duvarın, savunma sisteminin inşa

---

⁹⁰⁵ Liman Tepe Kazı Arşivi, 2004 Raporu.

⁹⁰⁶ Liman Tepe kazı arşivi, 2005 Raporu.

edilmesinden önce bu alanda yer alan iki farklı mekâna ait olduğu tespit edilmiştir. Erken Tunç Çağı I'ın başlarına tarihlenen bu iki duvarın içinde evsel etkinliklere ait kalıntılar bulunmuştur.⁹⁰⁷

Erken Tunç Çağı II: Erken Tunç Çağı II'de yerleşimin güneye doğru genişletildiği anlaşılmaktadır. Güney kesimde bu dönemde savunma sistemi dışında sıradan konutlardan oluştuğu düşünülen bir aşağı yerleşme olduğu da anlaşılmaktadır. Bu aşağı yerleşme ile birlikte tüm yerleşim alanının yak. 290 m çapında bir alana yayıldığı hesaplanmaktadır. Savunma sistemi ile çevrili alanda ise aralarında sokakların yer aldığı dikdörtgen bağımsız yapıların yanı sıra yönetimle ilgili anıtsal bir kompleks yer almaktadır. Bu kompleks dar, dikdörtgen depo odaları ile bağlantılı bir avlu ve kuzeyinde bir başka binadan oluşmaktadır. Komplekste bulunan kaliteli çanak-çömlekler ve idoller, riton ve damga mühür buluntuları burasının dini bir işlevi olduğunu da düşündürmektedir.⁹⁰⁸

Erken Tunç Çağı II Savunma Mimarisi:

Erken Tunç Çağı II'de, Erken Tunç Çağı I savunma sisteminin üzeri moloz taşları ve kerpiçlerle kapatılmış, böylece yerleşim güneye doğru genişletilmiştir. Güney kesimde bu dönemde savunma sistemi dışında sıradan konutlardan oluştuğu düşünülen bir aşağı yerleşme olduğu da anlaşılmaktadır. Bu aşağı yerleşme ile birlikte tüm yerleşim alanının yak. 290 m çapında bir alana yayıldığı hesaplanmaktadır. Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma sisteminin iptal edilmesinin ardından Erken Tunç Çağı II'nin başlarında daha anıtsal görümlü yeni bir savunma sistemi oluşturulmuştur. Bu savunma sisteminin ise Erken Tunç Çağ

---

⁹⁰⁷ Age..

⁹⁰⁸ Şahoğlu 2005, s. 350.

II'nin geç evresinde iptal edilerek üzerinde büyük boyutlu yapıların inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁹

Erken Tunç Çağı II'de Liman Tepe güney kazı alanında, kuzey kazı alanının güneyinde ve kuzeyinde savunma mimarisine ilişkin kalıntılar saptanmıştır. Kuzey kazı alanının güneyinde Erken Tunç Çağı I savunma sisteminin iptal edilmesinin ardından bu alandaki kerpiç blokların üzeri orta boy taşlardan oluşan bir dolgu ile doldurulmuş ve düz bir alan elde edilmiştir. Bu düzeltme işleminden sonra Erken Tunç Çağı II savunma sisteminin anıtsal bastionunun iç dolgusunun inşa edildiği anlaşılmaktadır. Güney kazı alanında ortaya çıkarılan atnalı biçimli anıtsal bir bastion ya da kule ile ilgili son yıllardaki kazı çalışmaları önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Buna göre modern yolun güneyinde açığa çıkarılan atnalı biçimli bastion yolun altından geçerek yolun kuzeyine kadar devam etmekte ve burada Erken Tunç Çağı II'ye ait doğu-batı doğrultulu savunma duvarı ile birleşmektedir. Ne yazık ki bastion ile savunma duvarının birleştiği kısımda inşa edilen M.Ö. 4. yüzyıl su kuyusunun yarattığı tahribat nedeniyle bu iki mimari ögenin nasıl birleştiği konusu aydınlatılamamıştır. Açığa çıkarılan bu kısım ile birlikte bastionun uzunluğu 46.30 m, genişliği ise 29.65 m'ye ulaşmaktadır.⁹¹⁰

Güney kazı alanında açığa çıkarılan atnalı biçimli bastion yapısının doğu ve güneydoğu kesimini, Roma Dönemi'ne tarihlenen sarnıç tahrip etmiştir. Bastionun inşa özelliğini anlamak için yapılan kazı çalışmaları, bu kadar büyük boyutlardaki yapının dayanıklılığının nasıl sağlandığına açıklık kazandırmıştır. Bastionun iç kısmını kerpiç dolgu oluşturmaktadır. Kerpiç dolgu bastionun dış biçimine uygun olarak küçük hücrelerle çevrelenmiştir. Bu hücreleri oluşturmak için kireçtaşı levha

---

⁹⁰⁹ Liman Tepe kazı arşivi, 2005 ve 2007 raporları.

⁹¹⁰ Liman Tepe kazı arşivi, 2005.

taşları kullanılmıştır. Bastionun iç dolgusunun baskısı ve daha sonraki tahribatlar nedeniyle bu hücreler büyük ölçüde tahrip olmuş ve orijinal formlarını kaybetmişlerdir. Ancak korunan kısımlarından hücrelerin yarıdairesel biçimde oldukları anlaşılmıştır. Hücrelerin arka ve yan duvarları önce inşa edilmiştir. yan duvarların dış kısımları ise bastionun eğimine göre uzatılmıştır. Bunun ardından hücreler taş, çamur harç ve kerpiçle doldurulmuştur. Son olarak bastionun tüm dış yüzeyi bu hücre duvarlarının uzatılmış uç kısımlarının eğimini koruyarak, kireçtaşı levha taşlarıyla kaplanmıştır. Bunun bir sonucu olarak bastionun dış taş kaplamaları hem kerpiç dolguya hem de hücrelerin yan kenarlarına dayanmaktadır. İçi doldurulmuş bu hücreler bastionun dış yüzünün uğrayacağı iç baskıyı engellemiştir. Aynı zamanda da dışarıdan gelecek hasarlara engel olmuştur. hasar gördüğünde ise tek bir hücre etkileneceğinden onarmak kolay olmuş olmalıdır. Bastionun dış yüzünün alt kesiminde yapılan bir sondaj açması bastionun bu kısımda eğimli değil dik bir şekilde devam ettiğini göstermiştir. Bastionun korunan yüksekliği yak. 6 m'dir. Bu at nalı biçimli bastion bağımsız olarak inşa edilmişe benzetilmektedir.⁹¹¹

2007 yılı kazı çalışmaları bu bastionun hemen doğu kesiminde ikinci bir bastion daha olduğunu ortaya koymuştur. Böylece Liman Tepe'nin Erken Tunç Çağı II döneminde güney ve doğu kesimlerinin yan yana inşa edilen iki bastion ya da kule ile etkili bir şekilde korunduğu anlaşılmaktadır. Kuzey kazı alanının güney kesiminde açığa çıkarılan bu ikinci bastionun batı ucu güney bastionu ile 90°lik açı yaparak birleşmektedir. Doğu-batı doğrultusunda 9.40 m ilerledikten sonra doğu kesimde kuzeye doğru kavis yapan bastionun korunan yüksekliği 3 m'dir. Bastionun açığa çıkarılan dış duvarı, korunan en üst seviyesinden açığa çıkarılan en alt kısmına

---

⁹¹¹ Erkanal 1999, s. 240.

kadar 65°lik bir eğime sahiptir. Yeni açığa çıkarılan ikinci bastionun güneye bakan bu dış kısmının örgüsü, güney bastionu ile benzer özellikler göstermektedir. 44x34x8 cm, 34x24x13 cm, 44x16x19 cm, 13x15x4 cm, 27x20x7 cm, 34x20x13 cm, 33x18x16 cm, 35x35x7 cm, 20x13x9 cm ölçülerindeki orta ve büyük boy levha ve daha az miktarda da 27x29x17 cm, 27x12x14 cm, 28x15x19 cm, 24x18x11 cm, 32x16x11 cm, 27x12x12 cm ölçülerindeki orta ve büyük boy toplama taşlarla kör duvar tekniğinde örülmüştür.⁹¹² Bu bastionun iç kısmının inşa özelliği henüz açığa çıkarılmadığından bilinemese de güney bastionla aynı özellikte yapılmış olabilir.

Liman Tepe savunma sisteminin kuzeyde deniz altında da benzer bastion yapısına sahip olduğu düşünülmektedir. Liman Tepe'nin üzerinde bulunduğu yarımada deniz içinde kuzeybatıya doğru bir burun şeklinde uzanmaktadır. Bu burun üzerine bastion görünümünde 100 m uzunluğa, 35 m genişliğe sahip bir mendirek inşa edilmiştir. Mendireğin güneybatısına da 30 m uzunluğunda ve 5 m kalınlığında bir dalgakıran yapılarak kuzey rüzgarlarına karşı önlem alınmıştır. Liman içindeki, mendirekle bağlantılı 15 m uzunluk ve 2 m genişlikteki bir duvarın da iskele olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. iskelenin doğusunda mimari kalıntılar artış göstermektedir.⁹¹³

Erken Tunç Çağ II'de kuzey kazı alanının kuzey kesiminde açığa çıkarılan mimari kalıntıların bir kısmı, Liman Tepe'nin topografik açıdan en yüksek kesimini oluşturan bu alanda bulunması olası önemli yapıları koruyan savunma sistemi olarak yorumlanmıştır.⁹¹⁴ Savunma sisteminin kuzeydeki denize doğru gelişen bir alanı çevrelemiş olabileceği düşünülmektedir.⁹¹⁵ Bu kesime Erken Tunç Çağı I'de inşa

---

⁹¹² Liman Tepe kazı arşivi, 2007 raporu.

⁹¹³ Erkanal ve Günel 1997, s. 248.

⁹¹⁴ Erkanal et al 2003, s. 432.

⁹¹⁵ Age., s. 429.

edilmiş olan teras duvarı Erken Tunç II’de de kullanılmaya devam edilmiştir. Bu teras duvarı ile hem erozyona karşı önlem alınmış hem de yeni yapılar için düzgün bir alan oluşturulmuştur. Orta boy toplama taşlar kullanılarak kör duvar biçiminde inşa edilen teras duvarı kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır (W-1).⁹¹⁶ Teras duvarının kuzeydoğu kesiminde yer alan ve büyük kısmı henüz açığa çıkarılmayan yapılar “iç kale” olarak nitelenen kesimi oluşturur. Bu yapıların güneyinde açığa çıkarılan kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu koridorun oluşmasını sağlayan doğu ve batıdaki mimari kalıntılar kule olarak yorumlanmıştır. Koridorun batı duvarını oluşturan güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu duvarın uzunluğu 4.40 m’dir (W-8). Bu kule duvarı, güney uçta 90°lik bir açı ile kuzeybatıya dönerek 8 m devam etmektedir (W-9). Kuzeybatı kulesi olarak adlandırılan yapının duvarları her iki yönde de kör duvar tekniği ile bir teras duvarı olarak inşa edilmiştir. W-9 duvarının, yani kuzeybatı kulesinin güney ucundan güneybatıya doğru devam eden 7 m uzunluğunda bir başka duvar (W-10) güneyde Erken Tunç Çağ II’ye tarihlenen bir kuyu ile birleşmektedir. Levha taşlardan inşa edilen duvar bir destek duvar görünümündedir. W-10 duvarı ile W-9 duvarı arasındaki kısım kerpiç dolgu ile özellikle doldurulmuştur.

Güneydoğu kulesi olarak yorumlanan yapı da ilki gibi kör duvar tekniği ile teras duvarı biçiminde inşa edilmiştir. Güneydoğu kulesinin güneybatı duvarı (W-11) büyük ölçüde Orta Tunç Çağ yapıları nedeniyle tahrip olmuştur. Koridorun doğu duvarını oluşturan kuzeybatı duvarı (W-12) 4.30 m takip edildikten sonra kuzeydoğuda kerpiç bir duvarla sınırlanmaktadır. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu kerpiç duvarın bir ucu W-12 duvarının kuzeybatı ucuna diğer ucu ise güneydoğu

---

⁹¹⁶ Age., s. 427.

kulesine paralel uzanan duvara (W-13) dayandırılmıştır. Bu şekilde kerpiç duvar, paralel uzanan iki duvar kısmı arasında pencere biçiminde 46 cm uzunluğunda bir aralık oluşturmuştur. Kerpiç duvarın güneydoğusunda ise güneye doğru 57 cm genişliğinde bir geçiş yeri saptanmıştır.⁹¹⁷

Kuzeybatı ve güneydoğu kulesi olarak nitelenen yapıların arasındaki genişliği 31-56 m, uzunluğu 4.40 m olan koridor kuzeydoğuda 90°lik bir açı ile güneydoğuya dönmektedir. Bu dönüş kısmı yukarıda sözü edilen kerpiç duvar ile güneybatıdan, tam paralelinde yani kuzeydoğusunda ise W-13 duvarı ile sınırlandırılmaktadır. 2.40 m uzunluğundaki W-13 duvarı ile güneydoğu kulesinin kuzeydoğusunda 38-47 cm genişliğinde bir başka koridor oluşturulmuştur. Koridor güneybatıda 90°lik bir açı ile güneybatıya dönerek güneydoğu kulesinin içine girmektedir. Bu kesimde koridorun güneydoğu ucu W-14 duvarı ile sınırlandırılmıştır. Duvarın açığa çıkarılan kısmı 72 cm kadardır. W-14 duvarının kuzeydoğusunda beş basamaklı bir merdiven yer almaktadır. Böylece bu kesimde Erken Tunç Çağ II kuyusundan ve önündeki alandan giriş yapılan 4.40 m uzunluğundaki koridorun kuzeydoğu ucunda güneydoğuya doğru bir başka koridora ulaştığı ve tekrar güneybatıya dönerek güneydoğu kulesi olarak nitelenen yapının içine dönüldüğü anlaşılmaktadır.⁹¹⁸ güneydoğu kulesinin içine giren koridorun beş basamaklı merdivenle ilişkili olması gerektiği ve buradan üst kısımlara erişimin sağlanmış olabileceği belirtilmektedir.⁹¹⁹

Koridorların çok dar olduğu göz önünde bulundurularak, bu alandaki girişin “iç kale”nin ana girişi değil, kuyudan su taşımaya da içeren çeşitli hizmetler için kullanılan tali bir giriş olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak, doğruluğu

---

⁹¹⁷ Age., s. 428.

⁹¹⁸ Age., s. 428.

⁹¹⁹ Age., s. 429.

tartışılmayacak bu yoruma dayanarak, koridorun iki yanındaki yapıları kule değil de koridoru sınırlayan teras duvarları olarak nitelenmek daha uygun gözükmektedir.

36-MALTEPE/KILHIDIK

Lev. No: XL-72

ETÇ III/ OTÇ'ye Geçiş

Bölge: Orta Anadolu

Konum: Sivas İl merkezinin 5 km doğusunda yer alan eski adı Kılhidik, yeni adı Uzuntepe olan köyün 500 m batısındadır. Höyükteki yukarı şehir ve höyüğün eteklerinde yer alan aşağı şehir kısmı olarak iki kesimde incelenen Maltepe Höyüğü'nün, Kızılırmak tarafından sulanan geniş ve verimli ovada yer aldığı ve doğu ve kuzey kesiminin geniş bir ova, batı ve kuzeybatısındaki arazinin ise aşamalı olarak yükseldiği bildirilmiştir.⁹²⁰ Aşağı şehir olarak nitelenen kısım ise höyüğün kuzeydoğusunda yer almaktadır. Özgüç, kazının yapıldığı dönemde bu kesimin Kızılırmak taşıdığı sular altında kaldığını belirtmiştir.

Koordinatlar: 39° 45' K; 37° 05' D

Kazı: 1947'de Tahsin Özgüç başkanlığında 5 gün süren bir kazı çalışması yapılmıştır.

Kaynaklar: Özgüç, T. 1947.

Tabakalanma: Höyük kısmında üç yapı katı saptanmıştır. Bu yapı katları eskiden yeniye doğru III, II ve I olarak numaralandırılmıştır. Aşağı şehirde de eskiden yeniye doğru I, II ve III tabaka tanımlanmışsa da bunlardan yalnızca II nolu tabakada yapı kalıntlarına rastlanmıştır. Ancak yalnızca 5 günlük bir kazı çalışması yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda farklı tabakalaşma olabileceği düşünülebilir.

---

⁹²⁰ Özgüç 1947, s. 642.

Savunma Mimarisi:

Savunma mimarisine ilişkin elemanlar höyük kısmında saptanmıştır. Höyüğün güneyinde yapılan çalışmalarda yüzeyden 0.50 m derinlikte I. yapı katı olarak adlandırılan en üst evrenin mimari kalıntıları açığa çıkarılmıştır. (Bu yapı katı Orthmann tarafından Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçiş evresine tarihlenmiştir). I. yapı katında T. Özgüç'ün kule olarak yorumladığı kare biçimli bir yapı temeli tespit edilmiştir. Büyük boyutlu, işlenmemiş yassı taşlarla duvarların dış ve iç yüzleri oluşturulmuş, iç kısmı ise küçük boyutlu taşlarla doldurulmuştur. Kule olarak nitelenen yapının 1.80 ve 2 m boyundaki iki temeli ortaya çıkarılmıştır. En az 2 m kalınlığında olan bu iki temelin iki ucunun birleştiği ancak birbirine geçen bir köşe oluşturmadığı belirtilmiştir.⁹²¹ Temelin inşasında kullanılan kalker taşların höyüğün yanındaki taş ocağından getirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Taşların arasında birleştirici malzeme olarak sarı renkli bir çamur kullanılmıştır. Taşlar işlenmediğinden düzenli bir duvar elde edilememiştir. Kule temelinin tahrip olmasına karşın iri taşların durumuna bakarak bu kulenin bir savunma duvarına bağlandığı düşünülmektedir. Kare biçimli olan kule savunma duvarının ön kısmına yapılmıştır, savunma duvarı bedeninden dışarıya doğru uzanan kısmının 2 m'den fazla olmadığı belirtilmiştir. Kulenin bağlandığı savunma duvarının temelinin kuleninkinden daha kalın olduğu anlaşılmıştır. Savunma duvarının iç kesiminde bir evin temelleri ortaya çıkarılmıştır. Yerleşim savunma duvarının yapısını daha iyi anlamak için höyüğün kuzey kesiminde bir başka açma açılmıştır. Savunma duvarına ait olduğu düşünülen temelin kalınlığı en az 3 m'dir. Temeli oluşturan taşların en

---

⁹²¹ Age., s. 643.

büyüğü 70x50 cm boyutundadır, bu duvar temellerinin arası da küçük boyutlu taşlarla doldurulmuştur. Korunan yüksekliği 2 m olan savunma duvarı şevli biçimde yapılmıştır. Savunma duvarının zorla yıkıldığı ve bir daha onarılmadığı sonucuna varılmıştır.

Özgüç, aşağı şehirdeki II. yapı katının höyüğün II ve III. yapı katı ile çağdaş olduğunu belirtmiştir. Özgüç'e göre Maltepe yerleşimi bu evrede tahkimatı olmayan, açık bir yerleşme iken, daha sonraki evrede aşağı yerleşim terk edilmiş ve höyük I. yapı katına denk düşen dönemde sağlam bir savunma duvarı ile çevrelenmiştir.

37-MEZRAA TELEİLAT

Lev. No: XLI-73; XLII-74; XLII-75

ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK B

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Şanlıurfa ili Birecik İlçesi'nin 5 km güneyinde, Mezraa Köyü'nün batısındadır.

Koordinatlar: 36° 59' K; 37° 58' D

Kazı: 1999 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan M. Özdoğan başkanlığında kazılmaya başlanmıştır. Çalışmalar halen devam etmektedir.

Kaynaklar: Karul, N. 2006; Özdoğan, M. 2007b; Özdoğan, M. et al 2004.

Tabakalanma: Höyükteki tabakalanmanın saptanan son durumu şu şekilde sunulmuştur: IA = Akhaemenid/Pers Dönemi; IB = Yeni Assur Yapı Katı; IC = Erken Demir Çağı; IIA = Son Neolitik; IIB = Orta Neolitik; IIC = Çanak Çömlekli Erken Neolitik; III = Çanak Çömlekli-Çanak Çömleksiz Neolitik Geçiş Dönemi; IV= Çanak Çömleksiz Neolitik B; V = Çanak Çömleksiz Neolitik B.⁹²²

---

⁹²² Özdoğan 2007b.

Savunma Mimarisi:

Çevre duvarı hem IV. hem de III. Evre dolgularını batı yönden sınırladığı için kesin olarak hangi evrede yapıldığı anlaşılamamıştır. IV. Evre’de yapılmış olabileceği gibi III. Evrede yapılarak IV. Evre dolgularını keserek yamaca yerleştirilmiş olabileceği de bildirilmiştir. Höyüğün batı yamacında kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan çevre duvarının 20 m’lik bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Çevre duvarıyla aynı doğrultuda, 20 m kadar kuzeyde açığa çıkarılan yarım daire biçimli duvar parçasının, bu duvarla ilişkili bir “kule” yapısı olabileceği düşünülmektedir. Bu yarım daire biçimli duvarın batısında herhangi bir kültür dolgusuna rastlanmamış olması bu olasılığı güçlendirmektedir. Eğer “kule” yapısı da duvarla bağlantılıysa, çevre duvarının uzunluğunun en az 45 m olacağı hesaplanmıştır. Ancak henüz duvarın tüm yerleşmeyi mi çevrelediği ya da yalnızca yerleşmenin Fırat nehrine bakan kıyısında mı olduğu açıklık kazanmamıştır.⁹²³

Duvarın en az iki yapım evresi olduğu bildirilmiştir. Bu yenileme çalışmaları sırasında duvarın batıya doğru kaydığı anlaşılmıştır. En eski evrede daha iyi olan duvarın 2 m yüksekliğe kadar korunduğu anlaşılmıştır. Duvarın yapımında iri çay taşları kullanılmıştır. Alt evre duvarının Fırat nehrine bakan batı yöndeki dış yüzü, bir “*glacis*” şeklinde eğimli olarak biçimlendirilmiştir. Bu *glacis*/yamaç döşemesini kaplamak için Fırat nehri tabanından seçilerek getirilmiş olduğu anlaşılan konglomera bloklar kullanılmıştır. Duvarın son kullanım evresinde eski duvar ile bu duvarın batısında paralel olarak yer alan duvarın arasının doldurulduğu ve “sandık duvar” tekniğine uygun bir kalınlığa ulaştığı belirtilmektedir.

---

⁹²³ Age., s. 194.

Çevre duvarının batısındaki dış kesiminde kültür kalıntılarının görülmemesi duvarın yerleşmeyi sınırlayıp sınırlamadığı sorusunu akla getirir. Duvarın dışında iki sondaj yapılmıştır. Bu kesimde herhangi bir mimariye rastlanmamıştır. Yapılan sondajlarda ele geçen arkeolojik malzemenin çok az olması yamacın çöp atma amacıyla kullanılmadığını göstermiştir. Bu dolgunun çevre duvarı boyunca uzanan derin ve geniş bir hendeğe ait olabileceği düşünülmektedir. Hendek olabileceği düşünülen dolgunun üst kısımlarının ise neredeyse tamamen çakıltaşları yanı sıra işlenmiş/işlenmemiş kemik ve taş alet parçaları ile dolu olduğu anlaşılmıştır. Dolguda saptanan çakılların dizilişi ve aralarındaki çok sayıdaki kemik dolayısıyla, bu malzemelerin duvarı örtmek ya da gömmek için bilinçli akıtılan bir dolgu olabileceği düşünülmektedir. Dolgunun içinde hiç çanak çömlek olmaması dolayısıyla duvarın Çanak Çömleksiz Çağ'dan önce örtüldüğü sonucuna varılmıştır.

38-NORŞUNTEPE

Lev. No: -

ETÇ I

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Elazığ ilinin 26 km güneydoğusunda, Alışam (Harmanpınar), Yukarı Ağınsı (Elmapınar) ve Aşpı Ağınsı (Kavakaltı) Köyleri arasındaki bölgede yer alan höyük günümüzde Keban Baraj'ının kapladığı alan içinde kalmıştır.

Koordinatlar: -

Kazı: H. Hauptmann başkanlığındaki bir ekip tarafından 1968-1974 yılları arasında Keban Barajı kurtarma kazıları çerçevesinde kazılmıştır.

Kaynaklar: Hauptmann, H. 1970; 1979.

Tabakalanma: XL-XXXI: Orta Kalkolitik; XXX-VI: Erken Tunç Çağı; V-IV: Orta Tunç Çağı; III: Son Tunç Çağı; II: Erken Demir Çağı; I: Orta Demir Çağı

Savunma Mimarisi:

Höyüğün batı kesiminde, tepenin en alt kısmındaki batı terasında yapılan sondajda tabaka XXX'da Erken Tunç Çağı I'e ait savunma duvarı tespit edilmiştir. Savunma duvarı kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir. Dört evreli olduğu anlaşılan duvarın 3-4 m kalınlığındaki temelleri dört sıra taştan ve üst yapısı kerpiçten inşa edilmiştir. En alttaki iki evrede, savunma duvarının batıya bakan dış yüzünde çıkıntılar olduğu anlaşılmıştır. Testere dişi biçiminde olduğu belirtilen bu çıkıntılar nedeniyle Mersin Yumuktepe'deki Kalkolitik Çağ savunma duvarı ile benzeştiği belirtilmiştir.

39-PULUR/SAKYOL

Lev. No: XLIII-76

ETÇ IIIB?

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Günümüzde Keban Barajı suları altında kalan höyük Elazığ il merkezinin 45 km. kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Koordinatlar: 38° 54' K; 38° 49' D'

Kazı: 1968-70 yılları arasında H. Z. Koşay başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür.

Kaynaklar: Koşay, H. Z. 1976; Korfmann, M. 1983.

Tabakalanma: En alttaki XIII-XII. tabakalar Geç Kalkolitik, XI-V. tabakalar ise genel olarak Erken Tunç Çağı'na tarihlenmektedir.

Savunma Mimarisi:

Pulur/Sakyol höyüğünde V. tabakadaki yangının ardından dikdörtgen plan yerine, VI. tabakadan itibaren birbirine bitişik evlerin arka duvarlarının bir savunma duvarına* yaslandığı plan görülür. Anadolu Yerleşim Şeması'na uygun olarak evlerin girişleri merkezdeki avluya bakmaktadır. Bu plan XI. tabakaya kadar devam etmiştir. Evleri çevreleyen 2 m kalınlığındaki bu duvar, Korfmann'a göre testere dişi biçimli dönüşler içermektedir.⁹²⁴

40-SOS HÖYÜK

Lev. No: XLIII-77; XLIV-78; XLIV-79

GKÇ

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Erzurum İli; Pasinler İlçesi'nin 13 km batısında Yiğittaşı Köyü sınırları içinde yer almaktadır.

Koordinatlar: 39° 55' K; 41° 31' D

Kazı: 1994-2000 yılları arasında A. Sagona başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür.

Kaynaklar: Hopkins, L. 2003.

Tabakalanma: En yeni dönemden eskiye doğru saptanan tabakalar şu şekildedir: I. tabaka: Ortaçağ (MS 1.110-1.300); II. tabaka: Demir Çağ-Akhamenid sonrası (M.Ö. 1.000-200); III. tabaka: Son Tunç Çağı (M.Ö. 1.500-1.000); IV. tabaka: Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2.200-1.500); V b-d yapı katları: İlk Tunç Çağı I-III. evreler (M.Ö. 3.000-2.000); V a yapı katı: Son Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 3.500-3.000) tarihlenmiştir.

---

* Koşay'a göre bu bir istinat duvarıdır: Koşay 1976, s. 122. Korfmann ise bu duvarın bir savunma duvarı olduğunu düşünmektedir: Korfmann 1983, s. 224.

⁹²⁴ Korfmann 1983, s. 224.

Savunma Mimarisi:

Yerleşimin en erken evresi olan ve Geç Kalkolitik Çağ'a (radyokarbon ölçümlerine göre M.Ö. 3500/3300-3000) tarihlenen VA tabakasında ortaya çıkarılan dairesel duvar 2.5 m kalınlığa ve tahminen 15 m'lik bir çapa sahiptir. Duvarın dış yüzleri 25-70 cm boyutlarındaki taşlarla inşa edilmiştir. İç kısmı ise gevşek bir taş ve kil dolgu ile doldurulmuştur. Duvarın en az sekiz sırası korunmuştur. Doğu kesimde yani iç yüzünde payanda olabilecek çıkıntılar saptanmıştır. Duvarın orijinal halinin yerleşimin sâkinlerine, çevrelerindeki araziye hâkim bir görüş sağlamış olması gerektiği bildirilmektedir. Bu dairesel duvar ya da yapının gerçek işlevi henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Ancak inşa özellikleri ve boyutu nedeniyle işbirliği içindeki bir grup tarafından yapılmış olması gerektiği ve savunma amaçlı olabileceği düşünülmektedir.⁹²⁵ Bu duvarla bağlantılı taban seviyelerinin olmaması nedeniyle duvarın rolü ve diğer binalar ve çalışma alanları ile olan ilişkisi tam olarak anlaşılamamıştır.

41-TEPECİK

Lev. No: XLV-80

ETÇ I-II

Bölge: Doğu Anadolu.

Konum: Elazığ ilinin 31 km doğusunda, Keban Baraj suları altında kalan Altınova köyünde yer almaktadır.

Koordinatlar: -

---

⁹²⁵ Hopkins 2003, s. 84

Kazı: Ufuk Esin başkanlığında 1968-1974 yılları arasında kurtarma kazıları yapılmıştır.

Kaynaklar: Esin 1972; 1979; 1982.

Tabakalanma: Geç Neolitik; 14 evre içeren Geç Kalkolitik; Erken Tunç Çağı I, II ve III, M.Ö. II. bin ve Demir Çağı'na tarihlenen tabakalar saptanmıştır.

Savunma Mimarisi:

Tepecik Höyüğünde 8, 7 ve 6b tabakalarında Erken Tunç Çağı I ve II'ye tarihlenen ve savunma mimarisine ait olduğu düşünülen mimari kalıntılar saptanmıştır.

8. Tabaka Savunma Mimarisi: Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen 8. tabaka savunma duvarının höyüğün yuvarlak yapısına uygun biçimde uzandığı sonucuna varılmıştır. Taş temel üzerine kerpiç üstyapıdan ibaret olduğu belirtilen savunma duvarının güneye bakan dış yüzünde üç ayrı çıkıntısı olduğu saptanmıştır. Bu çıkıntıların taş temellerinin üst yapısının yanı sıra aralarında da kerpiç kullanılmıştır. Ancak payandalı bu duvarın doğu kısmı, üzerindeki duvar nedeniyle açığa çıkarılamamış, batı kısmı ise tahrip olmuştur. Bu esas savunma duvarına paralel olarak uzanan taş temelli ikinci bir duvarın da savunma sisteminin bir parçası olabileceği belirtilmiştir. Buna göre 8. tabaka savunma sistemi dış kısımda payandaları olan, iç kısımda ise payandasız bir çift duvardan oluşmuş olabilir. 8. tabaka savunma duvarının payandalı yapısı Norşuntepe'nin Erken Tunç Çağı I'e ait XXX. tabaka savunma duvarını anımsatmaktadır.⁹²⁶

---

⁹²⁶ Esin, U. 1982, s. 82.

7. Tabaka Savunma Mimarisi: Erken Tunç Çağı I sonuna veya Erken Tunç Dönemi I/II geçiş dönemine tarihlendirilen 7. tabaka savunma duvarı tek sıra taştan oluşmakta ve doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Bu tek sıra taş temelin doğu kesiminde kuzeye doğru üçgenimsi bir taş kalıntısı kule olarak yorumlanmıştır. 7. tabakadaki savunma duvarının iki evreli olduğu saptanmıştır.⁹²⁷

6b Tabakası Savunma Mimarisi: 6b tabakasında höyüğün güney yamacındaki savunma duvarı teraslama yapılarak yükseltilmiş ve 6b evresinde bu duvara bitişik olarak konutlar inşa edilmiştir.⁹²⁸

42-TİLBEŞAR HÖYÜK

Lev. No: XLVI-81; XLVI-82

ETÇ I – ETÇ III

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Gaziantep İli Oğuzeli İlçesi'ne bağlı Gündoğan (Tilbeşar) Köyü sınırları içinde yer almaktadır.

Koordinatlar: 36° 52' K; 37° 33' D

Kazı: 1996 yılında Gaziantep Müzesi ile ortak olarak başlatılan kazı çalışmaları C. Kempinski'nin bilimsel başkanlığında devam etmektedir.

Kaynaklar: Kepinski, C. 2005; Kepinski, C. 2007; Kepinski, C. ve M. Önal 2008.

Tabakalanma: Yerleşim Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağ, Orta Bronz Çağ ve Orta Çağ'da yerleşim gördüğü anlaşılmıştır.

---

⁹²⁷ Esin, U. 1979, s. 89.

⁹²⁸ Esin, U. 1982, s. 92, lev. 59,3; 61, 2; 67-68.

Savunma Mimarisi:

Tilbeşar Höyük'te Erken Tunç I, II ve III çağlarına tekabül eden tabakalarda savunma mimarisi saptanmıştır.

Erken Tunç Çağı I Savunma Mimarisi:

Erken Tunç Çağı I'e (yak. M.Ö. 3100-2900) tarihlenen III A1 tabakasında güney kesimde E harfi ile gösterilen çalışma alanında savunma duvarına ait olduğu düşünülen bir mimari kalıntı ortaya çıkarılmıştır. Kalınlığı 4 m'nin üzerinde olan duvarın korunan yüksekliği 3.5 m'dir. Duvarın inşasında 30x50x10 cm boyutlarında dikdörtgen kerpiçler kullanılmıştır. Bu kerpiç blokların, önce uzun kenarları, ardından kısa kenarları yan yana konulması ile oluşturulan ve Geç Uruk Dönemi'nin *riemchen* geleneğinin bir kalıntısı olduğu düşünülen duvar örgüsünün yanı sıra duvarlarda payandalar da yer almaktadır.⁹²⁹

Erken Tunç Çağı II Savunma Mimarisi:

Tilbeşar'da Erken Tunç Çağı II (M.Ö. 2700-2500) tabakası IIIB1 ve IIIB2 olmak üzere iki alt evreye ayrılmıştır. IIIB1 evresinde Tilbeşar'da yukarı yerleşimin kuzey eteklerine yayılan bir aşağı yerleşimin varlığı küçük sondaj çalışması ile kanıtlanmıştır.⁹³⁰ IIIB2 evresi ise çanak-çömlek açısından açık bir kanıt elde edilemese de çok sayıda çömlek ve bazı bronz iğnelerle karakterize olur. Bu tabaka ve aşağı yerleşim kısmı çalışmaların yetersizliği nedeniyle tam olarak aydınlatılamamıştır, ancak keramik buluntu topluluğunun bir önceki seviyeden

---

⁹²⁹ Kepinski 2007, s. 153.

⁹³⁰ Kepinski 2005, s. 148.

tamamen farklı olduğu ve ilk kez kimi Metalik malların görüldüğü belirtilmektedir. 2006 kazı sezonunda güneydoğu kesimdeki kazı alanı L’de bu dönemin hangi evresine ait olduğu belirtilmeyen 1.5 m kalınlığındaki bir duvar ve 4 m²’lik iç alana sahip açılı bir kule yapısı saptanmıştır.⁹³¹

Erken Tunç Çağı III Savunma Mimarisi:

Erken Tunç Çağı III’e (yak. M.Ö. 2500-2300) tarihlenen Tilbeşar IIIC tabakasında yerleşim en geniş sınırlarına ulaşarak 56 hektarlık bir alana yayılmıştır. Planlanarak inşa edilmiş izlenimi veren yerleşim, magnetometrik araştırma sonuçlarına göre bir savunma duvarı ile çevrilidir.

43-TİTRİŞ HÖYÜK

Lev. No: XLVII-83; XLVII-84

ETÇ II-III

Koordinatlar: 37° 28’ K; 38° 40’ D

Kaynaklar: Algaze, G. et al 1995;

Kazı: 1991-1999 yılları arasında Şanlıurfa Müzesi ortak olarak yürütölen çalışmaların bilimsel başkanlığını G. Algaze üstlenmiştir.

Bölge: Güneydoğu Anadolu.

Konum: Şanlıurfa İli, Bozova İlçesi’nin 18 km kuzeydoğusunda, Bahçeli (Titriş) Köyü sınırları içindedir.

Tabakalanma: Erken Tunç Çağı I’e tarihlendirilen ilk yerleşime ait kalıntılar tepe ve çevresinde bulunmuştur. Erken Tunç Çağı II ve III tepe, aşağı yerleşim ve dış

---

⁹³¹ Kepinski ve Önal 2008, s. 195, fig. 4.

yerleşimde saptanmıştır. Ayrıca aşağı yerleşimde Hellenistik Dönem'e ait mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır.

Savunma Mimarisi:

Titriş'te savunma sisteminin saptandığı tek alan dış yerleşimdir. Dış yerleşimi çevreleyen bir savunma duvarı ve bunu dıştan destekleyen *glacis* ya da hendekten oluşan savunma sisteminin, Titriş'te ve çevresinde önemli değişimlerin yaşandığı Erken Tunç II'den (yak. M.Ö.2600/2500-2400'lere tarihlenen Erken Tunç Çağ orta olarak adlandırılan dönem) Erken Tunç III'e (yak. M.Ö. 2400-2200/2100'lere tarihlenen Erken Tunç Çağ geç olarak adlandırılan dönem)⁹³² geçiş sürecinde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Savunma duvarı kimi yerde 1.5 m yüksekliğe kadar korunmuş olan taş bir temel üzerinde 3-3.5 m kalınlıktaki kerpiç üstyapıdan oluşmaktadır. Magnetometrik ölçümlerle dış yerleşimin doğu kenarı boyunca savunma duvarının en azından 148 m'lik bir kısmının izleri saptanmıştır. Savunma duvarına ilişkin bu kısımdan başka yerde veri elde edilememesi nedeniyle yerleşimin yalnızca doğu kanadının tahkim edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Duvarın iç yüzüne, 3 m civarında aralıklarla yerleştirilen masif payandalar eklenerek nişler elde edilmiştir. Bu nişlerde çeşitli evsel etkinliklerin yürütüldüğü anlaşılmıştır. Savunma duvarının temeli, dış yüzeyleri iyi işlenmiş olan büyük kireçtaşı blokların içinin moloz ve daha küçük kireçtaşı parçalarıyla doldurulması ile oluşturulmuştur. Payandalı kısımların tek bir kerde değil kısım kısım yapıldığı anlaşılmıştır. Duvarın inşasında küçük bir kısımda gözlenen farklılıkların tüm duvarda olup olmadığı, çok küçük bir kısım açığa çıkarıldığından tespit edilememiştir. Tüm duvarda bu inşa

---

⁹³² Matney ve Algaze 1995, s. 33.

farklılıklarının olmasının, duvarın inşasında farklı işgücü gruplarının (kölelerden oluşan işgücü) çalıştığına işaret edebileceği düşünülmektedir.⁹³³

Bu savunma duvarının altında, aynı hizada rastlanan en az 2 m kalınlığa sahip taş temelin daha erken bir savunma duvarına ait olabileceği düşünülmektedir. Ancak kazılan kısmın çok küçük olması nedeniyle kesin bir şey söylenememektedir. Yalnızca bu erken duvarın en son kullanım evresinin Erken Tunç III'e (Erken Tunç Çağ geç evresi) tarihlendiği belirlenebilmiştir.⁹³⁴

Savunma duvarını çevreleyen mimari unsurun *glacis* mi hendek mi olduğu tam olarak saptanamamıştır.⁹³⁵ Yak. 3.5 m derinliğe sahip olan ve 14 m'lik bir kısmı açığa çıkarılan bu *glacis* ya da hendek, sıkıştırılmış küçük kireçtaşı taşlar ve toprağın diagonal biçimde yerleştirilmesi ile oluşturularak dış kısmı sıkıca bastırılmış toprak ve kireçle kaplanmıştır.⁹³⁶

44-TROYA

Lev. No: XLVIII-85; XLIX-86; XLIX-87; L-88; L-89
LI-90; LI-91; LII-92; LII-93

ETÇ I-II-III

Bölge: Batı Anadolu

Konum: Çanakkale il merkezinin yaklaşık 30 km güneyinde, Ege Denizi'nden 6 km, Çanakkale Boğazı'ndan 4.5 km uzaklıkta yer almaktadır.

Koordinatlar: 39° 57' K; 26° 13' D

Kazı: İlk kez 1865 yılında F. Calvert küçük çaplı bir kazı yapmıştır. H. Schliemann 1870 yılındaki küçük bir sondajdan sonra, 1871-72, 1878-79, 1882-83, 1889 ve 1890

---

⁹³³ Age., s. 33.

⁹³⁴ Age., s. 151.

⁹³⁵ Algaze et al 2001, s. 33.

⁹³⁶ Algaze ve Mısır 1994, s. 157.

yıllarında kazı çalışmalarına devam etmiştir. H. Schliemann'ın ölümünün ardından 1893-94 yıllarında W. Dörpfeld kazılara devam etmiştir. 1932-1938 yılları arasında C. W. Blegen başkanlığında yürütülen kazıların ardından 1988 yılında başlayan dördüncü dönem kazıları 2004 yılına kadar M. Korfmann tarafından yürütülmüştür. 2005 yılından itibaren ise kazılara E. Pernicka başkanlık etmektedir.

Kaynaklar: Dörpfeld, W. 1902; Blegen, C. et al 1950, 1951; Easton, D. F. 2002; Korfmann, M. 1998, 2001; Sazcı, G. 2007; İvanova, M. 2008.

Tabakalanma: Ia-c: Erken Tunç I; Id-k: Erken Tunç II; II-III-IV: Erken Tunç III; V: Orta Tunç Çağı geçiş evresi; VI: Orta Tunç-Geç Tunç Çağı; VII: Geç Tunç-Erken Demir Çağı; VIII: Yunan ve IX: Roma Dönemi'ne aittir.

Savunma Mimarisi: Erken Tunç I'den III'ün sonuna kadar savunma mimarisi saptanmıştır.

Troya I öncesi Savunma Mimarisi:

Troya'da M. Korfmann başkanlığındaki kazılarda Schliemann çukuru diye de anılan D5 açmasında Troya I öncesine ait olduğu düşünülen yanık bir tabaka saptanmıştır. Karbon 14 tarihlerine göre M.Ö. 3250 yıllarına tarihlenen⁹³⁷ bu tabakada rastlanan bir duvar parçasının Troya I öncesi yerleşimini çevreleyen savunma duvarı olabileceği düşünülmektedir. Troya I'in IW duvarının altında açığa çıkarılan duvar IW duvarına paralel şekilde uzanmaktadır.⁹³⁸

---

⁹³⁷ Korfmann 1993, s. 383.

⁹³⁸ Korfmann 1992, s. 427.

Erken Troya I (Ib-c) ve Orta Troya I (Id-f) Savunma Mimarisi:

M. Korfmann başkanlığındaki kazı çalışmaları sırasında D5 açmasında Erken Troya I'e ait bir taş temelli savunma duvarı saptanmıştır. Duvarın hemen arkasında bir geçit/sokak bulunmaktadır. Savunma duvarının üç inşa evresi olduğu anlaşılmıştır. Birinci inşa evresinde savunma duvarı iki paralel kerpiç duvar içerir (Dörpfeld'in b ve c duvarları). Duvar c testere dişi biçimli çıkıntılara ve bir kapı geçidine sahiptir. İkinci inşa evresinde Duvar c, Duvar b'nin güneyine doğru genişletilmiştir.⁹³⁹

Erken Troya I'in sonunda ya da Orta Troya I'in başında Duvar c yerine, Blegen'in Duvar IW olarak adlandırdığı yeni bir duvar inşa edilmiştir. Bu yeni savunma duvarı sitadelin güney kesiminde ve C-D-E-F-G 4-5-6 plankarelerinde 100 m'den fazla bir uzunluğa kadar takip edilebilmiştir. Yerleşimin batı kesiminde Duvar IW'nin en batı ucu kuzeybatıya doğru döner. Daha kuzeybatıda bu duvara ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.⁹⁴⁰ Sağlam bir yapıya sahip olan IW duvarının korunan yüksekliği 3.5 m'dir. İşlenmemiş yassı taşlardan örülen duvarın bir kısmı özellikle alt kesimdekiler büyük boyutludur. Duvarın iç yüzü hiçbir yerde tam olarak korunamadığından orijinal kalınlığı tespit edilememiştir; ancak her yerde aynı kalınlığa sahipmiş gibi gözükmemektedir. D 5 karesinin batısındaki zayıf bir kanıtı dayanarak kalınlığın yak. 2 m olduğu bildirilmiştir.⁹⁴¹ IW duvarının etrafının bir *glacis*/yamaç döşemesi ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Bu taş yamaç döşemesi sarımsı bir kil tabakası ile kaplanmıştır.⁹⁴²

---

⁹³⁹ Korfmann 1993, s. 382, res. 6.

⁹⁴⁰ Blegen et al 1950, s. 149.

⁹⁴¹ Age., s. 146.

⁹⁴² Age., s. 148.

Savunma duvarının güneyinde E-F 5-6 plankarelerinde MR kapısı yer almaktadır. İki yanında kareye yakın bastionların/kulelerin yer aldığı kapı 1.97 m genişliğindedir. Üzerinin sarımsı kil sıva ile kaplandığı anlaşılan⁹⁴³ Kule/bastion M 5.45x7.20 m, kule/bastion R 4.70x9.10 m temelleri boyutlarındadır. Büyük, yassı işlenmemiş taşlardan düzgün sıralar halinde oluşturulan kule/bastion R duvar IW ile tam birleşmemekte, ona yaslanmaktadır.⁹⁴⁴ Kapı daha sonraki tabakaların ve kısmen Kapı FN'nin altında kaldığından tam olarak açığa çıkarılamamıştır.⁹⁴⁵ G5 plankaresinde savunma duvarının güneydoğusunda ise kule/bastion S bulunmaktadır. Duvar IW'nin “onarılmış yüzüne birleştirilmiş”⁹⁴⁶ olan kule/bastion S duvardan 6.20 m'lik bir çıkıntı yapmakta ve dikdörtgen bir köşe oluşturmaktadır. Bastion/kule S güneydoğu yüzünden yalnızca 1.20 m ileriye kadar izlenebilmiştir. Bu kule/bastion Duvar IW'de yapılan bir değişikliğe işaret ediyor olabilir. Bastion/kule S temel kesiminde kare biçimli olarak çizilmişse de, kuzeydoğu kısmının dış hattı ortaya çıkarılamadığından, bu plan yalnızca varsayımsaldır. Yine de her koşulda, bastion/kule S, duvar IW'nin sonradan onarılan kısmına eklendiği için diğer kulelerden sonraya tarihlenmelidir. Bastion/kule S yoğun bir taş kütleşi içermektedir. Ancak tamamen taş örgüyle mi yoksa içi taşla doldurulan duvar iskeletinden mi oluştuğu belirlenememiştir.⁹⁴⁷ G5 plankaresinin kuzey kısmında Duvar IW'ye ait onarım izleri olan 3.60 m uzunluğunda, kuzey-güney doğrultusunda bir parçası ortaya çıkarılmıştır. Daha kuzeyde, G4 plankaresinin doğu kısmında kule/bastion T yer almaktadır. Bu kesimde güneydeki MR kapısına benzer bir kapının yer

---

⁹⁴³ Age., s. 147.

⁹⁴⁴ Easton 2002, s. 306.

⁹⁴⁵ Age., s. 147.

⁹⁴⁶ Blegen et al 1950, s. 148.

⁹⁴⁷ Age., s. 148.

alabileceği düşünülmektedir.⁹⁴⁸. Yalnızca 1.25 m'si izlenebilen bu duvarın açığa çıkarılan yüksekliği de 1.30 m kadardır. Bu duvar, Duvar I W'ye doğru uzanan fakat onunla birleşmeyen bir kulenin yan duvarı olarak yorumlanmıştır ve planda kule T olarak gösterilmiştir.⁹⁴⁹ Bu üç bastion/kulenin arasında yak. 20 m (R ve S) ya da 20 m'nin üzerinde (S ve T) mesafe bulunmaktadır.

Troya I geç (Ig-k) savunma mimarisi:

Geç Troya I'de höyüğün kuzey kısmını taş döşeli bir *glacis*/yamaç döşemesi ve olası dikey bir duvar çevrelemektedir.* Ayrıca höyüğün güney kısmı boyunca izlenen IW duvarı Geç Troya I'de de kullanımda kalmış olabilir. IW duvarına kadar erişen büyük düz boyutlarda taşlarla döşeli IX rampası bu geç dönemde yapılmıştır. MR kapısının 15 m kadar batısında inşa edilen IX rampasının korunan kısmı kuzeyden güneye 5 m uzunluğunda ve 2.30 m. genişliğindedir Rampa IW duvarından güneye doğru 0.30 m'lik bir eğimle inmektedir. Blegen Geç Troya I'de IW duvarı üzerinde MR kapısı yerine yeni bir giriş yapıldığını düşünmektedir.⁹⁵⁰ Easton'a göre ise kapı Troya I'in sonuna kadar kullanılmış olabilir.⁹⁵¹ Ancak bu kesimde daha sonraki dönem inşaları nedeniyle net bir yargıya varmak mümkün görünmemektedir.⁹⁵² IX rampası bir süre kullanıldıktan sonra üzerine daha özensiz

---

⁹⁴⁸ İvanova 2008, dn. 81.

⁹⁴⁹ Age., s. 149.

* Dörpfeld m olarak adlandırdığı duvarı bir savunma duvarı olarak yorumlarken, Blegen bu yoruma karşı çıkmıştır. Ancak Blegen'in m duvarı ve bu duvarla ilintili anlatımları bu kesimde bir *glacis*/yamaç döşemesi olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Easton da hem m duvarını hem de Blegen'in C2-3, D2 ve F3 plankarelerinde açığa çıkardığı kalıntıların yerleşimin kuzey yüzünün bir *glacis*/yamaç döşemesi ile kaplanmış olabileceğini belirtir. Ayrıca bu *glacis*/yamaç döşemesinin yaslandığı olası bir dikey duvardan söz eder (2002, s. 306).

⁹⁵⁰ Blegen et al 1950, s. 182.

⁹⁵¹ Easton 2002, s. 306.

⁹⁵² Blegen et al 1950, s. 182.

bir yapı gösteren IY rampası inşa edilmiştir. Daha sonraki bir evrede ise bu alan doldurularak yeni savunma duvarı IZ inşa edilmiştir.

IZ duvarı IW duvarına 2.50 m ila 4.75 m mesafede paralel olarak inşa edilmiştir. 40 m uzunluğundaki kısmı açığa çıkarılabilen IZ duvarının yerleşimin batı kısmının tamamını ve belki kuzey yüzünü çevrelediği düşünülmektedir.⁹⁵³ Korunan en fazla yüksekliği 2.84 m ve yatay olarak yayıldığı kısım 6.60 m olan I Z duvarı, üst kısımlarda büyük işlenmemiş taş bloklarla alt kısımlarda ise daha küçük taş bloklarla, bazen yatay bazen de eğik olarak destek dolgusuna karşı yerleştirilerek inşa edilmiştir. Taşların üzeri en alttan üste kadar yak. 0.05 m kalınlığında beyaz bir kille kaplanmıştır. Duvarın en alt temel kısmına ulaşılammıştır. Blegen, özellikle alt kısmındaki eğiminden dolayı IZ duvarının, savunma duvarından ziyade bir rampa görünümünde olduğunu belirtmektedir.⁹⁵⁴ Bu anlatımlar Blegen'in rampa görünümünde dediği kısmın bir *glacis*/yamaç döşemesi olabileceğini düşündürmektedir. IZ duvarının neden ve ne zaman kullanım dışı kaldığı belirlenememiştir. Bu kısımda herhangi bir yangın izi görülmemiştir. Duvarın dış kısmında yapılan araştırmalar temelin yukarı yerleşimin içinden getirilen dolgu ile doldurulduğunu göstermiştir.⁹⁵⁵

Erken Troya II'nin erken evreleri:

Erken Troya II'nin erken evrelerinde Troya I tabakasında geçerli olan doğu-batı doğrultulu ve megaron biçimli yapılarda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ila evresinde üzerinde FN ve FL olarak adlandırılan iki kapı bulunan bir savunma duvarı Dörpfeld kazılarında saptanmıştır. Birbirine paralel iki duvardan oluşan bu

⁹⁵³ Age., s. 188.

⁹⁵⁴ Age., s. 189.

⁹⁵⁵ Age., s. 189.

duvarlardan daha erken olan ve kuzeyde yani iç kesimde yer alan duvarın kalınlığı 1.20 m'dir. Bu duvara paralel olarak uzanan ikinci duvar birincisinden biraz daha kalındır ve daha büyük taşlardan inşa edilmiştir. Duvarların alt kesimlerinin dışa bakan yüzü eğimlidir, üst yapıyı kerpiç bloklar oluşturmaktadır. Bu birbirine paralel iki duvar Dörpfeld'in IIa evresi savunma duvarı olarak belirttiği duvardır. Duvarın dış yüzü üzerinde yak. 10.60 m mesafelerle toplam dört tane bastion/kule benzeri kare biçimli çıkıntı açığa çıkarılmıştır. Bunlardan üçü Dörpfeld (da, db, dc), ana duvar ile FN kapısı arasındaki köşede bulunan dördüncüsü ise (dd) Blegen kazılarında saptanmıştır. Bastionlar/kuleler yak. 3 m genişliğindedir ve duvardan dışarıya 2 m kadar çıkıntı yapmaktadır. Blegen, güney kesimdeki dd bastion/kulesinin, savunma duvarının eğimli yüzüne birleştirilmeden inşa edildiğini belirlemiştir. F5-6 plankarelerinde ise iki evreli bir *glacis*/yamaç döşemesi açığa çıkarılmıştır.⁹⁵⁶ Savunma duvarı üzerinde B5 ve C5 plankarelerinde FL, E6 ve E7 plankarelerinde ise FN kapıları açığa çıkarılmıştır. FN kapısı 3.5 m genişliğe ve 12 m uzunluğunda bir kapıgeçidine, FL kapısı 2.60 m genişliğe ve 8 m uzunluğunda kapıgeçidine sahiptir. Bu giriş kapıları güçlü kapı kuleleri ile desteklenmiştir. FL kapısının içinde FK olarak belirtilen küçük bir geçit yer almaktadır.

Korfmann kazılarında F6 plankaresinde FO kapısının kuzey kesiminde yapılan sondajda Troya II'nin erken evrelerine ait savunma duvarına ait olabilecek kalıntılara rastlanmıyorsa da, daha erken dönem savunma duvarının kerpiç kalıntıları nedeniyle tam bir sonuca varılamamıştır.⁹⁵⁷

Dörpfeld'in G3 ve H4 planlalarında açığa çıkardığı eğimli duvar parçaları büyük olasılıkla Troya I tabakasının IZ duvarına aittir Ancak topografi nedeniyle

---

⁹⁵⁶ Blegen et al. 1950, s. 244.

⁹⁵⁷ Korfmann 2001, s. 279.

buradaki dolgular karışıklık yaratmış olabilir.⁹⁵⁸ Dörpfeld savunma duvarının yayılım alanını yak. 300 m olarak hesaplamıştır.⁹⁵⁹

FN ve FL kapılarında gözlemlenen yangın izleri savunma duvarının yangınla tahrip olduğuna işaret etmektedir. Yangının ardından sitadelin yak. 3-5 m güneyinde yeni bir savunma duvarı inşa edilmiştir. Bu yeni savunma duvarı da eskisi ile aynı özellikleri taşır: temel kısmı eğimli ve işlenmemiş kireçtaşlarından inşa edilmiştir.⁹⁶⁰ Yeni duvar en azından güney kısmında da kare biçimli bastionlara sahiptir. Bu yeni duvarın bastionları eski bastionlardan daha geniş olduğu gibi aralarında bırakılan yak. 20 m'lik mesafe de aynı şekilde daha fazladır. Bu şekilde daha güçlü bir savunma yapısı elde edilmiştir. inşası sağlanmış. FN kapısı yeni bir taş döşeme ile güçlendirilmiştir. Kuzeydeki durum ise bilinmemektedir.⁹⁶¹

Erken Troya II'nin geç evreleri:

Erken Troya II'nin geç evrelerinde yukarı yerleşim savunma sistemi kapılarında değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliğe yerleşim planında yapılan yön değişikliği nedeniyle ihtiyaç duyulmuş olabileceği belirtilmektedir.⁹⁶² Dörpfeld'in IIc savunma duvarı varlığını korumuştur. FN kapısı kapatılarak 18x18 m boyutlarında oldukça büyük bir bastiona dönüştürülmüştür. FL kapısı da FN kapısı gibi bir bastiona dönüştürülmüş olabilir. İki yeni kapı açılmıştır. FM kapısının bu dönemde var olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Orta Troya II'ye ait olması daha olası görülmektedir. Yine de eğer FM kapısı Erken Troya II'nin geç evrelerinde varsa bir

---

⁹⁵⁸ İvanova 2008, s. 326.

⁹⁵⁹ Dörpfeld 1902, s. 56.

⁹⁶⁰ Blegen et al. 1950, s. 246.

⁹⁶¹ İvanova 2008, s. 326.

⁹⁶² Age., s. 327.

kapıgeçidine henüz sahip olmadığı düşünülmektedir.⁹⁶³ Batıda B4 plankaresinde Dörpfeld'in saptadığı FH köşe kulesinin içinden yerleşime geçişi sağlayan “yan giriş” Korfmann kazılarında da araştırılmıştır. Girişin duvarının dikey olarak başlayıp en az 2,5 m. aşağıya kadar devam ettiği saptanmıştır.⁹⁶⁴ “FO kapısının öncüsü” olarak değerlendirilen ikinci yeni kapı ise güneydoğu kesimde yer almaktadır.⁹⁶⁵

Orta Troya II evresi:

Orta Troya II evresinde FN ve FL kapıları kapatılarak, güneybatıda gösterişli bir taş rampa ile ulaşılan FM ve güneydoğuda anıtsal FO kapıları inşa edilmiştir. Kuzeybatıda yer alan FH olarak adlandırılan kuleli geçidin üzerine daha dar bir geçit yapılmıştır (FJ).⁹⁶⁶ FO girişinin doğusunda üç bastiyon açığa çıkarılmıştır.⁹⁶⁷ Bu bastionlar 3.30x2.25 boyutlarındadır ve aralarında 6.5 m'lik mesafe bulunmaktadır. Güney ve batı kesimde ise bastion bulunmamaktadır.⁹⁶⁸ Bastion sayısının azalması, savunma duvarının iç yüzüne yapılan destek direkleri ile telafi edilmiştir.⁹⁶⁹ Önceki evrelere göre daha az eğimli olan savunma duvarı 60-80 santimetre yüksekliğinde taş temele sahiptir. Taş temel ile üst kerpiç yapı arasında, kilden ince bir düzeltme tabakası tespit edilmiştir. Kerpiç savunma duvarının bazı yerlerinde düzensiz olarak görülen boşlukların, duvarı sağlamlaştırmak için duvarın arasına yerleştirilmiş ahşap hatıl yerleri olduğu anlaşılmıştır.⁹⁷⁰ Korfmann dönemi kazıları, Dörpfeld'in IIN ve IIM olarak adlandırdığı yapıların, savunma duvarı boyunca inşa edilen depo

⁹⁶³ Age., dn. 94.

⁹⁶⁴ Korfmann 2001, s. 280.

⁹⁶⁵ İvanova 2008, s. 326.

⁹⁶⁶ Sazcı 2007, s. 67.

⁹⁶⁷ Korfmann 2002, s. 2.

⁹⁶⁸ İvanova 2008, s. 328.

⁹⁶⁹ Sazcı 2007, s. 67.

⁹⁷⁰ Korfmann 2002, s. 2.

yapılarının girişlerine ait olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁹⁷¹ D7 plankaresinde savunma duvarının dışındaki kesimde yumruk büyüklüğünde taşlardan yapılmış bir taş döşeme ortaya çıkarılmıştır.⁹⁷²

Geç Troya II evresi:

Güney kesimde savunma duvarı değişiklikler geçirmiştir. Korfmann kazılarında D7 plankaresinde savunma duvarına bir ek yapıldığı anlaşılmıştır. B5-6 plankarelerinde Schliemann kazılarında saptanmış olan 1.5 m yüksekliğindeki duvarın (Easton'ın duvar 83 olarak adlandırdığı duvar), Troya II geç evresinde önceki evrenin duvarının güneyinde yapılmış savunma duvarı, savunma duvarının payandası ya da bastion/kulesi olabileceği belirtilmektedir.⁹⁷³ FM kapısının olduğu kesimde saptanan HS evinin konumu, FM kapısının bu geç evrede iptal edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.⁹⁷⁴ Troya II evresi tüm yukarı yerleşimi etkileyen bir yangınla son bulmuştur.

Troya II Aşağı Yerleşim Savunma Mimarisi:

Troya II döneminde yukarı yerleşimin yanı sıra etrafı bir palisadla çevrili olan bir aşağı yerleşim saptanmıştır. D7 plankaresinde Troya II geç evresinin savunma duvarı (Iib) dışında saptanan taş temellerin aşağı yerleşime ait olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Blegen kazılarında A3-4 plankarelerinde de yine aşağı yerleşime ait olması olası mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır.⁹⁷⁵

---

⁹⁷¹ Sazcı 2007, s. 67.

⁹⁷² Korfmann 1998, s. 428.

⁹⁷³ Easton 2002, s. 261.

⁹⁷⁴ İvanova 2008, s. 329.

⁹⁷⁵ İvanova 2008, s. 330.

Yukarı Yerleşimin yak. 170 m güneyinde⁹⁷⁶, IKL 16-17 plankarelerinde Aşağı Yerleşim'i çevreleyen palisad sistemine ait dikme yuvaları ve anakayaya oyulmuş bir temel çukuru açığa çıkarılmıştır. Yak. 1 m derinliğe, yak. 40 cm'lik genişliğe sahip olan ve düz bir hat halinde ilerleyen temel çukurunun 40 m'lik bir kısmı kazılmıştır.⁹⁷⁷ Bu temel çukurunun iç yüzünde 2.70 m⁹⁷⁸ aralıklarla ahşap istinat direklerinin gireceği şekilde uzunlamasına açıklıklar bulunmaktadır. Palisadın temel çukuruna paralel olarak 2.5 m aralıklarla açılmış ahşap direklerin oturacağı dikme yuvaları bulunur; bunların çapı 3 cm, derinlikleri 1 m'nin üstünde olup aşağıya doğru sivrilmektedirler.⁹⁷⁹ Temel çukurunun tabanında da diğerlerinin aralarına denk gelecek şekilde 2 m aralıklarla yerleştirilmiş, yak. 14 cm. derinliğinde⁹⁸⁰ küçük oyuklar bulunur.

Palisad yapısı üzerinde yak. 2 m genişliğe sahip bir kapı yapısı saptanmıştır. Temel çukuru bu kısımda kesilir. Kapı kenarlarını oluşturan kısımdaki bitiş dikmeleri, diğerlerinden çok daha kalındır. Bu bitiş dikmelerinden içe doğru, iç dikmelerin hizasına kadar içinde ikişer destek yuvası bulunan iki küçük çukur uzanır. Palisadın yönüne göre, eğik açılı bu küçük çukurların kapının açılma yönünü gösterdiği düşünülmektedir. Burada bir yol olduğu yumuşak kireçten oluşan anakayanın üzerinde görülen ayak izlerinden de anlaşılmıştır. Kuzeye doğru çıkan yol, 200 m'den biraz daha fazla uzaklıktaki Troya II kalesinin FO kapısına uzanmaktadır.⁹⁸¹

---

⁹⁷⁶ Korfmann 1995b, s. 244.

⁹⁷⁷ Age., s. 244.

⁹⁷⁸ Korfmann 2000, s. 288.

⁹⁷⁹ Jablonka 2001, s. 216.

⁹⁸⁰ Hueber 2004, s. 359.

⁹⁸¹ Jablonka 2001, s. 216.

Karbon 14 ölçümlerine göre MÖ 2700 ve 2500 yıllarına tarihlendirilen palisad sisteminin Troya II sürerken veya sonlarına doğru yıkıldığı sanılmaktadır.⁹⁸²

Troya III Dönemi Savunma Mimarisi:

Bu evrede yeni bir savunma duvarı inşa edildiğine dair herhangi bir kanıt yoktur. Troya II'yi sona erdiren yangının ardından yıkıntılar üzerine inşa edilen yerleşimde, Troya II döneminin savunma duvarının kullanılmaya devam edildiği düşünülmektedir. FO kapısı, önceki dönemdeki boyutunun yak. yarısı kadar küçültülmüştür. Basamaklı bir yolla bu kapıya ulaşılmaktadır. Kapının batısında olası bir kule/bastion yapısı saptanmıştır. Yerleşimin Troya II dönemine oranla daha geniş bir alana yayılmış olabileceği düşünülmektedir. Troya III döneminin nasıl son bulduğu henüz belirlenememiştir. Bu dönemde de küçük ölçekli bir yangın olduğu anlaşılacakla beraber yerleşimi sona erdirecek boyutta olmadığı bildirilmektedir.⁹⁸³

Troya IV Dönemi Savunma Mimarisi:

Bu döneme ait saptanan duvarların savunma amaçlı olup olmadığı tam olarak anlaşılammıştır. Blegen'in HJ 6-7 plankaresinde açığa çıkardığı ve savunma duvarı olarak yorumladığı duvar çok küçük bir sondajda saptandığından işlevini tam olarak saptamak şimdilik mümkün değildir. 2.10 m yüksekliğe kadar korunan duvar küçük boyutlu taşlarla, eğimli olarak inşa edilmiştir.⁹⁸⁴ Ancak Easton, Schliemann'ın duvar 44'ünün, ve Blegen'in F8 plankaresinde saptadığı duvarın aynı özellikleri taşımasına

---

⁹⁸² Age., s. 216.

⁹⁸³ Sazcı 2007, s. 67, 68.

⁹⁸⁴ Blegen et al. 1951, s. 167.

dayanarak, bu duvarın Troya IV yerleşimini çevreleyen duvara ait olabileceğini ileri sürmektedir.⁹⁸⁵

45-TÜLİNTEPE

Lev. No: LIII-94

ETÇ I ya da II

Bölge: Doğu Anadolu

Konum: Elazığ ilinin 21 km doğusunda, günümüzde Keban Baraj suları altındaki Altınova köyünde yer almaktadır.

Koordinatlar: -

Kazı: 1971-1974 yılları arasında Keban Barajı kurtarma kazıları çerçevesinde, U. Esin ve G. Arsebük tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır.

Kaynaklar: Esin, U. ve G. Arsebük 1974.

Tabakalanma: Erken ve Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı I-II ve III, Orta Tunç Çağı, Genç Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ dönemlerine ait buluntular saptanmıştır.

Savunma Mimarisi:

Höyüğün kuzey kesiminde doğu-batı doğrultusunda uzanan anıtsal bir savunma duvarı açığa çıkarılmıştır. Duvarın, doğu kesimde güneye doğru döndüğü anlaşılmıştır. Duvar eğimli biçimde derinleşmektedir. Duvarın korunan yüksekliği kimi yerlerde 1.23 m ya da 12 taş sırası olarak belirlenmiştir. Savunma duvarının Kalkolitik tabakaların üzerine oturduğu anlaşılmıştır. Bu duvarın Erken Tunç Çağı yerleşiminin “akropol” kesimini çevrelediği düşünülmektedir.⁹⁸⁶

---

⁹⁸⁵ Easton 2002, s. 310.

⁹⁸⁶ Esin ve Arsebük 1974, s. 139, Lev. 122.

ETÇ I

Bölge: Batı Anadolu

Konum: Çanakkale iline bağlı Gökçeada ilçesinin kuzey kesimindeki

Büyükdere vadisinde yer almaktadır. Höyük kuzey-güney yönünde 130 m., doğu-batı yönünde yaklaşık 120 m. uzunluktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği ise 18.01 m'ye ulaşmaktadır.⁹⁸⁷

Koordinatlar: 40° 13' K; 25° 53' D

Kazı: 1996 yılında başlayan kazılar Prof. Dr. Halime Hüryılmaz tarafından sürdürülmektedir.

Kaynaklar: Hüryılmaz, H. 1998; Hüryılmaz, H. ve N. Sevinç, 1999; Hüryılmaz, H. 2006b; Hüryılmaz, H. 2007.

Tabakalanma: Şimdiye kadar saptanan 7 mimari yapı katının en geç kullanım dönemi bulunan Miken keramiklerine göre Geç Tunç Çağı'na tarihlenmektedir. Orta Tunç Çağı'na ilişkin bir veri bulunmamıştır. Yerleşimde en fazla bulgu Erken Tunç Çağı yapı katlarından elde edilmiştir. tarihlenen 7 yapı katının yanı sıra, Geç Tunç Çağı'nda da yerleşim gördüğü anlaşılmıştır.

Savunma Mimarisi:

Erken Tunç Çağı yerleşiminin batı, güney ve doğu kesimleri bir savunma duvarı ile çevrelenmektedir. Tepe kesimini güneybatıda çevreleyen savunma duvarının batıdaki terası da batı ve güney yönden kuşattığı saptanmıştır.⁹⁸⁸ Kuzey yönde ise tepe kesimini de kuzeydeki teras kesimini de çevreleyen bir savunma

---

⁹⁸⁷ Hüryılmaz 1998, s. 357.

⁹⁸⁸ Hüryılmaz 2006b, s. 32.

duvarına rastlanmamıştır. Kuzeydeki terasta yapılan sondajlarda burada 16 m derinlikte bir körfezin olduğunun ortaya çıkarılması, yerleşimin kuzey kesiminin gelecek saldırılara karşı doğal olarak korunaklı olduğunu göstermektedir.⁹⁸⁹ Savunma duvarının güneybatı kısmında, orta boyutta taşların kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda sıralanarak düzgün bir hat elde edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁹⁰ Bu duvarın dış yüzünde işlenmiş taşlar iç kısmında ise toplama taşlar kullanılmıştır.⁹⁹¹

Savunma duvarının güneybatı kesimine yaslandırılan ve aşağıya doğru alçalarak inen bir rampa, yerleşime girişlerin buradan yapıldığını düşündürmektedir. Genişliği yak. 2.5 m olan rampa küçük boyutlu dere taşlarıyla döşenmiştir. Rampayı doğu ve batı yönlerinde birbirine paralel uzanan iri taş blokları sınırlamaktadır. Bu iri taş bloklarının rampayı sınırlayan korkulukların taş temelleri olduğu belirtilmiştir. Doğu kesimdeki taş temellerin korunan uzunluğu 9.30 m kadardır.⁹⁹² Batıdaki temelden güneybatıya doğru uzanan kiklopik taş kalıntılarının oluşturduğu mimari yapının bir bastiona ait olabileceği düşünülmüşse de⁹⁹³ rampanın iki yanında bastionların var olup olmadığı mimari verilerin yetersizliği nedeniyle tam olarak açığa kavuşturulamamıştır. Ayrıca yerleşime girişleri sağlayan başka yapıların varlığına dair bir bulguya da henüz rastlanmamıştır.⁹⁹⁴

Yerleşimin güneybatı kısmındaki tepe kesiminde yürütülen çalışmalarda Erken Tunç Çağı'nın Troya I dönemi ile çağdaş olan II. yapı katında yan yana inşa edilmiş yapıların duvarına yaslandırılmış ufak bir bastion tespit edilmiştir.⁹⁹⁵ Bastion

---

⁹⁸⁹ Age., s. 32.

⁹⁹⁰ Hüryılmaz 1998, s. 362.

⁹⁹¹ Hüryılmaz 2001, s. 249.

⁹⁹² Hüryılmaz ve Sevinç, 1999, s. 314.

⁹⁹³ Hüryılmaz 1998, s. 364.

⁹⁹⁴ Hüryılmaz 2006b, s. 33.

⁹⁹⁵ Hüryılmaz 2007, s. 342.

olarak yorumlanan dikdörtgen formlu yapının dış yüzünde işlenerek düzeltilmiş büyük boyutlu yassı plaka taşları, iç kısmında ise düzensiz taşlar kullanılmıştır.

47-YUMUKTEPE

Lev. No: LVI-98; LVII-99

OKÇ-GKÇ

Bölge: Akdeniz

Konum: Mersin il merkezinin yaklaşık 3.5 km kuzeybatısında, Demirtaş Mahallesi sınırları içindedir.

Koordinatlar: 36 47 k 34 36 d

Kazı: 1936-39, 1946-47 yılları arasında J. Garstang başkanlığında ilk dönem kazıları yürütülmüştür; 1993 yılından itibaren ise Yumuktepe Arkeolojik Parkı Projesi çerçevesinde, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. V. Sevin başkanlığında ve I. Caneva'nın katılımıyla kazılara devam edilmektedir.

Kaynaklar: Caneva, I. 2003, 2004; Caneva, I. ve G. Köroğlu 2004; Garstang, J. 1953.

Tabakalanma: Garstang'ın tabaka sunuşunda Kalkolitik Çağ tabakaları ve yaklaşık tarihlenmeleri alttan üste doğru şu şekilde sıralanmıştır: XXIV: Proto-Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4.300) XXIII-XX: Erken Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4.200-3.800) XIX-XVI : Orta Kalkolitik Çağ (M.Ö. 3.800-3.600) XV-XIIb : Geç Kalkolitik Çağ (3.500-2.800).

Savunma Mimarisi:

Yumuktepe Höyüğü'nde Orta ve Geç Kalkolitik Çağ'da savunma mimarisine ait kanıtlar saptanmıştır.

Orta Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen XVII. tabakada bir savunma duvarına ait kalıntılar olduğu belirtilmişse de ayrıntıları bilinmemektedir.⁹⁹⁶ XVI. tabakada son dönem kazılarından anlaşıldığına göre, höyüğün tepe kısmında bir yukarı yerleşim, yamaçlarında ise bir aşağı yerleşimden oluşan bir yerleşim modeli vardır. Karbon 14 ölçümlerine göre tarihi M.Ö. 4900'lere denk düşen⁹⁹⁷ XVI. Tabakada yerleşimin tepedeki kısmının etrafını çevreleyen 1.5 m genişliğinde oldukça kalın bir savunma duvarı saptanmıştır. Garstang'ın yaptığı ilk dönem kazılarında höyüğün kuzey kesiminde savunma duvarı ve ona bitişik olan yapılar yalnızca kuzey kesimde açığa çıkarılmıştır. Ancak son dönem kazılarında bu yapıların 40 m kadar güneyinde benzer bir sistemin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre eski kazıların "barrack" olarak nitelenen odalarınınkine benzer şekilde bir tarafları kalın bir duvarla sınırlandırılmış iki yapı açığa çıkarılmıştır. Bu yapılar, ilk dönem kazılarında açığa çıkarılmış olan odaların neredeyse tam karşısında konumlandırılmışlardır. Böylece savunma duvarının XVI. Tabakanın tüm yerleşimini ınsal bir biçimde çevrelediği anlaşılmıştır. Günümüzde höyüğün erozyona uğramış kısımları da yukarı şehre dahil olduğu varsayıldığında yukarı yerleşimin iç alanı yak. 90x80 m olarak hesaplanmıştır.⁹⁹⁸

Yeni dönem kazılarından elde edilen veriler Garstang'ın vardığı sonuçların bir kısmının değişmesini gerektirmiştir. İlk olarak Orta Kalkolitik Çağ'da höyüğün tepe kısmında açığa çıkarılan yerleşimin Garstang'ın düşündüğünden daha küçük bir alanı kapladığı ve günümüzdekinden farklı bir biçimde olduğu anlaşılmıştır. Tabaka XVI'nın savunma duvarlarının eğimi de daha keskindir. Ayrıca, yerleşimi çevreleyen

⁹⁹⁶ Garstang 1953, s. 106.

⁹⁹⁷ Caneva 2000, s. 168.

⁹⁹⁸ Caneva 2004, 59

duvarın dışında yer alan teraslarda yollar, konutlar ve üretim alanlarının var olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer önemli sonuç ise Soğuk Su Nehri'nin düşünüldüğü gibi höyüğün batı kesiminde değil tam tersi kesimde aktığının anlaşılmasıdır Garstang XVI. Tabakanın giriş kapısını Su Kapısı olarak adlandırarak, kapıya dışardan eğimli bir yolla ulaşıldığını ve buradan nehre inildiğini düşünmüştür.⁹⁹⁹ Buna dayanarak yerleşimin ana kapısının güneydoğuda olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁰ Son dönem kazılarında ise yolun doğrudan nehre yönelmesi ve höyüğün nehir kesiminde su seviyesine inecek biçimde Bizans dönemine kadar teras yerleşimlerinin olması nedeniyle nehrin çok kısa bir zaman öncesine kadar günümüzdeki yönde akmadığı düşünülmüş; yapılan jeolojik analizler de, bölgedeki tektonik hareketler sonucu nehir yatağında bir değişme olduğunu göstermiştir. Böylece nehrin, günümüzde höyüğün batısından geçen kısmının savunma sisteminin inşa edildiği dönemde doğusundan geçmekte olduğu açığa çıkmıştır.¹⁰⁰¹

Garstang'ın planında savunma duvarı için öngörülen eğim, kapı ve duvarlar arasındaki açıların asimetrisi nedeniyle yanlış hesaplanmıştır. Son dönem kazılarında saptanan yeni eğim temel alınarak yukarı yerleşimin, yak. 40x40 m olan boyutuyla daha küçük bir alanı kapladığı hesaplanmıştır.¹⁰⁰² Savunma duvarı, höyüğün yamacının üstünde dik bir istinat duvarının en üstünde teras şeklindeki taş bir temel üzerinde yükselen kerpiç duvardan oluşmaktadır. Dış yüzünde korunmuş olan yüksekliği yak. 2 m olarak ölçülmüştür.¹⁰⁰³ Daha eski tabakalarda mimaride yaygın olarak kullanılan taşın, Tabaka XVI'da yalnızca teras duvarları, savunma duvarı ve temellerde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Savunma duvarındaki dönüşler sağlam

---

⁹⁹⁹ Garstang 1953, s. 133

¹⁰⁰⁰ Agy, dn. 1.

¹⁰⁰¹ Caneva 2003, s. 432; Marcolongo 1998, s. 19.

¹⁰⁰² Caneva 2003, s. 431.

¹⁰⁰³ Garstang 1953, s. 131.

dirsekler tarafından sağlanmaktadır. Bu şekilde duvarda düzenli denilebilecek mesafelerle çıkımlar oluşturulmuştur. Naumann bu çıkımları testere biçimli olarak niteleyerek atıcılara yandan koruma olanağı sağladıklarını belirterek Yumuktepe'deki bu sistemin Tarsus'taki Erken Tunç Çağ II dönemine ait savunma duvarının erken bir örneği olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁴ Savunma duvarının kesin olarak bir siper korkuluğu ve mazgal dişi ile donatılmış olduğunu düşünen Naumann'ın fikrini destekleyen arkeolojik bir veri yoktur. Bu savunma duvarına bitişik olarak inşa edilmiş, her biri ayrı bir avluya sahip yaşam alanları yer almaktadır. Garstang, savunma duvarının bu haliyle saldırılara karşı aşılması güç bir bariyer oluşturduğunu belirtmiştir.

Yeni dönem kazıları ile savunma duvarında kullanılan taş tipleri ve inşa tekniği hakkında bilgiler sağlanmıştır. Buna göre savunma duvarının temeli, yukarı yerleşim tabanından ya da yamaçtan en azından 1.50 m aşağıda başlamaktadır. Büyük yuvarlak nehir taşları çapraz biçimde teras duvarları içinde yerleştirilmiştir. Bunların üzerinde kerpiç duvara bir temel oluşturması için şist levhalar kullanılmıştır. Duvarda saptanan 90°lik köşe, daha önce kazılan kısımda gözlendiği gibi, savunma duvarı üzerinde kontur çizgisi ile kesilen düz kesimler olduğuna işaret eder. Yak. 50x26 cm genişliğinde kerpiç bloklarla inşa edilen duvarın kalınlığı yak. 1 m'dir ve duvar üzerinde aralıklarla pencere benzeri açıklıklar bırakılmıştır.¹⁰⁰⁵ Garstang'ın bildirdiğine göre savunma duvarı üzerindeki bu pencere benzeri aralıkların boyutu 20x50 cm'dir. Aralıklar, savunma duvarına bitişik olan yaşam alanlarından her birinde ikişer adet olacak şekilde belli mesafelerle yerleştirilmişlerdir ve odaların tabanları savunma duvarının temelinden 60 cm'den

---

¹⁰⁰⁴ Naumann 1991, s. 249.

¹⁰⁰⁵ Caneva 2004, 59.

biraz yüksekte olduğundan oldukça alçak bir yere konumlandırılmış gözükmektedirler. Yine de Garstang'a göre pencere benzeri bu aralıkların konumları yaklaşık bir metre uzunlukta yaylar kullanan çömelmiş okçular için uygun bir yüksekliğe sahiptir.¹⁰⁰⁶ Ancak son dönem kazılarında savunma duvarına bitişik mekânlarda bu pencerelere kolaylıkla erişmeyi engelleyecek biçimde konumlandırılmış ateş yerleri, öğütme tablaları gibi taşınmazların ortaya çıkarılması, çömelen okçular fikrini yanlışlamaktadır.¹⁰⁰⁷ Bu mekânlar boyutları farklı olsa da biçimsel olarak bir ön ve arka odadan oluşan standart bir görünüm sunarlar. Ayrıca işlevsel olarak da ele geçen taşınmazlar ve buluntular bu mekânların domestik karakterini yansıtmaktadır. Her ne kadar Garstang bu mekânları evli askerlerin ikâmetgahları olarak yorumlamışsa da,¹⁰⁰⁸ ele geçen buluntular arasında yaygın olarak domestik kontekstlerde bulunan bikonik kil sapan taşları dışında özel bir askeri ekipman yer almamaktadır.¹⁰⁰⁹ Garstang, minimum çatı açıklığı yak. 4 m olan mekânların üzerinin ahşap kerestelerle kapatılarak, tüm mekânların çatılarının iyi bir savunma platformu oluşturduğunu ve bu bazısı pişmiş sapan taşlarının yanı sıra mekânların kapılarının dışında bulunan nehir taşlarından seçilen bir kümenin de fırlatma nesnesi olarak kullanılmış olabileceğini önermiştir.¹⁰¹⁰

Savunma duvarı üzerinde kuzeybatı kesimde yukarı yerleşimin giriş kapısı yer alır. Daha önce de vurgulandığı gibi giriş kapısının Kalkolitik Çağ'da ovaya baktığı yeni kazılarla anlaşılmıştır. Kapının batı kısmı erozyon nedeniyle tahrip olmuştur. Garstang, kapının her iki yanında dışa doğru çıkıntı yapan kule benzeri mekânlardan daha kuzeyde olanını nöbetçi odası, daha güneydekini ise bir kapı

---

¹⁰⁰⁶ Garstang 1953, s. 131.

¹⁰⁰⁷ Caneva 2003, s. 432.

¹⁰⁰⁸ Garstang 1953, s. 133.

¹⁰⁰⁹ Caneva 2003, s. 431.

¹⁰¹⁰ Garstang 1953, s. 133.

kulesi olarak yorumlamıştır. Mimari plan çiziminden anlaşıldığına göre nöbetçi odası olarak nitelenen yapı, giriş kapısının açıldığı avluya bakan bir girişe sahiptir. Kule olarak nitelenen yapının girişi ise varsayımsal olarak güneye, Garstang'ın yerleşimin yöneticisinin ikametgâhı olarak nitelendirdiği yapının avlusunun batı kesimindeki bölüme yerleştirilmiştir.¹⁰¹¹ Mimari planda kapının iki yanındaki bu yapıların taş temelleri belirtilmişse de, boyutları, tamamen taştan mı inşa edildikleri gibi ayrıntılar hakkında bilgi verilmemiştir. Eğer bu kule benzeri yapılar da savunma duvarına bitişik olarak yapılan mekânlarla aynı seviyede üzerleri ahşap kerestelerle kaplanarak, çatıların oluşturduğu savunma platformuna dahil edilmişlerse bunlara kule demek doğru olmayacaktır.

Kule benzeri yapıların arasındaki kapı geçidinin genişliği yak. 2 m, uzunluğu ise 4 m kadardır. Bu kapı geçidinin sonundaki kapıdan hemen avluya geçişte bulunan büyük taş blok bir binek taşı olarak yorumlanmıştır.¹⁰¹²

Son dönem kazıları, höyüğün en azından kuzeybatı yamacının tamamını Kalkolitik Çağ teraslarının kapladığını göstermektedir. Bu terasların tüm batı kesiminde devam ettiği düşünülmektedir. Bu kesimden kapıya giden 2 m genişliğindeki yol, enine yerleştirilmiş taş dizileri ile kesilerek, geniş basamaklar oluşturulmuş ve nehir çakılları ile kabaca döşenmiştir. Yolu her iki yandan belirleyen ve destekleyen teras duvarları aynı yapısal özellikleri ve doğrultuyu gösterirler. Yolun her iki yanına bir dizi konut inşa edilmiştir. Yol ve konutlar aynı çevre duvarlarını paylaşmıştır, ki bu duvarlar hem aşağıdaki yapıların arka duvarını hem de yukarıdaki yapıların tabanını oluşturacak şekilde yapılmıştır.¹⁰¹³ Bu durum, binaların hemen hemen aynı zamanda yapıldığına işaret eder. Böylece tüm köyün önceden

¹⁰¹¹ Garstang 1953, fig. 79 ve fig. 80a.

¹⁰¹² Garstang 1953, 133, fig. 80a, lev. XVIII.

¹⁰¹³ Caneva ve Köroğlu 2004, s. 492, res. 4.

tasarlanan genel bir plana göre yapıldığı sonucuna götürür. Yolun çeşitli kereler yeniden döşendiği anlaşılmıştır fakat yine de Kalkolitik Çağ'ın teraslı köyü çok uzun bir süre devam etmemiştir. Höyüğün tepesindeki yangının ardından höyüğün başka bir kısmında farklı bir düzenleme ile yerleşim yeniden kurulmuştur. Ancak Garstang'ın kazıları ve höyükteki erozyon nedeniyle bu bölümde yerleşimin nasıl geliştiği anlaşılamamıştır.¹⁰¹⁴

Geç Kalkolitik Çağ Savunma Mimarisi:

XV. tabakada kuzeybatı kesimdeki kapı, yapılan sağlam bir kerpiç yapı ve çakıl döşeli rampa ile farklı bir görünüm almıştır.¹⁰¹⁵ XIV. tabakada ise bu yapı savunma duvarına bağlı yak. 15 metrelik sağlam bir kapı kulesine dönüştürülmüştür. Ancak kalın bir duvar tarafından kesildiğinden tam kalınlığı anlaşılamamıştır. Taş bir temel üzerine oturan kulenin üst kısmı kerpiçtendir.¹⁰¹⁶ XIII. tabakada ise kulenin iç kısmı oda şekline dönüştürülmüştür. Bu kulenin tam karşısında, batıda benzer bir yapı olduğu sanılmaktadır.¹⁰¹⁷

Yeni dönem kazılarında höyüğün tepe kısmının batı ucunda dar bir alanda yapılan sondajda, Garstang'ın kazılarındaki XII B tabakası ile çağdaş, tipik Geç Ubeyd keramiği olan geniş kavisli siyah çizgili boyalı kaplar ve çakmaktaşı-kazımalı (Coba) kâselerin bulunduğu katmanlara rastlanmıştır. Bu alanda bir bina ve bu binayı çevreleyen oldukça masif ve payandalı bir duvar saptanmıştır. Bu katmanlar M.Ö. 4200'lere tarihlenmektedir. Böylece Geç Kalkolitik Çağ'da savunma duvarının

---

¹⁰¹⁴ Caneva 2003, s. 433.

¹⁰¹⁵ Garstang 1953, s. 155, pl. XXIV.

¹⁰¹⁶ Age., fig. 100

¹⁰¹⁷ Age..

payandalı hale getirildiği ve aşamalı olarak küçülmüş bir alanı çevrelemeye devam etmiş olabileceği belirtilmektedir.¹⁰¹⁸

48-ZİYARETTEPE

Lev. No: LVII-100

ETÇ I

Bölge: Güneydoğu Anadolu

Konum: Diyarbakır İli Bismil İlçesi'nin doğusunda; Dicle'nin güney kıyısında bulunan höyük Ilısu Barajı'ndan etkilenecek arazi içerisinde. Höyük ve eteklerindeki aşağı yerleşimden oluşan Ziyaret Tepe toplam 32 hektarlık bir alanı kaplamaktadır.

Koordinatlar: 37° 48' 0 K; 40° 47' D

Kazı: 2000 yılından bu yana kazı çalışmaları T. Matney başkanlığında bir ekip tarafından yürütülmektedir.

Kaynaklar: Matney, T. ve L. Rainville 2006.

Tabakalanma: Erken Tunç Çağı'ndan Asur İmparatorluk devri sonuna kadar (yak. M.Ö. 610) yerleşime sahne olan höyük daha sonra Orta Çağ boyunca da iskân görmüştür.

Savunma Mimarisi:

Ortaya çıkarılan 5 m kalınlığında kerpiç bir duvarın M.Ö. 3. bin yerleşmesini çevreleyen bir duvara ait olabileceği düşünülmektedir. Çanak-çömlek buluntularına göre duvarın M.Ö. 3. binin başlarına tarihlenebileceği belirtilmiştir.¹⁰¹⁹ Erken Tunç

---

¹⁰¹⁸ Caneva 2004, s. 63.

¹⁰¹⁹ Matney ve Rainville 2006, s. 119.

Çağı yerleşimine ait elde edilen veriler son derece kısıtlı olduğundan bu duvarın işlevi ile ilgili bir sonuca varmak şu aşamada mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Abay, E.
2005 “The Expansion of Early Transcaucasian Culture: Cultural Interaction or Migration?”, *Altoriental Forschungen*, 32/1, s. 115-131.
- 2006 “Geç Uruk ‘Çöküşünden’ Sonra Güneydoğu Anadolu’da Siyasi Yapılanma ve Bölgeselleşme Eğilimleri”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, ed. Betül Avunç, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 25-32.
- Acar, E.
2001 “From Hut to Citadel: The Evolution of Housing and Settlement in Prehistoric Anatolia as Changing Patterns of Space and Time”, *From huts to houses. Transformations of Ancient Societies*, Svenska Inst. Rom, Stockholm, s. 11-21.
- Acheilara, L.
2008 “Myrina in Prehistoric Times”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 1-8.
- Agouridis, C.
1997 “Sea Routes and Navigation in the Third Millenium Aegean”, *Oxford Journal of Archaeology* 16 (1), s. 1-24.
- Algaze, G.
1986 “Habuba on the Tigris: Archaic Nineveh Reconsidered”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 45, No. 2, s. 125-137.
- 1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia, vol. II The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, vol. 110, Chicago-Illinois.

- 1999 “Trends in the Archaeological Development of the Upper Euphrates Basin of Southeastern Anatolia During the Chalcolithic and Early Bronze Ages”, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area*, ed. Olmo Lete, G. ve M. Fenollos, AUSA, Barcelona, s. 535-572.
- 2001 “The Prehistory of Imperialism: The Case of Uruk Period Mesopotamia”, ed. M. Rothman, *Uruk Mesopotamia and its Neighbors. Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation*, SAR, Santa Fe, s. 27-83.
- Algaze, G. ve A. Mısır
- 1994 “Excavations at Titriş Höyük, a Small Mid-Late Third Millennium Urban Center in Southeastern Anatolia, 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 153-170.
- 1995 “Titriş Höyük: an Early Bronze Age Urban Center in Southeastern Anatolia, 1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 107-120.
- 1996 “Titriş Höyük, a Small EBA Urban Center in Southeastern Anatolia: The 1994 Season”, *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 129-150.
- Algaze, G. ve J. Poumelle
- 2003 “Climatic Change, Environmental Change, and Social Change at Early Bronze Age Titriş Höyük: Can Correlation and Causation”, *Köyden Kente. Yakındoğu’da ilk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, ed. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, 1. cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 103-128.
- Algaze, G. et al
- 1995 “Titriş Höyük, A Small EBA Urban Centers in SE Anatolia 1994 Season”, *Anatolica XXII*, s. 13-64.
- 2000 “Excavations at Titriş Höyük, Şanlıurfa Province: Preliminary Report for the 1998 Season”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 145-156.

- 2001 “Research at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: The 1999 season”, *Anatolica* XXVII, s. 23-105
- Alman Arkeoloji Enstitüsü
- 1999 *Kayıp Zamanların Peşinde Alman Arkeoloji Enstitüsü Anadolu Kazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Alusik, T.
- 2007 *Defensive Architecture of Prehistoric Crete*, Archaeopress, Oxford.
- Andreou, S. et al.
- 1996 “Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece”, *American Journal of Archaeology* 100, s. 537-597.
- Arsebük, G. ve M. Korfmann
- 1976 “Tülintepe Kazılarında Sapan Taneleri Toplu Buluntusu, 1972”, *Keban Projesi: 1972 Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara, s. 134-144.
- Arsebük, G. et al.
- 1998 *Light on Top of the Black Hill: Studies presented to Halet Çambel*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Arseven, C. E.
- 1943 *Sanat Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Aslan, C. C.
- 2000 *The Architectural Expression of Social Categories at Five Early Bronze Age West Anatolian Communities*, Doktora Tezi, Bryn Mawr College Classical and Near Eastern Archaeology Department, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, (UMI number: 3067806).
- Aslan, R. et al.
- 2002 *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*, 3 Cilt, Verlag B.A.Greiner, Remshalden-Grunbach.

- Aslanis, I.
2008 “Frühe Fortifikationssysteme in Griechenland”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 35-43.
- Atkinson, R. J. C.
1961 “Neolithic Engineering”, *Antiquity* XXXV, s. 292-299.
- Avunç, B.
2006 *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Bader, N. O.
1993 “Tell Magzaliyah: An Early Neolithic Site in Northern Iraq”, *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq*, University of Arizona, Tucson, s. 7-40.
- Bakker, J. A. et al.
1999 “The Earliest Evidence of Wheeled Vehicles in Europe and the Near East”, *Antiquity* 73/282, s. 778-790.
- Banning, E. B. ve M. Chazan
2006 *Domesticating space: Construction, Community and Cosmology in the Late Prehistoric Near East*, Ex Oriente, Berlin.
- Bar-Yosef, O.
1986 “The Walls of Jericho: An Alternative Interpretation”, *Current Anthropology*, vol. 27, No. 2, s. 157-162.
- Bar-Yosef, O. ve R. S. Kra
1995 *Late quaternary chronology and paleoclimates of the Eastern Mediterranean*, Univ. of Arizona, Cambridge.

- Barkai, R. ve R. Liran
2008 “Midsummer Sunset at Neolithic Jericho”, *Time and Mind: The Journal of Archaeology, Consciousness and Culture*, vol. 1 (3), s. 273–284.
- Baştürk, M. B. ve E. Konakçı
2005 “Settlement patterns in the Malatya-Elazığ Region in the IV.&III. Millenium BC”, *Altoriental Forschungen*, 32/1, s. 97-114.
- Batzou-Efstathiou, A.
2008 “Kastraki: A New Bronze Age Settlement in Achaea Phthiotis”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s.73-83.
- Behm-Blancke, M. R.
1987 “Die Ausgrabungen auf dem Hassek Höyük im Jahre 1985”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 139-147.
1988 “1986 Yılı Hassek Höyük Kazıları”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s. 71-77.
1992 *Hassek Höyük: naturwissenschaftliche Untersuchungen und Lithische Industrie*, Tübingen.
2003 “Hassek Höyük”, *ArkeoAtlas 2: Tunç Bakışlar, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı*, s. 27.
- Belli, O.
2000 *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul.
- Bernabo-Brea, L.
1964 *Poliochni. Citta Preistorica Nell'isola di Lemnos I*, Roma.
1976 *Poliochni. Citta Preistorica Nell'isola di Lemnos II*, Roma.

- Berti, F.
1998 *Turchia Antica: Scavi Italiani a Hierapolis, Arslantepe, Iasos, Elaiussa Sebaste, Göreme e Olympos*, Logart Press, Roma.
- Bintlif, J. ve van Zeit
1982 *Palaeoclimates, Palaeoenvironments & Human Communities in the Eastern Mediterranean Region in Later Prehistory*. 2 c., BAR series.
- Bittel, K.
1936-37 “Beitrage zur kleinasiatischen Archaologie”, *Archiv für Orientforschung*, 11. band, s. 38-56.
- Blegen, C. W. et al.
1950 *Troy, I. General Introduction The First and Second Settlements*, Princeton.
1951 *Troy, II. The Third, Fourth and Fifth Settlements*, Princeton.
- Bossert, E. M.
1967 “Kastri auf Syros: Vorbericht über die Untersuchung der Prähistorischen Siedlung”, *Archaiologikon Deltion* 22, Meletai 1, s. 53-76.
- Bradley, R.
1998 “Interpreting Enclosures”, *Understanding the Neolithic of North-Western Europe*, ed. Mark Edmond & Colin Richards, Cruithne Press, Glasgow, s. 188-203.
- Brandau, B.
2002 *Troia. Bir Kent ve Mitleri Yeni Keşifler*, Çev. V. Çorlu, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Branigan, K.
1972 “Minoan Settlements in East Crete”, *Man, Settlement and Urbanism: Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects held at the Institute of Archaeology, London University*; ed. Peter J. Ucko, Ruth Tringham & G. W. Dimbleby, Londra, s. 751-759.

- 1995 “Social Transformations and the Rise of the State in Crete”, *Aegeum 12, vol. 1. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference*, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, ed. R. Laffineur ve W.D. Niemeier, s. 33-42.
- 1999 “The Nature of Warfare in the Southern Aegean During the Third Millenium B.C.”, *POLEMOS. Le contexte guerrier en Égée à l'âge du Bronze. Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale*, Université de Liège, 14-17 avril 1998, *Aegeum 19, c. I*, Ed. R. Laffineur, s. 87-95.
- Bréniquet, C.
- 1995 “La stratigraphie des niveaux préhistoriques de Mersin et liévolution culturelle en Cilicie”, *Anatolia Antiqua III*, s. 1-31.
- 2007 “Site Hierarchy in the Tishrin Dam area and third Millennium Geopolitics in Northern Syria”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 43-54.
- Burke, A. A.
- 2004 *The Architecture of Defense: Fortified Settlements of the Levant During the Middle Bronze Age*, Doktora Tezi, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, The University of Chicago, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, (UMI number: 3125664).
- Byrd, B. F.
- 1994 “Public and Private, Domestic and Corporate: The Emergence of the Southwest Asian Village”, *American Antiquity*, 59 (4), s. 39-666.
- Cadogan, G.
- 1986 *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, E. J. Brill, Leiden.

- Campbell, S. ve E. Carter
2007 “Excavation at Domuztepe, 2005”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, s. 269-282.
- Caneva, I.
1999 “Early Farmers on The Cilician Coast: Yumuktepe in The Seventh Millenium BC”, *Neolithic in Turkey*, s. 105-114.
2000 “Mersin-Yumuktepe from 7th Through 5th Millenium BC: From a Rural Settlement to a Fortified Town”, *Proceedings of the First Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Roma, s. 165-170.
2003 “Of Roads, Terraces and Watergates at Mersin XVI”, *Köyden Kente. Yakındoğu’da ilk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, ed. M. Özdoğan et al, 2. cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 429-435.
2004 “The Citadel Tradition (5000-4200 BC)”, *Mersin-Yumuktepe: a reappraisal*, Congedo Editore, s. 57-72.
- Caneva, I. ve G. Köroğlu
2004 “Yumuktepe Höyüğü Kazıları, 2002 Yılı Çalışmaları”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s. 491-500.
- Caneva, I. ve V. Sevin
2004 *Mersin-Yumuktepe: a reappraisal*, Congedo Editore, Galatina (Lecce).
- Caneva, I. et al
2005 “2003 Yılı Yumuktepe Höyüğü Kazıları”, 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, s. 203-214.
2006 “Mersin Yumuktepe Höyüğü 2004 Yılı Kazı Çalışmaları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, s. 105-116.
- Carman, J. ve A. Harding
1999 *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*, Sutton Publishing, UK.

- Caskey, J. L.
1986 “Did The Early Bronze Age End?”, *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, ed. G. Cadogan, E. J. Brill, Leiden, s. 9-29.
- Chapagain, N. K.
2005 “Living in Lomanthang: An Earthen Walled Settlement in the Trans-Himalayan Region of Nepal”, *Living in Earthen Cities. Proceedings for the First International Conference*, İstanbul Teknik Üniversitesi, s. 54-60.
- Christensen, J.
2004 “Warfare in the European Neolithic”, *Acta Archaeologica*, vol. 75, s. 129-156.
- Clare, L. *et al.*
2008 “Warfare in Late Neolithic/Early Chalcolithic Pisidia, Southwestern Turkey. Climate Induced Social Unrest in the Late 7th Millenium calBC”, *Documenta Praehistorica XXXV*, s. 1-29.
- Cohen, H. R.
1970 “The Palaeoecology of South, Central Anatolia at the end of the Pleistocene and the Beginning of the Holocene”, *Anatolian Studies* 20, s. 119-137.
- Conti, A. M. ve C. Persiani
1993 “When Worlds Collide Cultural Developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age”, *Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata*, Università di Roma, Roma, s. 361-413.
- Cooper, L.
2006 *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*, Routledge, New York.
- Cosmopoulos, M. B.
1995 “Social and Political Organization in the Early Bronze 2 Aegean”, *Aegeum* 12, vol. 1. *Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean*

- Conference, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, ed. R. Laffineur and W.D. Niemeier, s. 23-34.
- 1998 “Reconstructing Cycladic Prehistory: Naxos in the Early and Middle Late Bronze Age”, *Oxford Journal of Archaeology* 17(2), s. 127-148.
- Crosby, A. W.
- 2003 *Ateş Etmek. Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Cultraro, M.
- 2007 “Domestic Architecture and Public Space in Early Bronze Age Poliochni (Lemnos)”, *Building communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond : proceedings of a conference held at Cardiff University, 17-21 April 2001* / ed.R. Westgate et al., s. 55-64.
- Cutting, M.V.
- 2005 *The Neolithic and Early Chalcolithic Farmers of Central and Southwest Anatolia: Household, Community and the Changing use of Space*, Archaeopress, Oxford.
- 2006 “Traditional Architecture and Social Organisation: The Agglomerated Buildings of Aşıklı Höyük and Çatalhöyük in Neolithic Central Anatolia”, *Domesticating Space: Construction, Community and Cosmology in the Late Prehistoric Near East*, (ed.) E. B. Banning ve M. Chazan, Berlin, s. 91-101.
- Çevik, Ö.
- 2005 “The Change of Settlement patterns in Lake Van Basin: Ecological constrains caused by Highland Landscape”, *Altoriental Forschungen*, 32/1, s. 74-96.
- 2007 “The emergence of different social systems in Early Bronze Age Anatolia: urbanisation versus centralisation”, *Anatolian Studies* 57, s. 131-140.

- Çilingiroğlu, A.
1986 “Van-Dilkaya Höyüğü 1984 Yılı Kazıları”, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 151-162.
1987 “Van- Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s. 81-94.
1989 “Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s. 229-247.
1992 “Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı, 1990”, *XIII Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 403-422.
1993 “Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları: Kapanış”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s. 29-38.
- Damerji, M. S. B.
1987 *The Development of the Architecture of Doors and Gates in Ancient Mesopotamia*, (İng. Çev. Tomio Takâse ve Yasuyoshi Okada), The Institute for Cultural Studies of Ancient Iraq Kokushikan University, Tokyo.
- Danny, N.
2003 “PPNA Jericho: a Socio-political Perspective”, *Cambridge Archaeological Journal* 13:1, s. 83–96
- Danti, M. D. ve R. L. Zettler
2007 “The Early Bronze Age in the Syrian North-west Jezireh: the Tell es-Sweyhat region”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 164-183.
- Díaz-Del-Río, P.
2004 “Copper Age Ditched Enclosures in Central Iberia”, *Oxford Journal of Archaeology* 23(2), s. 107–121.
- Di Nocera, G.M.
1998a “Arslantepe und der Anfang des 2. Jahrtausends im Malatya-Elazig-Gebiet (Türkei)”, *Archäologisches Nachrichtenblatt*, 3/1, s. 59-63.

- 1998b *Die Siedlung der Mittelbronzezeit von Arslantepe*, Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell'Antichità, Università degli Studi di Roma "La Sapienza", Volume VIII, Visceglia: Roma.
- 2000 “Radiocarbon datings from Arslantepe and Norsuntepe: the fourth-third millennium absolute chronology in the upper Euphrates and transcaucasian region”, *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe – IIIemillennaires*, Institut Français D'Etudes Anatoliennes, ed. Marro C., Hauptmann H., Institut Français D'Etudes Anatoliennes, Paris, s. 73-93.
- 2001 “Arslantepe und die Befestigungsanlage vom Beginn des zweiten Jahrtausends am oberen Euphrat”, *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa, Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag*, ed. Boehmer R.M., Maran J., Heidelberg, s. 85-96.
- Douglas, K.
- 2002 “The Early Bronze Age Enclosures and their Relationship to the Urban Towns in the Southern Levant”, *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann*, C. 2, ed. R. Aslan et al., Verlag B.A.Greiner, Remshalden-Grunbach, s. 641-649.
- Doumas, C.
- 1972 “Early Bronze Age Settlement Patterns in the Cyclades”, *Man, settlement and urbanism: proceedings of a meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects held at the Institute of Archaeology, London University*; ed. Peter J. Ucko, Ruth Tringham & G. W. Dimbleby, Londra, s. 227-230.
- 2008 “The Aegean Islands and Their Role in the Development of Civilisation”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 131-140.

- Dova, A.
2008 “Prehistoric Topography of Lemnos: The Early Bronze Age”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 141-158.
- Driessen, J.
1999 “The Archaeology of Aegean Warfare”, *POLEMOS. Le contexte guerrier en Égée à l'âge du Bronze. Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale*, Université de Liège, 14-17 avril 1998, *Aegeum* 19, c. I, Ed. R. Laffineur, s. 11-20.
- Duru, R.
1983 “Excavations at Kuruçay Höyük, 1981”, *Anadolu Arastırmaları* 9, s. 41-50.
1989 “Were the Earliest Cultures at Hacılar really aceramic?”, In K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink, N. Özgüc (eds.), *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüc/Tahsin Özgüc'e Armağan*, Ankara, s. 99-105.
1994 *Kuruçay Höyük I 1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
1996 *Kuruçay Höyük II. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
1999 “Bademağacı Kazıları 1997”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 115-129.
2000a “Bademağacı Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları*, İstanbul, s. 59-63.
2000b “Bademağacı Kazıları 1998”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 109-116.

- 2001 “Bademağacı Kazıları 1999”, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 97-104.
- 2002 “Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten*, C. LXVI, Sayı 246, Ağustos, s. 549-593.
- 2003 “Burdur Bölgesi Toplumlarının Neolitik’e Geçiş Sürecine Anadolu’nun Diğer Kültürlerinin Etkileri Üzerine bir Deneme”, *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, Ed. M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav, Ege Yayınları, s. 71-85.
- 2004 “Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten*, C. LXVIII, Sayı 252, Ağustos, s. 519-560.
- 2007 “Göller Bölgesi Neolitiği”, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 331-360.
- 2008 *MÖ 8000’den MÖ 2000’e. Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Duru, R. ve G. Umurtak
- 2002 “Bademağacı Kazıları 2000”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 237-244.
- 2003 “Bademağacı Kazıları 2001”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 319-328.
- 2004 “Bademağacı Kazıları - 2002”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 297-302.
- 2006 “Bademağacı Kazıları 2004”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 437-444.
- 2007 “Bademağacı Kazıları 2005”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 639-646.
- 2008 “Bademağacı Kazıları, 2006”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 187-196.

- Düring, B. S.
1999 “Social Dimensions in the Architecture of Neolithic Çatalhöyük”, *Anatolian Studies* 51, s. 1-18.
2006 *Constructing communities. Clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 cal. BC*, Leiden, Nederlands Inst.N.Oosten.
2007 “Reconsidering the Çatalhöyük Community: From Households to Settlement Systems”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 20/2, s. 155-182
- Earle, T. K.
1987 “Chieftdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective”, *Annual Review of Anthropology*, s. 279-308.
- Easton, D. F.
1978 “Towards a Chronology for the Anatolian Early Bronze Age”, *Anatolian Studies* 26, s. 145-
2000 “Schliemann’s Burnt City”, *Studia Troica* 10, s. 73-83.
2002 *Schliemann’s Excavations at Troia 1870-1873*, Mainz am Rhein.
- Efe, T.
2003a “Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”, *Arkeoatlas* 2, s. 94-129.
2003b “Küllüoba and the Initial Stages of Urbanism in Western Anatolia”, *Köyden Kente. Yakındoğu’da ilk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, ed. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, 1. cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 265-282.
2004 “Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu’nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili”, *Colloquium Anatolicum III*, s. 15-29.
2005 “Küllüoba 2003 yılı Kazı Çalışmaları”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 29-44.
2006 “Anatolische Wurzeln-Troia und die frühe Bronzezeit im Westen Kleinasens”, *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels*

- und seinen Lansschaft*, ed. M. Korfmann, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein. s. 15-28.
- 2007a “The Theories of ‘the Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III period in inland western Anatolia”, *Anatolian Studies* 57, s. 47-64.
- 2007b “Küllüoba Kazıları ve Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarına Katkısı”, *Refik Duru’ya Armağan*, yay. Haz. G. Umurtak, Ş. Dönmez, A. Yurtsever, Ege Yayınları, İstanbul, s.103-114.
- 2007c “Küllüoba 2005 yılı Kazı Çalışmaları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 71-90.
- 2007-2008 *Eskişehir Bölgesi Tarihöncesi Dönem Araştırmaları ve Önasya Arkeolojisi İçindeki Yeri*, www.kulluoba.org’dan Ekim 2008 tarihinde alınmıştır.
- 2009 “Küllüoba 2008 Yılı Kazı Çalışmalarına Ait Rapor”, www.kulluoba.org’dan Mayıs 2009 tarihinde alınmıştır.
- Efe, T. ve D. Ş. M. Ay-Efe
- 2001 “Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu’da Bir İlk Tunç Çağı Kenti. 1996-2000 Yılları arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi”, *TÜBA-AR IV*, s. 44-59.
- 2007 “The Küllüoba Excavations and the Cultural/Political Development of Western Anatolia Before the Second Millenium BC”, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan*, ed. M. Alparıslan, M. Doğan-Alparıslan, H. Peker, Ege Yayınları, İstanbul, s. 251-267.
- Efe, T. ve M. Türkteki
- 2007 “Keçiçayırı (Seyitgazi-Eskişehir) 2007 Yılı Kurtarma Kazıları”, *Colloquium Anatolicum VI*, s. 75-84.
- Efe, T. et al.
- 1995 “Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 1: Kaklık Mevkii, A Site Transitional to the Early Bronze Age”, *Studia Troica* 5, s. 357-399.

- Ehrich, R. V.
1992 *Chronologies in Old World Archaeology*, I-II, Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Eimermann, E.
2008 “Soundings at Early Bronze Age Hacilar-tepe. Stratigraphy, Pottery Tradition and Chronology”, *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia. The Ilipinar Excavations*, vol. III, ed. J. Roodenberg ve S. Roodenberg, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.
- Ember, C. R. ve M. Ember
1997 “Violence in the Ethnographic Record: Results of Cross-Cultural Research on War and Aggression”, *Troubled Times. Violence and Warfare in the Past*, ed. Debra L. Martin & D. W. Frayer, War and Society, vol. 3, s. 1-20.
- Erarslan, A.
2006 “Local Steps Towards Urbanism in Eastern and South-Eastern Anatolia (3900-2600 BC)”, *Anatolica* 32, s. 55-70.
2008 “Anaolu Kent Modeli: Kökeni ve Gelişimi (M.Ö. 5200-2200)”, *Colloquium Anatolicum* VII, s. 183-195.
- Erarslan, A. ve İ. Aktuğ Kolay
2005 “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin Kentleşme Sürecinin Öncü Kent Döneminin Ubeyd ve Uruk Evreleri (M.Ö. 5000-3100)”, *İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler*, Cilt:2, Sayı:1, s. 80-86.
- Erkanal, H.
1996 “Erken Tunç çağında Batı Anadolu Sahil Kesiminde Kentleşme/Early Bronze Age Urbanization in the Coastal Region of Western Anatolia”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 70-82.
1999a “1997 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 325-336., s. 325-328.

- 1999b “Early Bronze Age Fortification Systems in Izmir Region”, *Meletemata Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th year, Aegeum* 20, ed. P. P. Betancourt et al., s. 237-242.
- 2000 “1998 Yılı Liman Tepe Kazıları”, 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 251-262.
- 2003a “Bakla Tepe”, *Arkeoatlas 2: Tunç Bakışlar. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı*, ed. N. Karul, İstanbul, s. 123.
- 2003b “Liman Tepe”, *Arkeoatlas 2: Tunç Bakışlar. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı*, ed. N. Karul, İstanbul, s. 127.
- 2008 “Liman Tepe: New Light on Prehistoric Aegean Cultures”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 179-190.
- Erkanal, H. ve S. Günel
- 1996 “1994 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 305-327.
- 1997 “1995 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 231-260.
- Erkanal, H. ve M. Artzy
- 2002 “2000 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 375-388.
- Erkanal, H. ve H. Hüryılmaz
- 1994 “1992 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 361-373.
- Erkanal, H. ve T. Özkan
- 1997 “1995 Bakla Tepe Kazıları”, *XVIII. Kazı Sonuçları-I*, s. 261-279.
- 1998 “1996 Bakla Tepe Kazıları”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 399-425.

- 1999 “1997 Bakla Tepe Kazıları”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı -I*, s. 337-355.
- 2000 “1998 Bakla Tepe Kazıları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı -I*, s. 263-278.
- Erkanal, H. et al.
- 2003 “2001 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 423-436.
- 2008 *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara.
- Esin, U.
- 1976a “Tepecik Kazısı, 1972”, *Keban Projesi: 1976 Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara, s. 101-108.
- 1976b “Tülintepe Kazısı, 1972”, *Keban Projesi: 1976 Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara, s. 119-133.
- 1979a “Tepecik ve Tülintepe Kazıları”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, s. 65-76, Lev. 29-39.
- 1979b “Tepecik Kazısı, 1973”, *Keban Projesi: 1973 Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara, s. 79-94.
- 1981 “Değirmentepe Kazısı 1979”, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 91-99.
- 1982 “Tepecik Kazısı, 1974”, *Keban Projesi: 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara, s. 71-93.
- 1984 “1982 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı”, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 71-79.
- 1985 “Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1983 Yılı Raporu”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 11-29.
- 1992 “1990 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya Köyü - Aksaray İli)”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, Ankara, s. 131-153.
- 1993a “1991 Aşıklı Höyük (Aksaray İli - Kızılkaya Köyü) Kurtarma Kazısı”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, Ankara, s. 131-146.

- 1993b “Die Architectur und die Kastenbauweise von Aşıklı”, *Istanbuler Mitteilungen* 43, s. 124-128.
- 2000 “1998 Aşıklı Höyük (Aksaray ili) Kurtarma Kazısı Raporu”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 71-80.
- 2007 “Anadolu Neolitiğine Başka Bir Bakış”, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. XI-XIII.
- Esin, U. ve G. Arsebük
- 1974 “Tülintepe Kazısı, 1971”, *Keban Projesi: 1971 Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara, s. 137-142.
- Esin, U. ve S. Harmankaya
- 2007 “Aşıklı Höyük”, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 223-272.
- Eslick, C. H. R.
- 1988 “Hacılar to Karataş: Social Organization in South-Western Anatolia”, *Mediterranean Archaeology*, vol. 1, s. 10-40.
- Falsone, G. ve P. Sconzo
- 2007 “The 'champagne-cup' period at Carchemish. A review of the early levels on the acropolis mound in the light of recent research", *The Carchemish region in the Early Bronze Age: Investigating the archaeological boundaries*, (ed.) E. Peltenburg Oxbow Books, Oxford, s. 73-93.
- Ferguson, R. B.
- 1997 “Violence and War in Prehistory”, *Troubled Times. Violence and Warfare in the Past*, ed. Debra L. Martin & D. W. Frayer, War and Society, vol. 3, 321-355.
- Ferril, A.
- “Neolithic Warfare”, *The Quarterly Journal of Military History* <http://historicaltextarchive.com/section.php?op=viewarticle&artid>

- Fitchen, J.
1989 *Building Construction Before Mechanization*, Cambridge.
- Fontana, M. D.
2007 *Off Walls and War: Fortification and Warfare in the Mississippian Southeast*, University of Illinois, Doktora Tezi, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, (UMI number: 3300327).
- Frangipane, M.
1993a “Arslantepe-Melid-Malatya”, *Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme: Scavi archeologici Italiani in Turchia*, ed. F. Berti, Venezia: Marsilio Editori, s. 31-103.
- 1993b “Local Components in the Development of Centralized Societies in Syro-Anatolian Regions”, *Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata*, Università di Roma, Roma, s. 133-161.
- 1997a “Arslantepe”, *Ezracıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1. cilt, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 139-140.
- 1997b “Arslantepe-Malatya: external factors and local components in the development of an Early State society”, *Emergence and Change in Early Urban Societies*, ed. L. Manzanilla, Fundamental Issues in Archaeology, New York, s. 43-58.
- 1997c “A 4th Millennium Temple/Palace Complex At Arslantepe-Malatya. North-South Relations and The Formation of Early State Societies in The Northern Regions of Greater Mesopotamia”, *Paléorient*, 23/1, s. 45-73.
- 1997d “Scavi ad Arslantepe-Malatya”, *Missioni Archeologiche Italiane*, s. 353-356.
- 1998 “Changes in Upper Mesopotamian/Anatolian relations at the beginning of 3rd millennium BC”, *About Subartu: Studies devoted to Upper Mesopotamia 1: Landscape, Archaeology, Settlement, I*, ed. M. Lebeau, Brepols, Turnhout, s. 195-218.

- 2000a “The Late Chalcolithic/EB I sequence at Arslantepe. Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site”, *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe – IIIemillénaires*, Institut Français D'Etudes Anatoliennes, ed. Marro C., Hauptmann H., Institut Français D'Etudes Anatoliennes, Paris, s. 439-471.
- 2000b “The Development of Administration from Collective to Centralized Economies in the Mesopotamian World. The Transformation of an Institution from 'system-serving' to 'self-serving’”, *Cultural Evolution. Contemporary viewpoints*, ed. G. Feinman and L. Manzanilla, s. 215-232.
- 2000c *Arslantepe. Il tempo in posa*. La fotografia di Roberto Ceccacci, Università degli Studi di Roma "La Sapienza", Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche ed Antropologiche dell'Antichità, Roma.
- 2001a “Centralization processes in Greater Mesopotamia. Uruk ‘expansion’ as the Climax of Systemic Interactions among Areas of the Greater Mesopotamian Region, *Uruk Mesopotamia and its Neighbors. Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation*, ed. M.Rothman, SAR, Santa Fe, s. 307-347.
- 2001b “The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium”, *TÜBA-AR IV*, s. 1-24.
- 2002a “Non-Uruk developments and Uruk-linked features on the Northern borders of Greater Mesopotamia, *Artefacts of Complexity*”, *Tracking the Uruk in the Near East*, ed. S. Campbell, N.Postgate, Iraq Archaeological Reports-5, British School of Archaeology in Iraq: 123-148.
- 2002b *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- 2004 *Alle origini del potere. Arslantepe, la collina dei leoni*, Milano.

- 2007 “Establishment of a Middle/Upper Euphrates Early Bronze I Culture from the Fragmentation of the Uruk World. New Data from Zeytinli Bahçe Höyük (Urfa, Turkey)”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 122-141.
- Frangipane, M. et al.
- 1993 *Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata*, Università di Roma, Roma.
- 2001 “New Symbols of New Power in A ‘Royal’ Tomb from 3000 BC Arslantepe, Malatya (Turkey)”, *Paléorient*, vol. 27/2, s. 105-139.
- Frangipane, M. ve A. Palmieri
- 1983 “Perspectives on Protourbanization in Eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim Report on 1975-83 Campaigns”, *Origini XII*, part II, s. 287-454.
- Frangipane, M. ve G. Siracusano
- 1998 “Changes in subsistence strategies in East Anatolia during the 4th and 3rd millennium BC”, *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*, ed. L. Bartosiewicz, E. Jerem, W. Meid, Budapest, s. 237-246.
- Fuensanta, J. G.
- 2007 The Tilbes Project (Birecik Dam, Turkish Euphrates): the Early Bronze Evidence”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 142-151.
- Fuensanta, J. G. et al.
- 2004 “The Chalcolithic and Early Bronze Age in the Birecik Region (Southeastern Turkey)”, *The Neolithic in the Near East and*

Europe. The Copper Age the Near East and Europe, ed. I. Jadin et al., Archeopress, Oxford s. 333-337.

Garstang, J.

1953 *Prehistoric Mersin Yümük Tepe in Southern Turkey*, The Clarendon Press, Oxford.

Gates, M. H.

1994 “1992 Excavations at At Kinet Höyük (Dörtyol/Hatay)”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 193-200.

2007 “2005 Season At Kinet Höyük (Yeşil-Dörtyol, Hatay)”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 685-700.

2008 “2006 Season At Kinet Höyük (Yeşil-Dörtyol, Hatay)”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 281-298.

2009 “2007 Season At Kinet Höyük (Yeşil-Dörtyol, Hatay)”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 351-368.

Gerard, F. ve L.Thissen

2002 *The Neolithic of central Anatolia: internal developments and external relations during the 9th-6th millenia CAL BC / Central Anatolian Neolithic e-Workshop*, Ege Yayınları, İstanbul.

Goldmann, H.

1956 *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From the Neolithic through the Bronze Age, Vol.I- II*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Gorny, R. L. et al.

1999 “The 1998 Alişar Regional Project Season”, *Anatolica XXV*, s. 149-183.

2000 “The 1999 Alişar Regional Project Season”, *Anatolica XXVI*, s. 153-171.

2002 “The 2000 and 2001 Seasons at Çadır Höyük in Central Turkey: A Preliminary Report”, *Anatolica XXVIII*, s. 109-136.

Guzowska, M.

2002 “Traces of Minoan Behavioural Patterns in the North-East Aegean”, *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann, C. 2*,

ed. R. Aslan et al., Verlag B.A.Greiner, Remshalden-Grunbach, s. 585-594.

Gülçur, S.

2000 “Güvercinkayası Kazısı ve Çevre Araştırmaları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. O. Belli, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul, s. 97-102.

2003 “Kentleşme Yolunda”, *Köyden Kente. Yakınoğu’da İlk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, 2. cilt, ed. M. Özdoğan et al, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 491-505.

2008 “Güvercinkayası Kazı Çalışmaları – 2007”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, sayı 26, s. 23.

Gülçur, S. ve M. Endoğu

1998 “Güvercinkayası 1996 Kazısı”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 85-111.

1999 “Güvercinkayası 1997 Kazısı”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı - I*, s. 77-100.

2001 “Güvercinkayası 1999 Kazısı”, *22 Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 47-62.

2003 “Güvercinkayası 2001 Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 49-58.

Gülçur, S. ve C. Fırat

2005 “Spatial Analysis of Güvercinkayası, A Middle Chalcolithic Hilltop Settlement in Northwestern Cappadocia: A Preliminary Report”, *Anatolia Antiqua XIII*, s. 41-52.

Gülçur, S.ve Y. Kiper

2007 “Güvercinkayası 2005 Yılı Kazısı Ön Raporu”, *28 Kazı Sonuçları Toplantısı - II*, s. 111-124.

2008 “Güvercinkayası 2006 Kazısı”, *29 Kazı Sonuçları Toplantısı-III*, s. 243-260.

Gürdil, B.

2005 *Architecture and Social Complexity in the Late Ubeyd Period: A Study of the Built Environment of Değirmen-tepe in East*

Anatolia, Doktora tezi, University of California, Proquest Digital Dissertations veritabanından alınmıştır, (UMI number: 3169198).

Hagg, R. ve D. Konsola

1986 *Early Helladic Architecture and Urbanization, Proceedings of a Seminar Held at the Swedish Institute in Athens, June 8 1985*, Studies in Mediterranean Archaeology, vol. LXXVI, Göteborg.

Halstead, P.

1995 “From Sharing to Hoarding: The Neolithic Foundations of Aegean Bronze Age Society?”, *Aegeum 12, vol. 1. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference*, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, ed. R. Laffineur and W.D. Niemeier, s. 11-22.

Hamblin, J.

2006 *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC. Holy Warriors at the Dawn of History*, Routledge.

Harmankaya, S. ve B. Erdoğu

2003 “The Prehistoric Sites of Gökçeada, Turkey”, *Köyden Kente. Yakındoğu’da ilk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, 2 cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 459-479.

Hauptmann, H.

1972 “Norşuntepe Kazıları, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, s. 74-99.

1979 “Kalkolitik Çağ’dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe’de Yerleşmenin Gelişimi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, s. 55-63, Lev. 12-27.

1984 “Lidar Höyük”, *Anatolian Studies* 34, s. 226-228.

1997 “Lidar”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 2, s. 1115-1116.

- Hauptmann, H. ve M. Özdoğan
2007 “Anadolu’da Neolitik Devrim”, *12.000 Yıl Önce Anadolu. İnsanlığın En Eski Anıtları*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s. 404-410.
- Herzog, Z.
1997 “Fortifications: an Overview”, *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, ed. E. M. Meyers, C., s. 319-326.
- Hood, S.
1986 “Evidence for Invasions in the Aegean Area at the End of the Early Bronze Age”, *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, ed. G. Cadogan, E. J. Brill, Leiden, s. 31-67.
- Hopkins, L.
1995 “The Rise of Social Complexity in East Central Anatolia in the Early Bronze Age”, *Cultural Interactions in the Ancient Near East* (Papers read at a Symposium Held at the University of Melbourne, Department of Classics and Archaeology (29-30 September 1994), Ed. Guy Bunnens, Peeters Pres, Louvain, s.17-26.
- 2003 *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier VI: an Ethnoarchaeological Study of Sos Höyük and Yiğittaşı Village*, Peeters, Louvain.
- Hueber, F.
2004 “Eine Bronzezeitliche Stadtmauer von Troia (Restitutionsversuch einer zinnenbekrönten Palisade mit Schwergewichtsmauer), 60. Yılında Fahri Işık’a Armağan. Anadolu’da Doğdu, Yay. Haz. T. Korkut, Ege Yayınları, İstanbul, s. 359-368.
- Hüryılmaz, H.
1998 “Gökçeada-Yenibademli Höyüğü, 1996 Yılı Kurtarma Kazısı”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 357-378.
- 2000 “Gökçeada-Yenibademli Höyük 1998 Kazıları”, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 229-238.

- 2001 “Gökçeada Yenibademli Höyük 1999 Yılı Kazıları”, *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 247-258.
- 2002 “2000 Yılı Yenibademli Höyüğü Kazıları”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 295-304.
- 2003 “2001 Yılı Yenibademli Kazı Sonuçları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 95-104.
- 2004 “Gökçeada-Yenibademli Höyük 2002 Kazıları”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 367-376.
- 2005 “2003 Yılı Yenibademli Kazı Sonuçları”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 11-20.
- 2006a “Gökçeada-Yenibademli Höyük 2004 Kazıları”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 261-272.
- 2006b “Gökçeada Yeni Bademli Höyük’te Kent Organizasyonu ve Yönetimi/Urban Organization and Administration in Gökçeada-Yeni Bademli Höyük”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com*, c. 5, sayı 18, s. 30-43.
- 2008 “Gökçeada-Yenibademli Höyük 2006 Kazıları”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 429-442.
- Hüryılmaz, H. ve N. Sevinç
- 1999 “1997 Gökçeada-Yenibademli Höyük Kazıları”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 311-324.
- Işıklı, M.
- 2008 “Erzurum Bölgesinde Karaz Kültürü’nün Başlangıcı. Son Dönem Araştırmalarının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları: Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, ed. B. Can ve M. Işıklı, s. 325-349.
- Ivanova, M.
- 2007 “Tells, Invasion Theories and Warfare in Fifth Millenium B.C. North-Eastern Bulgaria”, *War and Sacrifice. Studies in the Archaeology of Conflict*, ed. T. Pollard ve I. Banks, Brill, Leiden-Boston.

- 2008 *Befestigte Siedlungen auf dem Balkan, in der Ägäis und in Westanatolien, ca. 5.000-2.000 v. Chr.*, Waxmann.
- İlashi, A.
1992 “Karaoğlan Höyüğü Kurtarma Kazısı”, *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 95-105.
- Jablonka, P.
2001 “Şehrin Ahşap Surları. Troia II Aşağı Şehrinin Savunması”, *Troia: Düş ve Gerçek*, Stuttgart, ed. J. Latacz et al., çev. S. Bulgurlu, s. 216-217.
- 2006 “Leben Außerhalb der Burg - Die Unterstadt von Troia”, *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seinen Lansschaft*, ed. M. Korfmann, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, s. 167-179.
- 2007 “2005 Yılı Troia Kazı Sonuçları”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, cilt, s. 701-716.
- Karul, N.
2002 “Einige Gedanken über das megaronzeitliche Tor in Kanlıgeçit”, *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*, C. 2, ed. R. Aslan, Verlag B.A.Greiner, Remshalden-Grünbach, s. 665-671.
- 2006 “Kuzeybatı Anadolu Neolitik ve Kalkolitik Çağ Yerleşimlerinin Sınırlandırılması”, *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, ed. Betül Avunç, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 479-483.
- 2007 “Aktopraklık”, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 387-392.
- 2008 “Flechtwerkgebäude aus Ostthrakien”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 263-273.

- Karul, N. et al.
2003 *Aşağı Pınar I, Einführung, Forschungsgeschichte, Stratigraphie und Architektur*, Archäologie in Eurasien, Band 15. Studien im Thrakien-Marmara-Raum, Von Zabern, Mainz am Rhein.
- Kayan, İ.
2002 “Paleogeographical Reconstructions on the Plain Along the Western Foothlope of Troy”, *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann*, C. 2, ed. R. Aslan et al., Verlag B.A.Greiner, Remshalden-Grünbach, s. 993-1004.
- Keeley, L. H.
1996 *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press.
1997 “Frontier Warfare in the Early Neolithic”, *Troubled Times. Violence and Warfare in the Past*, ed. Debra L. Martin & D. W. Frayer, War and Society, C. 3, s. 303-319.
- Keeley, L. H. et al..
2007 “Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications”, *Journal of Archaeological Resource* 15, s. 55–95
- Kempinski, A. ve R. Reich
1992 *The Architecture of Ancient Israel: From the Prehistoric to the Persian Periods*, Israel Exploration Society, Jerusalem.
- Kenzle, S.
1997 “Enclosing Walls in the Northern San Juan: Sociophysical Boundaries and Defensive Fortifications in the American Southwest”, *Journal of Field Archaeology* 24/2, s. 195-210.
- Kepinski, C.
2005 “Tilbeshar - A Bronze Age City in the Sajur Valley (Southeast Anatolia)”, *Anatolica XXXI*, s. 145-159.
2007 “Dynamics, Diagnostic Criteria and Settlement Patterns in the Carchemish area during the Early Bronze Period”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third*

Millennium B.C., ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s.152-163.

Kepinski-Lecomte, C. ve H. Ahlan

2001 “Tilbeshar, site du sud-est Anatolien, de la fin du Quatrieme au Milieu du Second Millenaires ac. J.-C.”, *Anatolia Antiqua IX*, s. 207-214.

Kepinski, C. ve F. Bulgan

2007 “Research At Tilbeshar in 2005 City From The Early And Middle Bronze Ages”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı – II*, s. 733-742.

Kepinski, C. ve M. Önal

2008 “Tilbeshar 2006: New Evidence from Early and Middle Bronze”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 193-206.

Kern, P. B.

1999 *Ancient Siege Warfare*, Indiana University Pres, Bloomington.

Konsola, D.

1986 “Stages of Urban Transformation in the Early Helladic Period”, *Early Helladic Architecture and Urbanization, Proceedings of a Seminar Held at the Swedish Institute in Athens, June 8 1985*, ed. R. Hägg ve D. Konsola, Göteborg, s. 9-19.

Kontani, R.

1995 “Relations between Kültepe and Northern Syria during the Third Millenium B.C.”, *Bulletin of the Ancient Orient Museum XVI*, s. 109-142.

Korfmann, M.

1973 “The Sling as a Weapon”, *Scientific American* 229, s. 34–42.

1983 *Demircihüyük 1: Architektur, Stratigraphie und Befunde*, C. I&II, Mainz am Rhein Zabern.

1987 *Demircihüyük 2: Naturwissenschaftliche Untersuchungen*, Mainz am Rhein Zabern.

1989 “Zu Troia Ältester ‘Verteidigungsmauer’”, *Istanbuler Mitteilungen* 39, s.307-313.

- 1992 “Troia Çalışmaları 1989-90”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 423-446.
- 1993 “1991 Yılı Troia Çalışmaları”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 381-406.
- 1995a “Troia a Residential and Trading City at the Dardanelles”, *Aegeum 12, vol. 1. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference*, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, ed. R. Laffineur ve W.D. Niemeier, s. 173-194.
- 1995b “1993 Yılı Troia Çalışmaları”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 239-262.
- 2000 “1998 Yılı Troia Kazı Sonuçları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 287-298.
- 2002 “Troia 1999 Kazıları”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 279-288.
- 2006 *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seinen Landschaft*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Korfmann, M. ve B. Kromer
- 1993 “Demircihüyük, Besik-Tepe, Troia- Eine Zwischenbilanz Zur Chronologie Dreier Orte in Westanatolien”, *Studia Troica 3*, s. 135-171.
- Korfmann, M., Dedeoğlu, F. ve M. Erdalkıran
- 2007 “Ulucak Höyük Neolitik Dönem Sapan Taneleri”, *Refik Duru'ya Armağan. Studies in Honour of Refik Duru*, G. Umurtak et al., Ege Yayınları, İstanbul, s. 41-50.
- Koşay, H. Z.
- 1934 “Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaletince Yaptırılan Ahlatlıbel Hafriyatı”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Sayı II, Temmuz, s. 3-85.
- 1976 *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*, Ankara.

- Kouka, O.
2002 *Siedlungsorganisation in Der Nord- und Ostägais Während Der Frühbronzezeit (3. Jt. V.Chr.)*, M. Leidorf.
2008 “Zur Struktur der frühbronzezeitlichen insularen Gesellschaften der Nord un Ostägais: Ein neues Bild der sogenannten ‘Trojanischen Kultur’”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 285-300.
- Kozłowski S. K. ve O. Aurenche
2005 *Territories, Boundaries and Cultures in the Neolithic Near East*, BAR, Oxford.
- Kömürcüoğlu, E. A.
1962 *Yapı Malzemesi Olarak Kerpiç ve Kerpiç İnşaat Sistemleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.
- Köroğlu, K.
1998 *5. Yılında Yumuktepe/The Anniversary Of The Excavations At Yumuktepe (1993-1997)*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Krzyszczowka, O.
1999 “So where’s the Loot? The Spoils of War and The Archaeological Record”, *POLEMOS. Le contexte guerrier en Égée à l’âge du Bronze. Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale*, Université de Liège, 14-17 avril 1998, *Aegeum* 19, c. I, Ed. R. Laffineur, s. 399-497.
- Kubba, S. A. A.
1987 *Mesopotamian Architecture and Town Planning from the Mesolithic to the End of the Proto-historic Period c.10.000-3.500 B.C. Part I*, BAR, Londra.

- Kühne, H. et al.
 2008 *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East: 29 March - 3 April 2004, Freie Universität Berlin, 2 cilt, Wiesbaden.*
- Laffineur, R. ve W.-D. Niemeier
 1995 *POLITEIA. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, Aegeum 12, 2 Cilt.*
- Lamb, W.
 1936 *Excavations at Thermi in Lesbos, Cambridge.*
 1937 *Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar, Oxford.*
- Lambrianides, K. ve N. Spencer
 2008 “The Early Bronze Age Sites of Lesbos and the Madra Çay Delta: New Light on a Discrete Regional Centre of Prehistoric Settlement and Society in the Northeast Aegean”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 333-354.
- Lebeau, M.
 1998 *About Subartu: Studies devoted to Upper Mesopotamia 1: Landscape, Archaeology, Settlement, 1*, Brepols, Turnhout.
- Liverani, M. et al.
 1985 *Studi Paleontologia in Onore di Salvatore M. Puglisi*, Roma.
- Lloyd, S. ve J. Mellaart
 1962 *Beycesultan. Vol. 1 The Chalcolithic and early bronze age levels*, British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.

- Manning, S. W.
1997 “Cultural Change in the Aegean c. 2200 BC”, *Third Millenium BC Climate Change and Old World Collapse*, ed. H. Nüzhet Dolges, G. Kukla, H. Weiss, Heidelberg, s. 149-171.
- Mansfeld, G.
2001 “Troia, Architectur, Befunde und Funde”, *Studia Troica 11*, s. 51-309.
- Marcolongo, B.
1998 “Yumuktepe and its Landscape”, *5. Yılında Yumuktepe/The Anniversary Of The Excavations at Yumuktepe (1993-1997)*, ed. K. Köroğlu, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, s. 19-26.
- Marangou, L. et al.
2007 *Markiani, Amorgos : An Early Bronze Age Fortified Settlement: Overview of the 1985-1991 Investigations*, David Brown.
- Marciniak, A. ve L. Czerniak
2007 “Social Transformations in the Late Neolithic and the Early Chalcolithic Periods in the Central Anatolia”, *Anatolian Studies 57*, s. 115-130.
- Marro, C.
2001 “Vers une Chronologie des Cultures du Haut-Euphrate au IIIème Millénaire. Analyse Comparée de la Chrono-stratigraphie de Norşuntepe et Arslantepe”, *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa, Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag*, ed.Boehmer R.M., Maran J., Heidelberg, s. 285-296.
- Marro C. ve H. Hauptmann
2000 *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe – IIIemillénaires*, Institut Français D'Etudes Anatoliennes, Paris.

- Matney, T. ve A. Algaze
1995 “Urban Development at Mid-Late Early Bronze Age Titriş Höyük in Southeastern Anatolia”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300, s. 33-52.
- Matney, T. ve L. Rainville
2006 “Eighth Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province), 2004 Season”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 117-130.
- Matthews, R.
2002 “Homogeneity versus Diversity: Dynamics of The Central Anatolian Neolithic”, *The Neolithic of Central Anatolia. Internal Developments and External Relations During the 9th - 6th Millennia Cal BC*, ed. Gerard, F. & Thissen, L., Ege Yayınları, İstanbul,
2007 “An Arena for cultural contact: Paphlagonia (North-central Turkey) through prehistory”, *Anatolian Studies* 57, s. 25-34.
- McCellan, T. L.
1999 “Urbanism on the Upper Syrian Euphrates”, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area*, AUSA, Barcelona, s. 413-425.
- Mellaart, J.
1959 “Notes on the Architectural Remains of Troy I and II”, *Anatolian Studies* IX, s. 131-162.
1970 *Excavations at Hacilar*, 2 cilt, Edinburgh.
- Mellink, M. J.
1963 “An Accadian Illustration of a Campaign in Cilicia”, *Anatolia* 7, s. 101-115.
1965 “Excavations at Karatas-Semayük in Lycia, 1964”, *American Journal of Archaeology* 69/3, s. 241-251.
1966 “Excavations at Karatas-Semayük in Lycia, 1965”, *American Journal of Archaeology* 70/3, s. 245-257.

- 1967 “Excavations at Karatas-Semayük in Lycia, 1966”, *American Journal of Archaeology* 71/3, s. 251-267.
- 1968 “Excavations at Karatas-Semayük in Lycia, 1967”, *American Journal of Archaeology* 72/3, s. 243-263.
- 1969 “Excavations at Karatas-Semayük in Lycia, 1968”, *American Journal of Archaeology* 73/3, s. 319-331.
- 1970 “Excavations at Karatas-Semayük and Elmali, Lycia, 1969”, *American Journal of Archaeology* 74/3, s. 245-259.
- 1972 “Excavations at Karatas-Semayük and Elmali, Lycia, 1971”, *American Journal of Archaeology* 76/3, s. 257-269.
- 1973 “Excavations at Karatas-Semayük and Elmali, Lycia, 1972”, *American Journal of Archaeology* 77/3, s. 293-307.
- 1974a “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* 78/2, s. 105-130.
- 1974b “Excavations at Karatas-Semayük and Elmali, Lycia, 1973”, *American Journal of Archaeology* 78/4, s. 351-359.
- 1984 “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* 88, s. 441-452.
- 1986a “The Early Bronze Age in West Anatolia: Aegean and Asiatic Correlations”, *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, ed. G. Cadogan, E. J. Brill, Leiden, s. 139-152.
- 1986b “The Prehistoric Sequence of Karataş – Semayük”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 103-105.
- 1988 “Archaeology in Anatolia”, *American Journal of Archaeology* 92, s. 101-131.
- 1989 “Anatolian and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age”, *Anatolia & the Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, ed. K. Emre et al., TTK, Ankara, s. 319-331.
- 1992 “Anatolian Chronology”, *Chronologies in Old World Archaeology*, vol. I, ed. R. V. Ehrich, s. 207-220.
- 1993 “The Anatolian South Coast in the Early Bronze Age: The Cilician Perspective”, *Between the Rivers and Over the*

Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata, Universita di Roma, Rome, s. 495-508.

Mieroop, van de M.

2000 “Sargon of Agade and His Successors in Anatolia”, *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici* XLII/I, s. 133-159.

Monks, S.J.

1997 “Conflict and Competition in Spanish Prehistory: The Role of Warfare in Societal Development from the Late Fourth to Third Millenium BC”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 10.1, s. 3-32.

Moody, J. ve Grove, A. T.

1990 “Terraces and Enclosure Walls in the Cretan Landscape”, *Man's Role in the Shaping of Eastern Mediterranean Landscape*, ed. S. Bottema, G. Entjes-Nieborg, W. Van Zeist, Rotterdam, s. 183-191.

Moorey, P. R. S.

1994 *Ancient Mesopotamian Materials and Industries. The Archaeological Evidence*, Eisenbrauns, Winona Lake Indiana.

Mortensen, P.

2006 “Firestones in the Near Eastern Neolithic” *Syria Archéologie, Art et Historie* 83, s. 153-158

Naumann, R.

1991 *Eski Anadolu Mimarlığı*, 3. baskı (Türkçe 1. baskı 1975), Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara.

Netzer, E.

1992 “Massive Structures: Processes in Construction and Deterioration”, *The Architecture of Ancient Israel: From the Prehistoric to the Persian Periods*, ed. A. Kempinski ve R. Reich, Israel Exploration Society, Jerusalem, s. 17-27.

Nikolov, V.

2003 “The Neolithic and Chalcolithic Periods in Northern Thrace”, *TÜBA-AR* 6, s. 21-83.

- Nissen, H. J.
1972 "The City Wall of Uruk", *Man, settlement and urbanism: proceedings of a meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects held at the Institute of Archaeology, London University*, Londra, s. 793-798.
- Nowicki, K.
1999 "Final Neolithic Refugees or Early Bronze Age Newcomers? The Problem of Defensible Sites in Crete in the Late Fourth Millenium B.C.", *Meletemata Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th year*, Aegeum 20, ed. P. P. Betancourt et al., s. 575-583.
- Oates, D.
1990 "Innovations in Mud-brick: Decorative and Structural Techniques", *World Archaeology*, 21/3, s. 388-406.
- Oates, J.
1993 "Trade and Power in the Fifth and Fourth Millennia BC: New Evidence from Northern Mesopotamia", *World Archaeology*, Vol. 24, No. 3, s. 403-422.
- Orthmann, W.
1963 *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, Mann, Berlin.
- Opificus; R.
1964 "Befestigungen des Zweistromlandes im Beginn des Zweiten Jahrtausends", *Baghdader Mitteilungen* 3, s. 78-90.
- Osten, von der H.H.
1937 *The Alishar Hüyük: Seasons of 1930-32 - Part 1*, Oriental Institute Publications, vol. XXVIII, Chicago.
- Ökse, T.
1998 "Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçığ Yerleşim Tarihi", *Belleten*, c. LXII, s. 234.
2007 "A 'high' Terrace at Gre Virike to the North of Carchemish: Power of Local Rulers as Founders?", *Euphrates Valley River*

Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C., ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 94-104.

Özbaşaran, M. et al.

2003 *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, Ege Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, E. ve M. Özdoğan

2006 “Kırklareli Höyüğü 2004 Yılı Kazıları”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı – II*, s. 187-194.

Özdoğan, E. et al.

2007 “Kırklareli Höyüğü 2005 Yılı Çalışmaları”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı – II*, s. 253-268.

2008 “2006 Yılı Kırklareli Höyüğü Çalışmaları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı – 1*, s. 39-58.

Özdoğan, M.

1998a “Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya’da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları”, *TÜBA-AR I*, s. 63-85.

1998b “Hoca Çeşme An Early Neolithic Anatolian Colony in the Balkans?” *Man and Animal World: Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in Memoriam Sandar Bökönyi*, ed. P. Anreiter, L. Bartosiewicz, E. Jerem ve W. Meid, Budapeşte, 435-451.

2002a “Neolitik Çağ”, *ArkeoAtlas*, Sayı 1, İstanbul, s. 64-82.

2002b “Köyden Kente. Kalkolitik Çağ”, *ArkeoAtlas*, Sayı 1, İstanbul, s. 110-129.

2002c “On Arrows and Sling Missiles: What happened to the Arrows?”, *MAUERSCHAU. Festschrift für Manfred Korfmann*. ed. R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F., Schweizer ve D. Thumm, Verlag Bernhard Albert Greiner, Remshalden, s. 437–444.

2003 “The Black Sea, the Sea of Marmara and Bronze Age Archaeology: An Archaeological Predicament”, *Troia and the*

- Troad: Scientific Approaches*, ed. G.A. Wagner et al., Springer, Heidelberg, s. 105-120.
- 2006a “Yakın Doğu Kentleri ve Batı Anadolu’da Kentleşme Süreci”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, ed. Betül Avunç, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 571-576.
- 2006b “Yeni Veriler Işığında Anadolu Mimarisinin Dünya Mimarisine Katkıları”, *Geçmişten Geleceğe Anadolu’da Malzeme ve Mimarlık. XXII. Dünya Mimarlık Kongresi*, Ed. F. Yurttaş, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, s. 145-161.
- 2007a “Bazı Genellemeler – Öngörüler”, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 441-458.
- 2007b “Mezraa-Teleilat”, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 189-201.
- 2007c “Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri”, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 401-426.
- 2007d “Orta Anadolu’dan Avrupa İçlerine. Neolitik Yaşam Biçiminin Aktarımı”, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 481-490.
- Özdoğan, M. ve N. Başgelen
2007 *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M.ve H. Parzinger

1995 “Kırklareli Höyüğü 1993 Yılı Kazısı”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 43-67.

Özdoğan, M. et al.

1998 “Kırklareli Höyüğü 1996 Yılı Kazısı”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 123-149.

1999 “Kırklareli Höyüğü 1997 Yılı Kazısı”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 139-164.

2000 “1998 Yılı Kırklareli Höyüğü Kazıları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 93-107.

2001 “Kırklareli Höyüğü 1999 Yılı Çalışmaları”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 83-93.

2002 “Kırklareli Höyüğü 2000 Yılı Kazısı”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı – II*, s. 307-314.

2003 *Köyden Kente. Yakındoğu’da ilk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, 2 cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

2004 “Mezraa-Teleilat Höyüğü 4. Dönem Çalışmaları”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 235-244.

2005 “Kırklareli Höyüğü 2003 Yılı Kazısı”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 321-332.

Özgüç, T.

1945a “Öntarihte Anadolu Kronolojisi”, *Belleten IX/35*, s. 341-360.

1945b “Öntarihte Anadolu Yapıları”, *Arkeoloji Araştırmaları II*, Ankara, s. 41-71.

1947 “Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı”, *Belleten XI/44*, s. 641-655.

1963 “Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anatolica VII*, s. 23-42.

1986 “New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millenium B.C.”, *Ancient Anatolia: Aspects of Change & Cultural Development. Essays in Honor of Machteld J. Mellink*, ed. J. V. Canby et al., Univ. Wisconsin Press, Madison, s.31-47.

- Paley, S. M.
2006 “The Excavations at Çadır Höyük, 2004”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s. 351-366.
2007 “The Excavations at Çadır Höyük”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s. 519-538.
2008 “The 2006 Season at Çadır Höyük”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı -III*, Ankara, s. 579-592.
- Palmieri, A.
1985 “Excavations at Arslantepe, 1983”, VI. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 71-78.
1985 “Eastern Anatolia and Early Mesopotamian Urbanization: Remarks on Changing Relations”, *Studi Paletnologia in Onore di Salvatore M. Puglisi*, Roma, s. 191-213.
1986 “1984 Excavations at Arslantepe”, VII. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s. 29-36.
- Palmieri, A. ve B. Marcolongo
1983 “Environment, Water Supply and Cultural Development at Arslantepe (Malatya, Turkey)”, *Origini XII*, part II, s. 619-662.
- Parker, B. J.
2007 “The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Brief Overview of the Excavations at Kenan Tepe 2000-2007”, http://arcservers.usc.edu/reports/reports/TAA_2000_to_2007.pdf web sayfasından alınmıştır.
- Parker, B. J. ve L. S. Dodd
2004 “The Upper Tigris Archaeological Research Project (Utarp): A Preliminary Report from The 2002 Excavations at Kenan Tepe”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, s. 471-482.
- Parker, B. J. et al
2007 “The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Summary and Synthesis of the Late Chalcolithic and Early Bronze Age Remains from the First Three Seasons at Kenan Tepe”, *Anatolica XXXIII*, s. 75-128.

- 2008 “A Preliminary Report from the 2005 and 2006 Field Seasons at Kenan Tepe”, *Anatolica XXXIV*, s. 103-176.
- Parkinson, W. A. ve P. R. Duffy
- 2007 “Fortifications and Enclosures in European Prehistory: A Cross-Cultural Perspective”, *Journal of Archaeological Resource* 15, s. 97–141
- Parr, P. J.
- 1968 “The Origin of the Rampart Fortifications of Middle Bronze Age Palestine and Syria”, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 84, s. 18-45.
- Pearson, M. P. ve I. J. N. Thorpe
- 2005 *Warfare, Violence and Slavery in Prehistory: Proceedings of A Prehistoric Society Conference At Sheffield University*, Archaeopress, Oxford.
- Peltenburg, E.
- 2007 *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra.
- 2007a “New Perspectives on the Carchemish Sector of the Middle Euphrates River Valley in the 3rd Millennium BC”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 3-24.
- Persiani, C.
- 2008 “Restless Settlers. Changing Settlement Patterns in The Early Bronze 2 At Arslantepe (Malatya, Turkey)”, *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East: 29 March - 3 April 2004, Freie Universitat Berlin, C. 1*, ed. H. Kühne et al, Wiesbaden, s. 167-176.
- Pollard, T. ve I. Banks
- 2007 *War and Sacrifice. Studies in the Archaeology of Conflict*, Brill, Leiden-Boston.

- Porada, E.
1967 "Battlements in the Military Architecture and in the Symbolism of the Ancient Near East", *Essays in the History of Art presented to Rudolf Wittkower*, ed. D. Fraser et al., Phaidon, Londra, s. 1-12.
- Preziosi, D. ve L. A. Hitchcock
1999 *Aegean Art and Architecture*, Oxford University Press.
- Pullen, D. J.
1985 *Social Organisation in Early Bronze Age Greece: A Multi-Dimensional Approach*, Indiana University, Doktora Tezi, UMI number 8516653.
2008 "Connecting the Early Bronze I and II Periods in the Aegean", *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 447-459.
- Quenet, P.
2007 "Was There a Post-Uruk Collapse in the Carchemish Area?", *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 105-121.
- Reich, R. ve H. Katzenstein
1992 "Glossary of Architectural Terms", *The Architecture of Ancient Israel: From the Prehistoric to the Persian Periods*, ed. A. Kempinski ve R. Reich, Israel Exploration Society, Jerusalem. s. 311-322.
- Reyna, S. P. ve R. E. Downs
1993 *Studying War: Anthropological Perspectives*, Gordon and Breach, Langhorne.

- Ronen, A. and Adler, D.,
 2001 “The Walls of Jericho were Magical”, *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 2(6), s. 97–103.
- Roodenberg, J. ve S. Roodenberg
 2008 *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia. The Ilipinar Excavations*, vol. III, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.
- Rosenberg, M.
 2003 “The Strength of Numbers: From Villages to Towns in the Aceramic Neolithic of Southwestern Asia”, *Köyden Kente. Yakındoğu’da ilk Yerleşimler. Ufuk Esin’e Armağan*, ed. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, 1. cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 91-101.
- Rothman, M. S.
 1993 “Another Look at the ‘Uruk Expansion’ from the Tigris Piedmont”, *Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata*, Universita di Roma, Rome, s. 163-176
- 2001a *Uruk Mesopotamia and its Neighbors. Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation*, SAR, Santa Fe.
- 2001b *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric Center in Northern Iraq*, University of Pennsylvania Press.
- Rowlands, M.J.
 1972 “Defence: a Factor in the Organization of Settlements”, *Man, settlement and urbanism: proceedings of a meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects held at the Institute of Archaeology*, London University, Londra, s. 447-462.
- Sagona, A.
 2000 “Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory”, *Chronologies des pays du Caucase et de l’Euphrate aux IVe – IIIemillénaires*, Institut Français D’Etudes Anatoliennes, ed.

- Marro C., Hauptmann H., Institut Français D'Etudes Anatoliennes, Paris, s. 329-373.
- Sagona, A. ve C. Sagona
2002 “Sos Höyük 2000”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 265-268.
- Sazcı, G.
2005 “Troia I-III, Die Maritime Troia-Kultur und Troia IV-V, Die Anatolische Troia-Kultur: Eine Untersuchung Der Funde und Befunde im Mittleren Schliemanngraben (D07, D08)”, *Studia Troica* 15, s. 35-97.
- 2007 *Troia Hazineleri*, İstanbul.
- Sazcı-Çalış, D.
2002 “Denizsel Troya Kültürü”, *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk*, İstanbul, s. 54-65
- Schachner, A.
1999 *Von der Rundhütte zum Kaufmannshaus*, 2 cilt, BAR International Series 807, Oxford
- Schirmer, W.
1971 “Überlungen zu Einigen Baufragen der Schichten I und II in Troja”, *Istanbulur Mitteilungen*, Band 21, s. 1-43.
- Schneider, J.
1952 “On the Beginnings of Warfare”, *Social Forces*, Vol. 31, No 1, s. 68-74.
- Seeher, J.
2007 *Hattuša Bir Kent Suru. Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Sevin, V. et al
2000 “Yumuktepe Kazısı ve Çevre Araştırmaları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. O. Belli, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul, s.
- Shaw, J. S.
1987 “The Early Helladic II Corridor House: Development and Form”, *American Journal of Archaeology* 91, s. 59-79.

- Scoufopoulos, N. C.
1971 *Mycenaean Cytadels*, Göteborg.
- Sotirakopoulou, P.
2008 “The Cyclades, The East Aegean Islands and the Western Asia Minor: Their Relations in the Aegean Late Neolithic and Early Bronze Age”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 533-557.
- Steadmann, R. S. et al
2008 “Excavations on the North-Central Plateau: The Chalcolithic and The Early Bronze Age Occupation at Çadır Höyük”, *Anatolian Studies* 58, s. 47-86.
- Stein, G. J.
1998 “1996 Excavations at Hacinebi Tepe”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 179-207.
1999 “1997 Excavations at Hacinebi Tepe”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 183-203.
- Stein, G. J. ve A. Mısır
1995 “Excavations at Hacinebi Tepe 1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 121-140.
- Stein, G. J. et al.
1996 “Uruk Colonies and Anatolian Communities: An interim Report on the 1992-1993 Excavations at Hacinebi, Turkey”, *American Journal of Archaeology* , vol. 100, No.2, s. 205-260.
1998 “Southeast Anatolia Before the Uruk Expansion: Preliminary Report on the 1997 Excavations at Hacinebi, Turkey”, *Anatolica XXIV*, s. 143-193.

- Strommenger, E.
1980 *Habuba Kabira : eine Stadt vor 5000 Jahren : Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft am Euphrat in Habuba Kabira, Syrien*, Mainz am Rhein.
- Şahin, F.
2008 “Keçiçayırı Kazı Çalışmaları – 2007”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, sayı 26, s. 25.
- Şahoğlu, V.
2005 “The Anatolian Trade Network And The Izmir Region During The Early Bronze Age”, *Oxford Journal of Archaeology* 24/4, s. 339-361.
2008a “Liman Tepe and Bakla Tepe: New Evidence for the Relations between the Izmir Region, The Cyclades and the Greek Mainland during the Late Fourth and Third Millenium BC”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 483-501.
2008b “Crossing Borders: The Izmir Region as a Bridge Between the East and the West during the Early Bronze Age”, *Trade and Production in Premonetary Greece. Proceedings of the 7th, 8th and 9th International Workshops Athens 1997-1999*, ed. C. Gills ve B. Sjöberg, Paul Åströms Förlag, s. 153-173.
- Şenel, A.
2004 “Tarihçesi, Psikolojisi, Sosyolojisi, Felsefesi, İdeolojisi ve “Teknolojisi ile: Savaş”, *Bilim ve Gelecek*, sayı 1, s. 36-60.
- Şentürk, Ş.
2007 *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Tringham, R.
1972 “Territorial Demarcation of Prehistoric Settlements”, *Man, settlement and urbanism: proceedings of a meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects held at the Institute of Archaeology*, London University, s. 463-475.
- Thorpe, I. J. N.
2003 “Anthropology, Archaeology, and the origin of Warfare”, *World Archaeology* 35 (1), s. 145-165.
- Topbaş, A. et al.
1998 “Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, *Anatolia Antiqua* VI, 21-94.
- Toy, S.
1966 *A history of fortification from 3000 B.C. to A.D.*, Heinemann, Londra.
- Tuncel, R.
2008 “The Izmir Region Excavations and Research Project (IRERP) Survey Program: New Prehistoric Settlements in the Izmir Region”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 581-592.
- Ucko, Peter J. et al.
1972 *Man, Settlement and Urbanism: Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects Held at the Institute of Archaeology*, Duckworth, Londra.
- Umurtak, G. et al..
2007 *Refik Duru'ya Armağan. Studies in Honour of Refik Duru*, Ege Yayınları, İstanbul.

Vallianou, D. ve S. Parchapidis

- 1999 “The Acropolis of Smari (Crete). An Approach to the Planning and Construction of the External Walls (Enclosure)”, *Aegeum* 20, *MELETEMATATA III. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year*, ed. P. Betancourt, s. 873-887.

Vanhaverbeke, H. et al.

- 2008 “People of the Höyüks versus People of the Mountains”, *Proceedings of the International Symposium: The Aegean in the Neolithic Chalcolithic and the Early Bronze Age. Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th, 1997*, ed. H. Erkanal et al., Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM), Ankara, s. 593-606.

Vencl, Sl.

- 1984 “War and Warfare in Archaeology”, *Journal of Anthropological Archaeology*, Vol. 3/2, s. 116-132.
- 1999 “Stone Age Warfare”, *Ancient Warfare*, ed. J. Carman ve A. Harding, Wiltshire, Sutton, s. 57-72.

Vincenzi, T.

- 2008 “Fortification Walls. Development and Conformation of Anatolian ‘Saw-Tooth Wall’, ‘Kastenmauer’, ‘Casematte’ Defence Systems, and Their Building Techniques in The Bronze Age”, *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East: 29 March - 3 April 2004, Freie Universitat Berlin, C. 1*, ed. H. Kühne et al, Wiesbaden, s. 309-320.

Vincenzi, T. ve P. Rinaldi

- 2007 “The Development of Hittite Military Architecture: ‘Kastenmauer’ and ‘Casematte’ building Techniques”, *VI Congresso Internazionale di Ittitologia, Roma 5-9 Settembre*,

2005 *Part 1, Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici XLIX*, s. 217-226.

Wagner, G.A. et al.

2003 *Troia and the Troad: Scientific Approaches*, Springer, Heidelberg.

Walter, H. ve F. Felten

1981 *Alt Ägina III: Die Vorgeschichtliche Stadt. Befestigungen, Häuser, Funde*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz-am-Rhein.

Warner, J. L.,

1994 *Elmalı-Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş*, Bryn Mawr, 1994.

Watkins, T.

1990 “The Origins of House and Home”, *World Archaeology*, vol. 21/3, s. 336-347.

Wattenmaker, P.

1997 “Kazane Höyük, 1995: Excavations At An Early City”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 81-91.

1998 *Household and State in upper Mesopotamia. Specialized Economy and the Social Uses of Goods in an Early Complex Society*, Smithsonian Institution Press, Washington and London

Wattenmaker, P. ve A. MısıR

1994 “Kazane Höyük – 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı – I*, s. 177-192.

Westenholz, J. G.

1987 “Relations Between Mesopotamia and Anatolia”, *XXXIV. Assyriology Kongresi*, Ankara, s. 5-22.

1997 *Legends of the Kings of Akkade. The Texts*, Eisenbrauns.

Wiencke, M. H.

1989 “Change in Early Helladic II”, *American Journal of Archaeology* 93, s. 495-509.

2000 *Lerna A Preclassical Site in the Argolid, vol. IV: The Architecture, Stratification and Pottery of Lerna III*, The

American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.

Wilkinson, T. J.

1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia, vol. I. Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in the Karababa Basin*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, vol. 109, Chicago-Illinois.

2007 “Archaeological Regions in the Neighbourhood of Carchemish”, *Euphrates Valley River Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium B.C.*, ed. E. Peltenburg, University of Edinburgh, LEVANT Supplementary Series, Oxbows, Londra, s. 28-42.

Wijnen, N.

“The Early I Settlement at Sesklo”,
http://www.unige.ch/lettres/archae/introduction_seminaire/neolithique/wijnen.html

Woolley, C. L.

1921 *Carchemish report on the Excavation at Jerablus on Behalf of the British Museum. Part II: The Town Defences*, Londra.

Wright, G. R. H.

1985 *Ancient Building in South Syria and Palestine*, Brill.

2005 *Ancient Building Technology*, 2 cilt, Brill.

Yadin, Y.

1963 *The Art of Warfare in Biblical Lands*, Weidenfeld and Nicolson, Londra.

Yakar, J.

1985 *The Later Prehistory of Anatolia: The Late Chalcolithic & Early Bronze Age: Part i&ii*, BAR, Oxford.

1991 *Prehistoric Anatolia. The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*, Univ. Press, Tel Aviv.

- 1998a “The Question of Social Structure in Neolithic Anatolian Communities”, *Prehistorie d’Anatolie.Genese de deux mondes*, Liege, s. 665-671.
- 1998b “Were the EBA Inhabitants of Karataş-Semayük Semi-Sedentary? –An Ethnoarchaeological View”, *Light on Top of the Black Hill: Studies presented to Halet Çambel*, ed. G. Arsebük et al., Ege Yayınları, İstanbul, s. 811-822.
- 2002a “Revising the Early Bronze Age Chronology of Anatolia”, *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann*, C. 2, ed. R. Aslan et al., Verlag B.A.Greiner, Remshalden-Grunbach, s. 445-456.
- 2002b “Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler”, *Colloquium Anatolicum I*, s. 25-52.
- Yaylalı, S.
2008 “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü”, *Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları: Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, ed. B. Can ve M. Işıklı, s. 165-186.
- Yener, A. K.
1992 “1990 Göltepe, Niğde Kazısı”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 275-289.
- 1993 “Göltepe Kazısı 1991 Sezonu”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 231-245.
- 1994 “Göltepe/Kestel 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, s. 201-209.
- 1995a “Göltepe 1993 Kazı Sonuçları”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 177-188.
- 1995b “The Archaeological Season at Göltepe, Turkey, 1994”, *The Oriental Institute 1994-1995 Annual Report*, s. 22-28
- 1997 “Excavations at Kestel Mine, Turkey:The Final Season”, *The Oriental Institute 1996-1997 Annual Report*, s. 58-61.

ÖZ

Bu tezde, Anadolu’da Neolitik Çağ’dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar savunma mimarisi konusu araştırılmıştır. Toplam 48 yerleşim yerinin etrafını çevreleyen yapay fiziksel engellerin değerlendirilmesi ile bu fiziksel engellerin hangi koşullarda savunma mimarisi olarak nitelenebileceği ortaya konulmuştur. Bu yerleşim yerlerinden savunma mimarisine sahip olduğu net olarak belirlenebilenlerin savunma stratejileri değerlendirilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, Neolitik Çağ’ın yaşam biçimini oluşturan köy tipi yerleşimlerin etrafındaki fiziksel bariyerlerin tümünü organize çatışmaların varlığına işaret eden bir mimari unsur olarak yorumlamak olası değildir. Bununla birlikte, “kent” tipi yerleşimlerin ve devletin temellerinin atıldığı Kalkolitik Çağ’a gelindiğinde, yerleşimlerin etrafını çevreleyen savunma amaçlı mimari unsurların sayısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum çıkar amaçlı çatışmaların artışının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Erken Tunç Çağı ile birlikte Anadolu’nun neredeyse tüm coğrafi bölgelerinde savunma mimarisine sahip olan yerleşimlerin saptanması, savaşın yaşamın ayrılmaz parçalarından biri olduğunu gösterir.

ABSTRACT

In this dissertation, the fortification systems in Anatolia from Neolithic Age to the end of the Early Bronze Age has been researched. Artificial physical barriers which surround 48 settlements in total are examined and with the help of this examination under which circumstances these barriers could be considered as a fortification system is explained. The fortification strategies of the settlements which clearly identified as having a fortification system are examined.

According to results, it is not possible to interpret all the artificial physical barriers around the village type settlements, which is the lifestyle of Neolithic Age, as an architectural element indicating the presence of organized conflicts. However, when it comes to Chalcolithic Age in which the foundations of “city” type settlements and “state” were laid, it is observed that there was an increase in defensive architectural elements which surround settlements. This increase can be interpreted as a sign of rise in benefit-based conflicts. That the fortification systems are found nearly in all regions of Anatolia in Early Bronze Age shows that warfare was an integral part of the Early Bronze Age life.

FIGÜR LİSTESİ

Fig. 1: Şematik hendek kesitleri (Keeley, L. H. et al 2007, fig. 1).....	14
Fig. 2: Yığma toprak set tipleri ve elemanları (Burke 2004, fig. 5).....	15
Fig. 3: Dal-örgü (wattle-and-daub) tekniği.....	22
Fig. 4: Troya Aşağı Yerleşim palisadının inşa rekonstrüksiyonu (Hueber 2004, fig. 5b).....	24
Fig. 5: Şematik çift kabuklu duvar çizimi.....	25
Fig. 6: Şematik testere dişi biçimli duvar.	27
Fig. 7: Şematik çift sıra duvar çizimi.....	28
Fig. 8: Şematik sandık duvar çizimi.....	29
Fig. 9: Şematik kazamat çizimi.....	30
Fig. 10: Solda bastion ya da kuleli savunma duvarı, sağda düz savunma duvarı (Burke, A. 2004, fig. 8).....	33
Fig. 11: Şematik bastion/kule biçimleri.....	34
Fig. 12: Şematik basit kapı çizimi.....	37
Fig. 13: Şematik dolaylı kapı çizimi.....	38
Fig. 14: Dolaylı kapıların kullanımı (Keeley, L. H. et al 2007, fig. 4).....	39
Fig. 15: Şematik pasajlı kapı çizimi.....	39
Fig. 16: Çadır Höyük Geç Kalkolitik Giriş Kapısı rekonstrüksiyonu (Paley 2006, fig. 1b.).....	40
Fig. 17: Şematik bastionlu/kuleli kapı çizimi.....	40
Fig. 18: Geç Uruk döneminden savunma sistemine sahip bir yerleşimin kuşatılması (Susa'dan silindir mühür, Hamblin 2006, fig. 5a).....	74
Fig. 19a: Mezopotamya kuşatma kulesi (<i>dimtum</i>), Brüksel Royal Museums of Art and History'de bulunan M.Ö. III. binin ikinci yarısına ait silindir mühür, (Hamblin 2006, fig. 5f).....	147
Fig. 19b: Akad kuşatma kulesi ve koçbaşı (Suriye Tell Beydar'dan silindir mühür, Hamblin 2006, fig. 5g)	147

LEVHA LİSTESİ

- I-1:** Ahlatlıbel yerleşim planı (Bittel 1936-37).
- I-2:** Aktopraklık Yukarı Höyüğü hendeği (Karul 2007, fig. 3).
- II-3:** Aktopraklık Aşağı Höyükte hendeğe teğet geçen duvar (Karul 2007, fig. 11).
- II-4:** Alishar Erken Tunç Çağı II ("Copper Age") planı (Osten 1937, fig. 103).
- III-5:** Alishar 14-13T – Erken Tunç Çağı II Teras savunma duvarı (Osten 1937, fig. 117).
- IV-6:** Alishar Höyük'teki Erken Tunç Çağı II - 11 M tabakasına ait kalıntılar (Osten 1937, fig. 104).
- V-7:** Alishar Höyük'teki Erken Tunç Çağı II dönemine ait, tabakası tam saptanamayan (11-9 M tabakaları arasında olması gerektiği belirtilen) savunma duvarına ait kalıntılar (Osten 1937, fig. 114) (Solda).
- V-8:** Alishar Höyük'teki Erken Tunç Çağı IIIb - 6 M tabakasına ait kalıntılar (Osten 1937, fig. 207) (Sağda).
- VI-9:** Arslantepe VI B2 tabakası savunma sistemini gösteren rekonstrüksiyon (Frangipane, 2004).
- VI-10:** Arslantepe VI D3 tabakası savunma sistemi (Frangipane 2004).
- VII-11:** Aşağı Pınar Höyüğü yerleşim planı (Özdoğan et al 2008, çizim 1).
- VIII-12:** Aşağı Pınar Höyüğü Neolitik Çağ yerleşim düzeni (Özdoğan et al. 2008, çizim 2).
- VIII-13:** Aşağı Pınar Neolitik Çağ 7. tabaka hendeği (Özdoğan et al. 2008, res. 2).
- IX-14:** Aşağı Pınar Höyüğü merkezi alan 5. tabaka rekonstrüksiyonu (Karul et al 2003, fig. 86).
- IX-15:** Aşağı Pınar Höyüğü 3. tabaka planı (Özdoğan et al. 2000, res. 9).
- X-16:** Aşağı Pınar Höyüğü kuzeydoğu kesim, 2. tabaka yerleşim planı (Karul et al 2003, fig. 58).
- X-17:** Aşıklı Höyük yerleşim planı (Esin ve Harmankaya 2007, fig. 3).
- XI-18:** Aşıklı Höyük çevre duvarı, güneydoğudan (Esin ve Harmankaya 2007).
- XII-19:** Bademağacı Höyüğü Neolitik Çağ yerleşimi planı (Duru ve Umurtak 2008, plan 1).

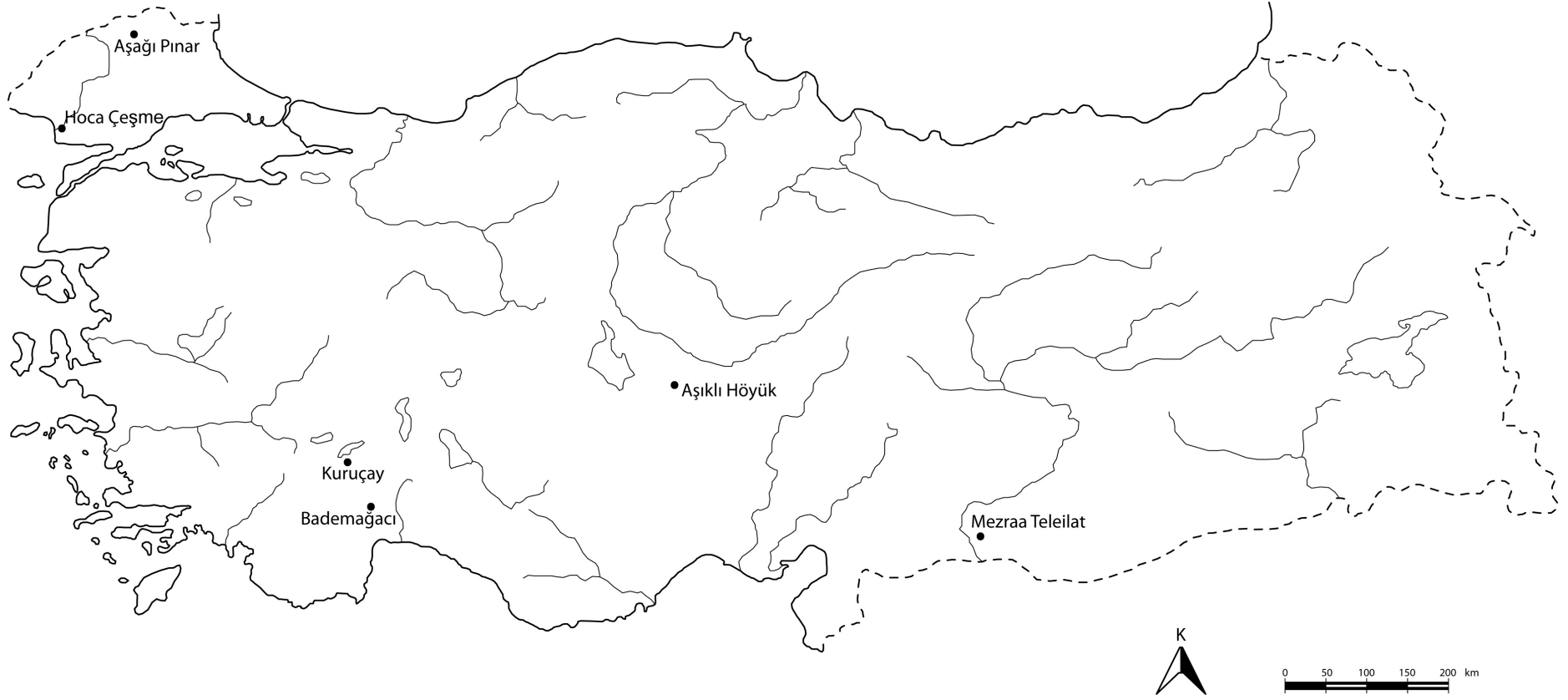
- XII-20:** Bademağacı Erken Tunç Çağı II savunma sistemi ve yerleşim planı (Duru, 2008, res. 310).
- XIII-21:** Bakla Tepe savunma sistemi (Erkanal ve Özkan 2000, çizim 3).
- XIV-22:** Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ (XX. Tabaka) ve Erken Tunç Çağı I (XIX. Tabaka) savunma duvarı olarak yorumlanan kalıntılar (Lloyd ve Mellaart 1962).
- XIV-23:** Beycesultan Erken Tunç Çağı II'ye tarihlenen XVI. Tabaka planı ((Lloyd ve Mellaart 1962, fig. 7).
- XV-24:** Çadır Höyük Yerleşimi topografik haritası (Steadmann et al 2008, fig. 3).
- XV-25:** Çadır Höyük Geç Kalkolitik Çağ yerleşimi-m: savunma duvarı; n: Kapının batı kanadı (Steadmann 2008, fig. 6).
- XVI-26:** Değirmentepe yerleşim planı (Gürdil 2005, Levha 4).
- XVI-27:** Değirmentepe Höyüğü bina EE'nin planı ve kesiti (Gürdil 2005, fig. 28).
- XVII-28:** Demircihöyük yerleşim planı (Parzinger 1993, Lev. 193/1).
- XVIII-29:** Dilkaya höyük (Çilingiroğlu 1992, Resim 2a).
- XVIII-30:** Göltepe Erken Tunç II-III savunma duvarı (Yener 1992, şekil 5).
- XIX-31:** Gözlükule Erken Tunç Çağı I planı (Goldman 1956, C. 2, Plan 2).
- XIX-32:** Gözlükule Erken Tunç Çağı II, I. Savunma Duvarı (Goldman 1956, C.2, Plan 5).
- XX-33:** Gözlükule Erken Tunç çağı II, II. Savunma Duvarı (Goldman 1956, C.2, Plan 6).
- XX-34:** Gözlükule Erken Tunç çağı II, II. Savunma Duvarı 2. evre (Goldman 1956, C.2, Plan 7).
- XXI-35:** Güvercinkayası yerleşim planı (Gülçur ve Kiper 2008, plan 2).
- XXI-36:** Güvercinkayası batı alanı savunma yapıları ve ön planda çifte siloyu çeviren duvar (Gülçur ve Kiper 2007, resim 4).
- XXII-37:** Güvercinkayası kule ve içindeki buluntular (Gülçur ve Kiper 2007, resim 5).
- XXII-38:** Güvercinkayası güneybatı kesimde balıksırtı duvar örgüsü (Gülçur ve Kiper 2007, res.7).
- XXIII-39:** Hacılar IIA yerleşim planı (Parzinger 1993, Lev.190/3).
- XXIII-40:** Hacılar I yerleşim planı (Parzinger, H. 1993, Lev.190/5).

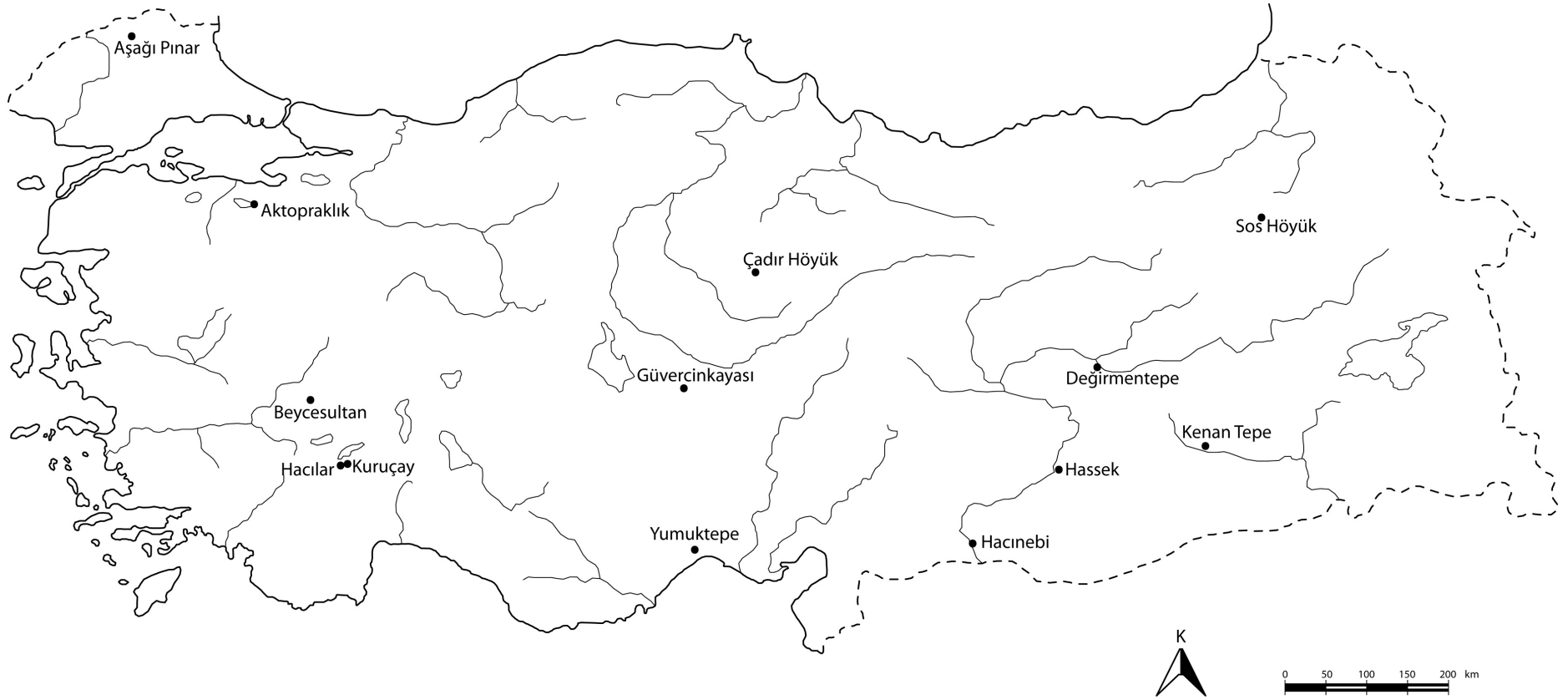
- XXIV-41:** Hacinebi Geç Kalkolitik A evresi solda payandalı ve nişli çevirme duvarı; sağda kerpiç ve taş platform (Stein et al 1996, fig. 9).
- XXV-42:** Hassek Höyük 5. tabaka Geç Uruk yerleşmesi planı (Behm-Blancke 1992, Taf. 31).
- XXVI-43:** Hoca Çeşme planı (Özdoğan 2007c, fig. 18).
- XXVI-44:** Hoca Çeşme savunma suvarı dış yüzü (Özdoğan 2007c, fig 20).
- XXVII-45:** Kaklık Mevkii kazı alanlarını gösteren plan (Efe et al 1995, fig. 3).
- XXVII-46:** Kaklık Mevkii F alanı, savunma duvarı (Efe et al 1995, fig. 8).
- XXVIII-47:** Kanlıgeçit yerleşim planı ve savunma sistemi (Özdoğan, et al 2007, çizim 3).
- XXVIII-48:** Kanlıgeçit kazı alanının kuzeybatıdan görünümü (Özdoğan et al 2007, resim 6).
- XXIX-49:** Karaoğlan Mevkii genel plan (Topbaş et al 1998, fig.2).
- XXIX-50:** Karaoğlan Mevkii savunma sistemi (İlaslı 1992, çiz. 2).
- XXX: 51:** Karataş I-II. tabakaların planı (Mellink 1974, ill. 1).
- XXX: 52:** Karataş IV. tabaka bastionu (Mellink 1974, ill. 2).
- XXXI: 53:** Kazane Höyük Erken Tunç Çağı II savunma sistemi (Wattenmaker 1997, fig. 5).
- XXXI: 54:** Kenan Tepe savunma duvarı (Parker et al 2008, fig.9).
- XXXII-55:** Kinet Höyük savunma duvarı (Gates 2009, fig. 3).
- XXXII-56:** Kinet Höyük batı yamacı (Gates 2009, fig. 4).
- XXXIII-57:** Kurban Höyük evre 13 -kerpiç savunma duvarı en üstte yer almaktadır- (Algaze 1990, fig. 16).
- XXXIII-58:** Kurban Höyük savunma duvarı ve bitişik yapılar (Algaze 1990, fig. 29).
- XXXIV-59:** Kuruçay Höyüğü 11. kat planı (Duru 1994, Lev. 15).
- XXXIV-60:** Kuruçay Höyüğü 11. kat savunma duvarı (Duru 1994, Lev. 16/2).
- XXXV-61:** Kuruçay Geç Kalkolitik 6A2 tabakası yapılarının izometrik çizimi (Duru 1996, res. 2).
- XXXV-62:** Kuruçay Geç Kalkolitik 6A. tabakası Doğu Kapısı'nın rekonstrüksiyonu (Duru 1996, Levha 42, 2).
- XXXVI-63:** Küllüoba-Doğu yerleşim planı (Efe 2007c, res. 4).

- XXXVI-64:** Küllüoba-Doğu yerleşimi. Erken Tunç II savunma duvarı (www.kulluoba.org).
- XXXVII-65:** Lidar Höyük savunma duvarı (Mellink 1984, fig. 5).
- XXXVII-66:** Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma duvarı (Erkanal ve Günel 1996, res. 23).
- XXXVIII-67:** Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma sistemi, doğudan (Liman Tepe kazı arşivi).
- XXXVIII-68:** Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma sistemi ve giriş kapısı, güneyden (Liman Tepe kazı arşivi).
- XXXIX-69:** Liman Tepe Erken Tunç Çağı I giriş kapısı ve kapıyı kuşatan kuleler, güneyden (Liman Tepe kazı arşivi).
- XXXIX-70:** Liman Tepe güney kazı alanındaki Erken Tunç Çağı II bastionu ve (sağda) Erken Tunç Çağı III döneminde bu alanda inşa edilen yapılara ait kalıntılar (Erkanal ve Artzy 2002, çizim 2).
- XL-71:** Liman Tepe Erken Tunç Çağı II’de yerleşimin kuzeyinde teraslar üzerine inşa edilen yapılar ve “iç kale”ye geçiş koridoru (Erkanal et al 2003, plan 1).
- XL-72:** Maltepe Höyüğü eğimli savunma duvarı (Özgüç 1947, res. 7).
- XLI-73:** Mezraa Teleilat Höyüğü genel planı (Özdoğan 2007b, fig. 3).
- XLII-74:** Mezra Teleilat Höyüğü IV. Evre çevre duvarı (Özdoğan 2007b, fig. 31).
- XLII-75:** Mezra Teleilat Höyüğü çevre duvarı yüksekliğini gösteren sondaj (Özdoğan 2007b, fig. 32).
- XLIII-76:** Pultur-Sakyol yerleşim planı (Koşay 1976, lev. 120).
- XLIII-77:** Sos Höyük savunma duvarı (Hopkins 2003, fig. 22).
- XLIV-78:** Sos Höyük Geç Kalkolitik savunma duvarı ayrıntı (Hopkins 2003, fig. 26).
- XLIV-79:** Sos Höyük yerleşim planı (Hopkins 2003, fig. 21).
- XLV-80:** Tepecik yerleşim planı (Esin 1976a).
- XLVI-81:** Tilbeşar topografik harita (Kepinski ve Önal 2008, fig. 1).
- XLVI-82:** Tilbeşar IIIB tabakası, L kazı alanında açığa çıkarılan açılı kule (Kepinski ve Önal 2008, fig. 4).

- XLVII-83:** Titriş Höyük yerleşim planı (Algaze et al 2000, fig. 1).
- XLVII-84:** Titriş Höyük yerleşim planı (www3.uakron.edu/titris).
- XLVIII-85:** Troya I-Erken savunma sistemi (Korfmann 1992, res. 3).
- XLIX-86:** Troya I-Geç savunma sistemi (Easton 2002, fig. 195).
- XLIX-87:** Troya II- Erken savunma sistemi (Easton 2002, fig. 196).
- L-88:** Troya II- Orta savunma sistemi (Easton 2002, fig. 197).
- L-89:** Troya II- Geç savunma sistemi (Easton 2002, fig. 198).
- LI-90:** Troya III savunma sistemi (Easton 2002, fig. 199).
- LI-91:** Troya IV savunma sistemi (Easton 2002, fig. 200).
- LII-92:** Troya II Aşağı Yerleşim palisad sistemi planı (Korfmann 2000, iz. 4).
- LII-93:** Troya II Aşağı Yerleşim palisad sistemi kalıntıları (Jablonka 2006, fig. 5).
- LIII-94:** Tülintepe yerleşim planı (Esin 1976b).
- LIV-95:** Yenibademli Höyük topografik harita ve kazılan alanlar (Hüryılmaz 2008, iz. 1).
- LIV-96:** Yenibademli Höyük güneybatı kesimde açığa çıkarılan rampa ve savunma duvarına ait kalıntılar (Hüryılmaz 2006b, res. 1).
- LV-97:** Yenibademli Höyük F10 açmasında açığa çıkarılan bastion ve yapı kalıntıları (Hüryılmaz 2006b, res. 3).
- LVI-98:** Yumuktepe XVI. Tabaka yerleşim planı, eski ve yeni dönem kazıları (Caneva 2004).
- LVII-99:** Yumuktepe Geç Kalkolitik ağ savunma duvarı (Caneva 2004).
- LVII-100:** Ziyarettepe savunma duvarını gösteren kesit (Matney ve Rainville 2006, fig. 7).

Harita 1: Katalogda Yer Alan Neolitik Çağ Yerleşimleri

Harita 2: Katalogda Yer Alan Kalkolitik Çağ Yerleşimleri

Harita 3: Katalogda Yer Alan Erken Tunc Çağ Yerleşimleri

TARİH (M.Ö.)	MARMARA ve TRAKYA	GÖLLER BÖLGESİ	ORTA ANADOLU	GÜNEYDOĞU ANADOLU
5000				
5500				
6000	Hoca Çeşme III IV		Kurucav 11	
6500		EN 3-4 Bademağacı		Mezraa Teelilat III IV
7000				
7500				
8000			2C Aşıklı Höyük	
8500				

Neolitik Çağ Kronolojisi
(Şentürk, Ş. 2007 ve Schoop, U. 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır).

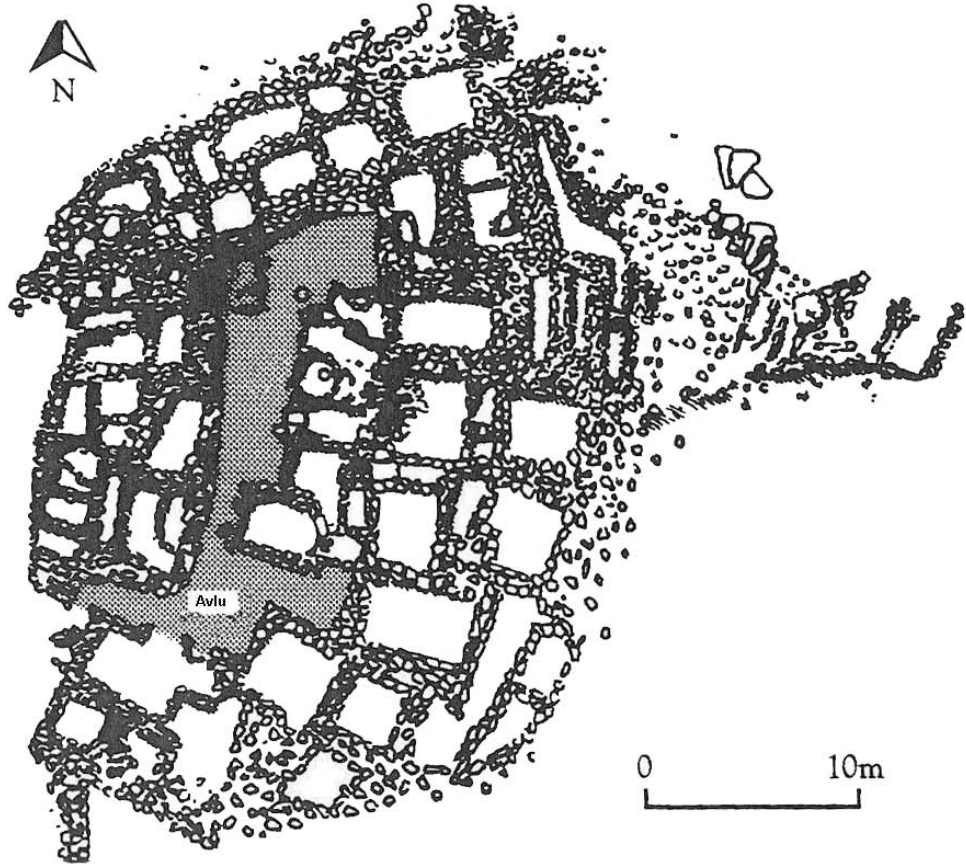
		TRAKYA	İÇBATI ANADOLU	AKDENİZ	ORTA ANADOLU	DOĞU ANADOLU	GÜNEYDOĞU ANADOLU
Tarih (M.Ö.)		Asağı Pınar Aktopraklık	Beycesultan Hacılar Kuruçay	Yumuktepe	Çadır Güvercin kayası	Değirmentepe Sos Höyük	Hacinebi Hassek Kenan Tepe
3400 (?)	Geçiş Dönemi		↑		↑		↑ ↑
4500	Geç Kalkolitik		↑	↑	↑	↑	↑ ↑ ↑
5000	Orta Kalkolitik Ubaid					↑	
5400	Orta Kalkolitik Halaf	↑	↑				
5800 ?	Erken Kalkolitik	↑					

Kalkolitik Çağ Kronolojisi

(Mellink 1992: Tablo 2 temel alınarak, Rothman 2001a'dan katkılarla hazırlanmıştır).

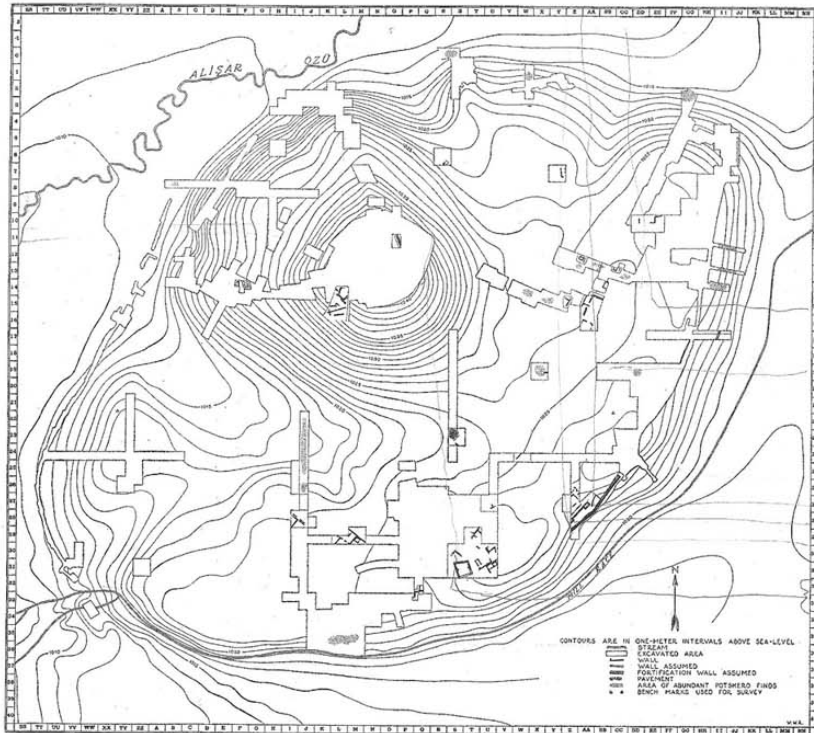
1: Ahlatlıbel Yerleşim Planı (Bittel 1936-37).

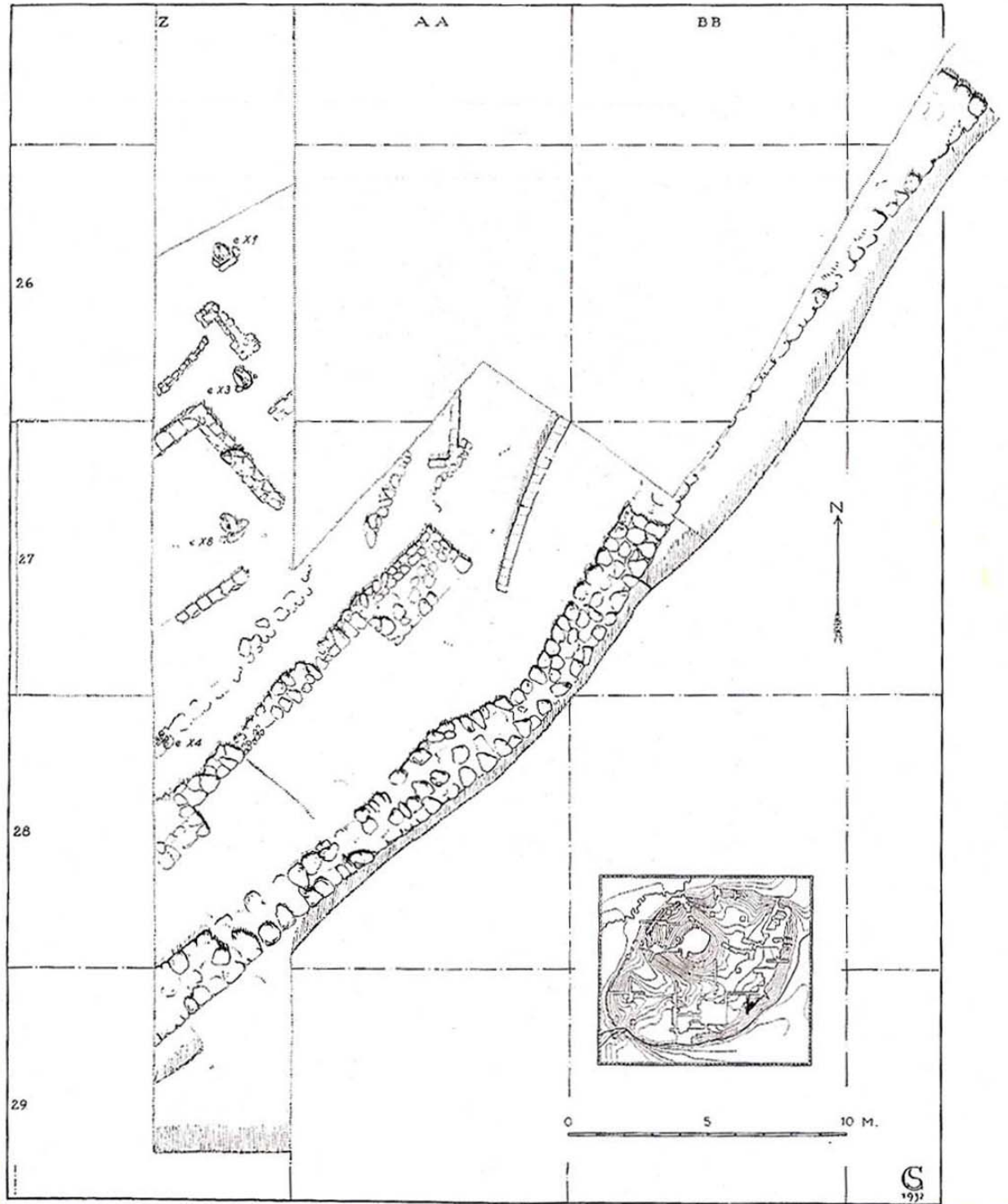
2: Aktopraklık Yukarı Höyüğü Hendeği (Karul 2007, fig. 3).

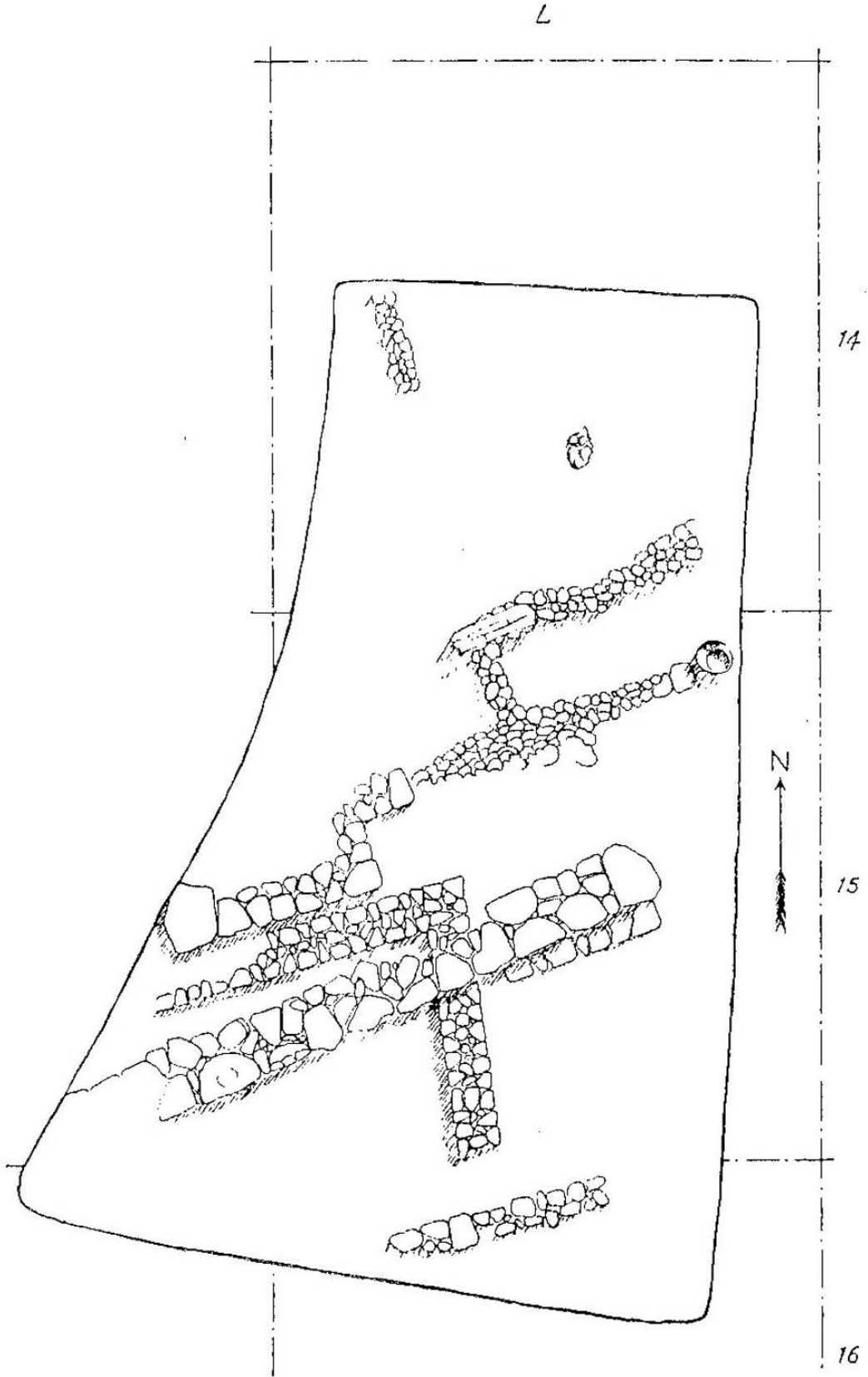
3: Aktopraklık Aşağı Höyükte hendeğe teğet geçen duvar (Karul 2007, fig. 11).

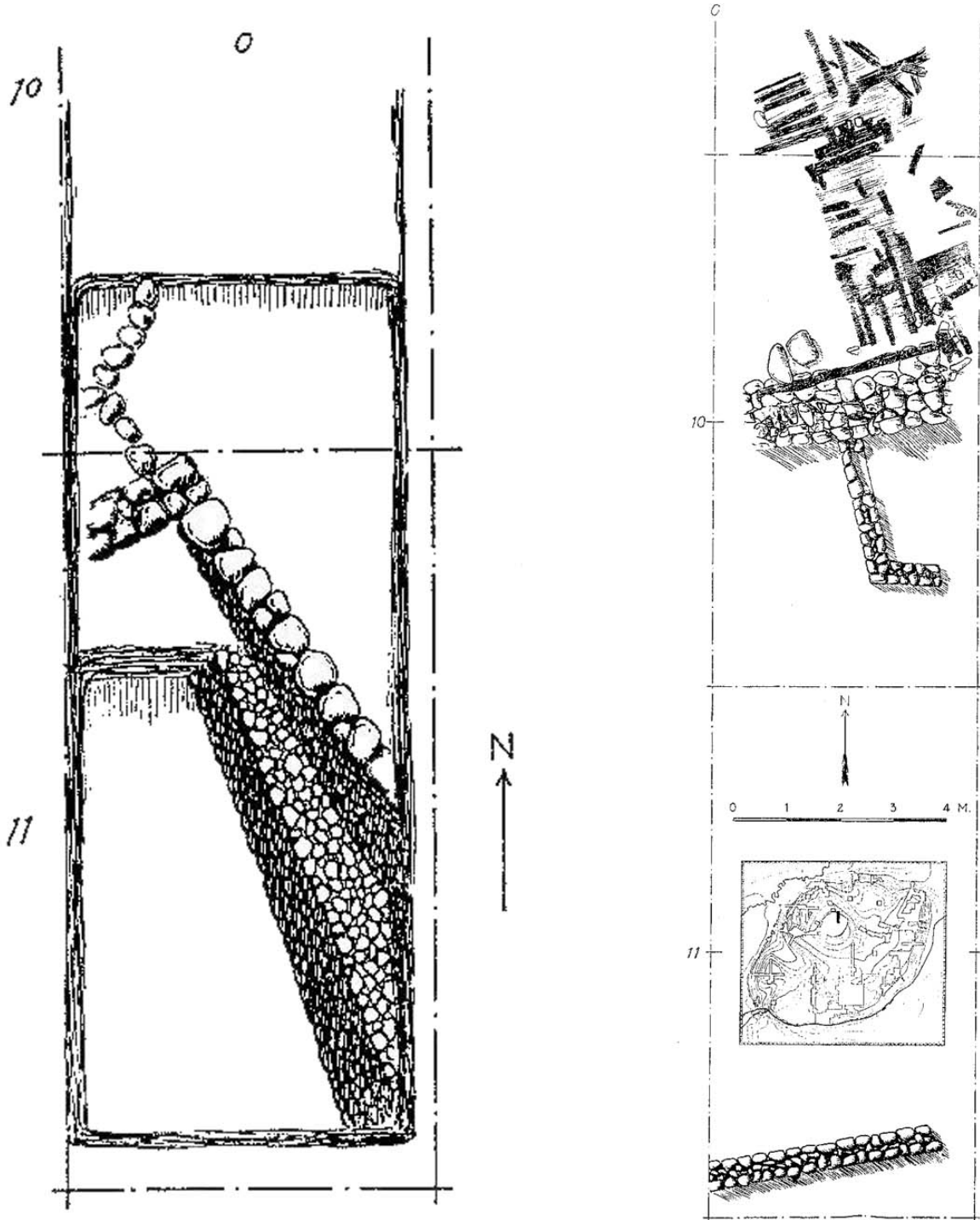
4: Alışar Erken Tunç Çağı II ("Copper Age") planı (Osten 1937, fig. 103).

5: Alişar 14-13T – Erken Tunç Çağ II Teras savunma duvarı (Osten 1937, fig. 117).

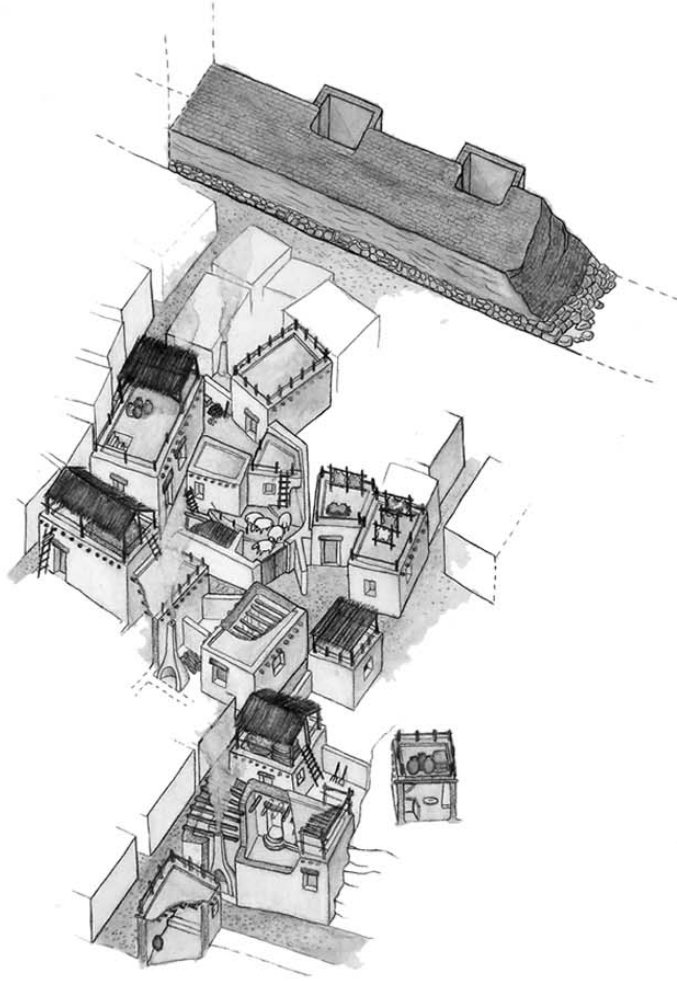

6: Alishar Höyük'teki Erken Tunç Çağı II - 11 M tabakasına ait kalıntılar (Osten 1937, fig. 104).

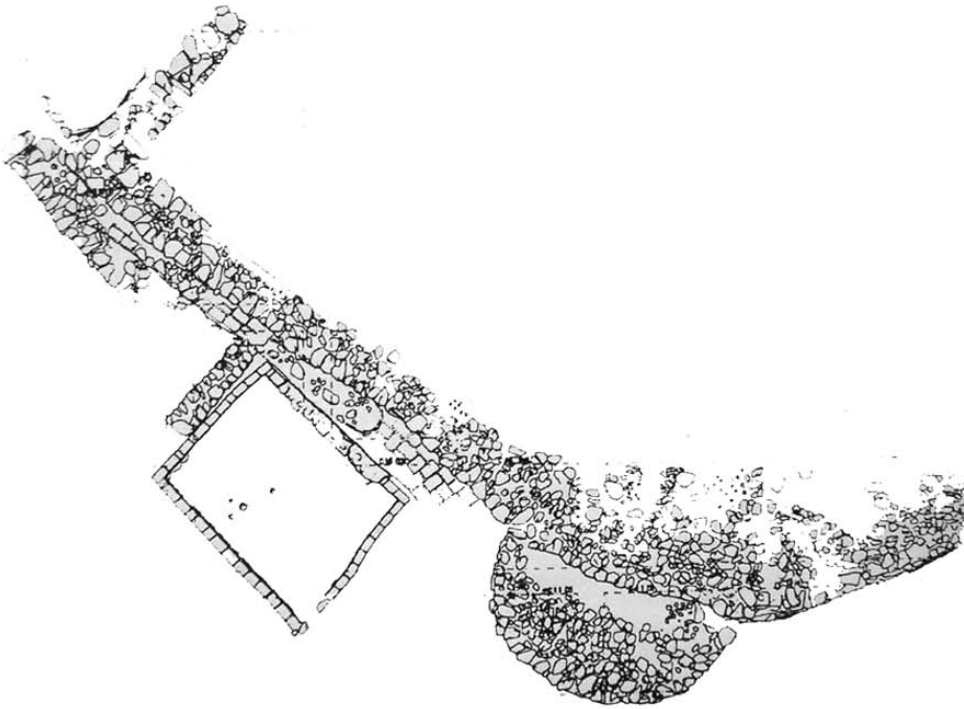

7: Alishar Höyük'teki Erken Tunç Çağ II dönemine ait, tabakası tam saptanamayan (11-9 M tabakaları arasında olması gerektiği belirtilen) savunma duvarına ait kalıntılar (Osten 1937, fig. 114) (Solda).

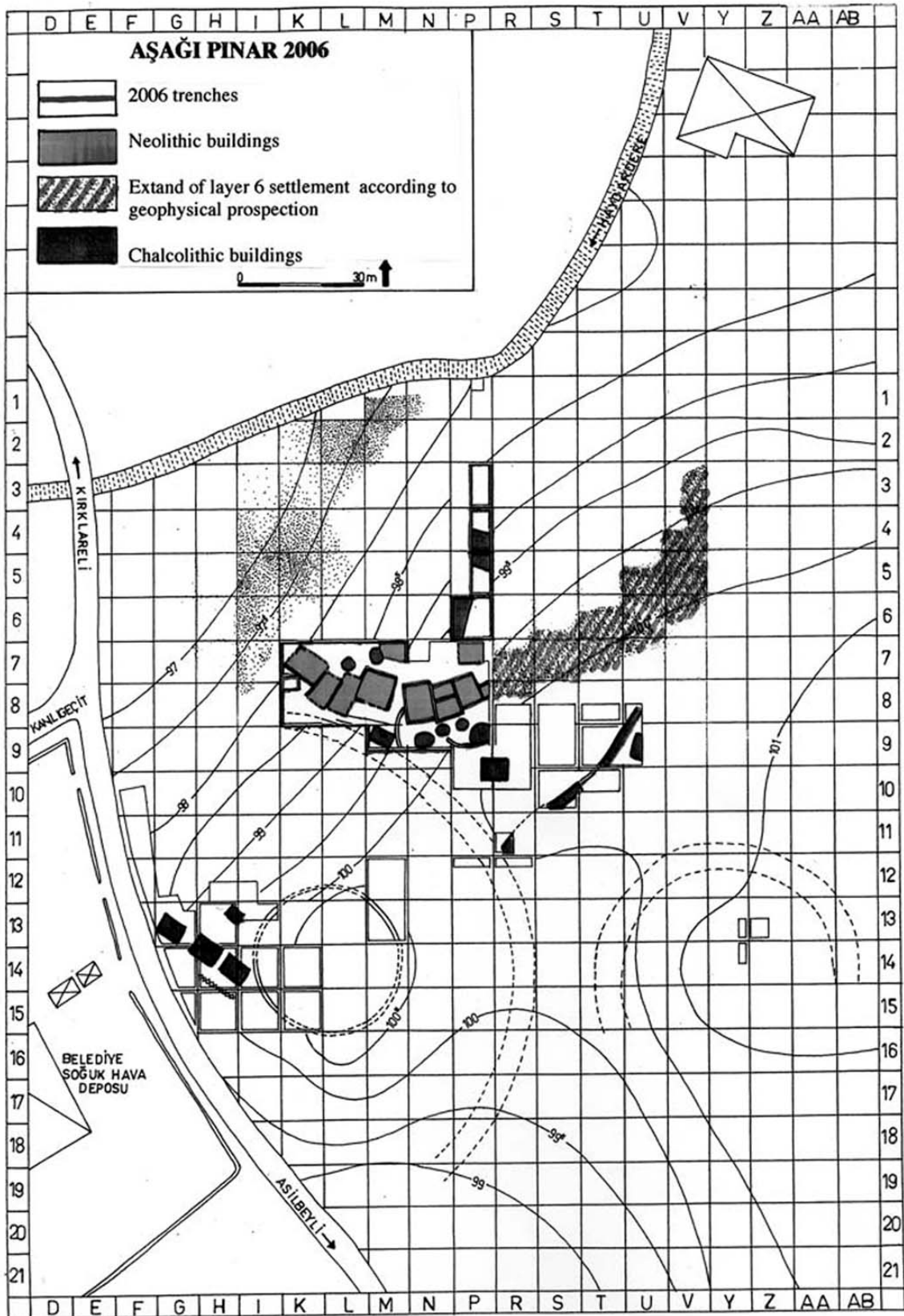
8: Alishar Höyük'teki Erken Tunç Çağ IIIb - 6 M tabakasına ait kalıntılar (Osten 1937, fig. 207) (Sağda).

9: Arslantepe VI B2 tabakası savunma sistemini gösteren rekonstrüksiyon (Frangipane 2004).

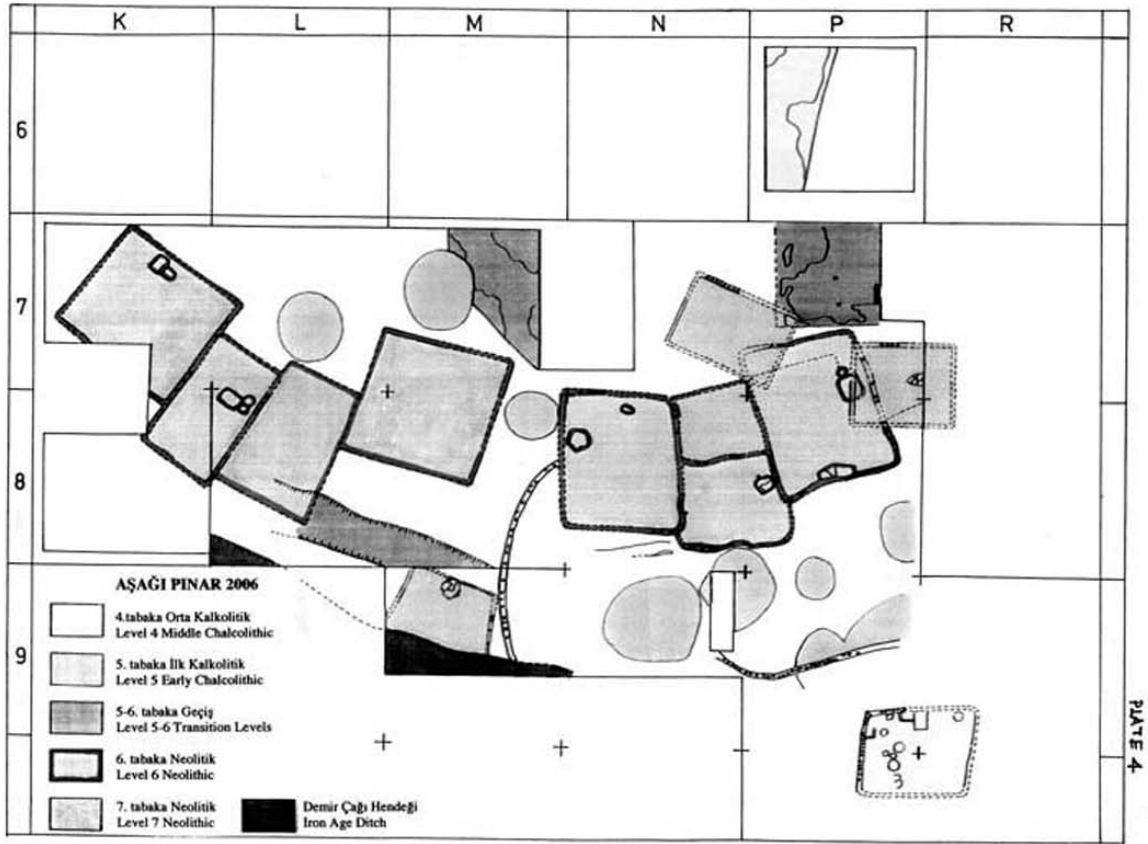

10: Arslantepe VI D3 tabakası savunma sistemi (Frangipane 2004).

11: Aşağı Pınar Höyüğü yerleşim planı (Özdoğan et al 2008, çizim 1).

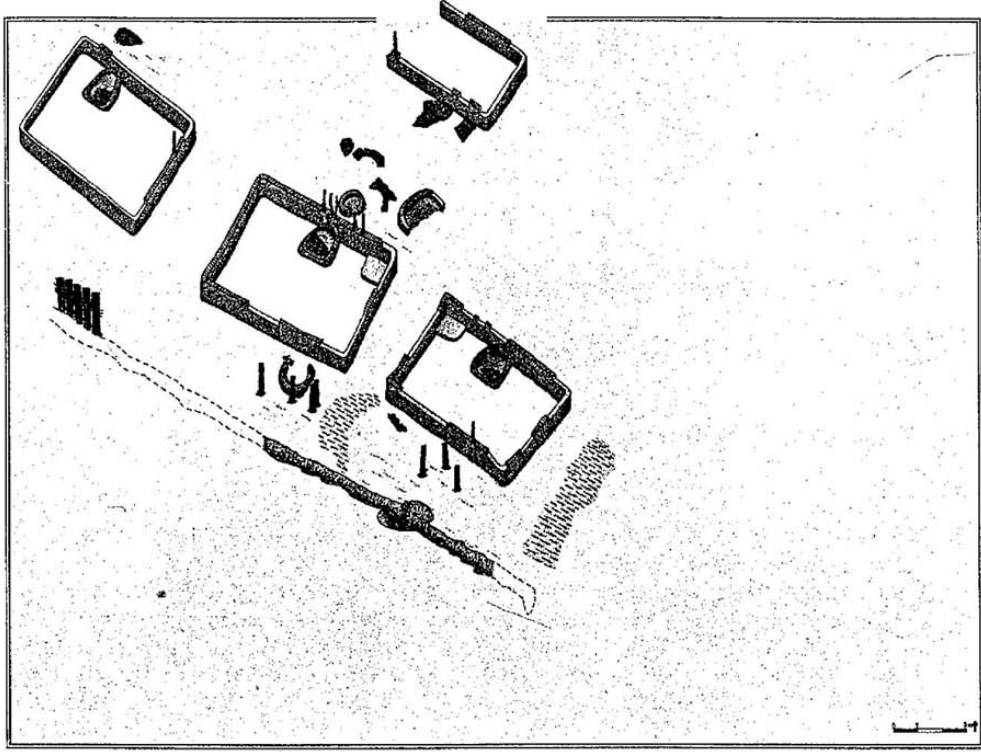

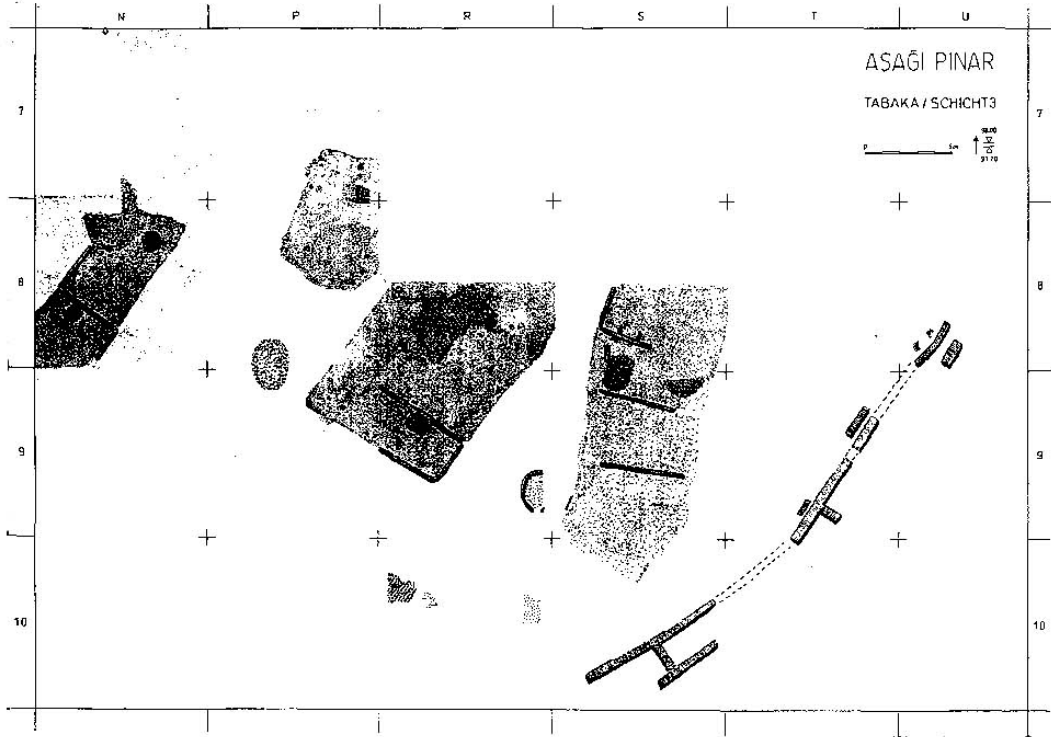
12: Aşağı Pınar Höyüğü Neolitik Çağ yerleşim düzeni (Özdoğan et al. 2008, çizim 2).

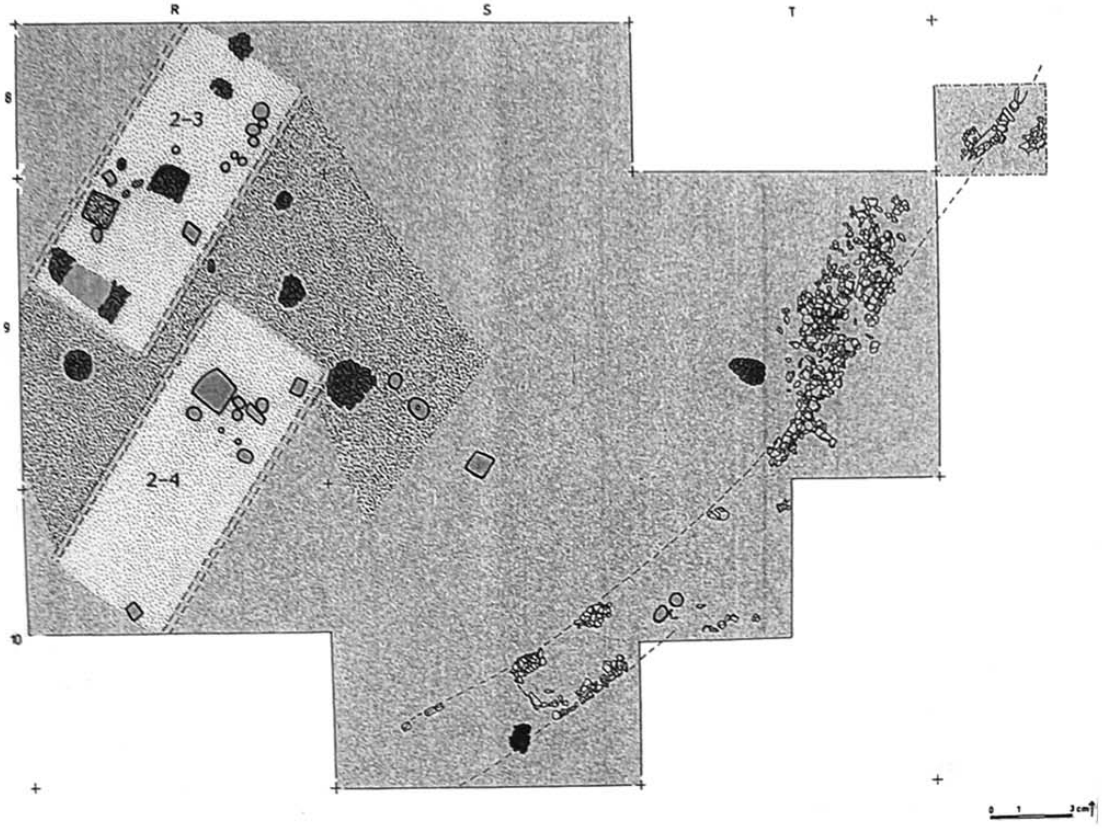
13: Aşağı Pınar Neolitik Çağ 7. tabaka hendeği (Özdoğan et al. 2008, res. 2).

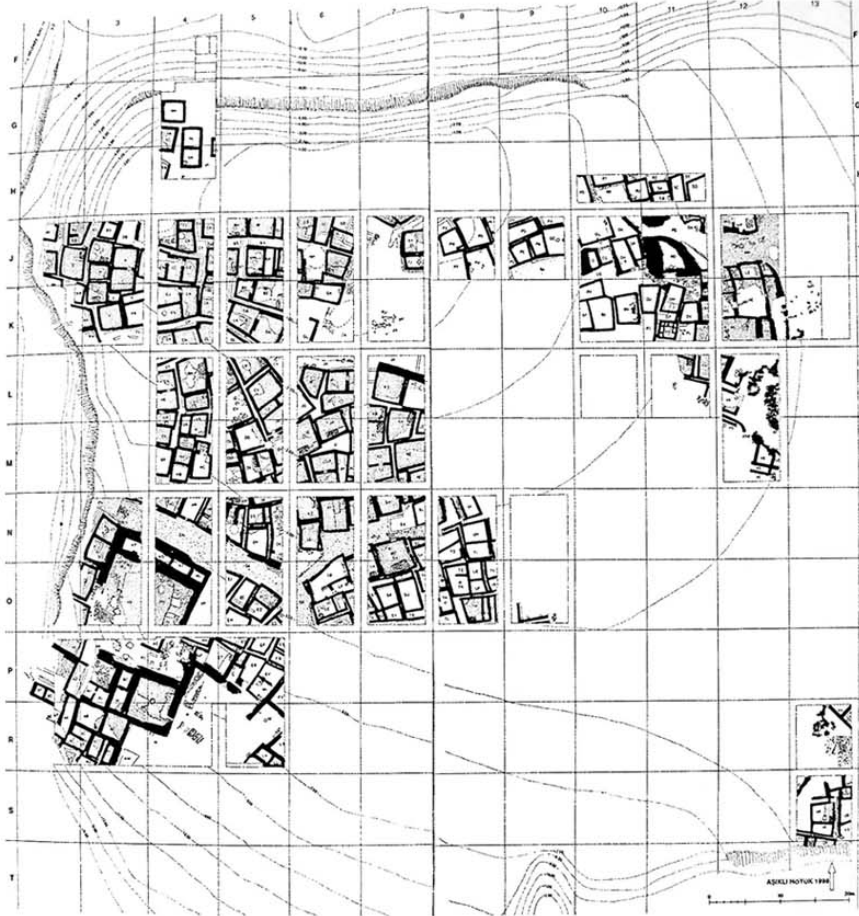
14: Aşağı Pınar Höyüğü merkezi alan 5. tabaka rekonstrüksiyonu (Karul et al 2003, fig. 86).

15: Aşağı Pınar Höyüğü 3. tabaka planı (Özdoğan et al. 2000, res. 9).

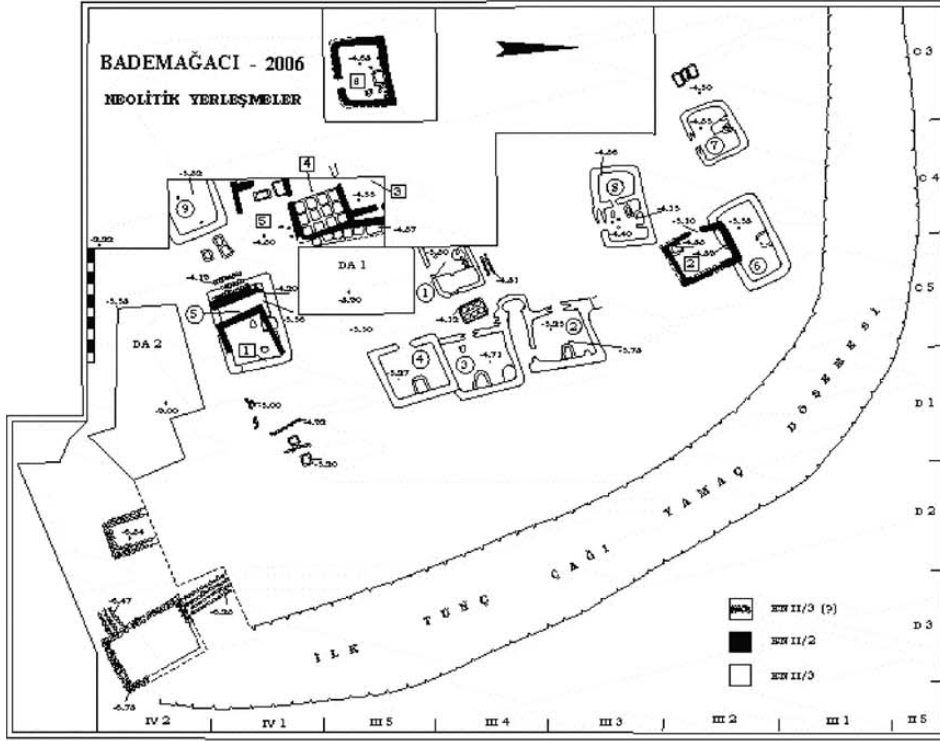
16: Aşağı Pınar Höyüğü kuzeydoğu kesim, 2. tabaka yerleşim planı (Karul et al 2003, fig. 58).

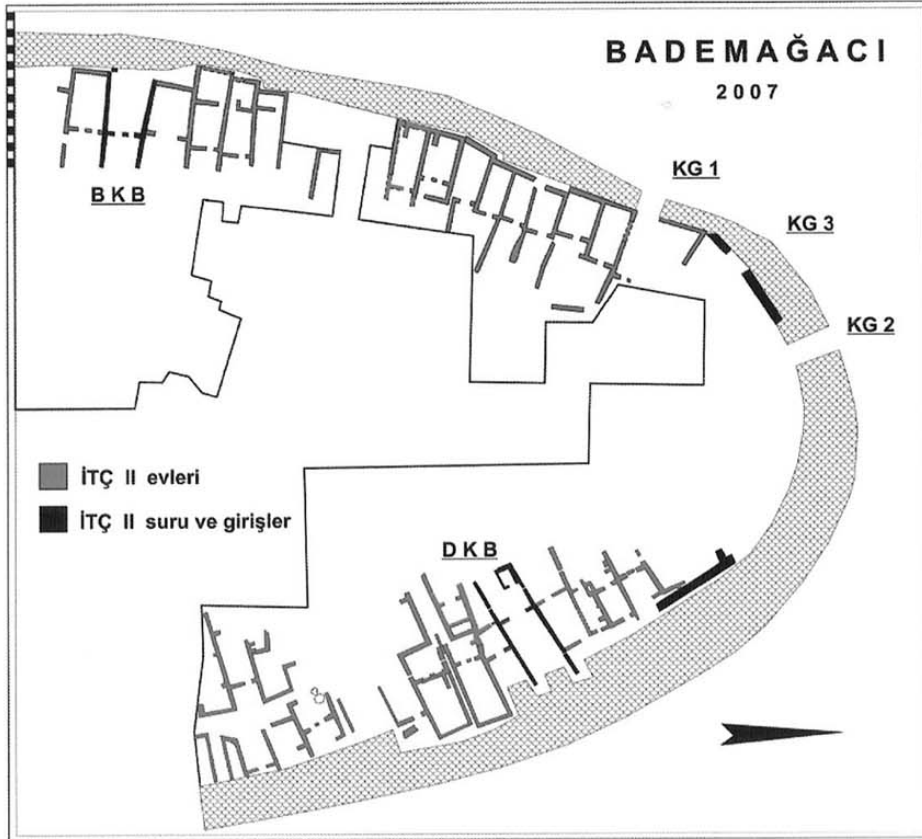
17: Aşıklı Höyük yerleşim planı (Esin ve Harmankaya 2007, fig. 3).

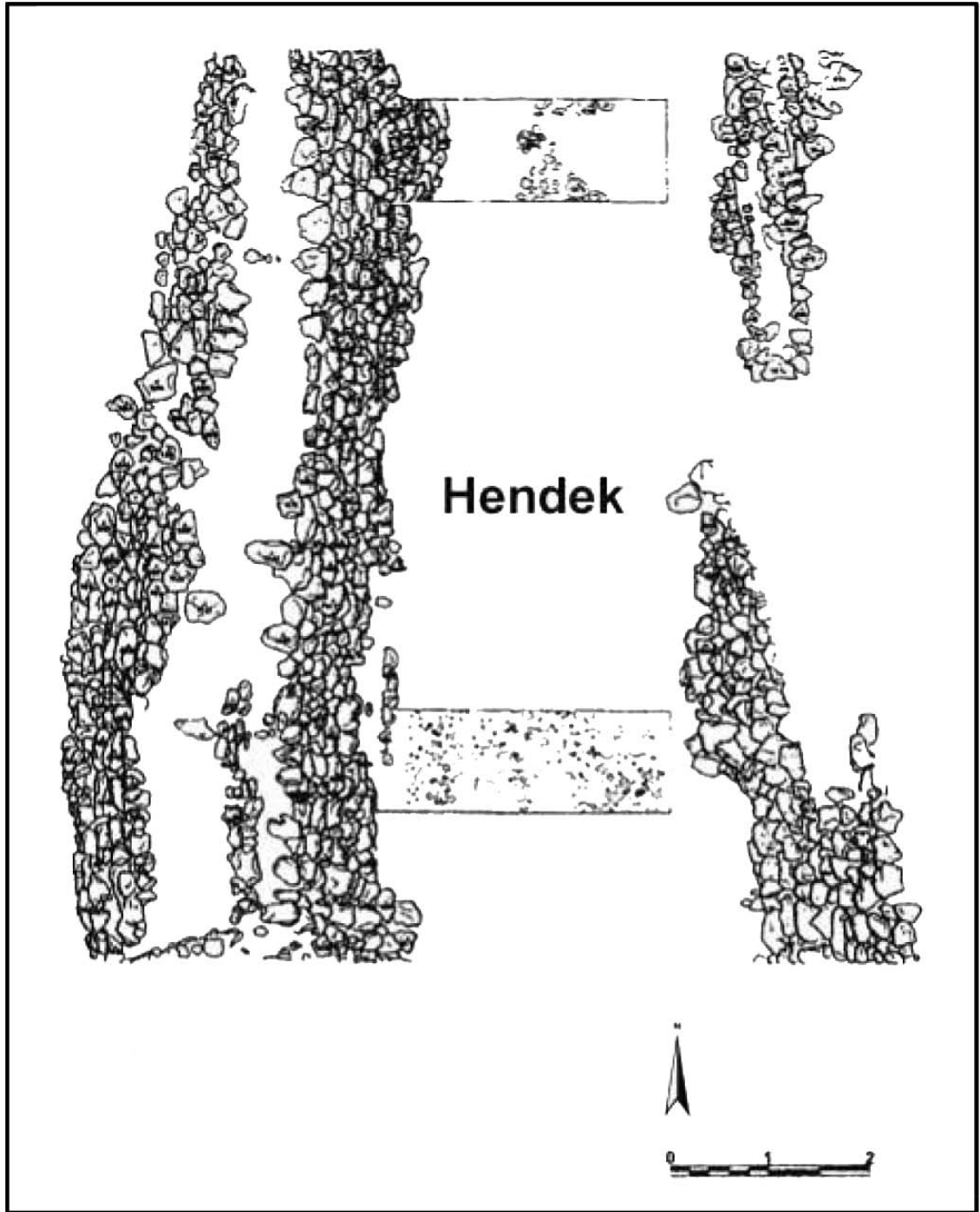
18: Aşıklı Höyük çevre duvarı, güneydoğudan (Esin ve Harmanakaya 2007).

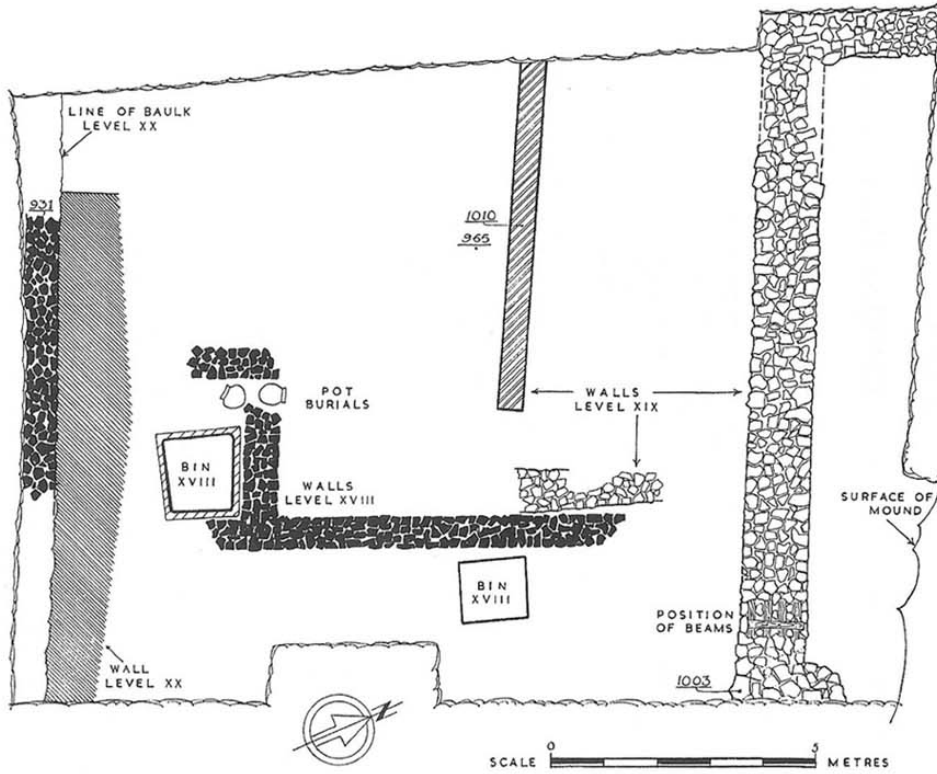
19: Bademağacı Höyüğü Neolitik Çağ yerleşimi planı (Duru ve Umurtak 2008, plan 1).

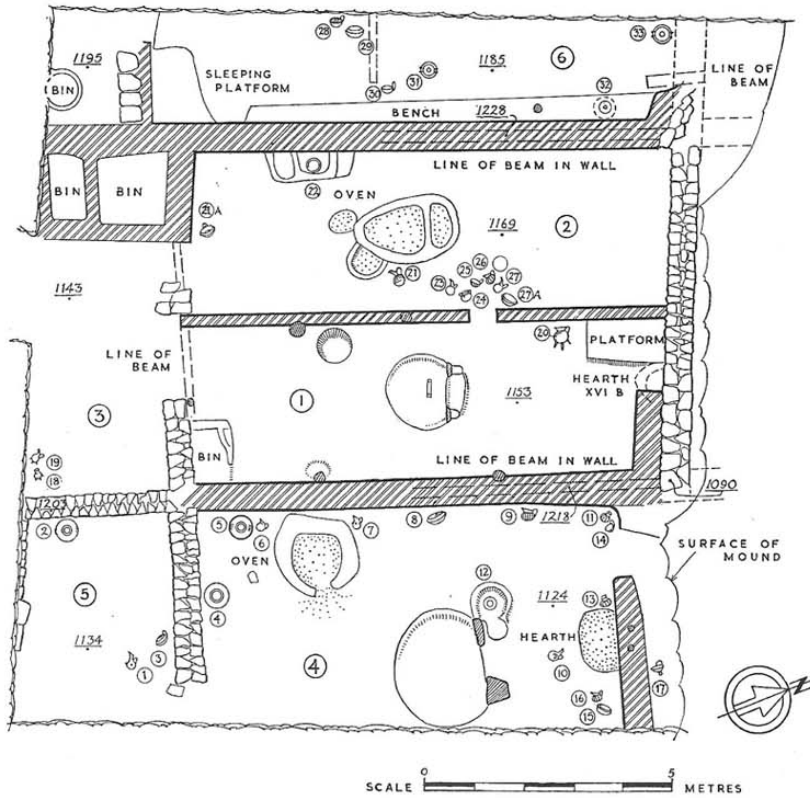
20: Bademağacı Erken Tunç Çağı II savunma sistemi ve yerleşim planı (Duru 2008, res. 310).

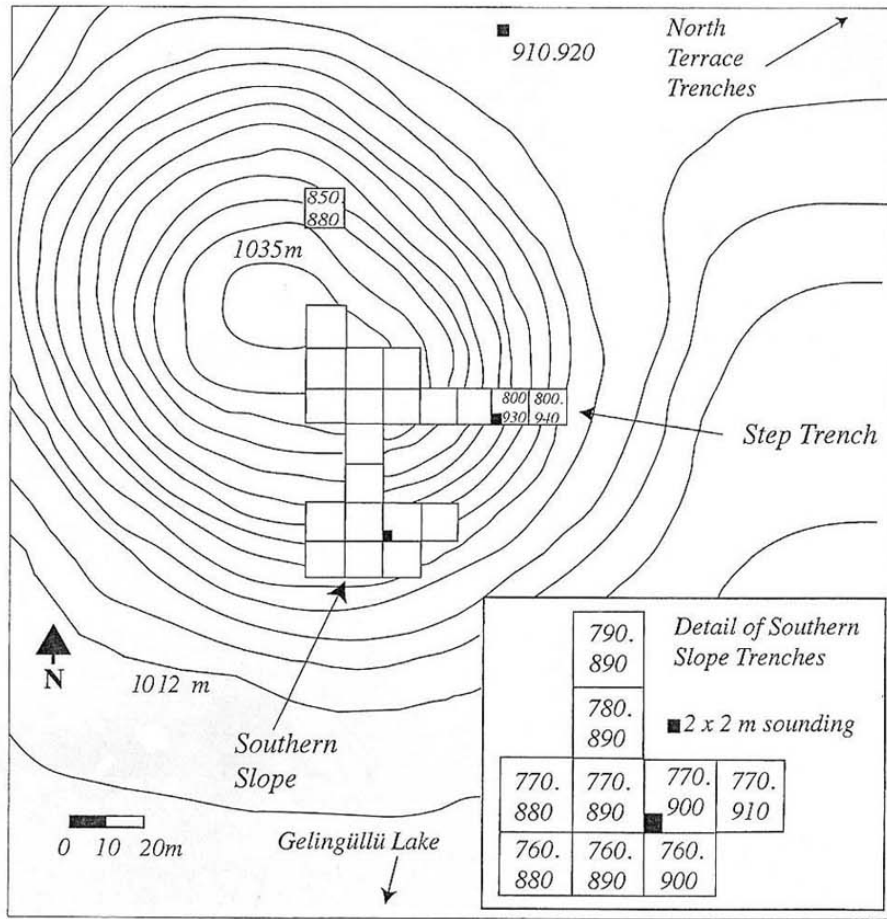
21: Bakla Tepe savunma sistemi (Erkanal ve Özkan 2000, çizim 3).

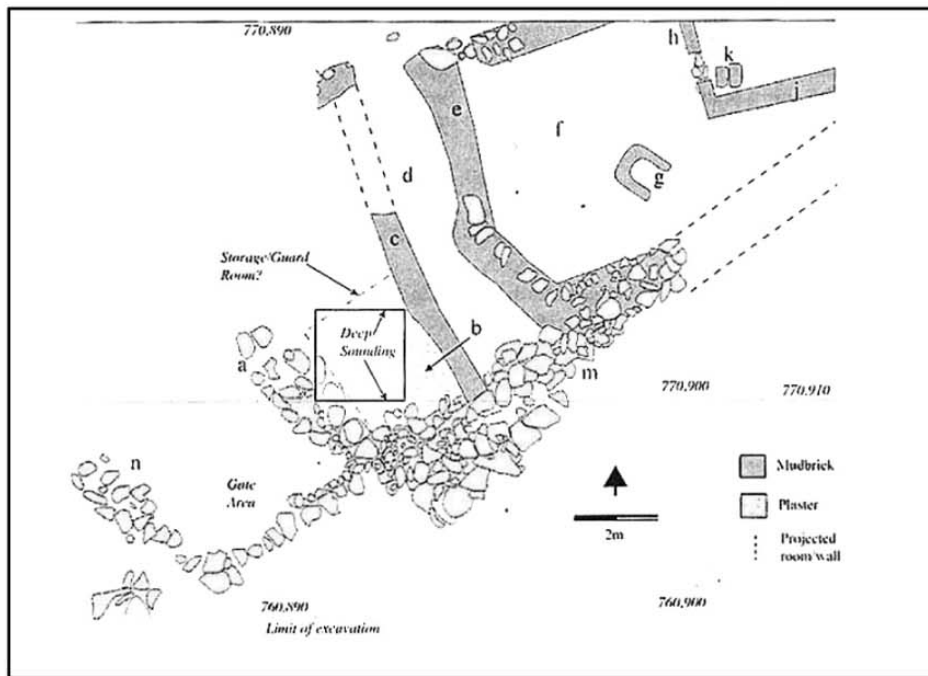
22: Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ (XX. Tabaka) ve Erken Tunç Çağı I (XIX. Tabaka) savunma duvarı olarak yorumlanan kalıntılar (Lloyd ve Mellaart 1962).

23: Beycesultan Erken Tunç Çağı II'ye tarihlenen XVI. Tabaka planı (Lloyd ve Mellaart 1962, fig. 7).

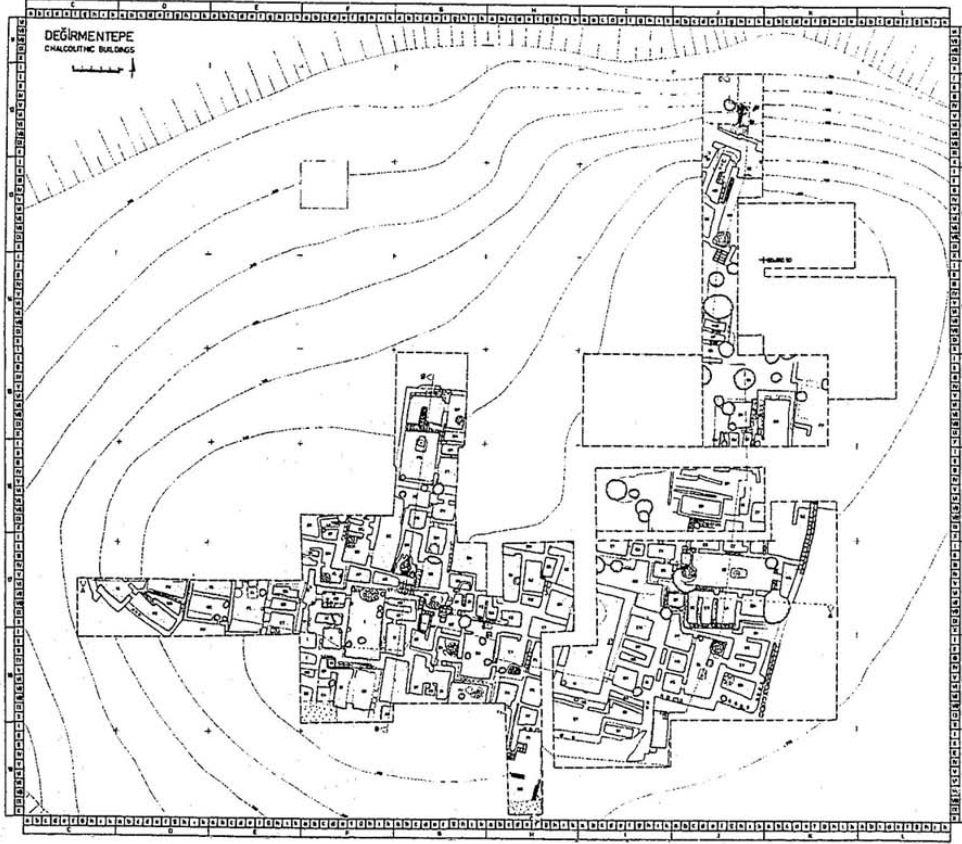

24: Çadır Höyük Yerleşimi Topografik Haritası (Steadmann et al 2008, fig. 3).

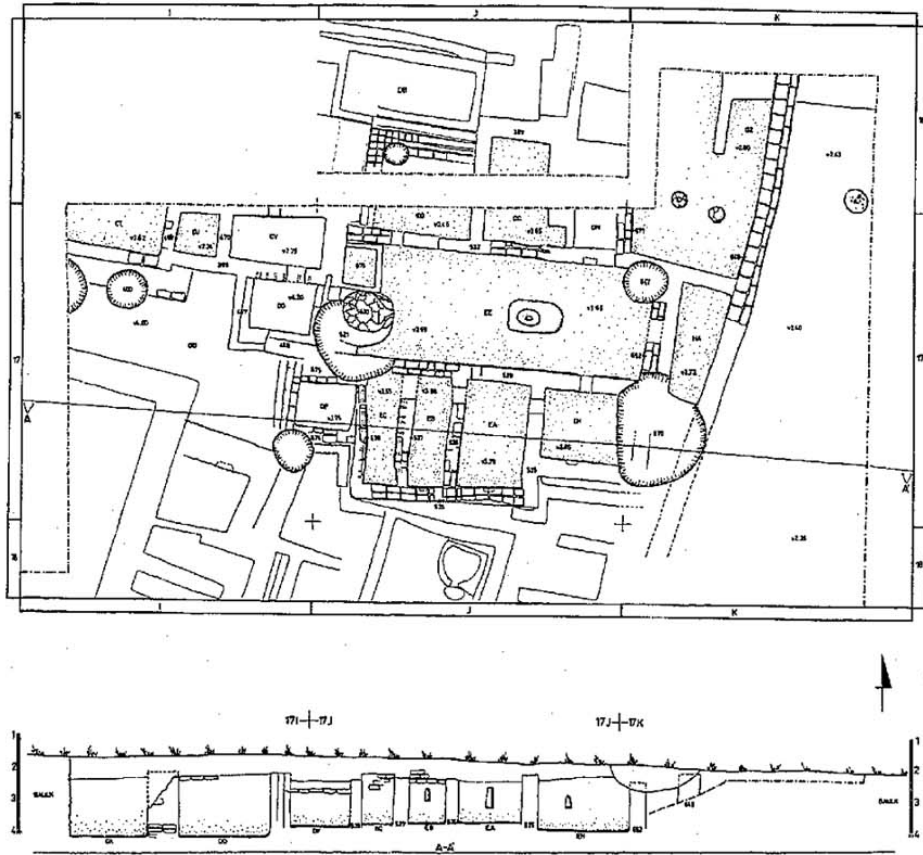

25: Çadır Höyük Geç Kalkolitik Çağ Yerleşimi-m: savunma duvarı; n: Kapının batı kanadı (Steadmann 2008, fig. 6)

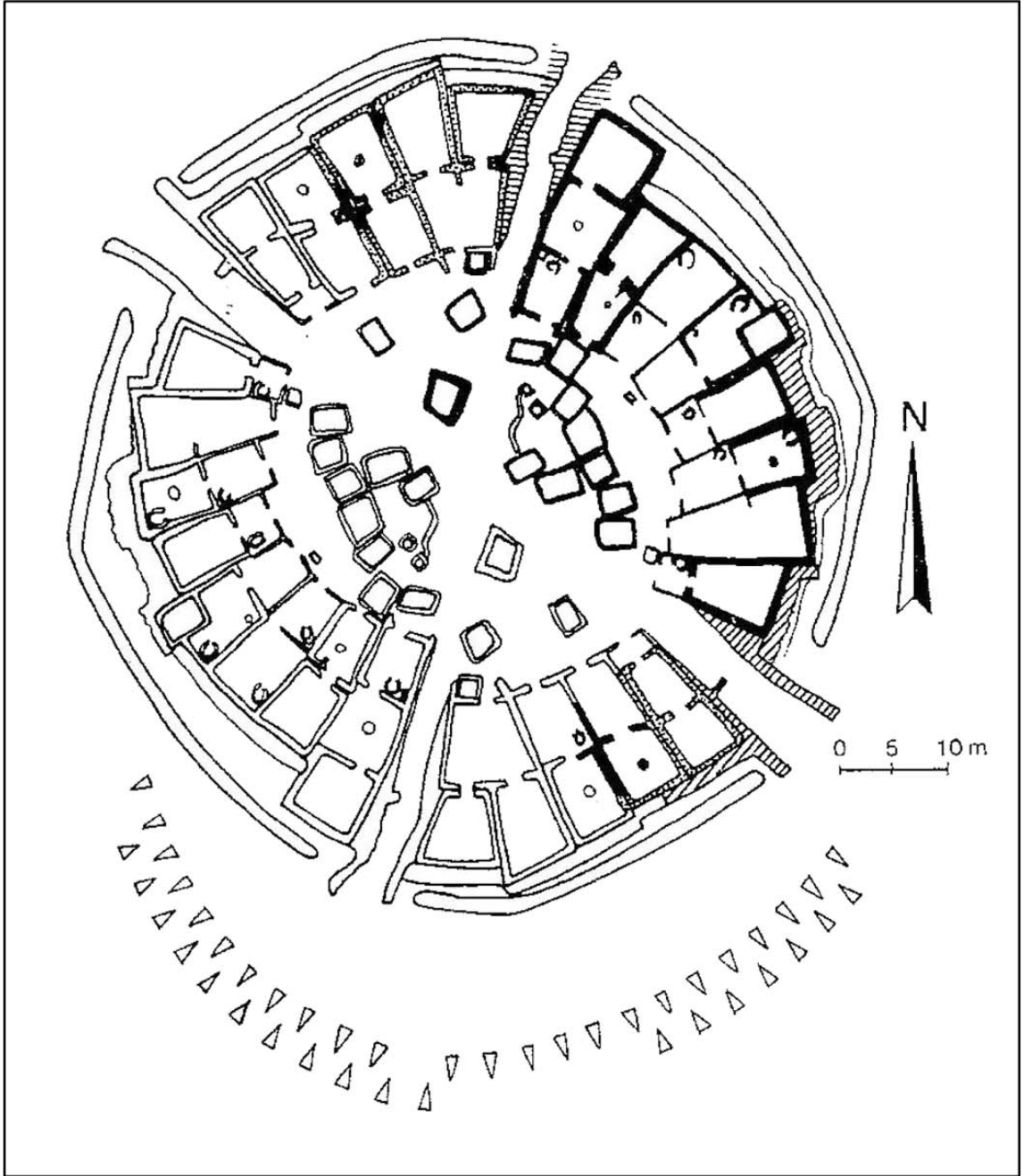

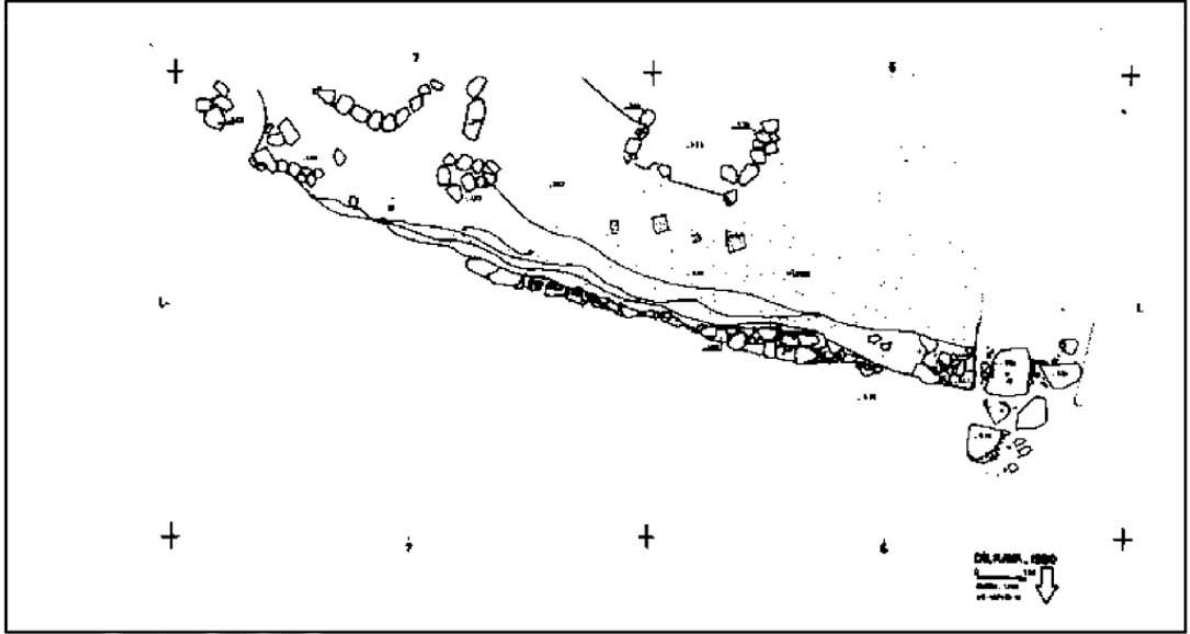
26: Değirmentepe yerleşim planı (Gürdil 2005, Levha 4).

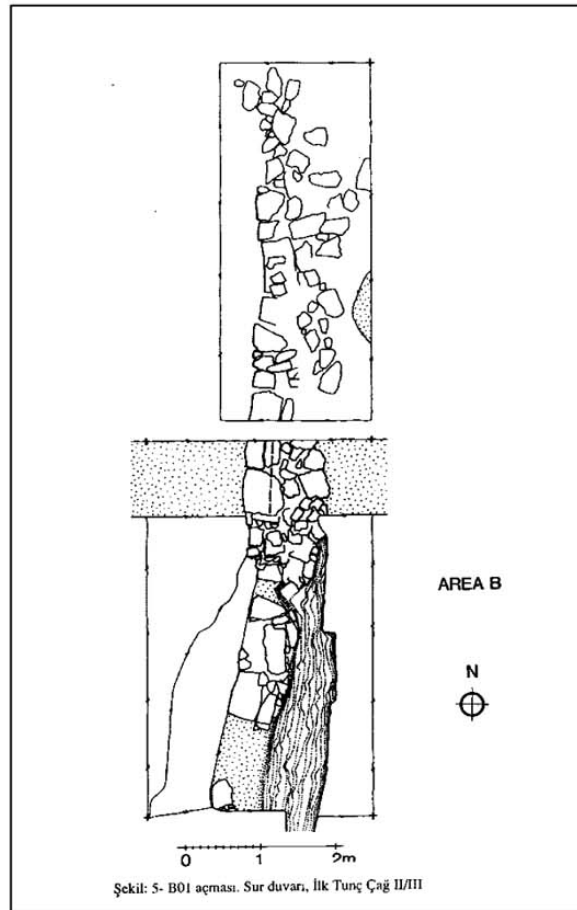
27: Değirmentepe Höyüğü bina EE'nin planı ve kesiti (Gürdil 2005, fig. 28).

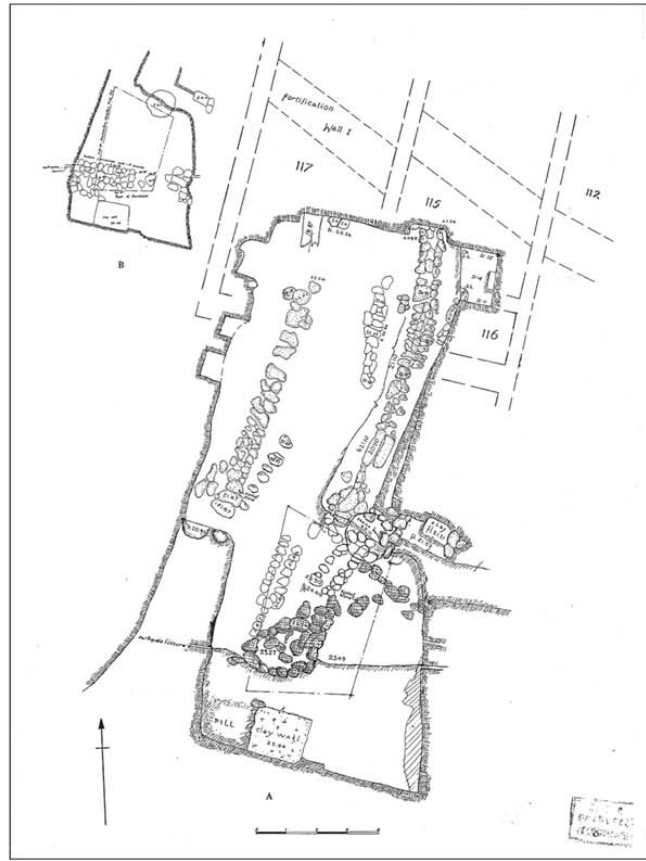
28: Demircihöyük yerleşim planı (Parzinger 1993, Lev. 193/1).

29: Dilkaya Höyük (Çilingiroğlu 1992, Resim 2a).

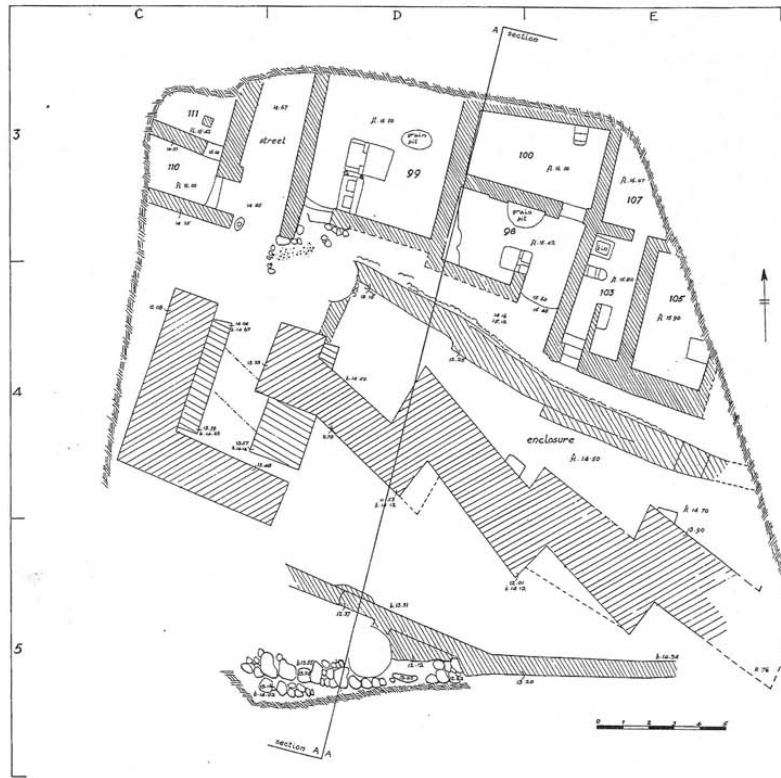
30: Göltepe Erken Tunç II-III savunma duvarı (Yener 1992, şekil 5).

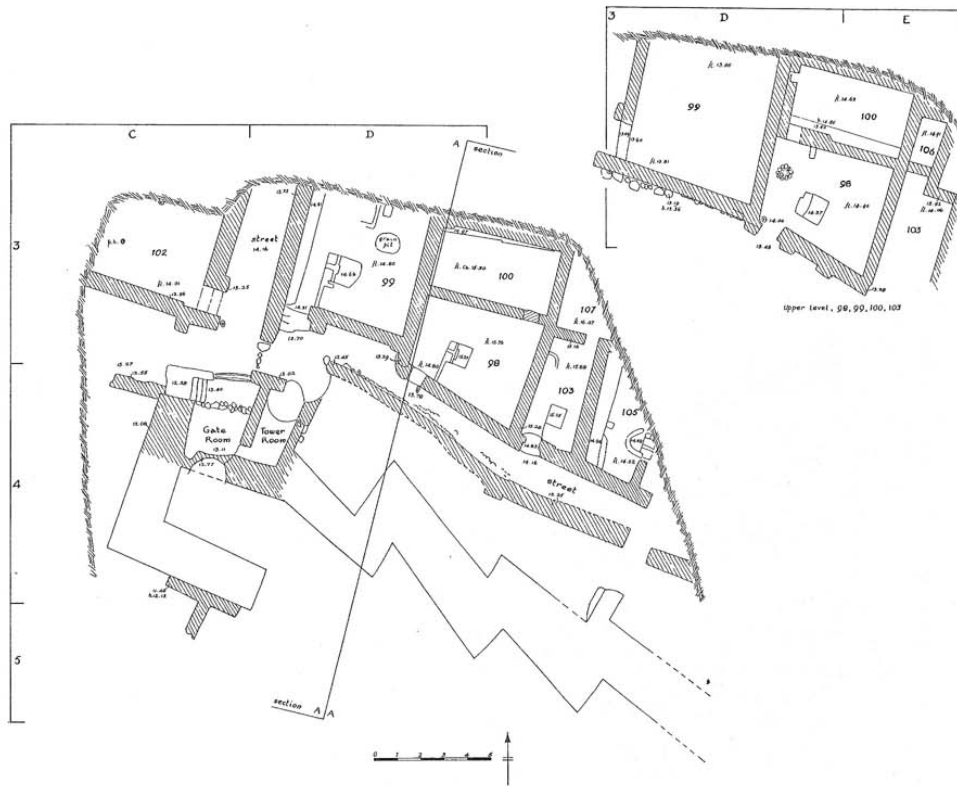
31: Gözlükule Erken Tunç Çağı I Planı (Goldman 1956, C.2, Plan 2).

32: Gözlükule Erken Tunç Çağı II, I. Savunma Duvarı (Goldman 1956, C.2, Plan 5).

33: Gözlükule Erken Tunç Çağı II, II. Savunma Duvarı (Goldman 1956, C.2, Plan 6).

34: Gözlükule Erken Tunç Çağı II, II. Savunma Duvarı, 2. evre (Goldman 1956, C.2, Plan 7).

35: Güvercinkayası yerleşim planı (Gülçur ve Kiper 2008, plan 2).

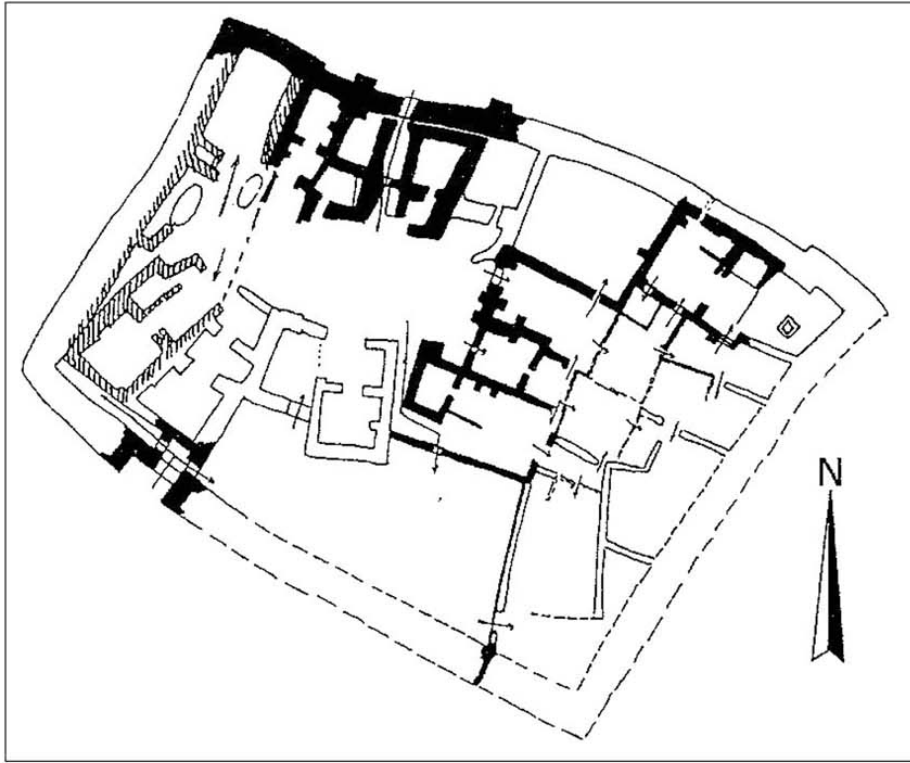
36: Güvercinkayası batı alanı savunma yapıları ve ön planda çifte siloyu çeviren duvar (Gülçur ve Kiper 2007, resim 4).

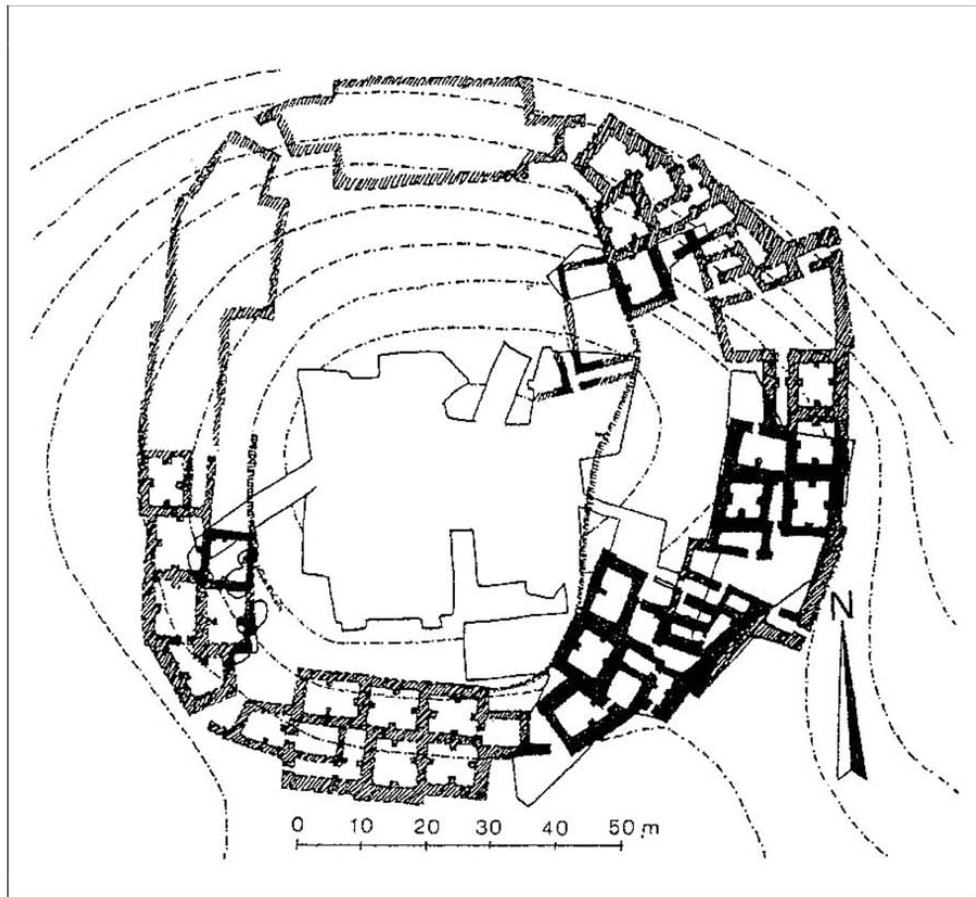
37: Güvercinkayası kule ve içindeki buluntular (Gülçur ve Kiper 2007, resim 5).

38: Güvercinkayası güneybatı kesimde balıksırtı duvar örgüsü (Gülçur ve Kiper 2007, res.7).

39: Hacilar IIA yerleşim planı (Parzinger 1993, Lev.190/3).

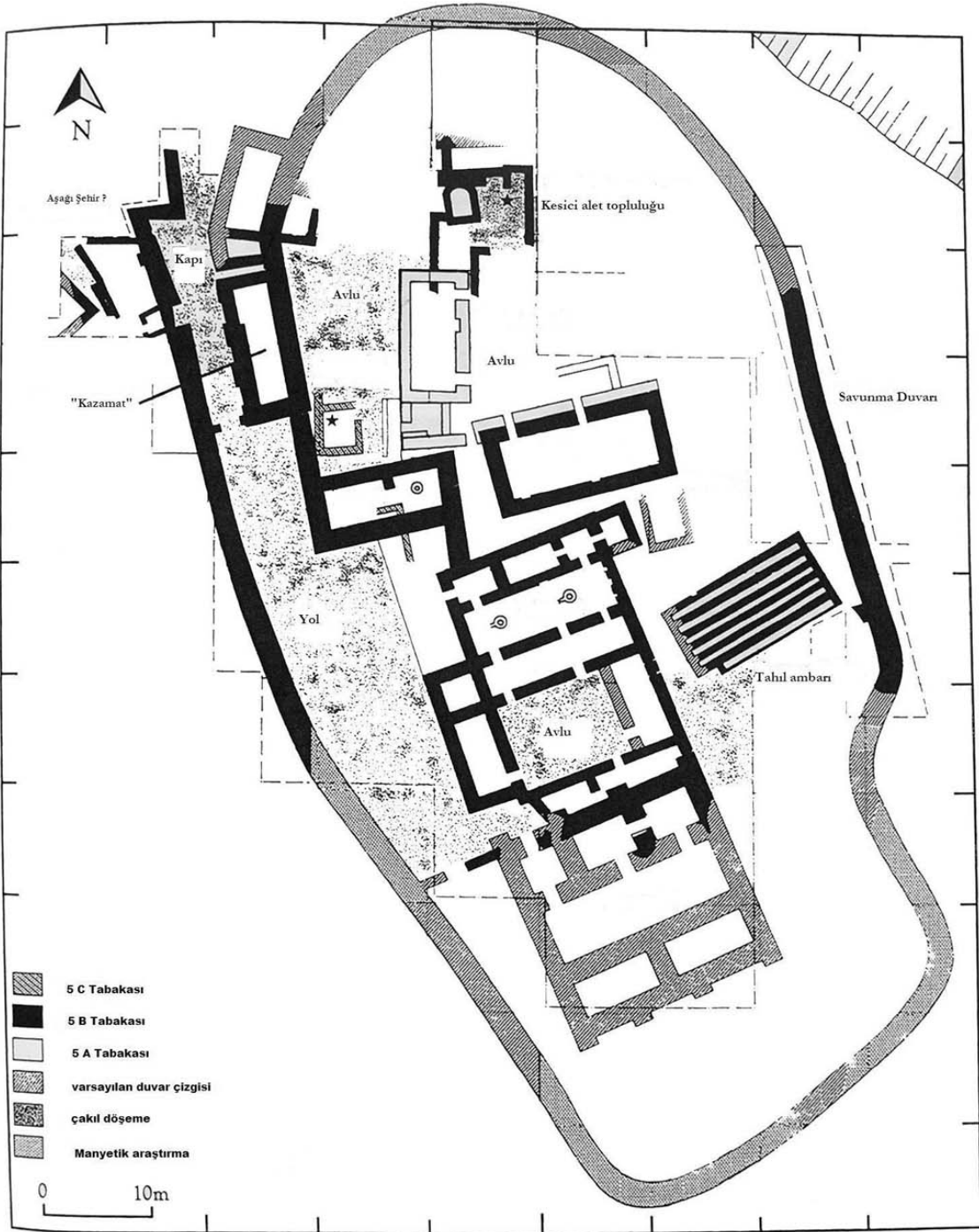

40: Hacilar I yerleşim planı (Parzinger 1993, Lev.190/5).

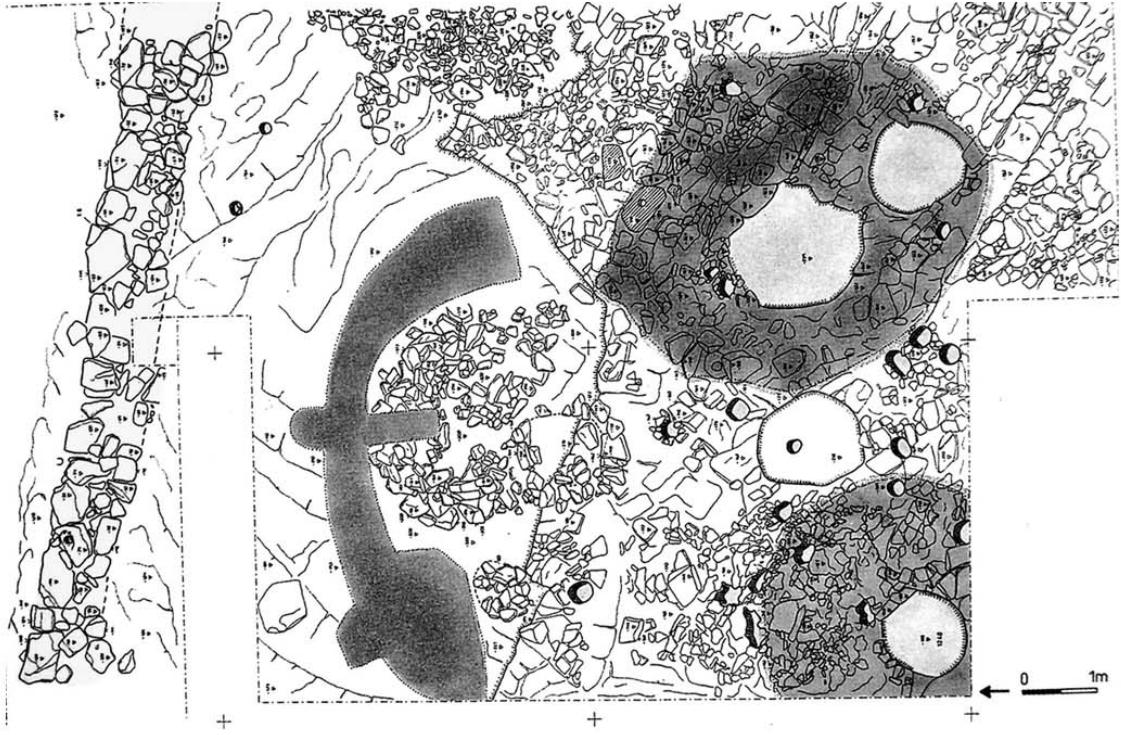

41: Hacınebi Geç Kalkolitik A evresi solda payandalı ve nişli çevirme duvarı; sağda kerpiç ve taş platform (Stein et al 1996, fig. 9).

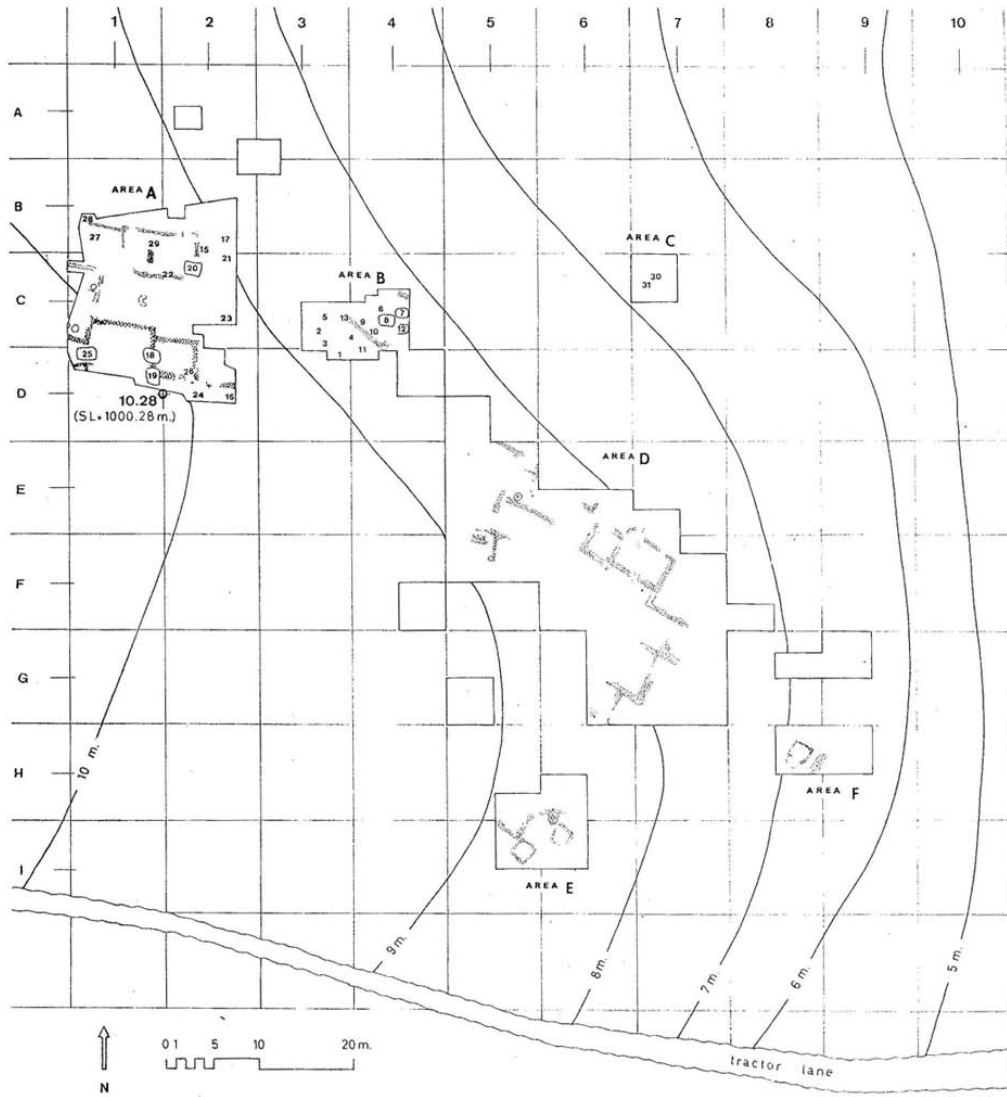
42: Hassek Höyük 5. tabaka Geç Uruk Yerleşmesi planı (Behm-Blancke 1992, Taf. 31).

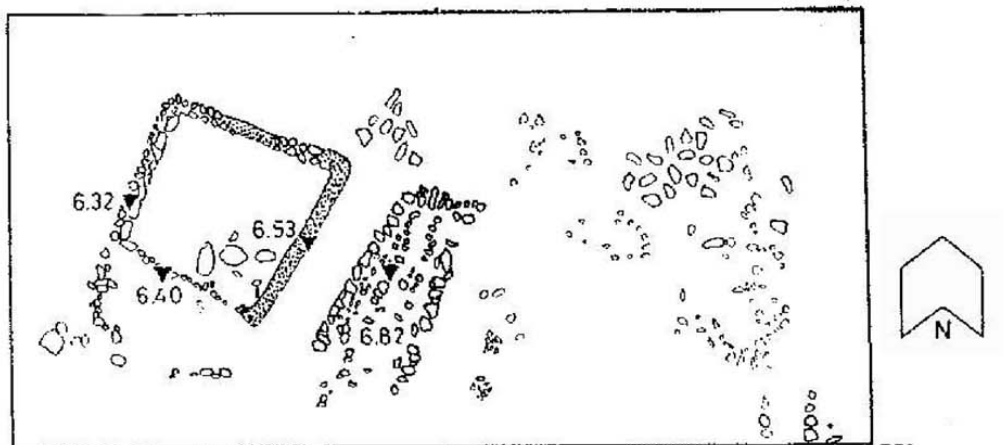
43: Hoca Çeşme Planı (Özdoğan 2007c, fig. 18).

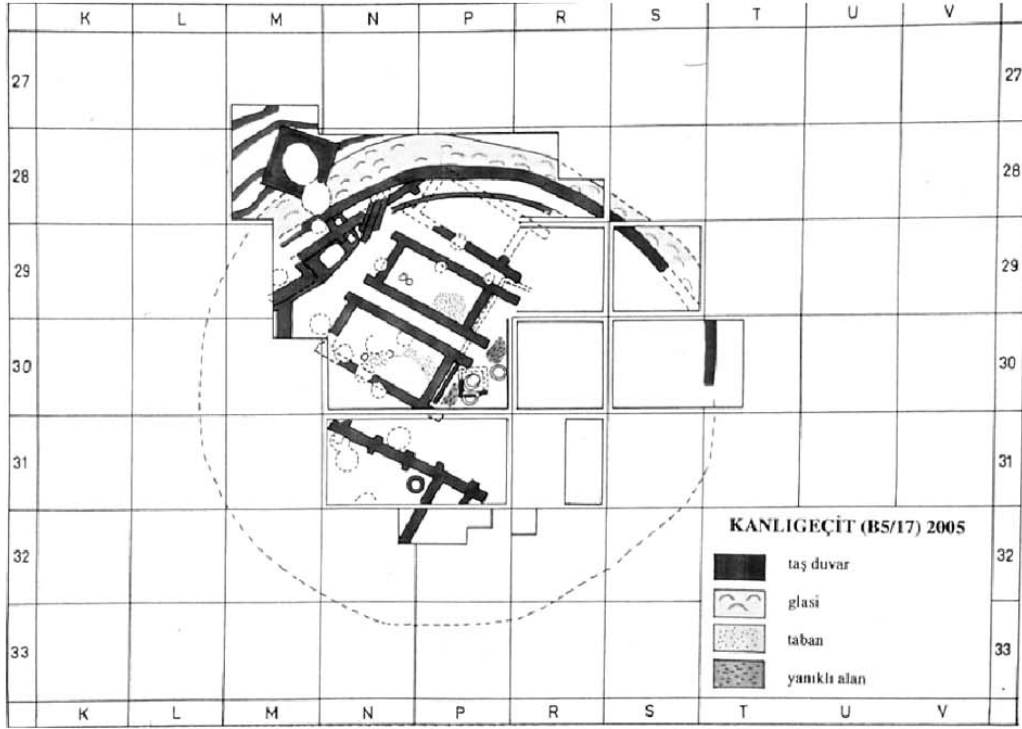
44: Hoca Çeşme Savunma Duvarı Dış Yüzü (Özdoğan 2007c, fig. 20).

45: Kaklık Mevkii kazı alanlarını gösteren plan (Efe et al 1995, fig. 3).

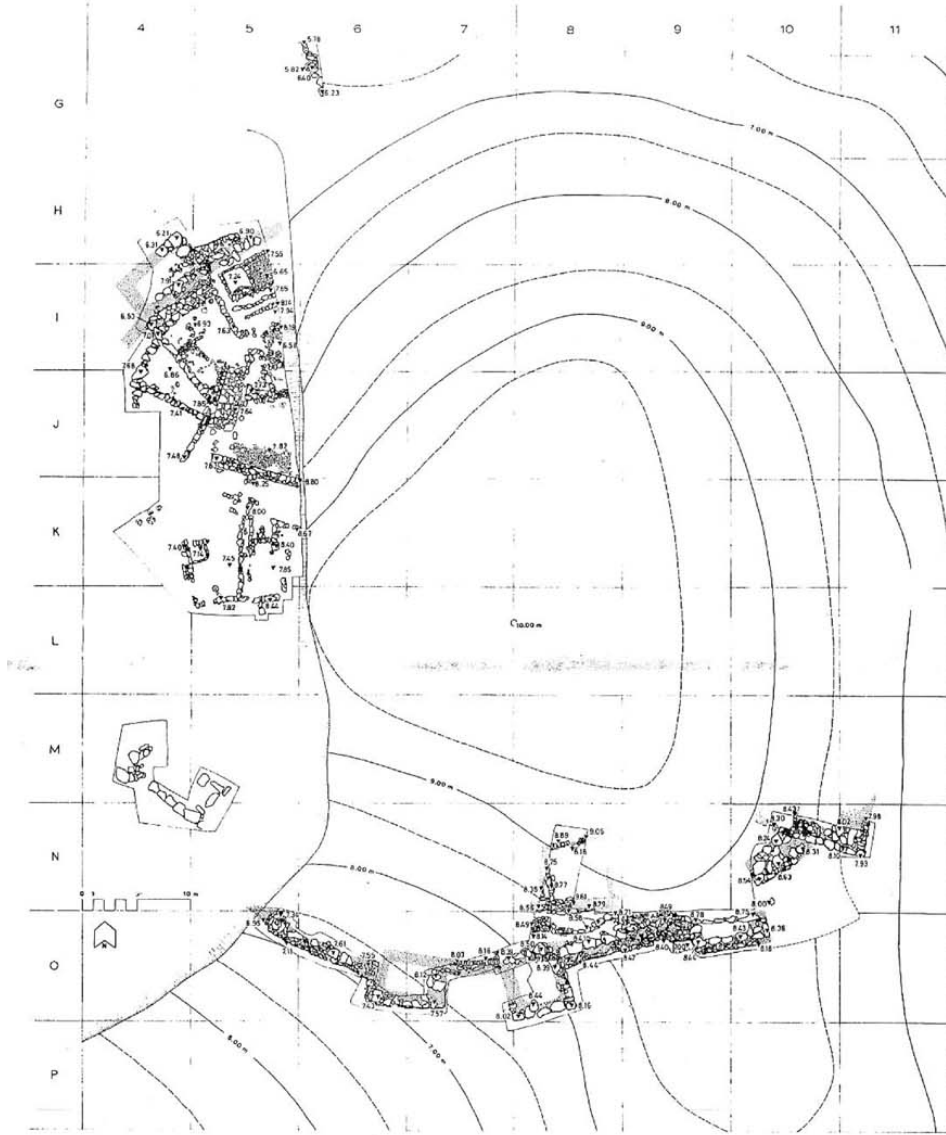
46: Kaklık Mevkii F alanı, savunma duvarı (Efe et al 1995, fig. 8).

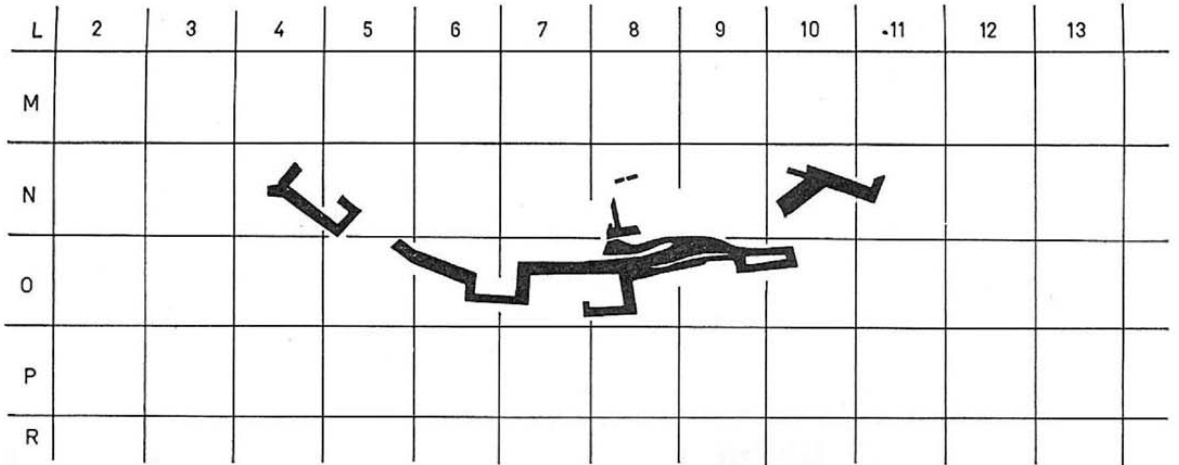
47: Kanlıgeçit yerleşim planı ve savunma sistemi (Özdoğan et al. 2007, çizim 3).

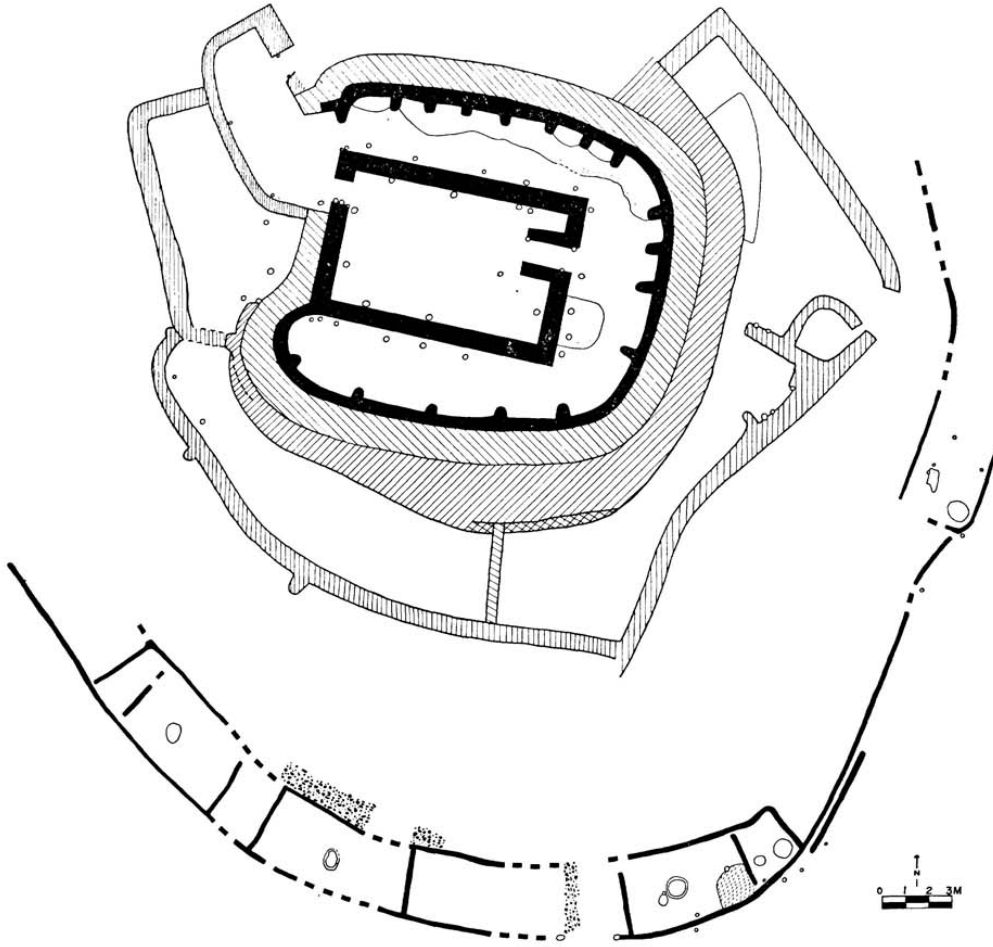
48: Kanlıgeçit kazı alanının kuzeybatıdan görünümü (Özdoğan et al. 2007, resim 6).

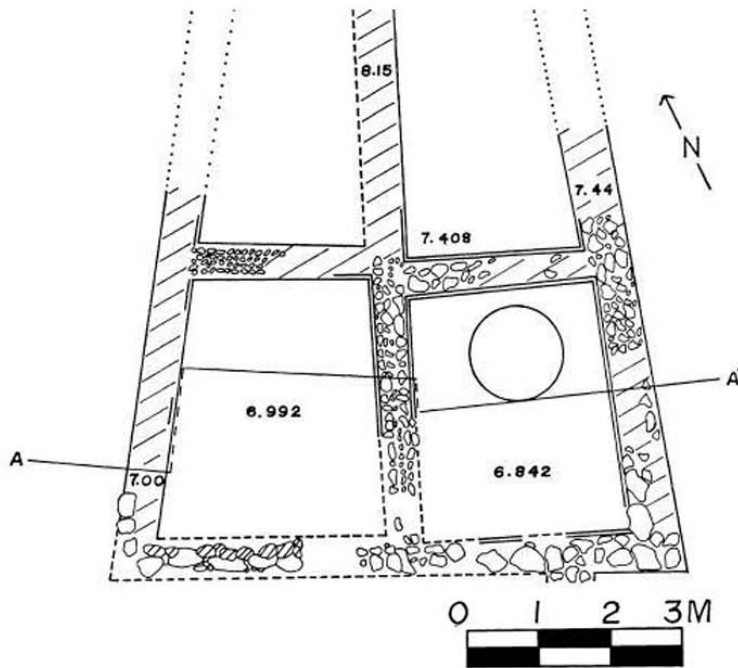
49: Karaoğlan Mevkii genel plan (Topbaş et al 1998, fig.2).

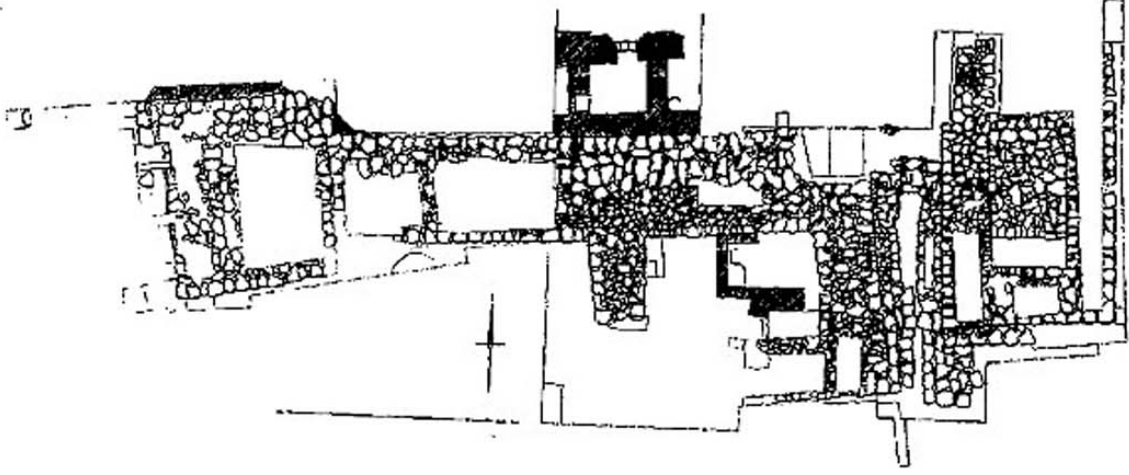
50: Karaoğlan Mevkii savunma sistemi (İlâslı 1992, çiz. 2).

51: Karataş I-II. Tabakaların Planı (Mellink 1974, ill. 1).

52: Karataş IV. Tabaka Bastionu (Mellink 1974, ill. 2).

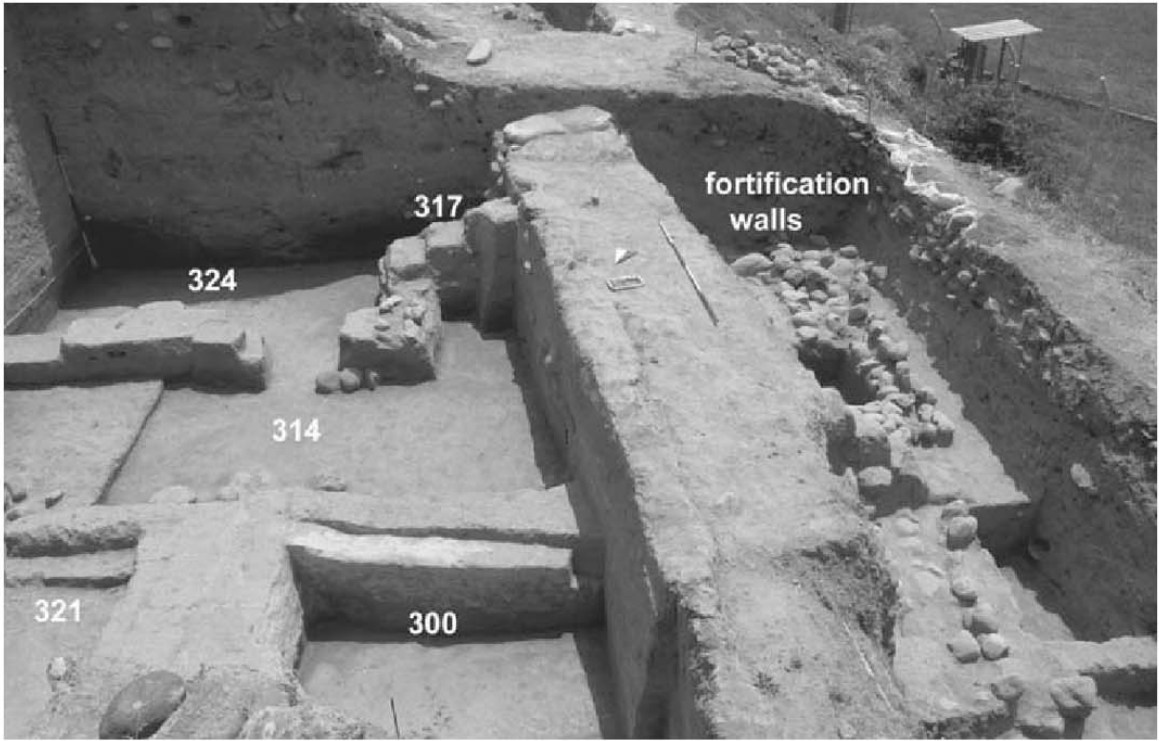

53: Kazane Höyük Erken Tunç Çağı II savunma sistemi (Wattenmaker, 1997, fig. 5).

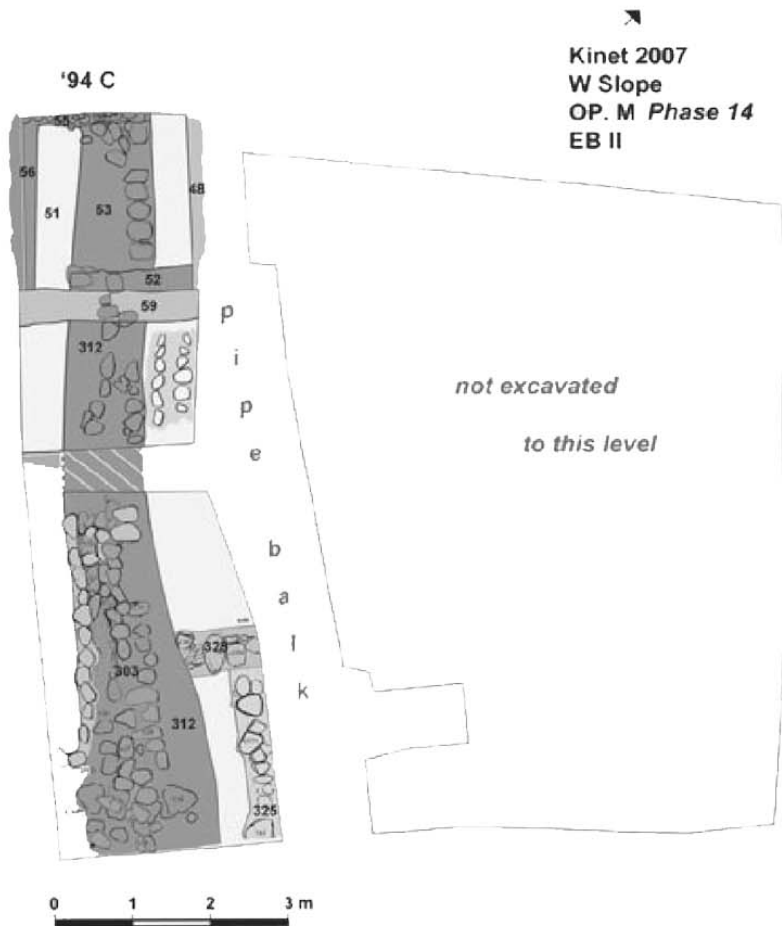

54: Kenantepe Savunma Duvarı (Parke et al 2008, fig. 9).

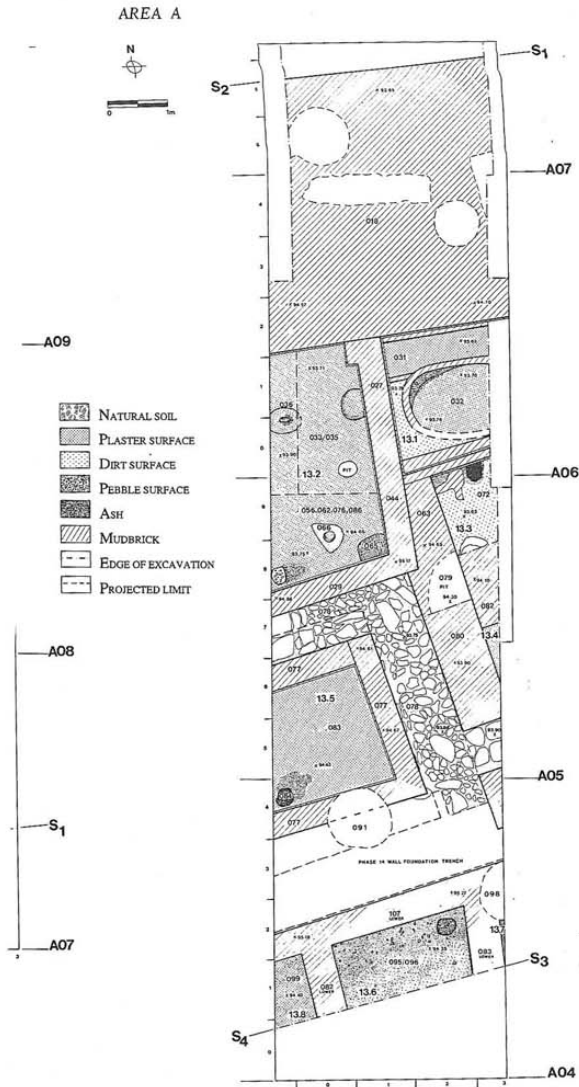

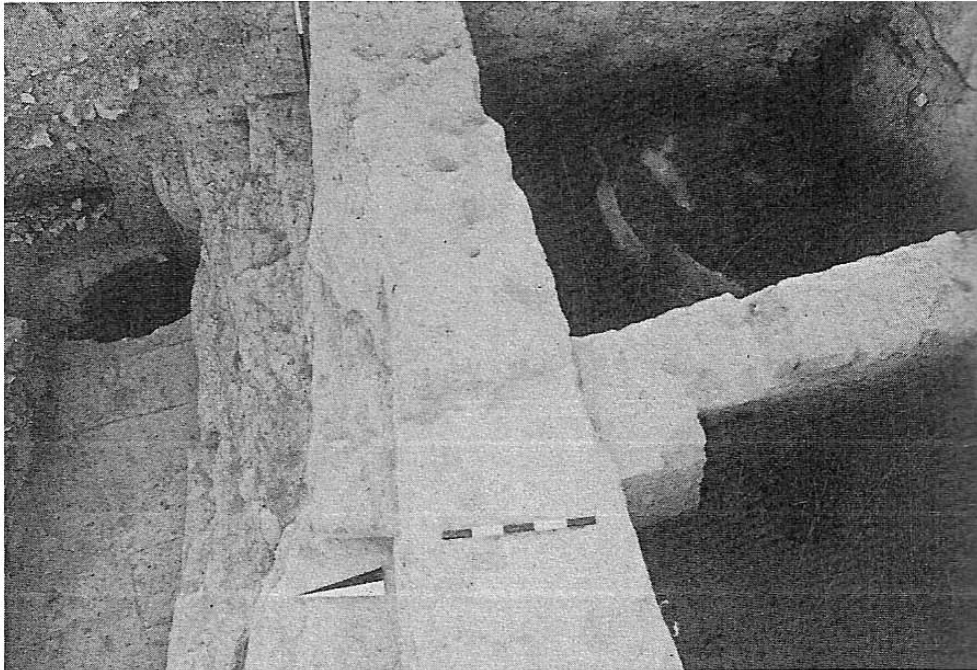
55: Kinet Höyük Savunma Duvarı (Gates 2009, fig. 3).

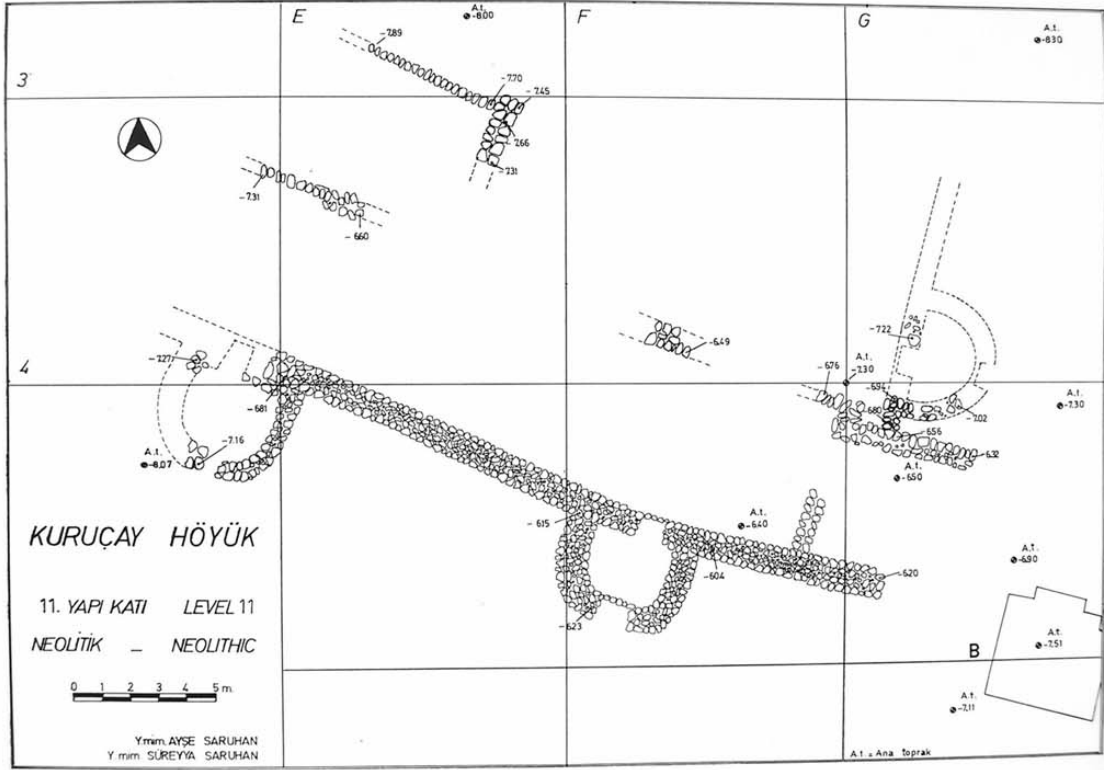
56: Kinet Höyük Batı Yamacı (Gates 2009, fig. 4).

57: Kurban Höyük Evre 13-Kerpiç Savunma Duvarı en üstte yer almaktadır (Algaze 1990, fig. 16).

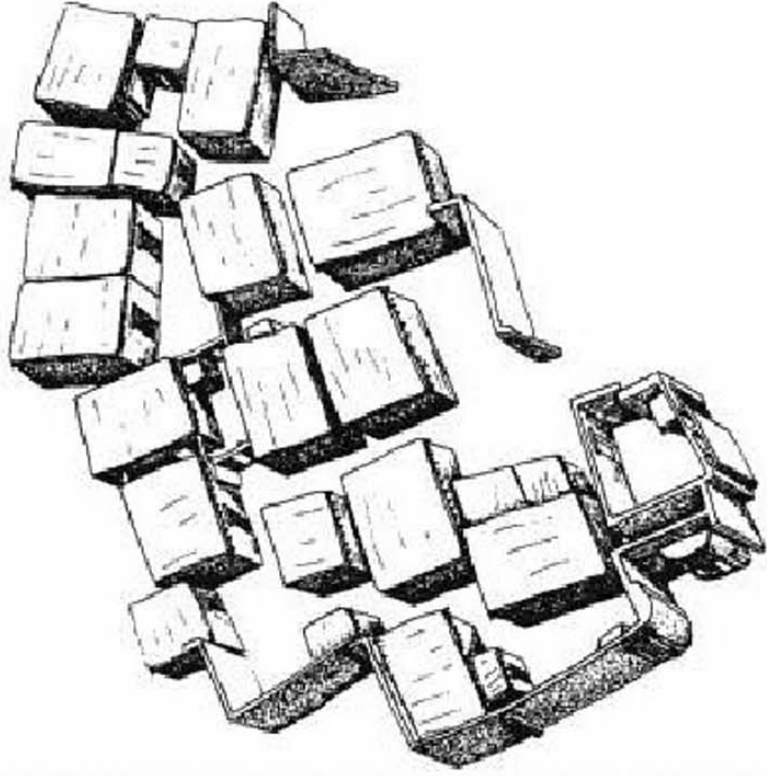
58: Kurban Höyük Savunma Duvarı ve Bitişik Yapılar (Algaze 1990, fig. 29).

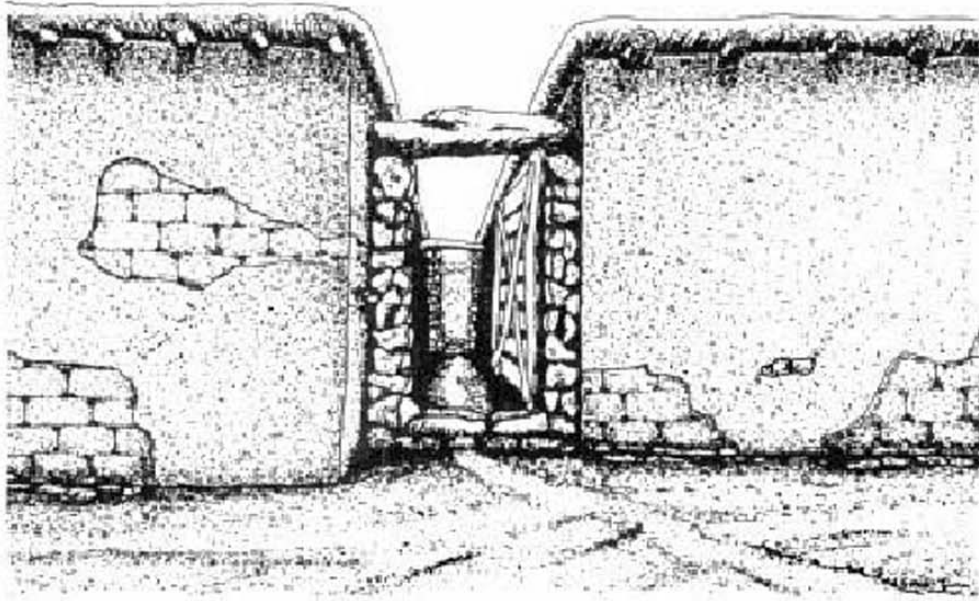
59: Kuruçay Höyüğü 11. kat planı (Duru 1994, Lev. 15).

60: Kuruçay Höyüğü 11. Kat savunma duvarı (Duru 1994, Lev. 16/2).

61: Kuruçay Geç Kalkolitik 6A2 tabakası yapılarının izometrik çizimi (Duru 1996, res. 2).

62: Kuruçay Geç Kalkolitik 6A. tabakası Doğu Kapısı'nın rekonstrüksiyonu (Duru 1996, Levha 42, 2).

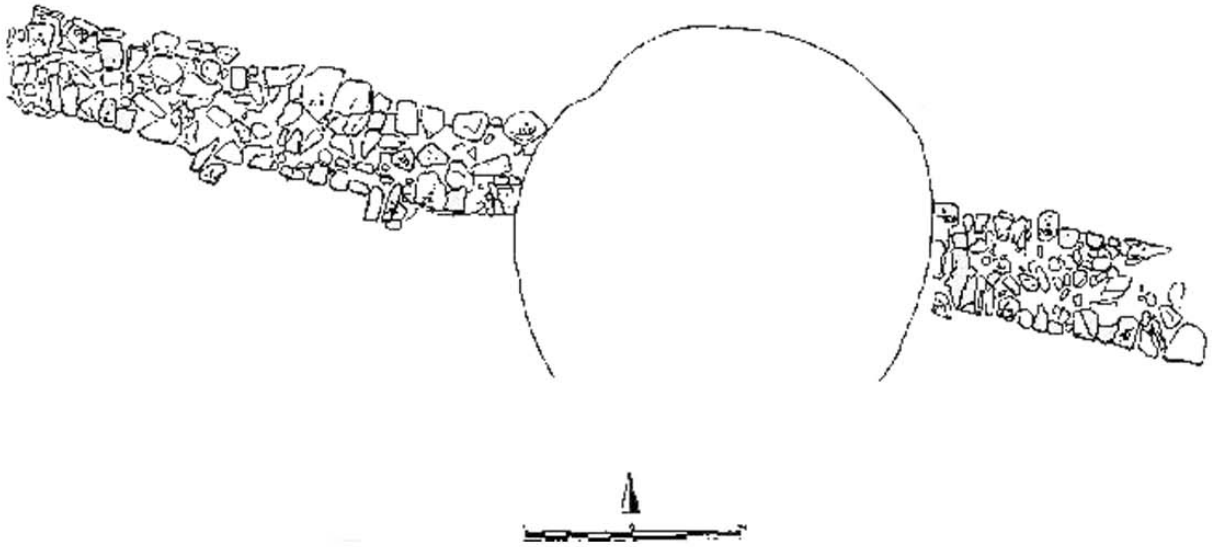
63: Külliüoba-Doğu Yerleşim Planı (Efe 2007c, res. 4).

64: Külliüoba Doğu Yerleşimi. Erken Tunç II Savunma Duvarı (www.kulluoba.org).

65: Lidar Höyük Savunma Duvarı (Mellink 1984, fig. 5).

66: Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma duvarı (Erkanal ve Günel 1996, res. 23).

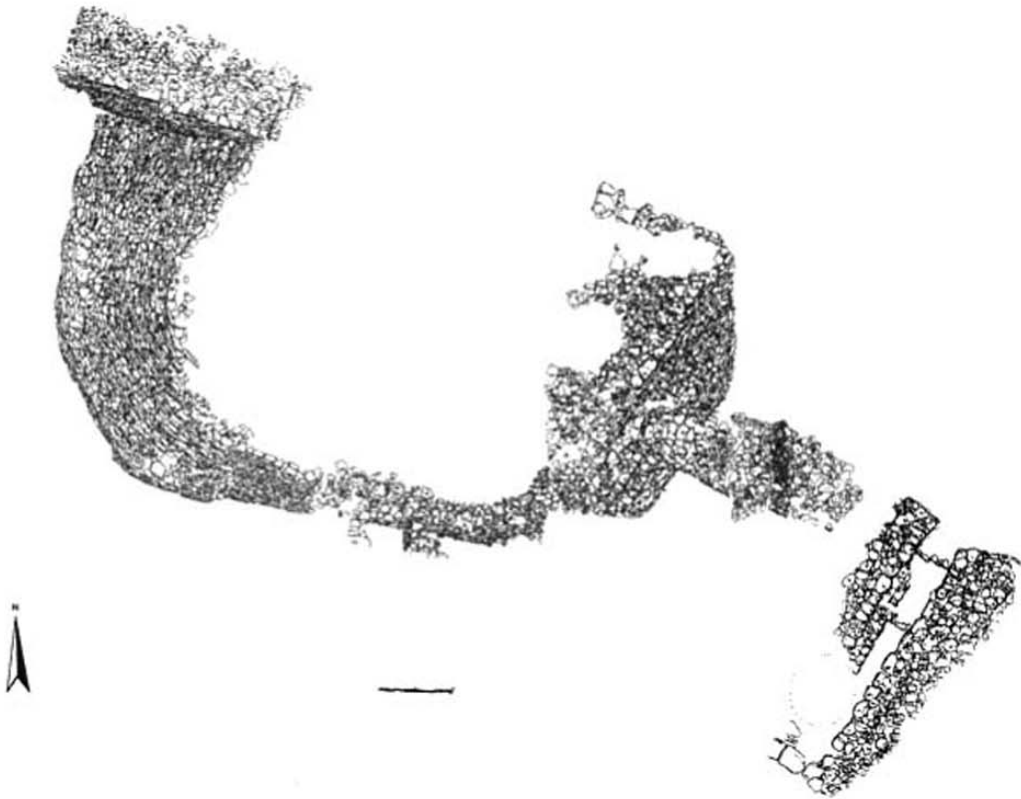
67: Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma sistemi, doğudan (Liman Tepe kazı arşivi).

68: Liman Tepe Erken Tunç Çağı I savunma sistemi ve giriş kapısı, güneyden (Liman Tepe kazı arşivi).

69: Liman Tepe Erken Tunç Çağı I giriş kapısı ve kapıyı kuşatan kuleler, güneyden (Liman Tepe kazı arşivi).

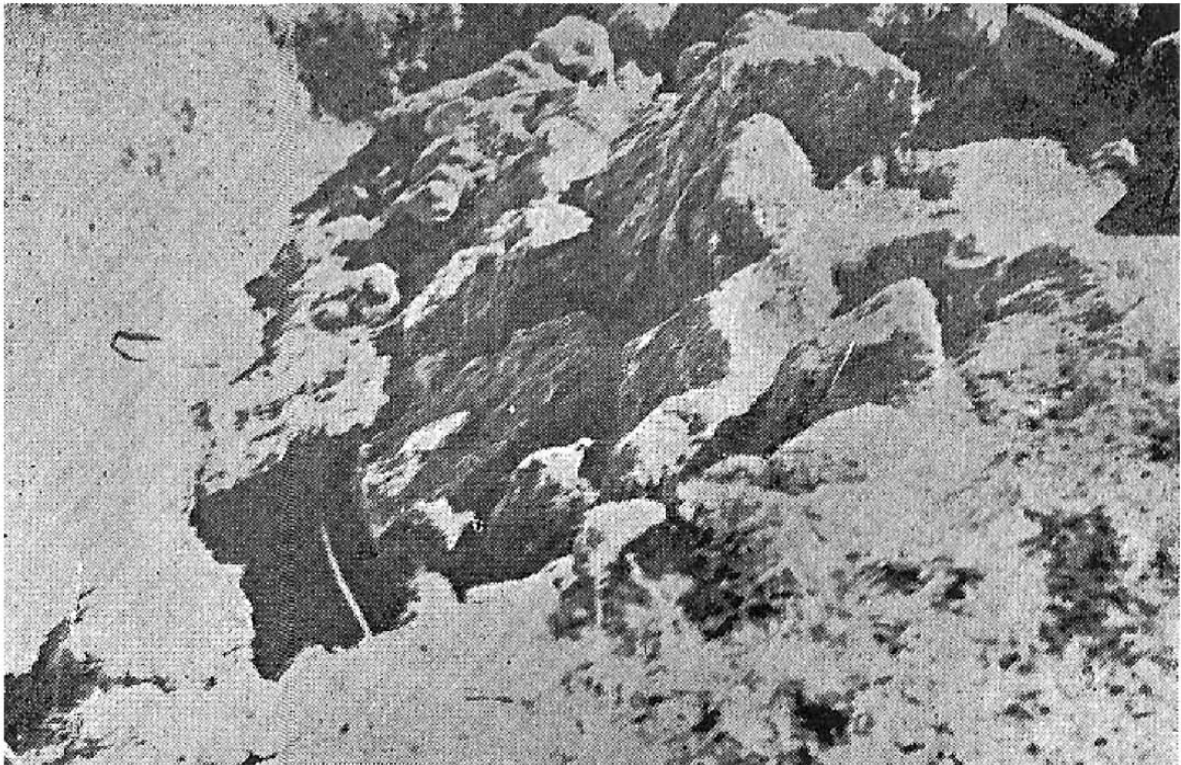

70: Liman Tepe güney kazı alanındaki Erken Tunç Çağı II bastionu ve (sağda) Erken Tunç Çağı III döneminde bu alanda inşa edilen yapılara ait kalıntılar (Erkanal ve Artzy 2002, çizim 2).

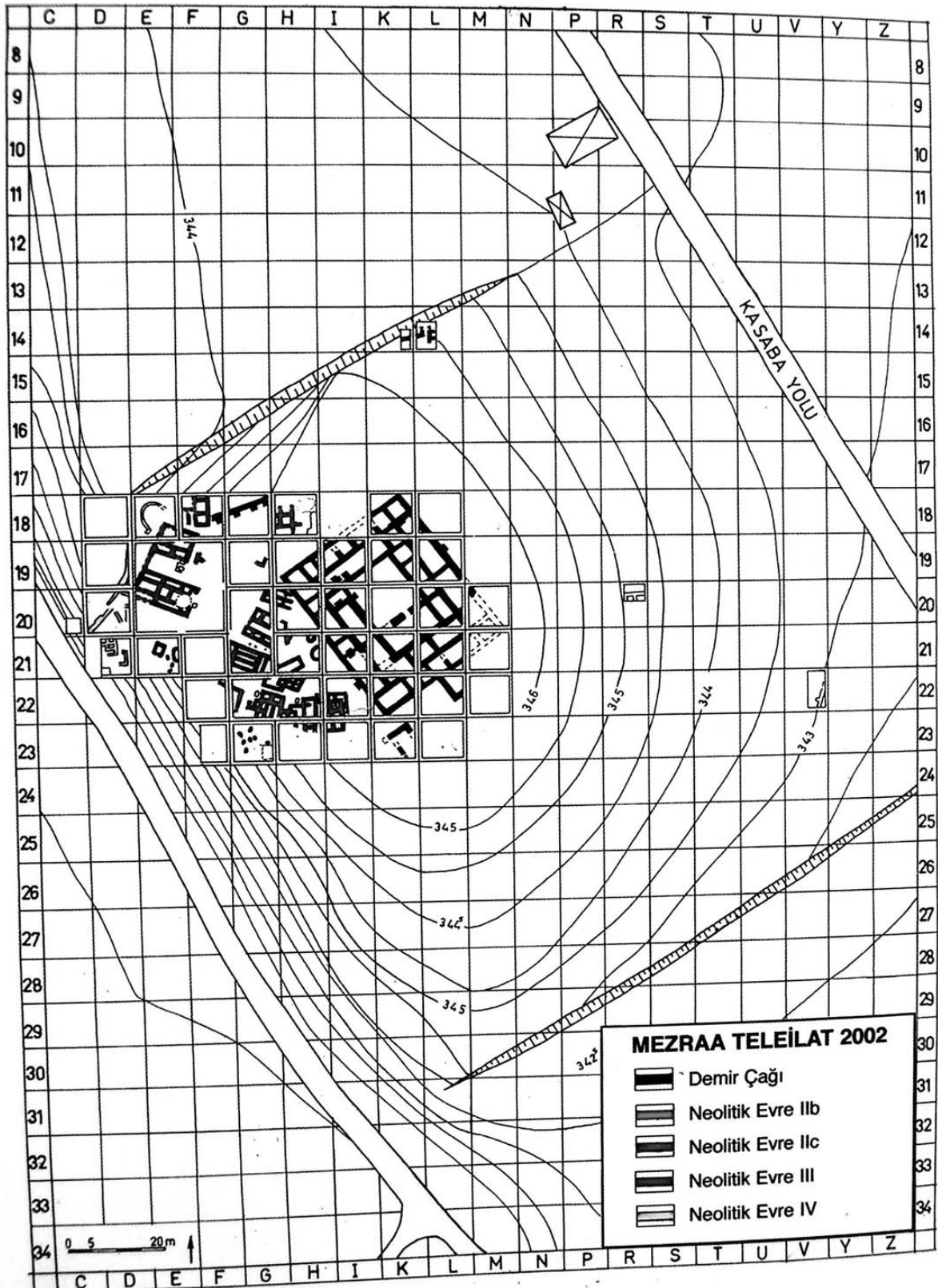

71: Liman Tepe Erken Tunç Çağı II’de yerleşimin kuzeyinde teraslar üzerine inşa edilen yapılar ve “iç kale”ye geçiş koridoru (Erkanal et al 2003, plan 1).

72: Maltepe Höyüğü eğimli savunma duvarı (Özgüç 1947, res. 7).

73: Mezraa Teleilat Höyüğü genel planı (Özdoğan 2007b, fig. 3).

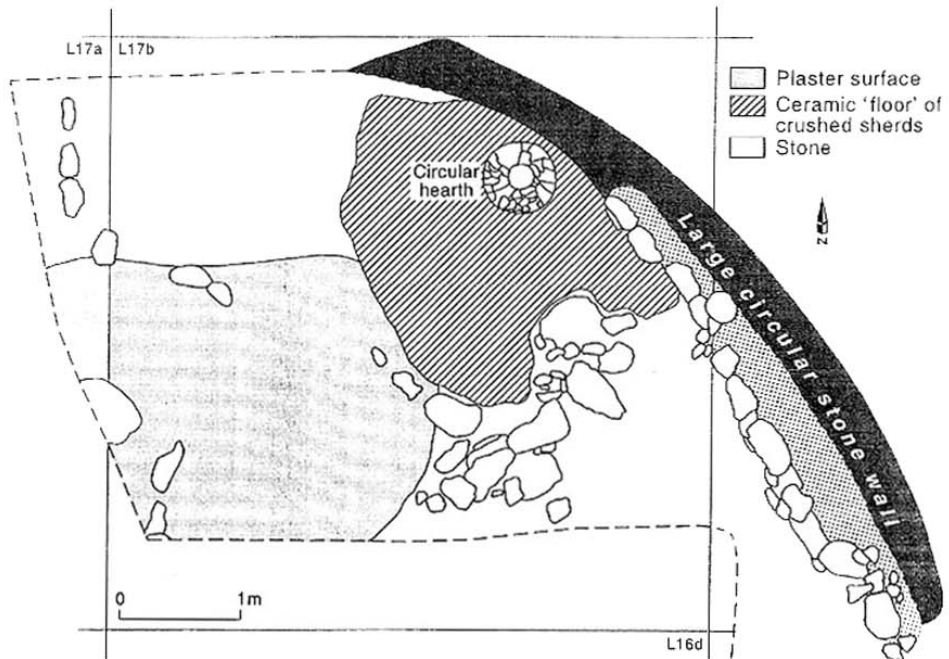
74: Mezraa Teleilat Höyüğü IV. Evre çevre duvarı (Özdoğan 2007b, fig. 31).

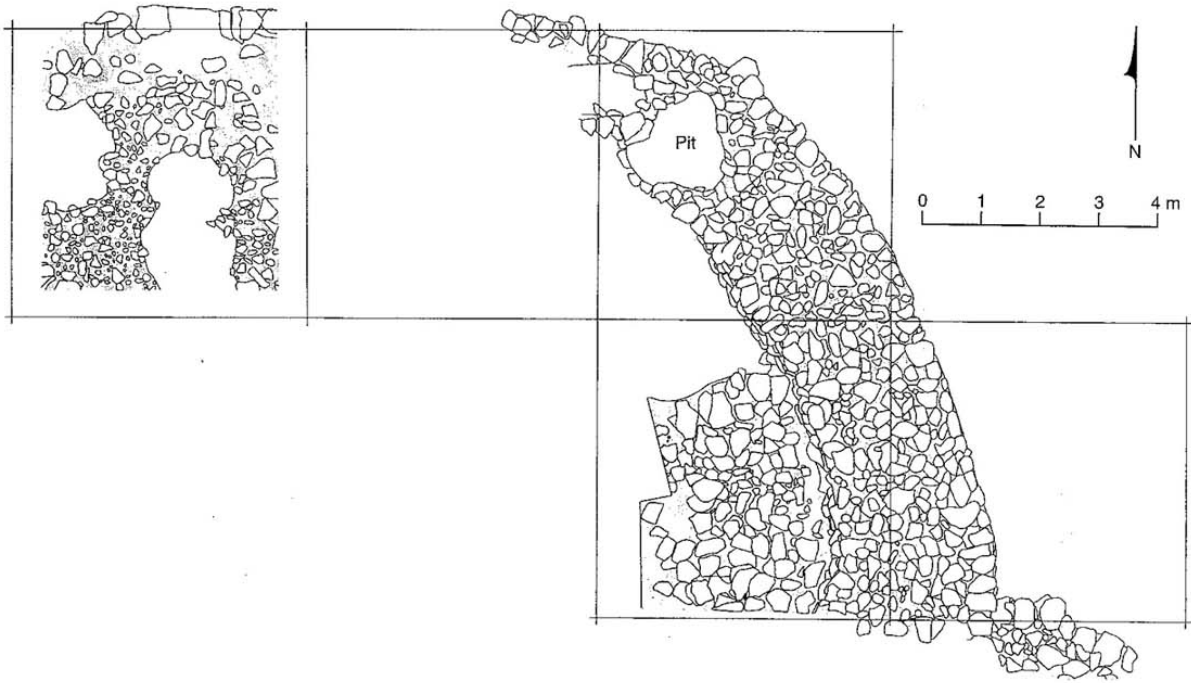
75: Mezraa Teleilat Höyüğü çevre duvarı yüksekliğini gösteren sondaj (Özdoğan 2007b fig. 32).

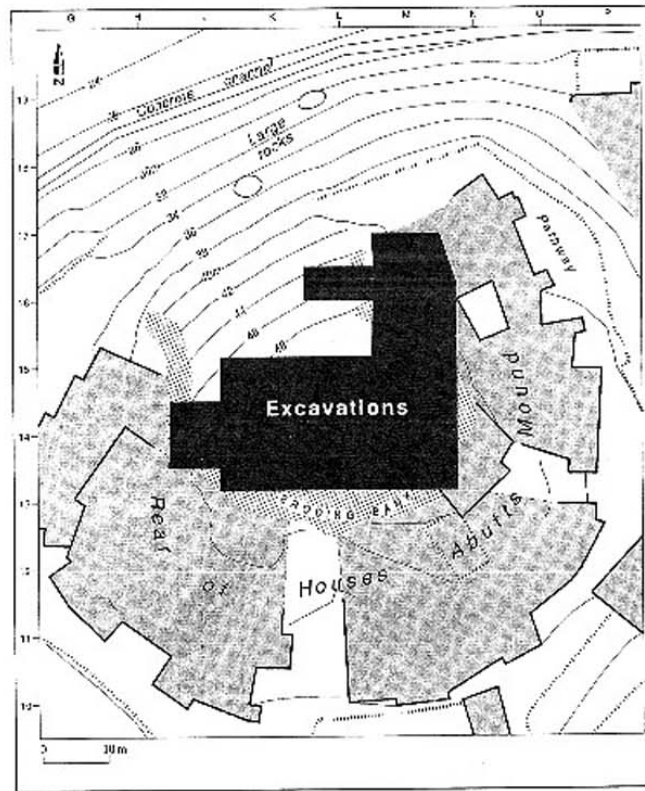
76: Pulur-Sakyol Yerleşim Planı (Koşay 1976, Lev. 120).

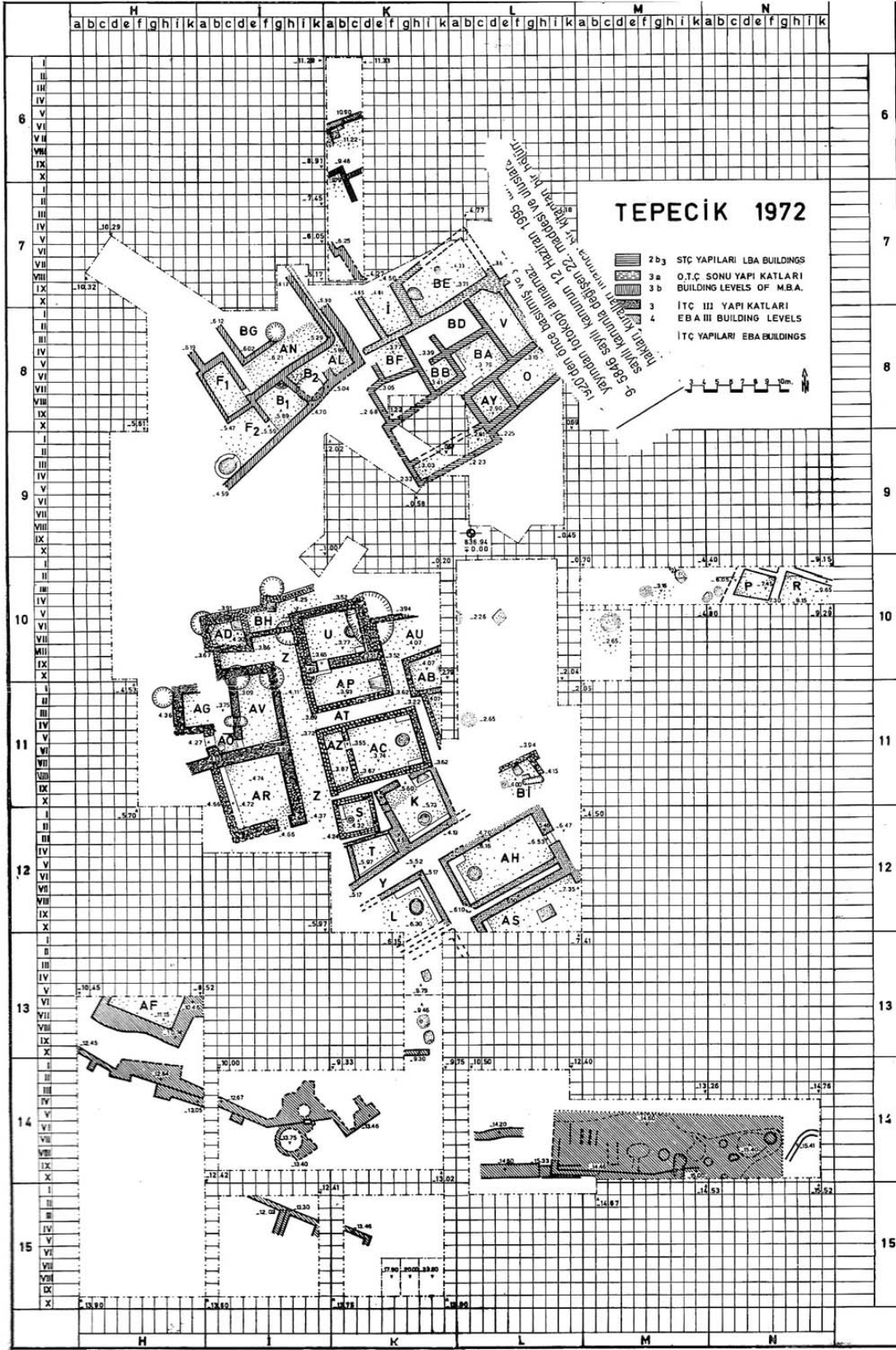
77: Sos Höyük savunma duvarı (Hopkins 2003, fig. 22).

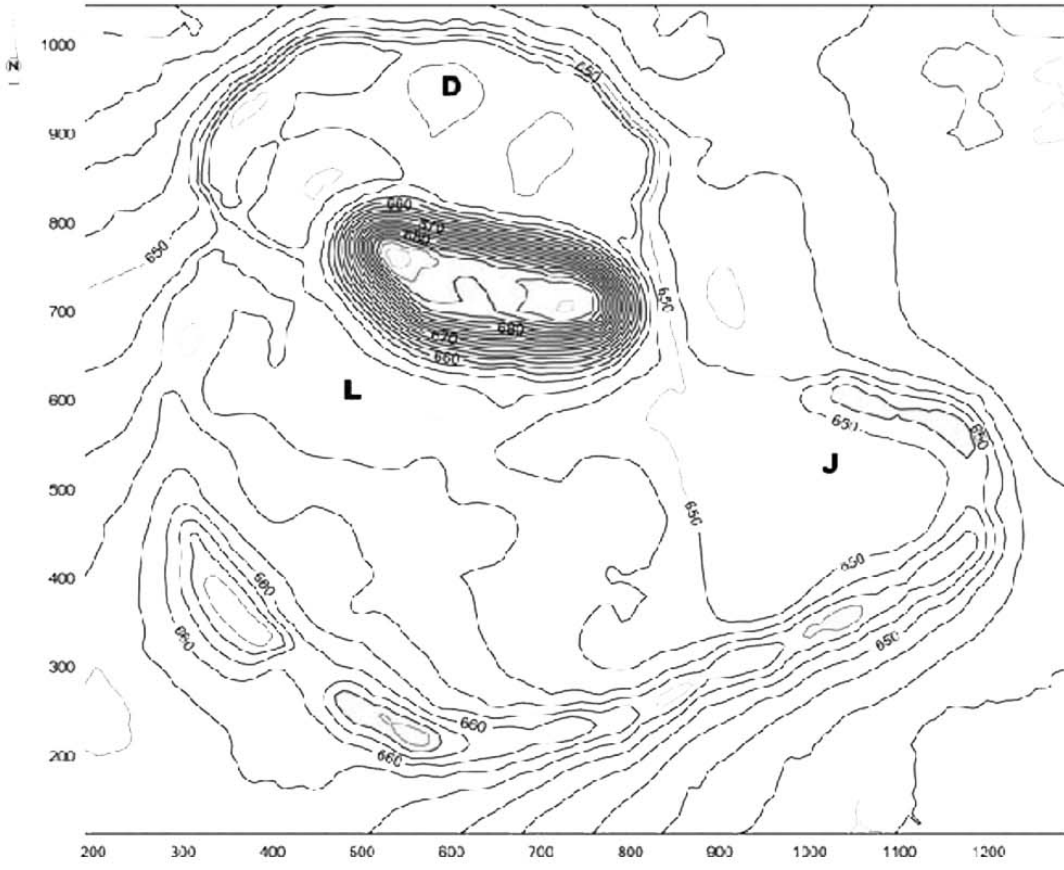
78: Sos Höyük Geç Kalkolitik savunma duvarı ayrıntı (Hopkins 2003, fig. 26).

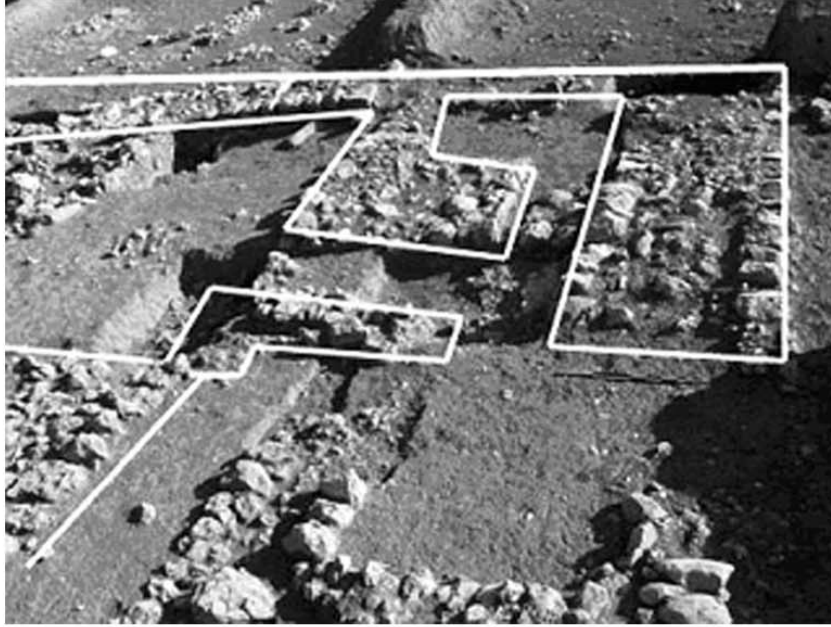
79: Sos Höyük Yerleşim Planı (Hopkins 2003, fig. 21).

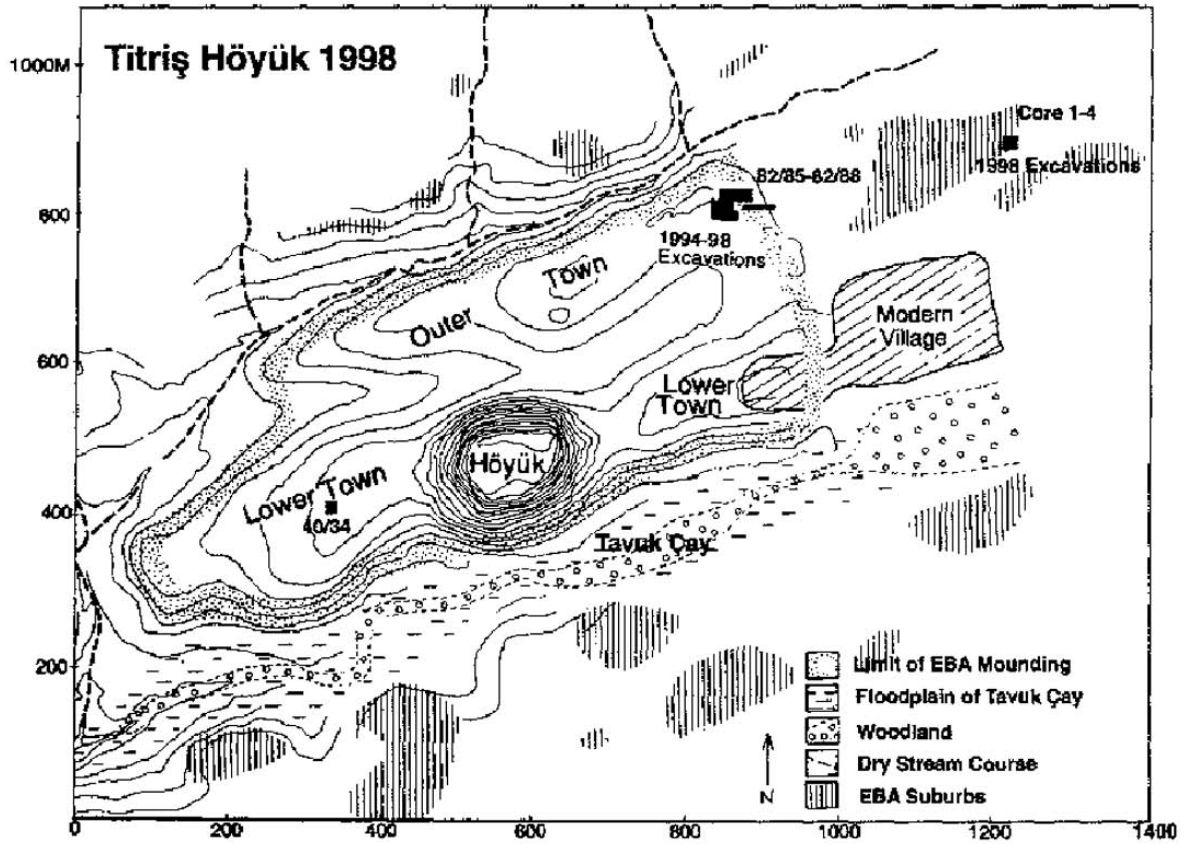
80: Tepecik Yerleşim Planı (Esin 1976a).

81: Tilbeşar Topografik Harita (Kepinski ve Önal 2008, fig. 1).

82: Tilbeşar IIIB tabakası, L kazı alanında açığa çıkarılan açılı kule (Kepinski ve Önal 2008, fig. 4).

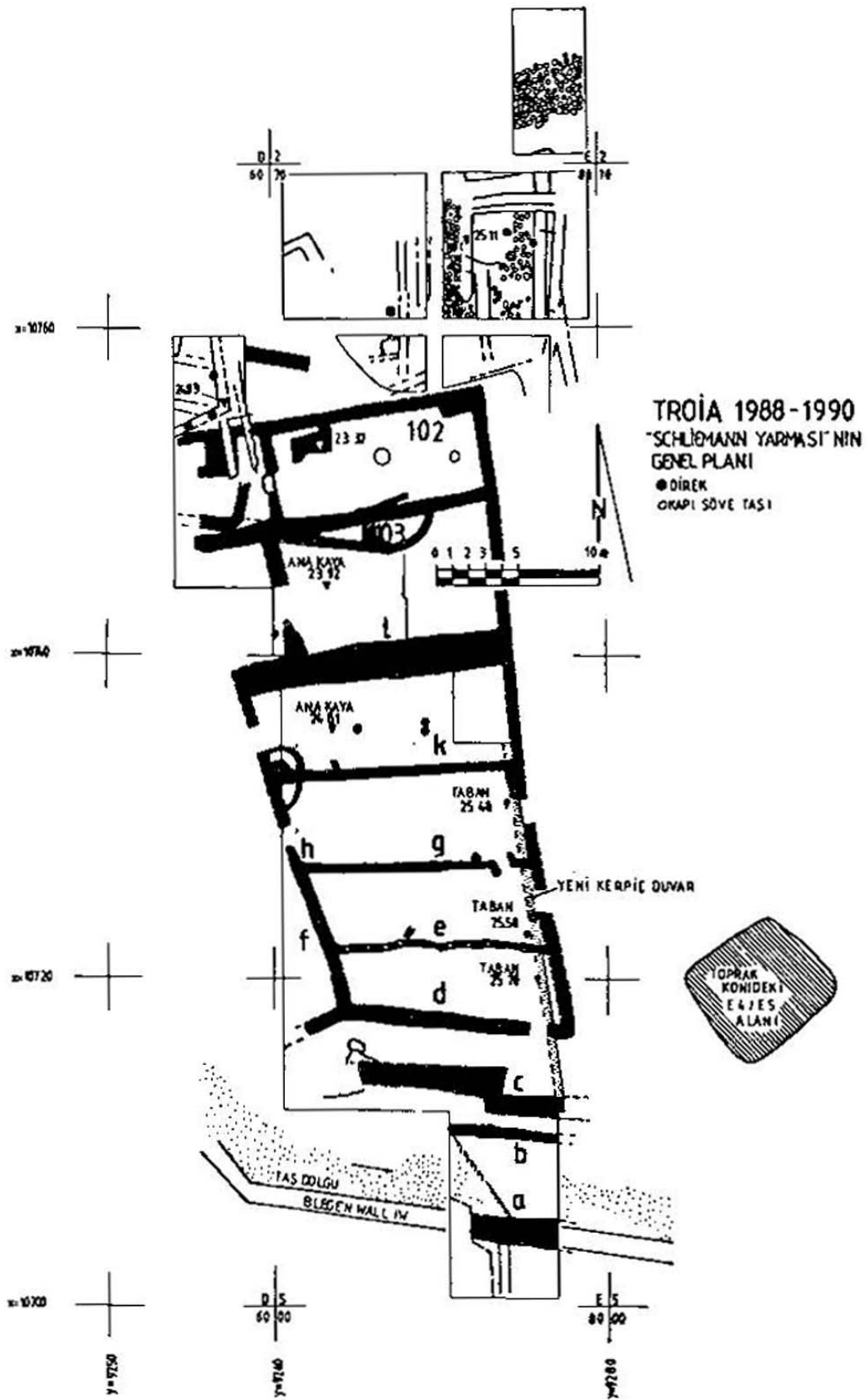

83: Titriş Höyük Yerleşim Planı (Algaze et al 2000, fig. 1).

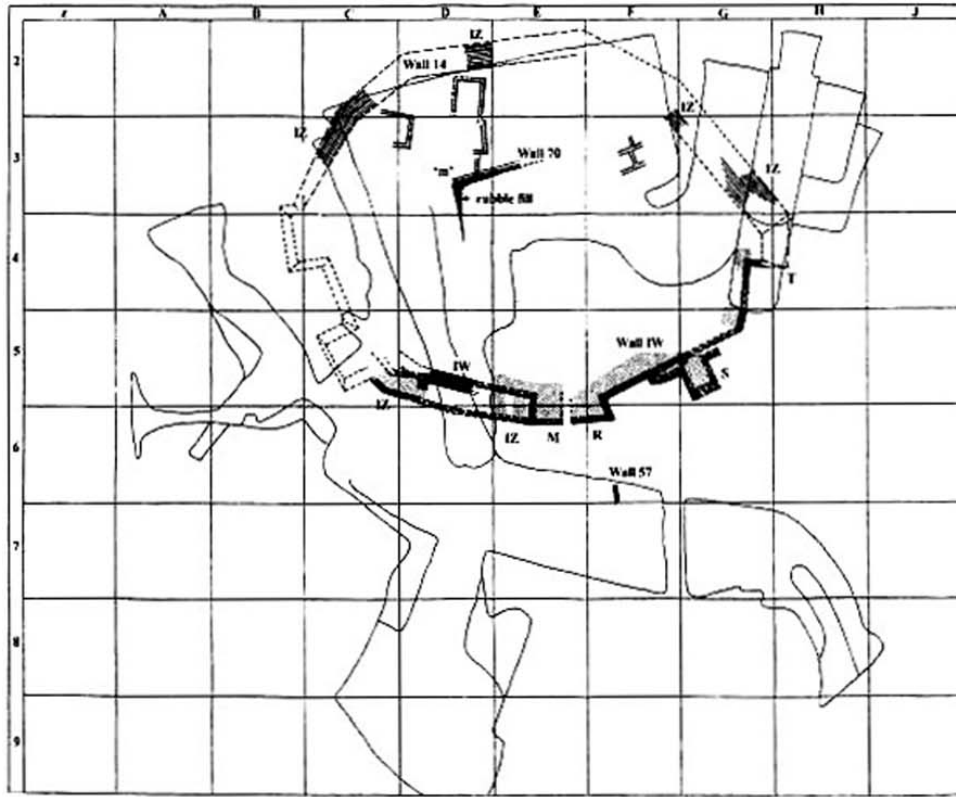

84: Titriş Höyük Yerleşim Planı (www3.uakron.edu/titris).

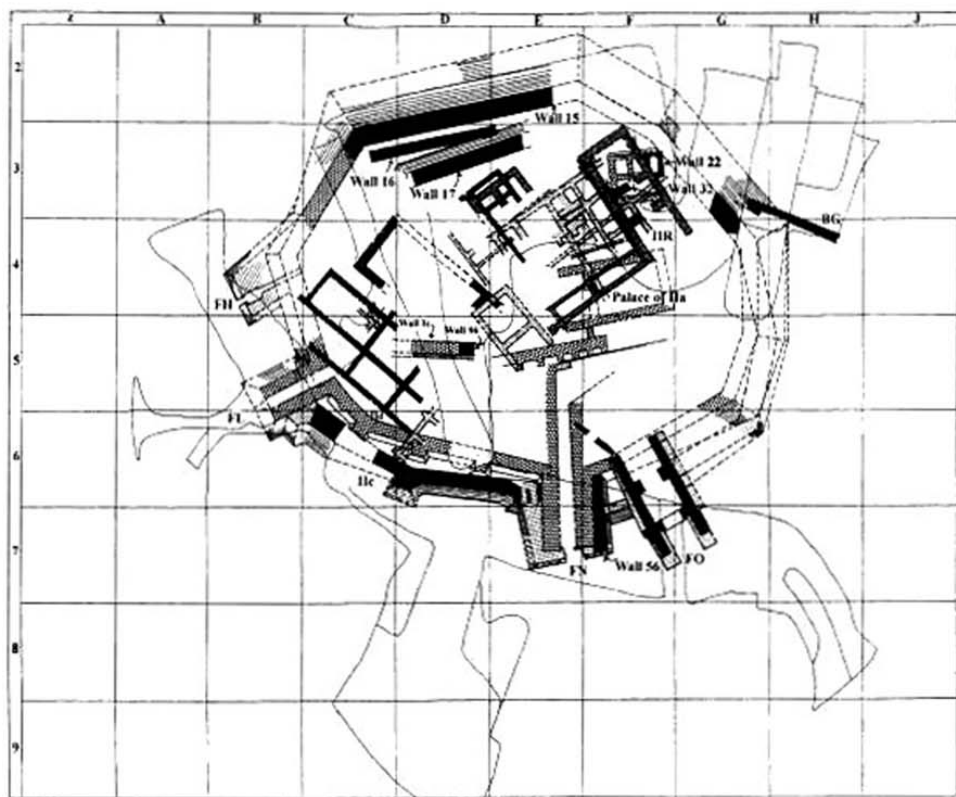

85: Troya I-Erken Savunma Sistemi (Korfmann 1992, res. 3).

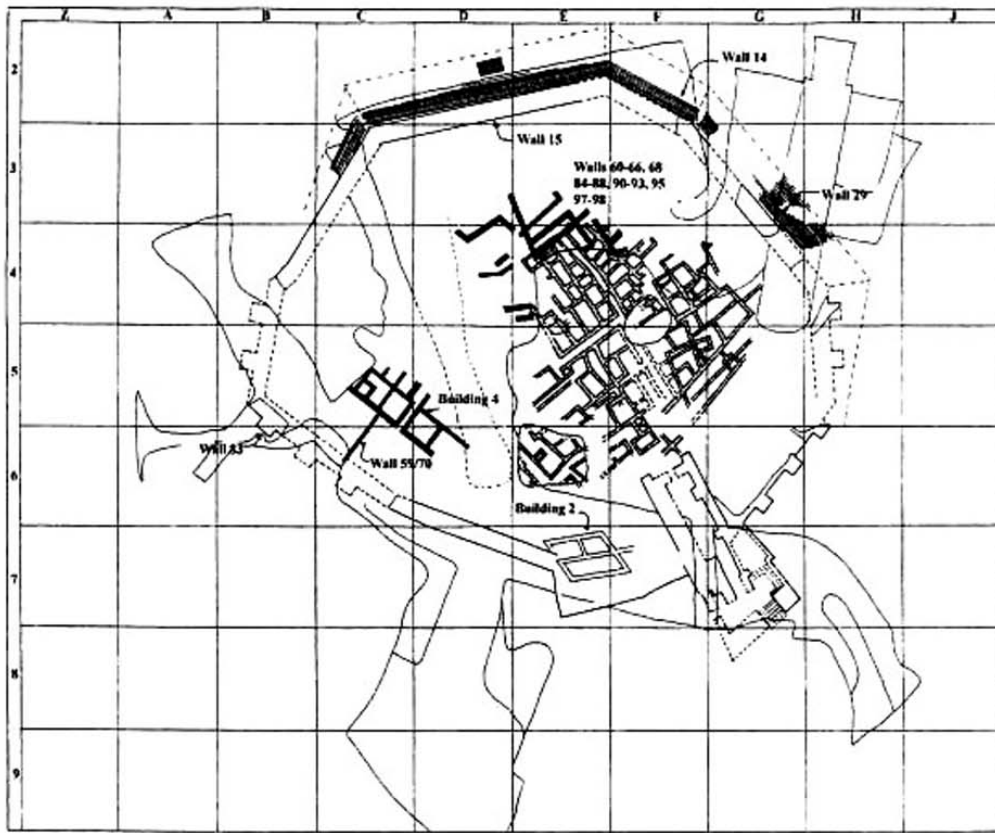

86: Troya I-Geç Savunma Sistemi (Easton 2002, fig. 195).

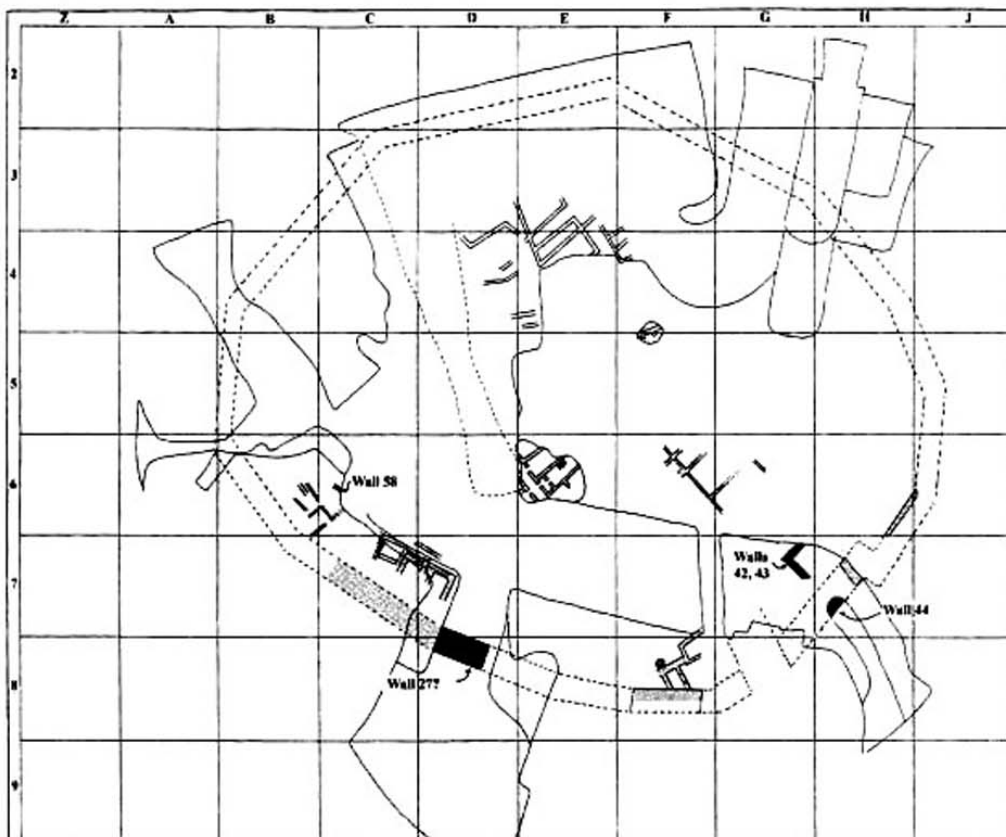

87: Troya II-Erken Savunma Sistemi (Easton 2002, fig. 196).

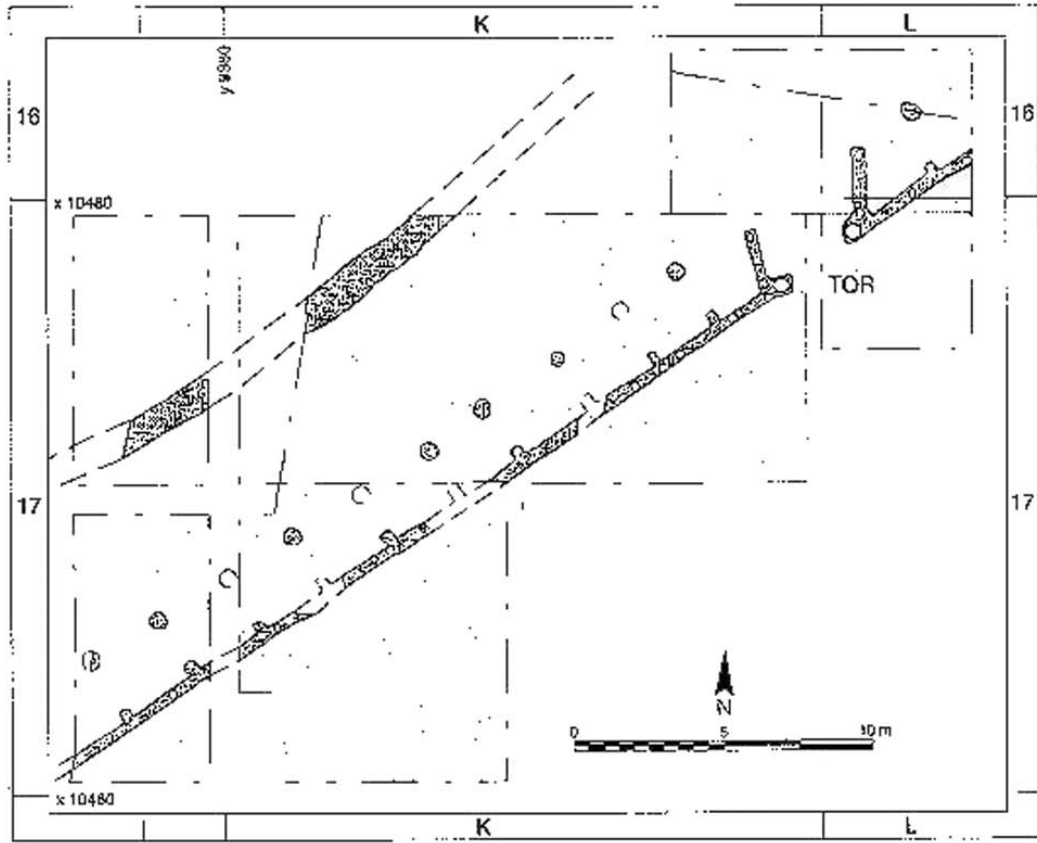

90: Troya III Savunma Sistemi (Easton 2002, fig. 199).

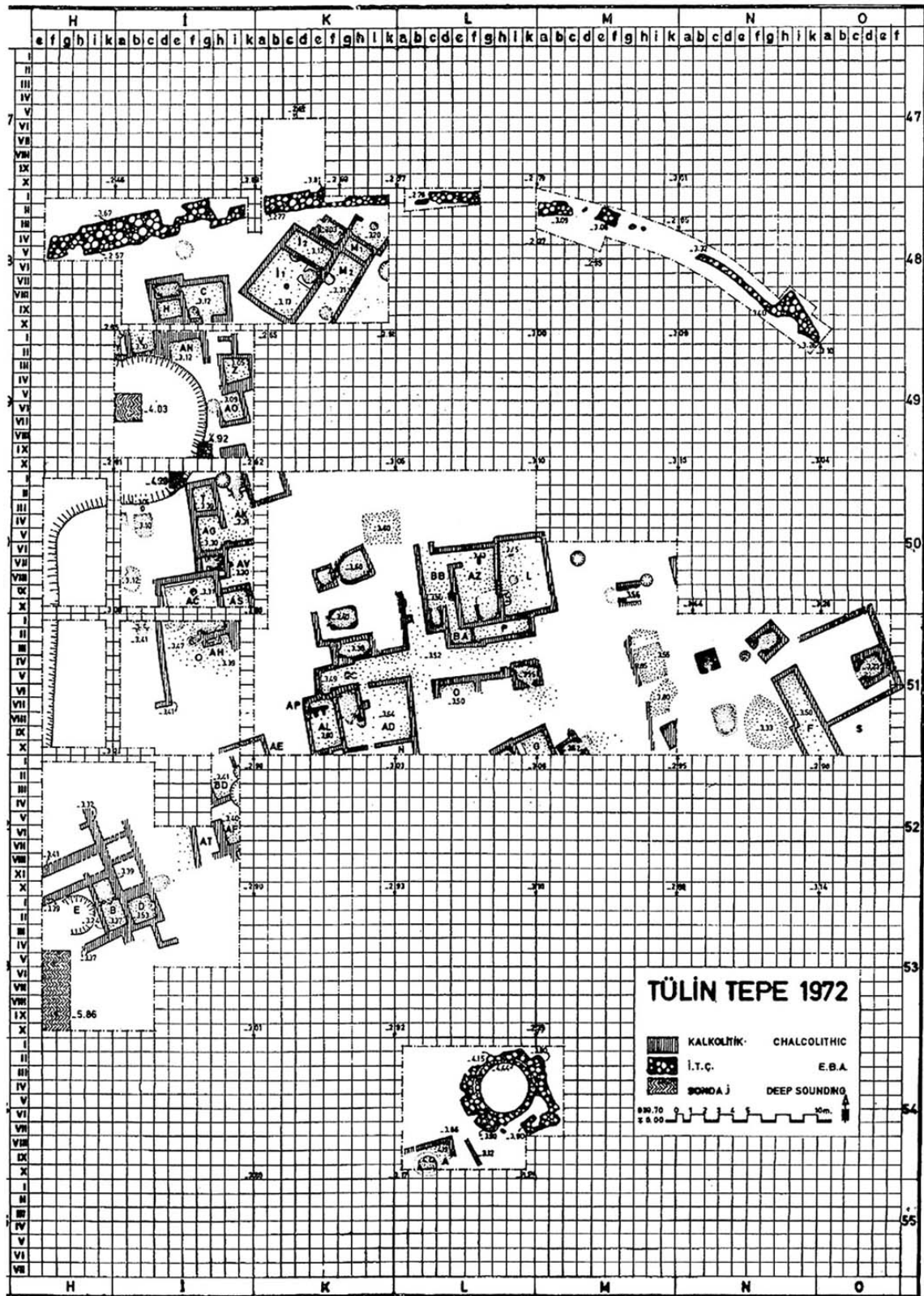
91: Troya IV Savunma Sistemi (Easton 2002, fig. 200).

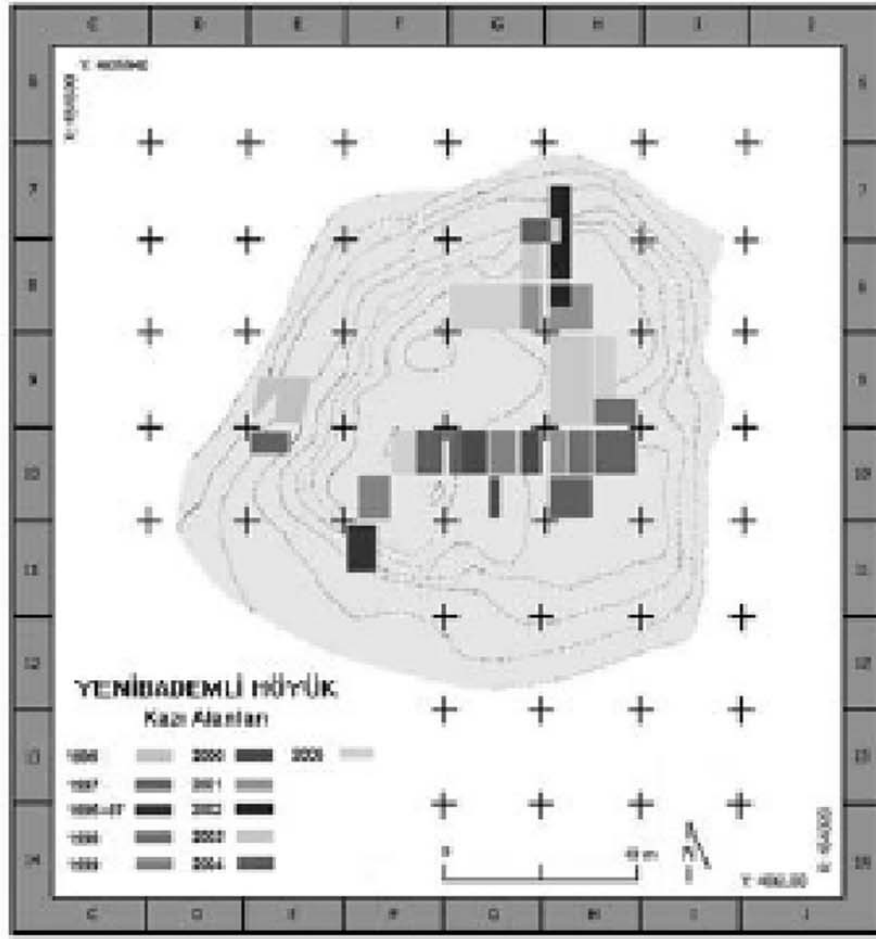
92: Troya II Aşağı Yerleşim Palisad Sistemi Planı (Korfmann 2000, çiz. 4).

93: Troya II Aşağı Yerleşim Palisad Sistemi Kalıntıları (Jablonka 2006, fig 5).

94: Tülintepe Yerleşim Planı (Esin 1976b).

95: Yenibademli Höyük topografik harita ve kazılan alanlar (Hüryılmaz 2008, çiz. 1).

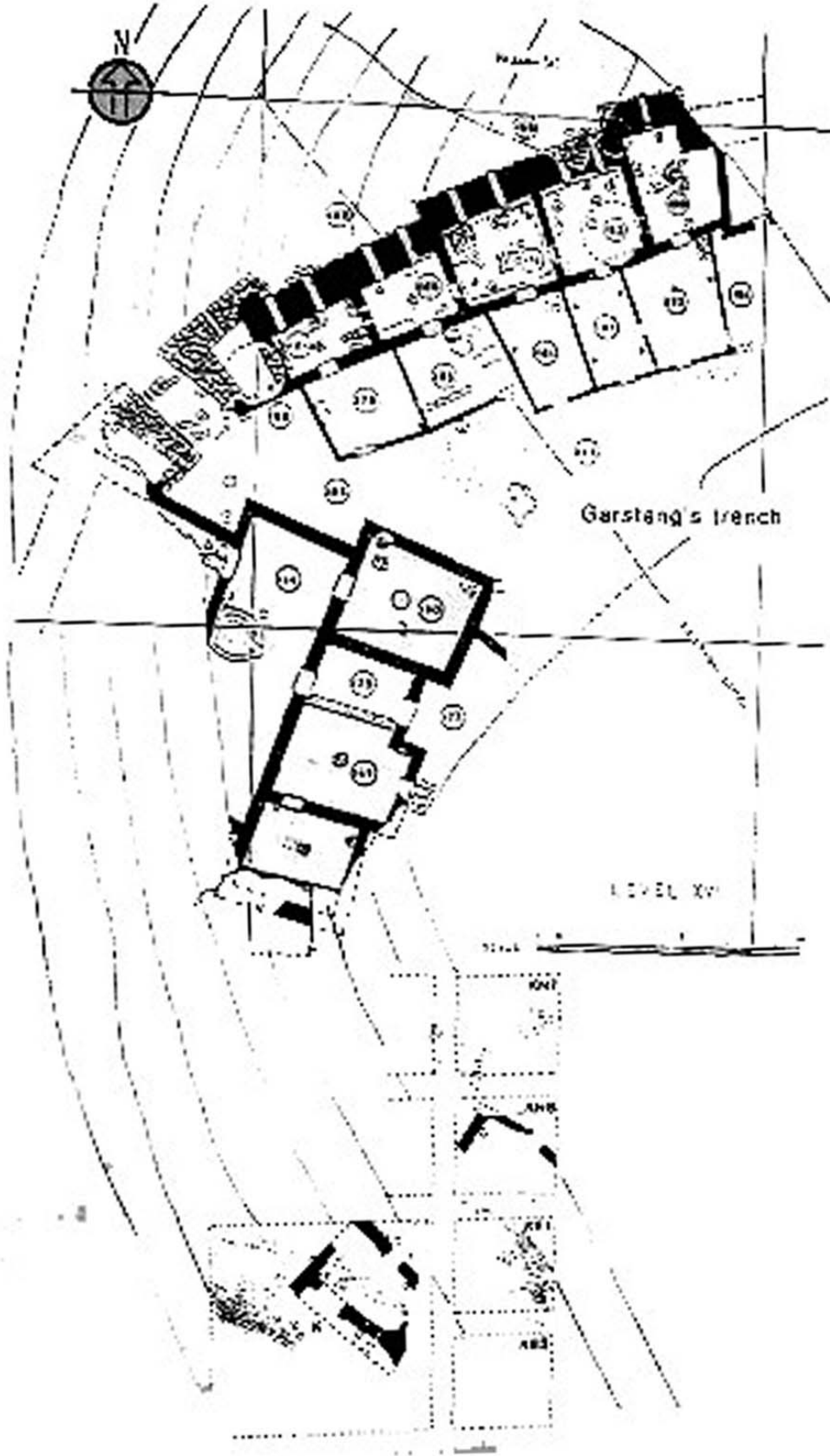

96: Yenibademli Höyük güneybatı kesimde açığa çıkarılan rampa ve savunma duvarına ait kalıntılar (Hüryılmaz 2006b, res. 1).

97: Yenibademli Höyük F10 açmasında açığa çıkarılan bastion ve yapı kalıntıları (Hüryılmaz 2006b, res. 3).

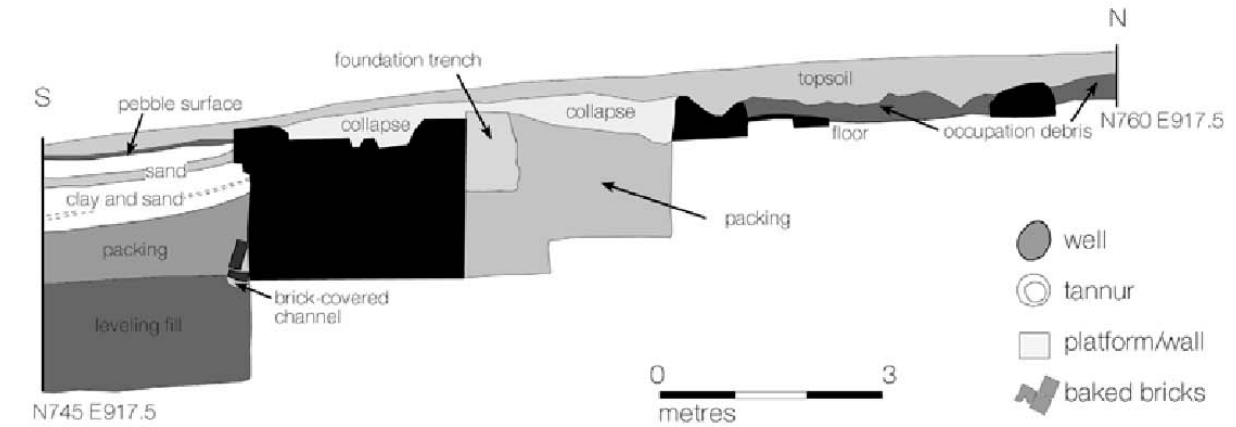

98: Yumuktepe XVI. Tabaka yerleşim planı, eski ve yeni dönem kazıları (Caneva 2004).

99: Yumuktepe Geç Kalkolitik Çağ savunma duvarı (Caneva 2004).

100: Ziyarettepe Savunma Duvarını Gösteren Kesit (Matney ve Rainville 2006, fig. 7).